VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

PÁRT-TÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

AZ MSZMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGA
PÁRTTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1

XVIII. ÉVFOLYAM * BUDAPEST * 1972. ÁPRILIS

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

ANDICS ERZSÉBET, BEREND T. IVÁN, CSATÁRI DÁNIEL, ERÉNYI TIBOR, LACKÓ MIKLÓS, MÉREI GYULA, SZABÓ BÁLINT (felelős szerkesztő), SZAKÁCS KÁLMÁN, VASS HENRIK (elnök), ZSILÁK ANDRÁS

A SZERKESZTŐSÉG MUNKATÁRSAI:

KOVALCSIK JÓZSEFNÉ, SIPOS LEVENTE

NEMES DEZSŐ:

AZ 1905—1906. ÉVI KORMÁNYZATI VÁLSÁG ÉS AZ MSZDP VÁLASZTÓJOGI HARCA*

A magyarországi kormányzati válság szoros kölcsönhatásban állt az ausztriai válsággal. Ausztria, mint ismeretes, a dualista monarchiában nem csupán a német—osztrák tartományokat jelentette, hanem Ausztria más nemzetiségű tartományait is; az osztrák birodalomban a szláv lakosság közel kétharmados többséget alkotott. A bécsi udvar e tartományok földbirtokos arisztokráciáival kötött alku révén erősítette meg az osztrák hatalmat a szláv népek felett. A kapitalista fejlődés azután magával hozta egyrészt az osztrák tőke erőteljesebb behatolását, másrészt a nemzeti burzsoázia fejlődését és a nemzeti mozgalmak általános megerősödését a szláv tartományokban. Különösen erőteljessé vált ez Csehországban, a morva vidéket is beleértve.

A cseh politikai pártok már az osztrák—magyar kiegyezés idején síkraszálltak azért, hogy Csehország is hasonló kormányzati jogokat kapjon, mint Magyarország, vagyis, hogy a kétközpontú monarchia háromközpontúvá, a dualizmus rendszere trializmussá váljon. A magyar földbirtokos osztály lett az osztrák uralkodó körök fő szövetségese a cseh követelések visszautasításában. A cseh mozgalom azonban tovább fejlődött és erősödött, mégpedig a bécsi udvarral való viszályok és alkudozások által kísérve. Az osztrák uralkodó köröknek alkudozniuk kellett a lengyel, szlovén és más mozgalmakkal is. Eközben színre lépett önálló erőként a szervezetileg megerősödött munkásosztály. Nagy megmozdulások tanúsították, hogy növekszik az új politikai erő, amely céljául tűzte ki — ha nem is közeli célként —, hogy meghódítsa a hatalmat, és átvegye a népek közötti viszony rendezését.

Ilyen körülmények között kellett a bécsi udvarnak és az osztrák kormánynak alkudoznia a magyar uralkodó körökkel, s a magyar urak képviselőházának vezető pártjaival.

---

* A tanulmány egy készülő nagyobb munka része.

Az osztrák uralkodó osztályok tehát szívós küzdelemre kényszerültek, hogy fenntartsák az összmonarchiában az osztrák fensőbbséget. Fő politikai fegyverük ebben maga a monarchia, annak hadserege, a tartományokban a császári közigazgatási, valamint rendőri és csendőri hatalom. A monarchia privilegizált helyzetet és vezető szerepet biztosított az osztrák tőkének az összmonarchia gazdasági életében. A dualista rendszer válsága azonban, amely mind gyakrabban vezetett éles politikai összecsapásokra, továbbá az imperialista hatalmak közötti ellentétek fokozódása és a háborús készülődések gyorsulása arra szorította az osztrák uralkodó osztályokat, hogy a birodalom valamilyenfajta átszervezésében keressenek kiutat a monarchia krónikussá vált válságából.

A osztrák polgárság körében teret nyert a *pángermánizmus,* a Németországhoz való csatlakozás eszméje. A „nagynémetek" ennek révén remélték elérni azt, hogy Németországtól hatékony segítséget kapjanak Ausztria szláv tartományainak elnémetesítéséhez. Ennek révén akartak véget vetni a magyarokkal való folyamatos viszálynak is, akár elkülönülve Magyarországtól, illetve átalakítva az osztrák—magyar viszonyt perszonálunióvá. Az ausztriai „nagynémetek" egyik vezetője, Schönerer többek között a Reichsrat — az osztrák képviselőház — 1905. június 23-i ülésén is amellett lépett fel, hogy a dualizmust perszonálunióra változtassák. Ezt *előkészítésnek tekintette* a német „birodalmi államszövetséghez" való *csatlakozáshoz* s egyben ahhoz, hogy Magyarország ilyen módon kapcsoltassék a német birodalomhoz.

A „nagynémetek" céljait az osztrák uralkodó körök elutasították. Hiszen a poroszok kiszorították Ausztriát a német egyesülésből, s Ausztria esetleges csatlakozása most már csak önálló nagyhatalmi létének feladását jelenthette. Egyébként akkor Németország uralkodó körei sem ezt kívánták, hanem azt hogy Ausztria—Magyarország az ő „hű" szövetségesük legyen. A „nagynémet" törekvésekkel természetesen szemben álltak, mégpedig nemzeti létük védelmében, Ausztria szláv népei.

Az osztrák uralkodó körök a birodalom átszervezését célzó különböző terveket szőttek. Ezek egyike volt a már említett *trializmus,* melynek egyik változata lett volna a cseh igények kielégítése. Egy másik változata Horvátországot akarta a magyar fensőbbségtől megszabadítani és közvetlen osztrák fensőbbség alá helyezni Szlovéniával egyesítve, Magyarországéhoz hasonló jogállással. Születtek tervek az összmonarchiának *tartományi föderáció* alapján történő átszervezésére, mégpedig oly módon, hogy Bécs legyen az összmonarchia *egyetlen* birodalmi centruma, s Budapestet tartományi székhellyé fokozzák le. E tervek az ausztriai szláv tartományoknak bizonyos fokú nemzeti-közigazgatási önállóságot nyújtva, Magyarországot tartományokra kívánták osztani, felszámolva a külön magyar államot. A föderációs terveket a bécsi uralkodó kö-

rök egy része szorgalmazta, mint afféle végső eszközt egyrészt az ausztriai szláv népek nemzeti mozgalmainak lecsillapítására, másrészt arra, hogy visszaszorítsák a magyar uralkodó osztályok erősödő törekvéseit az osztrák fensőbbségtől való megszabadulásra.

A magyar uralkodó osztályok körében az osztrák—magyar viszonyt illetően legalábbis háromféle irányzat volt honos, bár ezek egymással többé-kevésbé keveredtek. Elvileg élesen (a gyakorlati politikában már mérsékeltebben) állt szemben egymással a merev „67-esek" és a magukat „48-asoknak" hirdetők tábora. Az előbbiek vezető pártja a Tisza-féle „Szabadelvű Párt" volt, az utóbbiaké pedig a „Függetlenségi és 48-as párt". Az előbbiek a dualizmus fenntartásának föltétlen hívei voltak, tehát elvetették az utóbbiak által kívánt perszonáluniót és azokat a követeléseket, amelyek az osztrák fensőbbség határozott visszaszorítását, s a magyar állami önállóság teljesebbé tevését célozták. Az előbbiek védelmezték a vámszövetséget Ausztriával — természetesen Magyarország gazdasági érdekeire hivatkozva; félretolták az önálló magyar hadsereg létesítésére irányuló törekvéseket — az összmonarchia érdekeire hivatkozva; ellenezték az önálló magyar külképviseletet és a külállamokkal önálló kereskedelmi szerződések kötését — mind magyar, mind összbirodalmi érdekekre hivatkozva. A „48-asok" viszont szorgalmazták ezeket, szintén Magyarország érdekeire és a nyomasztó osztrák túlsúly visszaszorítására hivatkozva; ők ezt tekintették olyannak, ami az összbirodalmi érdekeknek is jobban megfelelne.

A „67-ek" táborának volt egy „rugalmasabb" szárnya, amely a dualizmus alapján kívánta és remélte visszaszorítani Magyarországon az osztrák fensőbbséget, megnövelni Magyarország súlyát és szerepét az összmonarchián belül. E szárnynak fő pártja volt az Andrássy Gyula vezette „Alkotmánypárt"; egy másik pártja az Apponyi Albert által vezetett „Nemzeti párt" volt, mely egyszer a Tisza-pártba olvadt, majd onnan kivált s később a „Függetlenségi és 48-as" pártba vitte be dualista politikáját. A dualizmus „megjavítása" lett az Andrássy Gyula—Apponyi Albert—Kossuth Ferenc vezette parlamenti ellenzéki koalíció közös célja.

Dualista alapon visszaszorítani az osztrák fensőbbséget — illuzórikus reménye volt a Habsburg-monarchiához ragaszkodóknak. De a remények növekedtek, a birodalom osztrák felének fokozódó bonyodalmai is táplálták, és olyan nézeteket is szültek, melyek szerint éppen Magyarország válhat a Habsburg-birodalom megmentőjévé és központjává.

1905 tavaszán, miután az ellenzéki parlamenti pártok a Tisza-párttal szemben megszerezték a képviselői mandátumok többségét és folyt az alkudozás egyrészt a magyar koalíció, másrészt a bécsi udvar és az osztrák kormány között, élesedtek a viták az összmonarchia e kérdéséről. A Pesti Hírlap — a legelterjedtebb újság,

mely akkor a koalíció konzervatívabb szárnyának támogatója volt — május 28-i vezércikkében írta: „A magyar állam a maga egységes nemzeti irányba fejlődésével a kettős monarchiában az *egyetlen biztos alap,* amelyre a dinasztia messze századokra kihatóan trónját építheti, mert csakis a monarchia Lajtán inneni felében van meg a lehetősége a nemzeti állam kialakulásának." A cikk azt magyarázza, hogy csak a „nemzeti államoknak" van jövőjük, s Ausztria a szláv lakosság túlsúlya miatt nem válhat azzá, de Magyarország igen; váljék tehát a Habsburg-monarchia magyar nemzeti monarchiává.

A magyar soviniszta ábrándok e szószólói *a dualizmus védelmezőiként* léptek fel, mondván, hogy ők a dualizmus „tökéletes megvalósítását" kívánják. Június 8-án a Pesti Hírlap „A Habsburgok nagyhatalmi politikájának jövője" című vezércikke írja: „Ameddig a korona nem menekül meg az osztrák németség és ennek leghatalmasabb oszlopa, a katonai párt befolyása alól: a dualizmus valóra nem válhat... Amíg ez a harc a dualizmus diadalával befejezést nem nyer: béke nem lesz, s a birodalom sorsa a bizonytalanság lejtőjén ellenállhatatlanul fog a végzet örvénye, a fölbomlás felé rohanni." Megállapítja, hogy a „Habsburg-birodalom nemzetei között" csak „egyetlen bír állam-alkotó erővel: és ez a magyar nemzet".

A magyar soviniszta törekvések fő akadályát ez a cikk az osztrák „katonai pártban" látta, amely az osztrák arisztokrácia vezető köreivel fonódott össze, és a magyar arisztokrácia jó részével is szoros kapcsolata volt. De a bécsi udvart, s annak „katonai pártját" messzemenően befolyásolta az osztrák nagytőke pénzügyi-gazdasági hatalma, mely döntő befolyást gyakorolt az osztrák kormány és a „korona" politikájára. A soviniszta aspirációkkal messzemenően összefonódott magyar nemzeti törekvésekkel az osztrák burzsoázia is szemben állt, nem csupán a bécsi „katonai párt". A pesti propaganda, amely az osztrákok birodalmi vezető szerepének hanyatlását jósolta és azt hirdette, hogy a széthullás veszélyével küzdő birodalom megmentésének és megerősítésének egyedüli lehetséges módja az összmonarchia központjának Budapestre helyezése — csak növelte az osztrákok dühét és az osztrák pártok szembenállását a magyar koalíció „nemzeti" törekvéseivel.

Az osztrák—magyar ellentétek kiéleződésében nagy szerepet játszott az 1901—1903. évi gazdasági válság, melynek Magyarországon lényeges eleme volt az osztrák árucikkek növekvő nyomása, az ausztriai válság terheinek részbeni áthárítása. Magyarország gazdasági élete védtelen volt az osztrák nyomással szemben. Ennek következtében a vámönállóság immár állandósult követelése és az állami függetlenség növelését célzó egyéb követelések rendkívül élessé váltak, a polgári közvélemény túlnyomó többsége felsorakozott mögé, szélesítve a dualista rendszer amúgy is tátongó réseit.

Ugyanakkor a magyar uralkodó osztályok továbbra is a Habsburgmonarchiában látták az ország szláv és román lakossága feletti magyar uralom fenntartásának fő biztosítékát, amelyet csak megreformálni szerettek volna saját érdekeik és elképzeléseik szerint, de nem megszabadulni tőle.

Az osztrák—magyar ellentétek kiéleződése az országon belüli társadalmi ellentétek elmélyülésével párosult, s ezek együttesen érlelték a forradalmi válságot. Kiéleződtek az osztályellentétek, megnövekedtek a nemzeti ellentétek és igen súlyossá váltak az uralkodó osztályokon belüli ellentétek. A gazdasági válságot permanens politikai megrázkódtatások kísérték. A kormányzati válság azonban akkor érte el tetőpontját, amikor a gazdasági válság már túljutott mélypontján, s a pangás nyomasztó évei követték. Ekkor tört ki az orosz forradalom, mely megrázkódtatta Európát, s hatása mind Ausztriában, mind Magyarországon meggyorsította a politikai fejleményeket.

A Fejérváry-kormány kinevezése és a „passzív ellenállás" megindulása

Az 1905 januári választásokon a kormányon levő Tisza-párt, amely az előző parlamentben kétharmados többséggel rendelkezett, a nyílt szavazásos választási rendszer dacára elvesztette mandátumainak mintegy 45 százalékát. E vereség után, politikailag és morálisan még inkább defenzívába szorulva, befutott képviselőinek jó harmad része „hazafias" szólamok kíséretében átment, vagy csendesen átszivárgott az ellenzékhez. Így a képviselők közel háromnegyed része állt a koalíció oldalán, amely túlsúlyra jutott a megyei földbirtokos-virilista önkormányzati testületek legtöbbjében és a megyei közigazgatási hatalom szerveiben, s maga mögött tudta a városi virilista autonómiákat, valamint a politikai közvélemény kétségtelen többségét. A koalíciós pártok azt kívánták az uralkodótól, hogy vegye tudomásul az ő kormányprogramjukat és nevezzen ki parlamenti többséggel rendelkező kormányt. Az alkudozások során kilátásba helyezték a „passzív ellenállást", ha követeléseiket Bécs visszautasítja.

Vajon a koalíció meddig megy el, ha megindítja az ellenállást? Megkísérli-e függetleníteni a képviselőház működtetését az uralkodó jóváhagyásától és folytatni ennek tanácskozásait a király elnapoló parancsa ellenére? Megkísérli-e saját elhatározásából, hogy parlamenti kormányt alakítson és az ország kormányzását átvegye? S ha ezt megteszi, a bécsi udvar rászánhatja-e magát arra, hogy fegyveres erővel verjen le egy ilyen rebelliót?! Az osztrákok ugyanis Ausztria szláv nemzeteinek növekvő erejű megmozdulásaival egyidejűleg kényszerültek szembenézni a nagy képviselőházi több-

séggel rendelkező magyar koalícióval és az általuk vezetett ellenállással. E kérdések nem sokáig maradtak nyitva.

Az uralkodó június 19-én nevezte ki a Tisza-kormány utódaként a Fejérváry-kormányt, mint parlamenten kívüli „hivatalnok kormányt", s egyidejűleg királyi leirattal elnapolta a képviselőházat. A koalíció nem szánta rá magát arra, hogy a képviselőházat együtt tartsa. Bár Mezőfi javasolta, hogy a képviselőház ne vegye tudomásul az elnapolási parancsot, de támogatói ebben nem akadtak; a koalíció nem volt hajlandó ilyen szembeszegülésre az „uralkodó alkotmányos jogaival". S hogy a képviselőház maga alakítson kormányt, amely átvenné az ország kormányzását és a hatalom birtokában folytatná tárgyalásait Béccsel, ez fel sem vetődött senkiben, annyira távol állt a koalíció szándékától. A bécsi parancs előtti behódolást csupán azáltal tette „méltóságteljesebbé", hogy előbb bizalmatlanságot szavazott a darabontkormánynak és megállapította, hogy hivatalban maradása törvénytelen lett, mert nem kapta meg a képviselőház szentesítését. Ezután olvastatták fel a berekesztést elrendelő királyi leiratot, majd meghirdették a passzív ellenállást. Az ülést pedig engedelmesen berekesztették, várva, mikor fogja a király a képviselőházat ismét összehívni.

A koalíció vezérlő bizottsága bizonyára úgy vélte, hogy az összmonarchia bonyolult belső helyzetében Bécs kénytelen lesz engedni, tehát a megyei és a városi ellenállás rászoríthatja arra, hogy teljesítse a dinasztiahű magyar urak követeléseit. Meghirdették a „nemzeti" ellenállást, mégpedig *az uralkodó iránti hűség* jegyében, az uralkodót tévútra vezető „tanácsadók" és *a kormány ellen*. A koalíció sérelmezte, hogy semmibe veszik a *képviselőház* „alkotmány jogait", a bécsi udvar viszont az *uralkodó* „alkotmányban biztosított jogai" alapján és az „összbirodalmi érdekek" jegyében utasította el a koalíció „nemzeti" követeléseit és parlamenti kormány kinevezését.

A magyar koalíciós pártok ellenállási akciója nagy gondot okozott a bécsi udvarnak, habár arra számíthatott, hogy ez az ellenállás korlátozott marad, tehát csak időleges lesz. Az osztrák fensőbbséget fenyegető veszélyt növelhette volna a magyar pártoknak és Ausztria szláv pártjainak esetleges együttműködése, együttes fellépése. Éppen ezekben a napokban lépett fel Klofac, a cseh nacionalisták egyik vezetője a cseh—magyar összefogásért, de ismételten kiderült, mégpedig igen hamar, hogy ilyen összefogás nem fenyegeti az osztrákok birodalmi fensőbbségét.

Klofacék föderációs alapon kívánták elérni a cseh nemzet egyenjogúságát a monarchián belül. A magyar nacionalisták annyiban rokonszenveztek Klofacék tevékenységével, amennyiben az nehezítette a bécsi udvar helyzetét, és így segíthetett engedményekre szorítani az osztrák felet. De sokkal inkább készek voltak a bécsi uralkodó köröket támogatni a csehek visszaszorításában, semmint

szövetkezni az utóbbiakkal az udvar ellen. Annál is inkább, mert a föderalizmust veszélyesnek tekintették a magyar fensőbbségre nézve. Kifejeződött ez a Pesti Hírlap június 28-i „Federalizmus vagy dualizmus" című vezércikkében is, amely válaszol a cseh kezdeményezésre, s persze megint a dualizmus védelmében. Szinte nagyhatalmi gőggel szabja meg egy mérsékelt magyar „jóindulat" lehetőségét, ha a cseh képviselők a Reichsratban (a bécsi parlamentben) támogatják a magyar követeléseket. „Magyarországnak tett szolgálat után" — írja a lap — a cseh fél „feltétlenül elvárhatja, hogy törekvéseiben Magyarország, ha támogatója nem is, de ellenzője sem lesz. A föderatív Ausztriához nincs közünk addig a pontig, ameddig a *föderalizmus eszméjének átcsempészése Ausztriából Magyarországba meg nem kísértetik.*" A föderalizmus lehet megokolt Ausztriában, de „a mi tótjaink, szerbjeink, románjaink sohasem, még legmerészebb álmaikban sem gondolhatnak egy föderatív Magyarországra". Megállapítja, hogy a két fél érdekei „csak abban az egy pontban lehetnek egyezők, hogy Ausztria németségének a két monarchia közös ügyeiben való föltétlen és kizárólagos hatalmát akarjuk mind a ketten megdönteni". Majd megállapítja, hogy Ausztriában az osztrák—németek „mai uralma csak mesterségesen hosszabbítható még ideig-óráig", s újra azt jósolja, hogy a Habsburg-birodalom országai közül Magyarország az, amelyre „a súlypont fog esni". Ezért sem tartja kívánatosnak a cseh nemzeti törekvések segítését.

A soviniszta elvakultság szükségszerű velejárója azoknak a törekvéseknek, amelyek a magyarországi szlávok és románok feletti magyar uralom mindenáron való fenntartását és kizárólagossá tevését célozták. Ugyanez a soviniszta elvakultság az ausztriai szláv népekkel való összefogás gőgös elutasítását eredményezte. A bécsi udvar számára ez szintén mutatta, hogy a magyar koalíció ellenállása korlátozott marad és felszámolható.

A bécsi udvar és az osztrák kormány együttesen lépett fel a magyar koalíciós pártok „nemzeti" követelései ellen. A magyar katonai és külügyi követelések elutasításában a bécsi udvaré a fő szerep, mert ez az uralkodó „jogköre". Az önálló vámterület, az önálló jegybank, s a gazdasági önállóságot célzó más követelések tárgyában az osztrák kormány a fő tárgyaló fél. Ezekkel kapcsolatosan Call osztrák kereskedelmi miniszter a Reichsratban április elején kijelentette: „a birodalom eme felének gazdasági érdekeit minden eshetőség között meg kell védeni. Ez különösen a monarchia másik feléhez való gazdasági viszonyokat illeti." A Reichsrat június 20-i ülésén pedig kijelentette: „olyan időleges szerződésre, amelynek tartama alatt Magyarország kellőképpen előkészítheti az elválást, nem leszünk kaphatók".

A magyar koalíciós pártok ekkor már meghirdették a passzív ellenállást. Megyei és városi közigazgatási hatalmukra támasz-

kodva indították meg akciójukat, hogy a „törvénytelen kormány" rendeleteit ne hajtsák végre, mindenekelőtt pedig tagadják meg a sor alá kerülő újoncok behívását a hadsereg részére és az adószedést a kincstár részére.

Az újoncok behívásának megtagadása olyan lépés, amely a kormányzat és a dinasztia tekintélyére igen ártalmas. A bécsi udvar azonban ettől mégis kevésbé félt, mint a magyar vezénylési és szolgálati nyelv bevezetésétől és a magyar tisztikar részarányának növekedésétől a közös hadseregben.[1] Az átmeneti újonckiesést a hadvezetőség a katonaidejüket letöltött póttartalékosok behívásával, s részben a katonai szolgálatot teljesítők katonai idejének megnyújtásával oldhatta meg, s ezt az utat választotta.

A kincstárnak befizetendő adók be nem hajtása is megrendíti a kormány meg a dinasztia tekintélyét, és természetesen szintén szerepet játszott a kormányzati válság elmélyülésében. Pénzügyileg ez főleg az egyenes adókból származó kincstári bevételeket érintette. Az 1905. évi költségvetés bevételi előirányzata közel 1,2 milliárd korona, s ebből 217 millió az egyenes adó. A többi a közvetett adóból, továbbá a dohány- és sójövedék, az államvasutak, a posta jövedelméből stb. származó bevétel. Az 1905. évi bevételi kiesés végül is közel 180 millió korona volt, s ebből 140 millió az egyenes adók kieséséből származott. Ez azt mutatja, hogy a passzív ellenállás 1905 második felében az adók be nem hajtását illetően is igen sikeres volt, s a költségvetésben közel 18 százalékos kiesést okozott. Ennél nagyobb azonban a passzív ellenállás politikai és morális kára a kormányzatra nézve.

A koalíció vezérlő bizottsága általános politikai kampánnyal erősítette a megyei és városi hatóságok szembefordulását a kormánnyal. Szenvedélyes országos sajtópropaganda, gyűlések sorozata,

---

[1] A Pesti Hírlap 1905. június 10-i, „Magyar nyelv a hadseregben" című írása szerint az összmonarchia katonai iskoláiban „a magyar nyelvű növendékek száma csak 11%", s mivel Magyarország a hadsereg összlétszámának 42%-át állította ki, ilyen arányt igényelt a közös tisztikarban a *magyaroknak*. Ez részkövetelése az önálló magyar hadsereg megteremtésére irányuló törekvéseknek, amelyet egyben a magyar állam többi nemzetiségeinek elmagyarosítására is fel akartak használni. A koalíció „vezérlő bizottságának" egyik tagja, Bánffy Dezső báró, a képviselőház május 6-i ülésén kifejtette, hogy „a magyar ezrednyelv" általános behozatala „elősegítené az egységes nemzeti állam kijegecesedését", ami a dinasztiának is „erősebb támasza, mint egy nemzetiségekre feldarabolt, tartományokra oszló föderalisztikus ország". A Pesti Hírlap idézett cikke azt tartja szükségesnek, hogy *„magyar többségű* ezredeket alakítsanak, melyekbe a nemzetiségek vegyesen és elenyésző kis számban osztatnak be". Tehát arról volt szó, hogy például egy században az állománynak legalább 60%-a legyen magyar, s legfeljebb 40%-a más nemzetiségű, de vegyesen, és egyik se legyen több a század 10—12%-ánál. A más népek feletti magyar uralom szószólóinak ez egyik legnyíltabb és legszemérmetlenebb nacionalista terve, persze a magyar „hazafiság" köntösébe bújtatva.

politikai összejövetelek és bankettek tömege, továbbá a kormány szolgálatát vállalókkal szembeni „társadalmi bojkott" szervezése szolgálta ezt az akciót. A Fejérváry-kormány az ellenállás letörését célzó különféle adminisztratív intézkedéseket tett, hogy rákényszerítse a helyi hatóságokat a kormányrendeletek végrehajtására. Emellett politikai manőverekhez is folyamodott, melyek közül első helyen állt a választójog kiszélesítését és a titkos szavazás bevezetését kilátásba helyező reform ígérete.

A kormány politikai manővere a választójogi reformmal

Kristóffy belügyminiszter kezdeményezte a kormány politikai manőverét a választójogi reform kilátásba helyezésével. Nagyobb hatás kedvéért az általános titkos választójog bevezetéséről beszéltek, de közben megmagyarázták, hogy csupán az ilyen választójog „elvének" alkalmazásáról lehet szó — meghatározott korlátok között. A választójogi reform kérdése már hosszú ideje foglalkoztatta a közvéleményt, s a Szociáldemokrata Párt szenvedélyesen küzdött érte. A mély válság közepette Kristóffy a választójogi reformban vélte megtalálni azt a politikai jelszót, amelyet szembeállíthat a koalíciós pártok „nemzeti" jelszavával, s háttérbe szoríthatja vele mind a magyar vezényszó, mind pedig a vámönállóság követelését. Feltételezte, hogy e reform kilátásba helyezése találkozik a polgári közvélemény egy részének rokonszenvével, zavart kelt a koalíciós pártok körében és segít felszámolni a koalíciós pártok által szervezett „passzív ellenállást".

E cél érdekében Kristóffy szükségesnek látta, hogy megkíséreljék a kormány mellé állítani és a koalíciós pártokkal szemben erőteljes fellépésekre ösztönözni a Szociáldemokrata Pártot. Úgy vélte, hogy a választójogi ígérettel ez keresztülvihető, és ez a kormány számára igen fontos, mert a Szociáldemokrata Párt tömegmozgósító képessége országos jelentőségű tényező volt. Kínálkozott az a lehetőség, hogy a kormány megpróbálja kihasználni a koalíció és az MSZDP közötti ellentéteket és megfelelő ígérettel a saját céljaira felhasználni a szervezett munkásság erőit. Az MSZDP-vel kötendő valamilyen megegyezés egyben útját állhatta annak, hogy kibontakozzon a munkásság önálló politikai küzdelme az ingatag kormány ellen. Ha a kormány eléri, hogy a Szociáldemokrata Párt a szervezett munkásság erőit a koalíció ellen mozgósítja és ugyanakkor a kormánnyal és a bécsi udvarral szemben a bizakodó várakozást hirdesse — ez a maximum, amit a kormány ettől a manővertől a Szociáldemokrata Pártot illetően elvárhatott.

Kristóffyék választójogi manőverében fontos szerepet játszott az is, hogy valamelyes politikai reményt nyújtson a szláv és román lakosságnak, kilátásba helyezve pártjaik parlamenti képviseletének lényeges megnövelését és jelentékeny egyéb engedményeket. Ám a

magyar polgári közvélemény soviniszta mentalitására való tekintettel, ezt inkább a „csendesebb diplomácia" módszerével igyekezett elérni.

Kristóffy 1927-ben megjelent visszaemlékezésében ezt írja: „Midőn a belügyminisztérium vezetését 1905. június 18-án átvettem, egyik első feladatomnak tartottam szervezett ipari munkásságunkat a politikai ketrecből kiengedni. *Feloldottam őket a rendőri felügyelet alól* és ezzel be lettek kapcsolva a magyar nemzet politikai, kulturális és gazdasági életébe."[2] A munkásság jóval régebben, jóval az új belügyminiszter megjelenése előtt bekapcsolódott az ország politikai, kulturális és gazdasági életébe. Persze a szocialisták addigi tevékenységét Kristóffy nem tekintette nemzetinek, úgy vélte, hogy az akkor vált „nemzetivé", amikor neki sikerült „bekapcsolni" az MSZDP-t a kormány politikai manőverébe. Kristóffy nem ismer mértéket, midőn alá akarja húzni taktikai lépéseinek „történelmi jelentőségét". Ami pedig a „politikai ketrecet" illeti, azt a munkásmozgalom megnövekedett ereje ugyancsak jóval Kristóffy előtt szétfeszítette. Tanúsítja ezt például az 1903-ban lendületbe jött sztrájkmozgalom, amely 1905-ben is tovább erősödött.

1903 elejétől 1905 közepéig a szakszervezetek taglétszáma 15 ezerről több mint 60 ezerre emelkedett és erre az időre 17 országos szakszervezet működött már. A sztrájkok és egyéb munkásfellépések eredményeként a korábbi 11—13 órás napi munkaidőt sikerült sok budapesti üzemben 9—$9^1/_2$ órára, a vidéki üzemekben 10—$10^1/_2$ órára csökkenteni, béremelések mellett. 1905 első felében, a Fejérváry-kormány hivatalba lépése előtt, kiemelkedett a budapesti megmozdulások közül 27 ezer vas- és fémmunkás sztrájkja, a vidékiek közül a szegedi általános sztrájk és a Pécs-vidéki bányászsztrájk. A szervezett munkásság politikai aktivitása és tettrekészsége az orosz forradalom hatásaként is gyorsan növekedett. A Népszava 1905. április 1-én alakult át hetenként háromszor megjelenő lapból *napilappá*, ami lényegesen növelte a párt propaganda-lehetőségét és mozgósító képességét. A kormány mindezt kénytelen volt tudomásul venni, s a rendkívül labilissá vált helyzetben újabb engedményeket is tennie kellett.

Kristóffy azonban ezt a körülményt igyekezett a kormány javá-

[2] *Kristóffy József:* Magyarország kálváriája. 172. old. Megjelent Budapesten, 1927-ben, Wodianer kiadás. — Kristóffy azt is írja, hogy a Szociáldemokrata Párt addig „állandó rendőri felügyelet alatt állott, s dolgairól, fejlődéséről csak a főkapitány évi jelentéseiből értesült a közönség". Az *úri* közönségnek nyilván volt olyan köre, amely a fentiekről csak a főkapitány évi jelentéséből értesült; nem azért, mert más forrás — így pl. a szociáldemokrata sajtó — nem állt rendelkezésére, hanem azért, mert megelégedett a főkapitány évi összefoglalóival. De ez nem jelenti azt, hogy a szocialista mozgalomról az egész polgári közönség csak a rendőri összefoglalóból nyerte volna tájékoztatását.

ra, a vele szemben álló parlamenti többség és annak akciója ellen felhasználni. A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek „rendőri felügyeletét" ugyan nem oldotta fel; a szociáldemokrata gyűlések tartása például továbbra is előzetes rendőrkapitányi, vagy szolgabírói engedélyhez volt kötve. A rendőri felügyeletet azonban Kristóffy lazította, és kiegészítette a párt vezetőivel való közvetlen tárgyalásokkal. Ezek bonyolításában Rudnay Béla budapesti rendőr-főkapitány volt a fő segítőtársa. Kristóffy lehetségesnek vélt valamilyen politikai egyezséget kötni a Szociáldemokrata Párt vezetőivel, miután a párt a munkásság közvetlen harcát — a gazdasági részletkövetelések, valamint a párt- és a szakszervezetek működési lehetőségeinek bővítése mellett — a választójog kivívására korlátozta és késznek mutatkozott kiegyezni a monarchiával.

Kristóffyék jól tudták, hogy a magyar földbirtokosok és a burzsoázia konzervatív képviselői, akik vezető szerepet játszottak a koalícióban, irtóznak attól, hogy a munkások meg a nincstelenek és törpeparasztok — akiket az adócenzushoz kötött szavazati jog kirekesztett a választásokból — szavazókká váljanak és jelentősebb parlamenti képviselethez jussanak. Nem kisebb aggodalommal töltötte el ezeket az urakat az a lehetőség, hogy a szláv és román lakosság parlamenti képviselete a többszörösére növekedjen. A 413 magyarországi képviselő közül akkor csupán 10 képviselője volt a szláv és a román lakosságnak (Horvát-Szlavóniát külön a zágrábi tartományi parlament 40 küldötte képviselte). A magyar urak ennél többet nem nagyon kívántak. A koalíciós pártok *többsége* aggodalommal tekintett a választójog lényeges kiterjesztésére. Az osztrák uralkodó körök, köztük az uralkodó és közvetlen környezete is, hasonló aggodalmakkal tekintettek az általános választójogra; úgy vélték, hogy ennek bevezetése megnöveli a politikai „veszélyeket". Kristóffyéknak tehát nem volt könnyű megkapni az udvar jóváhagyását ehhez a manőverhez. Végül is, a király 1905 július második felében, a válság mélyülése közepette, jobb manőverlehetőség hiányában hozzájárult, hogy Kristóffy, egyelőre „személyi véleményként" és mint „magánember" (tehát nem a kormány megbízásából) nyilvánosan állást foglaljon az általános választójog bevezetése mellett.

Kristóffy július 27-én ezt meg is tette, mégpedig egy szociáldemokrata küldöttség előtt, de a nagy nyilvánossághoz szólva. Rögtön utána azonban Gautsch báró, az osztrák miniszterelnök fellépett ellene, mert félt a javasolt reform ausztriai kihatásától. Erről értesülve „Fejérváry és én Bécsbe utaztunk — írja emlékiratában Kristóffy — az osztrák kormány beavatkozásának ellensúlyozására". Bécsben Ferenc József arra utasította Kristóffyékat, hogy beszéljék meg az ügyet az osztrák miniszterelnökkel. A király ezáltal *„a magyar választójog ügyét — írja Kristóffy — a vele kapcsolatos kibontakozási tervvel együtt az osztrák kormány hatáskörébe utalta".*

A megbeszélést Gautsch hivatali szobájában folytatták. „Az én javaslatom — magyarázta Kristóffy Gautschnak — sem az általános, sem az egyenlő választójogot nem akarja, az »általános« jelzőt inkább csak tömeghatás kedvéért használom, hogy könnyebben lenyomhassam a vezényszó jelszót."[3] Gautsch azt kívánta, hogy akkor Kristóffy ne is használja az „általános" jelzőt, mert az osztrák kormányköröket éppen ez nyugtalanítja, de Kristóffy megmaradt amellett, hogy ezt ő nem mellőzheti.

A Kristóffy-féle politikai manővert a bécsi udvari körök nehéz szívvel engedélyezték, mégpedig úgy, hogy bármikor leállíthassák.

Az MSZDP „szövetségi politikája" és a Kristóffy—Garami-paktum

Ilyen politikai helyzetben kellett a Szociáldemokrata Pártnak kibontakoztatnia harcát az ország demokratikus átalakulásáért, s ennek részeként az általános titkos választójogért. Az osztrák és a magyar uralkodó osztályok közötti ellentétek kiéleződése, a kormányzati válság kirobbanása kedvezőbb helyzetet teremtett a küzdelem számára. Hogy ez milyen eredményre vezet, az nem kis mértékben függött a párt politikájától, tömegmozgósító erejétől és taktikai képességétől. Kezdeményezője az MSZDP taktikájának ebben az esetben elsősorban Garami Ernő volt, akinek taktikai elképzeléseit a pártvezetőség magáévá tette.

Befolyásolták a párt politikáját a német és az osztrák szociáldemokrata vezetők tanácsai is. Tekintettel arra, hogy a Népszava éppen a kormányzati válság kirobbanása idején vált napilappá, nem érdektelen szót ejteni azokról az üdvözletekről, amelyeket a lap a német párt vezetőitől kapott, s az április 1-i számában közölt. Kautsky, Bebel és Bernstein üdvözleteit említem. A Luxemburg és Liebknecht által vezetett baloldal képviselőitől a Népszava nem közölt üdvözletet, nyilván azért, mert tőlük nem is kért.

Kautsky felhívta a figyelmet arra, hogy „Magyarország nagy politikai válság előtt áll, uralkodó osztályai új politikai alapra akarják fektetni az államot". S bár azt ő kintről nem láthatja, hogy milyen lesz az új alakulás — írja —, „annyi kétségtelen: ma már nincs európai állam, amelyben politikai rendszerváltozás lehetséges volna a proletárságnak adott engedmények nélkül. Ezen engedmények azonban annál nagyobbak és reálisabbak lesznek, minél erőteljesebb, egészségesebb és céltudatosabb a proletárság, minél határozottabban foglal állást az idők küzdelmei közepette. Most nyílik először alkalma Magyarország proletárságának, hogy az ország politikájába döntően avatkozzon be."

[3] *Kristóffy* id. mű, 209—210. old. — Érdemes megjegyezni, hogy Kristóffy „kibontakozási terve" felvetette az önálló magyar vámterület meghirdetését is, de „a király, »a limine«, visszautasította az önálló vámterület gondolatát", írja Kristóffy, amit azután ki is kapcsolt a kormányprogramból.

Kautsky üdvözlete ösztönző jellegű, de tartózkodik attól, hogy bármilyen konkrét taktikai tanácsot adjon. A magyar pártvezetőségre és olvasóira bízta, mit értsenek azon, hogy most Magyarország proletársága *döntően* avatkozhat be az ország politikájába.

Bebel üdvözlete sem tartalmaz semmiféle taktikai tanácsot, hanem a helyzet értékeléseként levelében a következő megállapítást teszi: „Önöknél már lefelé visz a polgári világ útja, mielőtt még fejlődésének csúcspontját elérte volna." Hogy ebből mi következik a munkásság politikai küzdelmére és a párt taktikájára vonatkozóan, erről egy szót sem szólt.

Bernstein üdvözlete nem ilyen tartózkodó a párt politikáját illetően, hanem méltatja az általános választójogért való harcot. Elismerő szavakkal megemlékezik az orosz forradalomról is, melyről megállapítja, hogy segít Magyarország munkásságának elpusztítani „az osztályuralom alapját, a választói kiváltságokat" és segít megszerezni a magyar népnek „a valódi politikai függetlenséget". A „választójogi kiváltságokat" nem az osztályuralom egyik eszközének, hanem *alapjának* nyilvánítja, homályt borítva arra, hogy ezt az alapot a kizsákmányoló osztályok kezében levő termelőeszközök képezik, s kisajátításuk nélkül az ő osztályuralmuknak semmiféle választójog nem vet véget.

Az MSZDP választójogi propagandáját éppen a félrevezető bernsteini szemlélet hatotta át, de nem eme üdvözlet óta, hanem ez előtt is. A Kristóffyval kötött paktum azonban, minden jel szerint Garamiék olyan „műve", amelyhez előzetesen elvi vagy politikai tanácsot senkitől nem kértek. Az osztrák párt vezetői például kezdetben annyira értetlenül fogadták, hogy a bécsi Arbeiter Zeitung bírálta érte a magyar pártot. Garami felutazott Bécsbe, s hosszú vita után, megmagyarázva a belső taktikai meggondolásokat, sikerült Viktor Adlerrel elfogadtatni a követett taktikát és támogatást kapni hozzá.

Röviden tekintsük át a közvetlen előzményeket, amelyek a Kristóffy—Garami-paktumhoz vezettek. Erről ad bizonyos tájékoztatót a párt *XII. kongresszusa,* amelyet 1905. április 23—25-én tartottak. Weltner Jakab titkári jelentésében a januári képviselő-választásokkal kapcsolatban ezt mondotta: „Úgy a kormánypárt, mint az ellenzéki pártok versenyeztek a mi kegyeinkért", hajlandók voltak engedményeket tenni, „de mi ezeket nem akartuk elfogadni". Weltner ismételten leszögezte, hogy a polgári pártok nemzeti jelszavai „nem érdeklik a népet, hanem csupán egy dolog: az általános titkos választójog". Valójában a politikai közvéleményben homloktérbe kerültek az állami függetlenség követelései, a koalíciós pártok éppen ezek révén szerezték meg a parlamenti többséget. Az MSZDP vezetősége azonban hajlamos volt az hinni, hogy a koa-

líció választási sikerében az ellenzéki jelölteknek az általános választójog melletti nyilatkozatai játszottak különösen nagy szerepet. Weltner a párt taktikájának dícséreteként kijelentette: a Szociáldemokrata Párt akcióinak köszönhető, hogy az ellenzéki képviselőjelölteknek „mindenütt meg kellett ígérniük az általános választói jogot". E nyilatkozat-kicsikarási sikerhez azonban rögtön hozzáfűzi, hogy a koalíciós pártok nem akarják teljesíteni a választójogi ígéretet.

Az MSZDP semlegesítése vagy kihasználása céljából a kormánykörök az egyesülési és gyülekezési jog kiterjesztését, valamint a szavazati jogra vonatkozó szociáldemokrata követelések részbeni teljesítését helyezték kilátásba. Tisza gróf, még mint a kormány elnöke, ezek kapcsán amellett foglalt állást, hogy lehetővé kell tenni a *munkásság* bizonyos parlamenti képviseletét a választójog kiterjesztésével a *városokban*, kirekesztve továbbra is e jogból a lakosság többségét alkotó falusi szegénységet, s egyben a nem magyar nemzetiségűek túlnyomó részét. A Függetlenségi Párt e tekintetben többet ígért, legalábbis a nyilatkozatokban. A Függetlenségi Párt liberális szárnya valóban szélesebb körű választójogi reform híve volt, de a konzervatív szárnya, valamint fő koalíciós szövetségeseik: az Andrássy vezette Alkotmány Párt és Zichy gróf Néppártja e kérdésben a Tisza-párt álláspontjához állt közel. Nyilatkozatokat azonban ők is tettek az általános választójog mellett, ha a választási propaganda érdeke úgy kívánta.

A Szociáldemokrata Párt „kegyeiért versengők" (ahogy ezt Weltner önteltséget sugárzóan mondotta) választójogi ígéretekkel kívánták elérni, hogy a szociáldemokraták propagandáját mindegyik a másik ellen terelje. A polgári világ két politikai frontja közötti éles küzdelemben az is számított, hogy a választásokból kirekesztett szocialisták kinek a gyűléseit zavarják meg és kiét nem, vagy éppen kiét támogatják.

Garami, aki a párt taktikájáról tartott külön kongresszusi beszámolót, a januári választásokkal kapcsolatban így fogalmazott: „Anélkül, hogy tehettünk volna róla, két malomkő közé jutottunk. De nem morzsolódtunk össze."

Az uralkodó osztályok belső harcának kiéleződése közepette kedvezőbbé vált az objektív helyzet a munkáspárt önálló politikájának és egyben a demokratikus erők szövetségének kifejlesztésére. Mit jelentett ilyen körülmények között a „két malomkő" közti őrlődés? Azt, hogy a pártvezetőség nem volt képes megfelelő önálló munkáspolitika kialakítására. Garamiék az esélyesnek vélt polgári pártokkal kötendő megegyezéstől remélték a kitűzött politikai célok elérését. S bizony nehéz dilemma volt számukra, hogy a polgári társadalom két fő politikai erőcsoportja közül melyiket támogathatják nagyobb engedmények reményében. Nehéz a választás, ha egyik sem jobb a Deákné vásznánál. A Tisza-párt tartotta kezé-

ben a kormányhatalmat és rendezte a választásokat, de mit lehetett tőle várni, ha továbbra is kormányon marad? Ugyanakkor a koalíció is makacs konzervatívok vezetése alatt állt. A „Vezérlő Bizottság" elnöke Kossuth Ferenc — aki apjának, Kossuth Lajosnak a dicsfényében sütkérezett, s egyben a Függetlenségi Párt elnöke volt — a mérsékeltebb konzervatívokhoz, a félliberálisokhoz tartozott. A vezérlő bizottság tényleges irányítója azonban sokkal inkább a nála jobboldalibb gróf Andrássy és gróf Apponyi lett.

Természetesen a koalíciós pártok némelyikében, a Függetlenségi Pártban is voltak polgári liberálisok, akik mind saját politikai befolyásuk növelése, mind pedig a koalíció pozícióinak erősítése érdekében radikálisabb választójogi reformot kívántak, hajlandók lettek volna egy valóban általános választójogra is és sürgették, hogy a koalíció kössön „ésszerű megállapodást" a Szociáldemokrata Párttal. De olyan egy sem akadt, még a „legliberálisabbak" között sem, aki fontosabbnak tartotta volna a munkásság pártjával való politikai megegyezést, mint a koalíciós grófokkal és bárókkal való „nemzeti" összefogást. Csak a koalíción belül voltak hajlandók a szociáldemokratákkal való egyezmény kötéséért fellépni, ajánlgatva ezt Andrássyéknak.

Garamiék „két malomkő" közé kerültek, mert a kormánypárt támogatása politikailag súlyosan kompromittálhatja a pártot, de a koalíció támogatása is igen nehéz volt, mert annak politikája is népellenes, az is csak felhasználni szerette volna a szervezett munkásság támogatását. „Mi is elítéltük a kormánypártot, de nem mehettünk az ellenzékkel" — mondotta Garami —. Ám „nem volt szabad megtámadnunk az ellenzéket, mert ezzel erősítettük volna a kormányt. A pártvezetőség tehát arra kérte a vidéki pártszervezeteket, hogy a jelöltektől követeljenek általános titkos választójogot támogató nyilatkozatot."

A választási harc során a párt valóban széles körű agitációt tudott kifejteni a választójog mellett, s ezt egybekapcsolta a szervezkedési és szólásszabadság kiterjesztéséért folytatott küzdelemmel. Választójogi agitációjával azt a reményt keltette, hogy ennek sikere meghozza az „osztályuralom" felszámolását, azaz a felszabadulást a tőkés—földbirtokos hatalom igája alól. A tömegekben ez forradalmi reményeket keltett, mely összefonódott az orosz forradalom lelkesítő hatásával.

Milyen legyen a párt további taktikája, miután a koalíció — a pártvezetőség várakozása ellenére — nagy választási sikert ért el? „Aszerint kell cselekednünk — mondotta Garami —, amint ellenfeleink magatartása számunkra előírja." Ebben kifejeződött az, hogy a pártvezetőségnek nem volt átgondolt taktikája egyik feltételezhető lehetőségre sem, hanem várakozó álláspontot foglalt el. Várta, vajon a polgári világ hatalmi harcában köt-e valamelyik fél a Szociáldemokrata Párttal elfogadható megállapodást, avagy ennek hiá-

nyában olyan álláspontot foglalnak el, hogy az MSZDP semmiféle polgári párttal nem szövetkezik.

A kongresszus elé terjesztett pártvezetőségi jelentésben ez áll: „Teljesen elzárkóztunk a többi polgári pártoktól." A vitában felszólalók cáfolták e megállapítás helyességét. Hiszen egyes polgári képviselők választási gyűlésein szociáldemokraták is felszólaltak, s Budapesten a szociáldemokraták, akiknek nem volt szavazati jogúk, Vázsonyira szavaztak a kormánypárt jelöltjével szemben. Szenvedélyesen bírálták a pártvezetőséget a taktikai következetlenségért, a falusi szegénység közötti munka elhanyagolásáért, a nem magyar nemzetiségű lakosság közötti munka rendkívül elégtelen voltáért, s több más kérdésben, nemegyszer alaptalanul is. A nagyfokú elégedetlenség mindenesetre a párt politikájával szembeni kételyeket tükrözte. Erőteljesebb önálló akciókat sürgettek és egyértelműbb, következetesebb taktikát.

A budapesti összbizalmi értekezlet még február 18-án, a pártvezetőség javaslatára, elfogadott egy határozatot, amely kimondta: a munkásság szükség esetén az *általános sztrájk* fegyveréhez nyúl, hogy az általános választójogot kikényszerítse. Ezt az állásfoglalást a kongresszus megerősítette. Erről szóló határozata — amelyben ugyancsak tükröződött az oroszországi tömegsztrájkok hatása — az általános sztrájk politikai előkészítését is szolgálta; a párt propaganda-fegyvere volt, amelyet arra is igyekezett felhasználni, hogy a polgári pártokat ésszerűbb állásfoglalásra bírja.

Egyelőre azonban a pártvezetőség a bécsi udvar és a koalíciós pártok közötti tárgyalások kimenetelét várta, s egyben azt is, hogy milyen választójogi reformot akarnak beterjeszteni.

A Népszava május 9-én egy figyelemre méltó vezércikket közölt, melynek ez a címe: *Köztársaság*. Közlése idején már nyilvánvalóvá vált, hogy a bécsi udvar nem engedi átadni a magyar kormányt a koalíciónak, amíg az fel nem adja „nemzeti" követeléseit. A cikk fő mondanivalóját a következő megállapítása jellemzi: „Mi nem vagyunk imádói a köztársaságnak, de csodálkozunk rajta, hogy a magyar polgárság nem lett azzá." Tehát a Szociáldemokrata Pártnak nincs szándékában köztársasági mozgalmat indítani, de elvárná, hogy a *polgárság* indítson ilyet. „Egyetlen család ül a nyakán a magyar burzsoáziának" — írja a lap —, egyetlen család tagadja meg ettől az osztálytól az önálló vámterületet, az önálló magyar hadsereget stb., pedig ha az uralkodóház ezeket megadná, akkor „nyerne egy új, a réginél hálásabb talajt nagyhatalmi törekvései számára". De a dinasztia nem enged és a magyar burzsoázia, „bár folyton arcul csapták", mégis „lojális marad". Mert a „magyar polgárság még nem fogta fel, hogy mit jelent az a szó: Köztársaság ... amely a polgárság egyeduralmát jelenti". Végül a cikk megmagyarázza, hogy a polgárság azért nem akar köztársaságot, mert attól fél, hogy az ő egyeduralmát a munkásság fogja fenyegetni.

E cikkben sok a zavar. Hatáskeltő jellegű, de abszurd szólam az, hogy „egyetlen család" áll csak szemben a burzsoáziával, illetve a koalíciós pártszövetséggel. (A Népszava különböző írásai a koalíciót hol csak mágnások táborának, hol pedig csak burzsoáziának tekintik.) Kiviláglik azonban annak valamelyes felismerése, hogy a magyar burzsoázia is fel akarja használni a monarchiát osztályuralma számára. A cikk célja világos: ostorozni a polgárságot, amiért nem indít köztársasági propagandát. Ám ez a szándék hamarosan eltűnik a lap hasábjairól. A politikai élet központjába az a kérdés került, vajon a király valóban kinevezi-e a parlamenten kívüli kormányt, s ha igen, a koalíció valóban passzív ellenállásra szólítja-e fel a megyéket és a városokat. S ha kirobban ez a harc, mit tegyen a Szociáldemokrata Párt, kivel menjen, ki ellen? S eközben megkezdődnek Kristóffy bizalmas megbeszélései Garamiékkal.

*

A Népszava fő politikai cikkei arról tanúskodnak, hogy Kristóffy bizalmas tárgyalása Garamival és Goldnerrel a Fejérváry-kormány kinevezése előtt már megkezdődött. Június 9-én „A passzív ellenállás és választójog" című cikke foglalkozik avval, hogy a koalíció a Fejérváry-kormány kinevezése esetére ellenállást hirdet. Az udvar és a kiváltságosok harca ez — írja a lap —, s a munkásság „veszedelmes ellenségeit támogatná", ha csatlakozásával bármelyiket erősítené. A koalíció „passzív ellenállása" csupán a „kiváltságosok törpe minoritásának tiltakozása gyanánt jelentkezne", mert a nép a koalícióra ellenséges szemmel tekint, „s védelmére nem hajlandó egyetlen ujját sem megmozdítani". S ha azután „a fél-alkotmányosság is elvész? — teszi fel a kérdést a lap. — Hadd vesszen el... Az ilyen parlamentarizmus jobb, ha megsemmisül." Június 13-án ezt írja: „Ha Fejérváry kinevezése a nyílt abszolutizmust jelentené is, nem látnánk egyebet benne, mint a magyar alkotmányosságról szóló hazugság összeomlását." Ezek szerint a Szociáldemokrata Párt a bécsi udvar és a koalíció viszályában érdektelen; a hatalom az udvar kezében van, s ha eltiporja a koalíciót, hadd tegye.

Egy nappal később, június 14-én a Népszava egy lépéssel továbbment és most már a bécsi udvar követeléseinek elfogadását sürgette. „Nem nyitja ki a Fejérváry-kormány kinevezése a koalíció szemeit? — teszi fel a lap a szónoki kérdést. — Nem látja, hogy ez a kormány, a magyar parlamentnek ez a kicsúfolása az *ő bűne*? Nem érzi, hogy ennek megakadályozása rajta múlott és még mindig rajta múlik?" „Jelentse ki a koalíció, hogy hajlandó a kormányalakításra *egyetlen* programponttal: *általános, titkos választójog*." Ebbe „a király is *beleegyezik*". Ha a koalíciós pártok elutasítják az udvar feltételeit, s továbbra is ragaszkodnak saját követeléseik-

hez, akkor „ki vannak szolgáltatva az önkényuralomnak, még a *nép is kiszolgáltatja őket.* A nép ma nem látja a különbséget Fejérváry és a koalíció között." A Népszava tehát figyelmezteti a koalíciót, hogy ha nem fogadja el a választójogi reformhoz hozzájárulást ígérő, de a magyar állami függetlenség erősítését célzó követelések elejtését kívánó bécsi udvar feltételeit, akkor a Szociáldemokrata Párt is „kiszolgáltatja őket". Kinek? A bécsi abszolutizmusnak. Itt már nincs érdektelenség a *bécsi udvar* irányában, hanem reménykeltés, mondván, hogy a király — a lap értesülése szerint — „beleegyezik" az általános választójog bevezetésébe. Itt már világosan megmutatkozik Kristóffy ígéreteinek hatása. A Népszava csak annyiban marad „érdektelen", hogy egyre megy számára, vajon a Fejérváry-kormány vagy egy koalíciós parlamenti kormány teszi félre a „nemzeti" követeléseket és terjeszti be a választójogi reformot.

Mikor a Fejérváry-kormány június 19-én hivatalba lépett, a polgári közvélemény olyan általános felzúdulással fogadta, hogy „hazafisága" bizonyításául még a Tisza-párt is „törvénytelennek" nyilvánította, bár éppen Tisza és társai segítették a bécsi udvart e lépés előkészítésében.[4] A passzív ellenállás kezdetét vette, a bécsi udvar és a koalíció vezérlő bizottsága között pedig folytatódott az alkudozás.

A szociáldemokrata pártvezetőség már megkapta Kristóffytól a választójogi ígéretet, de a kormány még tartózkodott erről hivatalos nyilatkozatot tenni, s Fejérváryék közvetítő szerepet töltöttek be az udvar és a vezérlő bizottság közötti tárgyalásokban. Az MSZDP vezetősége tehát nem lehetett biztos abban, hogy a Fejérváry-kormány hivatalban marad-e. Garamiék ezért a koalíció elleni támadásaikat úgy folytatták, hogy lehetőleg nyitva hagyják az ajtót, illetve a kiskaput a koalícióval való esetleges megegyezésre.

„Becsületes politikát" című június 25-i vezércikkében a Népszava leszögezi, hogy a „koalíció vezérei a fejjel-falnak politikát űzik". Reális politikaként a magyar vezényszó követelésének elejtését és a kormányalakítás vállalását ajánlja a koalíciónak „a következő

[4] A Pesti Hírlap június 23-i vezércikke Tisza gróf eljárását „minősített hazaárulásnak" bélyegzi. Megírja, hogy ő ajánlotta a királynak a Fejérváry-kormány megalakítását. S ugyancsak ő, „hogy a nemzetet megcsalja és magát jó színben tüntesse fel a nemzet előtt, pro forma bizalmatlanságot indítványozott a parlamentben" azzal a kormánnyal szemben, amelynek megalakításában segítette az udvart. (A koalíció is beterjesztette bizalmatlansági indítványát.) Azután pedig sietett támogatni a kormányt „abban a kísérletben, hogy a bizalmatlansági indítvány megszavazását lehetetlenné tegyék". Tisza egyike volt ugyanis azoknak, akik a képviselőház elnapolását elrendelő királyi kézirat „rögtöni felolvasását" indítványozták, hogy az ülés azonnali berekesztésével elhárítsák a kormány formális leszavazását. A Pesti Hírlap természetesen nagy hazafias tettként üdvözölte, hogy a koalíciós pártok meghiúsították e nyomorúságos parlamenti manővert.

program alapján: *általános választójog* községenként való titkos szavazással; progresszív adórendszer a létminimum adómentességének biztosításával; ehhez hozzávehetik *a népoktatás teljes államosítását,* aminek segítségével sokkal jobban lehetne a magyar nyelvet terjeszteni, mint a katonai vezényszóval". A lap megjegyzi: „a burzsoá ellenzéknek egészen burzsoá szellemű feltételeket ajánlunk... Mikor aztán lejárt ennek a mostani képviselőháznak ideje, akkor tessék az általános választói jog alapján a néphez leszállni, a magyar katonai vezényszót, sőt az önálló magyar hadsereg elvét zászlójára írni és ennek az elvnek abszolút többséget szerezni. Ilyen előzmények után a szervezett munkásság bizonyosan velük lesz a magyar vezényszó, sőt az önálló hadsereg követeléseiben is; mert mi is azt tartjuk, hogy addig, amíg az uralkodó osztály velünk szemben fenn bírja tartani az állandó hadsereg intézményét, önálló hadserege legyen az országnak és ne egy idegen hatalom kétszeresen gyűlöletes hadserege üljön a nyakunkon." Vagyis az MSZDP megígéri a „nemzeti" követelések *későbbi* támogatását, ha a koalíció hozzájárul az általános, titkos választójog törvénybe iktatásához, és azt a katonai követelések erőszakolásával nem akadályozza.

A pártvezetőség ilyen értelmű határozatot fogadott el a június 25-i budapesti nagygyűlésen is, amelyet a Tattersallban rendeztek meg. Ez az okmány kimondja: „minden pillanatban készen áll a proletariátus arra, hogy komoly kitartó harcot vívjon a hatalommal a népjogok megszerzéséért, elsősorban az általános, titkos választói jog megszerzéséért... ha lehet, a koalícióval, ha kell, ellene".

A koalíciós pártok azonban, miközben az udvarral való megegyezés lehetőségében reménykedtek, általános propagandahadjáratot indítottak a „kormány-zsoldba lépett" szociáldemokraták ellen. Ilyen vádakkal a szociáldemokratákat már korábban is illették, ha egy-egy koalíciós gróf gyűlését zavarták meg. Miután azonban Kristóffy bizalmas megbeszéléseket kezdett Garamiékkal, s erről a koalíciós pártok vezetői minden jel szerint *jól* értesültek, erősítették propagandájukat a Szociáldemokrata Párt ellen. A „nemzeti" követelésekért indított akciójuk hátbatámadásának nyilvánították azt a követelést, hogy tervezett kormányzati programjukból kiiktassák és évekre elhalasszák a magyar vezényszó követelését.

A Szociáldemokrata Párt erőteljesebb ellenkampánnyal válaszolt, mint amire a koalíciósok számítottak. Szenvedélyesen utasította vissza a kormánytámogatás vádját, s szemére hányta a koalíciónak, hogy éppen ő próbál egyezkedni a bécsi udvarral, s minden bizonnyal be is fog hódolni. Júliusi 2-i vezércikkében a Népszava ezt írja: „most már kijátszotta a koalíció a nagy ütőkártyáját is: a passzív ellenállást. Több ütőkártyája nincs." A bécsi udvarban pedig „nyugodtan mosolyognak". A passzív ellenállás kellemetlen, „de nem veszedelmes... a nép még a kisujját sem mozdítja a hangosan

hirdetett nemzeti követelésekért". Annak persze örülnek, hogy nem kell adót fizetni, és érdeklődéssel nézik „az urak nem mindennapi mulatságát". Az ellenzék pedig majd megalkuszik, mondván, hogy „az ellenállásban elment, ameddig lehetett, forradalmat csinálni pedig nem is lehet, nem is tanácsos". Emlékezteti a koalíciót az *általános választójogra*, az *adóreformra*, és az *önálló vámterületre* vonatkozó ígéreteire. *„Lesz rá gondunk* — írja a lap —, *hogy a nép mellőzésével többé ne lehessen ezt az országot kormányozni és még kevésbé a nép ellenére."* Mert a passzív ellenállás „a szervezett munkásság kezében igazán ellenállhatatlan fegyverré változhatik, amellyel szemben egy újdonsült koalíciós kormánynak bajos lenne a helyét megállni . . ."

Sajátos propagandakevereke ez a bécsi udvar hatalmi fölényébe vetett alázatos hitnek. a koalíció ellenállási mozgalmával szembeni gúnynak és az ábrándkeltő szólamoknak, amelyek azt ígérik, hogy az általános választójog bevezetésével az urak többé nem tudnak majd „a nép mellőzésével . . . még kevésbé a nép ellenére kormányozni".

A passzív ellenállás eközben terjedt. Július 17—18-ra az újságok már 25 vármegyei és számos városi virilista törvényhatóság csatlakozásáról adtak hírt; a városok élén Budapest állt, s a csatlakozottak között volt Kassa, Debrecen, Kolozsvár, Arad, Szeged, Szabadka, Fiume stb. Az ellenállás nagyobb lendületet vett, mint amire az udvar és a Fejérváry-kormány számított, s amit Garamiék is feltételeztek. Kristóffy ekkor kapta meg a király hozzájárulását, hogy nyilatkozzon a választójogi reformról, de egyelőre csak személyes véleményként.

Kristóffy július 27-én fogadta az őt felkereső szociáldemokrata küldöttséget, amely előtt nyilatkozatát megtette. Kijelentette, hogy „az ország mai válságos helyzetéből csak ez a reform vezethet ki". Ígéretet tett a szolgabírói önkény megfékezésére, az egyesülési és a gyülekezési jog liberálisabb kezelésére is. Garamiékat rögtön magával ragadta a választójogi reménykedés; a Népszava július 28-án vezércikkben üdvözölte a nyilatkozatot. A lap ugyanakkor egyik belső oldalán közöl egy rövid kommentárt Kristóffy „furcsa kívánságáról" is: a nyilatkozatban ő azt kívánta, hogy „a szervezett munkásság hagyjon fel a bérharcokkal". Ezt a Népszava elhárítja.

Kristóffynak a szociáldemokrata küldöttség előtt tett nyilatkozatát a koalíció felháborodással fogadta. Támadta a kormányt is, amiért a „nemzetközi szocialistákkal" szövetkezik, és támadta az MSZDP-t is a „törvényellenes" kormány támogatása és a „nemzeti" célok hátbatámadása miatt. A vezérlő bizottság egyik függetlenségi párti tagja, dr. Polonyi Géza sietett még aznap nyilatkozni a lapoknak. „Immár két hónapja tudjuk — mondotta —, hogy ilyen akció készül . . . Tudjuk, hogy a darabontkormánynak két fegyver áll ellenünk rendelkezésre. Az egyik a törvényhatóságok passzív

ellenállásának megtörésére irányuló erőszak, a másik a szocialisták felvonultatása ellenünk." Úgy vélte, hogy a szociáldemokratáknak adott Kristóffy-nyilatkozat a július 30-i (vasárnapi) szociáldemokrata gyűlés előkészítését szolgálta. A Népszava is közölte július 28-i számában Polonyi nyilatkozatát, és szenvedélyesen visszautasította azt. Az ellenzék „a kormány és a szocialista párt előre kieszelt megegyezéséről, hogy ne mondjuk, összeesküvéséről vet majd világgá hitvány rágalmakat" — írja a lap. A valóság viszont az, hogy Garamiék tényleg paktumot kötöttek Kristóffyval, csakhogy ez olyan lépés volt, amelyet igyekeztek eltitkolni a párt és a munkásosztály előtt — legalábbis addig, amíg a kapott ígéret nem teljesül. Viszont az ígéret fejében az MSZDP vezetése nyílt kormánytámogató akciót indított, aktívan segítve a bécsi udvart és annak budapesti kormányát a koalíció ellen.

Július 30-án a Szociáldemokrata Párt megtartotta az említett nagygyűlést. Az itt elfogadott határozat megállapítja, hogy a katonai követelések alapján „a mai válság meg nem oldható, mivel a mai alkotmány és a mai parlament gyönge a kivívására". Ezért követeli: „a koalíció azonnal alakítson — a katonai követelések kikapcsolásával — kormányt az általános, titkos választói jog megalkotására". A Népszava aznapi vezércikke a következőket állapítja meg: „Csak a magunk erejében bízhatunk! (Tehát nem a királyban, nem a kormányban és nem a koalícióban. — *N. D.)* Az eddigi harc, a mai pillanat igazolják, hogy nem hiába küzdöttünk. Elérkeztünk a döntő ütközet elé — diadalmas volt eddigi utunk, legyen diadalmas ez a csata is." S jelzi, hogy „a hatalmas budapesti nagygyűlés kezdetét jelenti a csatának".

A Népszava augusztus 1-i száma közli azt az értesülést, hogy Kristóffy szeptember 15-én — amikor a képviselőház ismét összeül — be fogja terjeszteni a választójogi javaslatot. A Szociáldemokrata Párt vezetőit már foglalkoztatta az, hogy a tervezett napra nagy megmozdulást szervezzen. Addig is folytatta kampányát a koalíció ellen, újabb pesti és sok vidéki gyűléssel, lapjaival, röpirataival. Közben bérmozgalmak, sztrájkok, s aratósztrájkok is kitörtek; a munkafeltételek javításáért indított akciók erősödtek és többnyire eredményt értek el.

A koalíció az MSZDP akcióira válaszul erőteljes támogatást nyújtott Mezőfiéknek, az „újjászervezett szociáldemokratáknak" a szervezett munkásság egységét megbontó tevékenységükhöz. Garamiéknak a bécsi udvar iránt reményeket keltő és Kristóffyban bizakodó propagandája fegyvert adott Mezőfiék kezébe is annak bizonyítására, hogy az MSZDP behódolt az udvarnak, és lepaktált a kormánnyal; mind ezt, mind pedig az állami függetlenség erősítését célzó követeléseket is felhasználva a munkásszervezetek egy részében átmenetileg jelentős zavart okoztak. Helyenként elért sikereiket a koalíciós lapok igyekeztek messzemenően eltúlozni, s

még a Szociáldemokrata Párt közeli szétesését is jósolgatták. Az MSZDP azonban elég hamar visszaverte Mezőfiék támadásait; leleplezte, hogy csatlósai annak a koalíciónak, amely választójogi ígéreteit hitványul megszegte, a munkásságot csupán fel akarja használni saját céljaira, de a jogokból ki akarja semmizni.

Az MSZDP és Mezőfiék közti propagandacsatában az vált központi kérdéssé, hogy az uralkodó osztályok két táborának viszályában ki a csatlósa az egyik tábornak, s ki a másiknak. A bérmozgalmak és más munkásmegmozdulások szervezésében azonban az MSZDP mellett álló szakszervezeteké a fő szerep, ami lényegesen hozzájárult a Szociáldemokrata Párt politikai fölényéhez. A munkásság politikai harcát viszont csak gátolhatta, amikor a két szemben álló fél indokkal vádolja egymást azzal, hogy politikájával a burzsoá—földesúri tábor egyik, illetve másik szárnyának az uszályában van.

Az 1905. szeptember 15-i Vörös Péntek

A Szociáldemokrata Párt vezetősége gyűlések és más rendezvények egész sorozatával készült szeptember 15-re, a parlament megnyitásának napjára. Várta, hogy benyújtásra kerül a Kristóffy által ígért választójogi tervezet. Ez késett, mert az udvar még nem járult hozzá. Azonban Kristóffy szeptember 9-én egyik vidéki beszédében kifejtette a választójogi reformra vonatkozó konkrét álláspontját. Ennek lényege, hogy kapjanak szavazati jogot az írhi-olvasni tudó férfiak, s megmarad mindazoké, akik addig is választópolgárok voltak: az utóbbiaknak kereken 20 százaléka ugyanis nem tudott írni-olvasni, de a jövedelmi adócenzus alapján rendelkeztek szavazati joggal. A választási korhatárt Kristóffy a 24. életév betöltésével kívánta megszabni. Ily módon a szavazásra jogosultak száma, mely addig az 1 milliót alig haladta meg, kereken 2,6 millióra emelkedett volna.[5]

A Szociáldemokrata Párt a már korábban elhatározott szeptember 15-i megmozdulás ügyében szeptember 10-én rendkívüli kongresszust tartott. A terv az volt, hogy 15-én politikai tömegsztrájkot és tömegtüntetést rendezzenek, az utóbbit az Országház előtt. A rendkívüli kongresszuson sokan javasolták, hogy a sztrájk országos legyen, de a pártvezetőség előterjesztése alapján a tanácsko-

[5] Kristóffy közölte beszédében, hogy a 20 éven felüli férfi lakosság összlétszáma 4 millió 323 ezer, köztük írni-olvasni tud 2 millió 964 ezer. A 20 éven felüli férfiaknak 53,3%-a magyar, míg a 20 éven felüli *írni-olvasni* tudó férfiak 61,5%-a magyar; az írástudatlanság tehát a nem magyar nemzetiségűek között lényegesen magasabb volt. Az arányok hasonlóan alakultak a 24 éven felülieknél is. Kristóffy ezt annak bizonyítására hozta fel, hogy az ő javaslata nem fenyegeti a magyar képviseleti túlsúlyt. Ugyanis mind a kormánytámogató Tisza-párt, mind a koalíciós pártok nagy része, különösen az And-

zás úgy döntött, hogy a sztrájk ez alkalommal Budapestre korlátozódjék. A határozat kimondotta: „a munkásság minden parlamentáris többség vagy kormány ellen, amely az általános, titkos választójog törvénybeiktatását a legelső, legsürgősebb teendők közé nem iktatja, *élethalálharcra kész.* A ma adott helyzetben ez a harc a koalíciós többség ellen irányul..." Kimondta továbbá, hogy a megmozdulás *„nem irányul a többség közjogi követelései ellen,* de minden olyan állásfoglalást, amely ezek ürügye alatt akarja elodázni a nép jogainak érvényesülését, árulásnak tart ezen ügy ellen. A pártgyűlés köszönti az igazi alkotmányosság eddigi lelkes harcosait..."

E határozat az egymást keresztező alkudozások közepette született, s nem követelte a koalíciótól, hogy a közjogi követelések *kikapcsolásával* alakítson kormányt, e tekintetben Garamiék ekkor várakoztak. Ami pedig „az igazi alkotmányosság eddigi lelkes harcosait" illeti, akiket a határozat köszönt, az Kristóffyra és javaslatának támogatóira vonatkozik. A Népszava ugyanezen a napon írta nagy elismeréssel Kristóffyról — aki a kongresszust éppen megelőzően mondotta el fent idézett beszédét —, hogy ő az általános választójogról „olyan mély járású beszédet" tartott, amelyet „polgári politikus ebben az országban nem mondott még soha". Kristóffynak ezt a gyűlését a szociáldemokraták segítették megszervezni. Buchinger Manó ezt megírta könyvében, ő személyesen is részt vett a szervezésben és magán a gyűlésen is.[6]

A Szociáldemokrata Párt ez alkalommal is jogosan támadta a koalíciós pártokat amiatt, hogy a „nemzeti" követelések jegyében

---

rássy-párt meg a Zichy-párt, egyaránt elutasította az ő javaslatát, s csak azt lettek volna hajlandók elfogadni, hogy a *magyarul* írni-olvasni tudók kapjanak szavazati jogot, esetleg egyéb megszorítással, mint például a hosszabb helyben lakás feltétele.

Érdemes szót ejteni arról, hogy mind a Tisza-párt, mind pedig a koalíciós pártok számára „természetes" volt a nők kizárása a választójogból továbbra is, akár tudnak írni-olvasni, akár nem. Bár a konzervatív szemlélet, főleg a papi befolyás következtében, a nők között erősebb, mint a férfiak körében, mégis a konzervatívok a legmakacsabb ellenzői a nők szavazati jogának. A liberálisok e kérdésben vagy egyetértenek a konzervatívokkal, vagy érdektelenek, esetleg a nők szavazati jogával „rokonszenvezve" passzívak. Úgy tűnik tehát, hogy a nők szavazati jogának elutasításával a konzervatívok saját politikai érdekeik kárára cselekszenek. Őket azonban mindenekelőtt az nyugtalanította, hogy a nők egyáltalán bekapcsolódnak a politikai életbe; pillanatnyi politikai előnyökért nem kívánták megnyitni a sorompót, könnyíteni a nők bekapcsolódását a politikai mozgalomba. Amikor azután a szavazati jogtól való megfosztás már nem bizonyul alkalmas korlátnak, mert a jogfosztás elleni harc jelentősen fokozta a nők bekapcsolódását a küzdelembe, akkor a konzervatívok azt mérlegelik, hogyan használhatnák fel ők a saját meggyengült pozícióik erősítése érdekében a választójog kiterjesztését a nőkre.

[6] *Buchinger Manó:* Küzdelem a szocializmusért. 1. köt. Népszava 1946. 155. old.

el akarják odázni a választójogi reformot. A kongresszusi határozat e tekintetben elsősorban a Függetlenségi Pártra vonatkozott. Ez a párt ugyanis, bár az általános, titkos választójog megvalósítását elvben programjába vette, napirendre tűzését ellenezte mondván, hogy ez megbontaná a koalíciós pártszövetséget, amely csupán a „nemzeti" követelésekben egységes. A valóság viszont az, hogy a választójogi reform kérdésében a Függetlenségi Párt sem volt egységes. A koalíció taktikájában a vezető szerep persze Andrássyéké volt, Kossuth Ferencék általában meghajoltak az ő akaratuk előtt.

A munkásosztály forradalmi küzdelmének azonban nem *ez* a döntő kérdése, hanem az, hogy pártja *demokratikus néphatalomért* harcol-e, a parasztság antifeudális küzdelmének fejlesztésével és a demokratikus nemzeti mozgalmak hatékony segítségével igyekszik-e *átfogó demokratikus nemzeti frontot* teremteni mind az osztrák fensőbbség, mind pedig a magyar soviniszta hatalom ellen. Garamiék viszont fő feladatnak az általános, titkos választójog kivívását és a parlamenti képviselet megszerzését tekintették — bármilyen lehetségesnek vélt úton. Emellett abból indultak ki, hogy az általános választójog, bár a munkások követelése lett és elsősorban ők harcolnak érte, mégis a polgárság hatalmi helyzetét hivatott erősíteni. Amikor a Népszava cikkei a választójogi reformról, akármilyen szólamokkal körítve is, de a *polgári* pártokhoz szólnak, akkor a polgárság politikai szükségleteire és öntudatára apellálnak.

A választójog kérdésében követett taktikáról a koalíció táborában, s a vezérlő bizottságban is voltak véleményeltérések. Időnként erősödött az a nézet, hogy a kormány manőverének meghiúsítása céljából vállalni kell a szavazati jog rögtöni kiterjesztését, megszervezve a Szociáldemokrata Párt támogatását a „nemzeti" követelésekhez. A vezérlő bizottság néhány tagja, köztük Bánffy Dezső báró, szeptember első felében bizalmas tárgyalásokat folytatott az MSZDP vezetőségének képviselőivel. Létre is jött egy előzetes megállapodás, de a koalíció vezérlő bizottsága Andrássy és társai követelésére ezt elvetette.

A bécsi udvar pedig bízott abban, hogy megegyezhetnek Andrássyékkal és halasztotta hozzájárulását Kristóffy javaslatához. A Fejérváry-kormány ezért szeptember 12-én benyújtotta lemondását. A király elfogadta, de azzal, hogy a további rendelkezésig a kormány maradjon a helyén. Ez csaknem egyidejűleg történt a vezérlő bizottságnak azzal az állásfoglalásával, amely elutasította a szociáldemokratákkal való megállapodást.

A szeptember 15-i megmozdulás idején nyitott kérdés volt tehát, hogy bekövetkezik-e a koalíció behódolása a bécsi udvar előtt, s ha igen, akkor hogyan alakul a helyzet?

A budapesti munkásság 1905. szeptember 15-i általános sztrájk-

ját és a parlament előtti tömegtüntetést a párt a szakszervezetek segítségével készítette elő és nagy sikerrel rendezte meg. Százezer munkás vonult fel rendezett sorokban, hogy követelje a képviselőháztól a választójogi reformot. A követeléseket tartalmazó memorandumot küldöttség adta át a képviselőház elnökének, Justh Gyulának. A küldöttség és az egész tüntető munkásság nevében Garami beszélt. Nyomatékosan utalt arra az erőre, amely az Országház előtti hatalmas tömegben megjelenve, valamint a budapesti tömegsztrájkkal és vidéki gyűlések sorozatával ország-világ előtt hangot adott követeléseinek.

A jól szervezett megmozdulás a proletárság harckészségét és a párt nagy tömegmozgósító lehetőségét demonstrálta. A magyarországi proletárság addigi legerőteljesebb politikai fellépése volt, mely jelentősen növelte a párt és a szocialista mozgalom tekintélyét az ország népe előtt. Ez a nap „vörös péntek" néven íródott be a magyarországi munkásmozgalom történetébe.

A budapesti megmozdulás nemzetközi visszhangja ugyancsak jelentős volt, hatása hozzájárult az ausztriai munkásság választójogi harcának fellendüléséhez is. Az osztrák párt ugyanis később indított országos mozgalmat az általános, titkos választójogért, azonban hamar „behozta" a késést, és más erők közreműködésével sikerre is vitte ezt a harcot.

Garamiék a szeptember 15-i jól szervezett munkásmegmozdulást mindenesetre annak a hangsúlyozására igyekeztek felhasználni, hogy íme, a Szociáldemokrata Párt olyan erőt képvisel, amellyel érdemes megállapodást kötni. De hajlandó-e erre a koalíció és mit ajánl? S vajon a bécsi udvar meneszti-e Fejérváryt vagy hajlandó-e a magyar parlament félretolásával, „oktroj" útján, azaz rendeleti úton bevezetni a Kristóffy által ígért választójogi reformot?

A szeptember 15-én összeült parlamentet egyébként királyi leirattal még aznap elnapolták. Fejérváry „megmagyarázta", hogy ez azért történt, mert az uralkodó „még mindig táplálja azt az óhajt", hogy a koalíció vállalja el a kormányalakítást „elfogadható program alapján".

A kormányzati válság elmélyülése

A koalíció vezetőit — Andrássy Gyulát, Kossuth Ferencet és másokat — szeptember 23-ra hívták Bécsbe királyi audienciára, amely mindössze abból állt, hogy Ferenc József felolvasta az ultimátumszerű nyilatkozatot, s ezzel ott is hagyta „hű alattvalóit". A nyilatkozat megszabta a feltételeket, amelyek teljesítése esetén adják át Magyarország kormányzását parlamentáris kormánynak. E feltételek szerint Ausztria és Magyarország gazdasági és egyéb kétoldalú kapcsolatait érintő kérdésekben a „67-es alap" bárminő revi-

ziója csak az osztrák kormánykörök hozzájárulásával lehetséges.[7] A hadseregre és a külügyi képviseletre vonatkozó magyar igényeket pedig kereken visszautasították.

A koalíciós pártokat megdöbbentette a király diktátuma, úgyszintén vezetőik lealázó kezelése, és elutasították a bécsi feltételeket. A Szociáldemokrata Párt örült annak, hogy nem jött létre megegyezés. Az „ötperces audienciát" a Népszava szeptember 24-i vezércikke ilyen címmel kommentálta: „Kirúgva." A jellemzés találó, a következtetés viszont a Kristóffyval kötött paktumnak felelt meg. E napon a koalíciós pártok Andrássyék visszaérkezése alkalmából tüntetést szerveztek a bécsi udvar ellen, Garamiék viszont megszervezték ennek „spontán" megzavarását. Szeptember 27-én pedig a Népszava már nyílt felhívást közölt a koalíciós pártok tüntetéseinek megzavarására. A szervezett munkásság ezt meg is tette, teljes sikerrel.

A Szociáldemokrata Párt ezekben a napokban ismét az udvar feltételeinek elfogadását sürgette a koalíciótól, valamint azt, hogy legalábbis a Kristóffy-féle választójogi tervet segítse megvalósítani. Ha a választójogot „a koalícióval együtt hamarabb ki lehet vívni — írta a Népszava szeptember 30-án —, ezért készek vagyunk áldozatot hozni, készek vagyunk együttműködni azokkal, ... akik bennünket gyaláznak, rágalmaznak, üldöznek". Az együttműködés feltétele: a koalíció „vállalkozzék parlamentáris kormány alakítására", mégpedig a magyar vezényszó ideiglenes kikapcsolásával.

A továbbra is hivatalban levő (bár lemondott) Fejérváry-kormány folytatta közvetítési kísérleteit a bécsi udvar és a koalíció között. Ha létrejön az egyezség, vajon meglesz-e a kívánt választójogi reform? Garamiék úgy vélték, vagy legalábbis nagyon remélték, hogy enélkül nem lehet megegyezés. Mindenesetre készek voltak arra, hogy a választójog érdekében a koalícióval is egyezkedjenek.

A koalíció továbbra sem fogadta el Bécs minden feltételét, s várta a válság ausztriai eseményeinek alakulását. A király viszont október 16-án megerősítette hivatalában, vagyis ismét kinevezte a Fejérváry—Kristóffy-kormányt, s egyben hozzájárult a választójogi reform meghirdetéséhez. A Szociáldemokrata Párt ezt örömmel és nagy várakozással üdvözölte.

„Diadalmas útjának egyik legfontosabb pontjához jutott el az általános választójog eszméje" — írta a Népszava október 18-i vezércikke olyan hangnemben, mintha az általános választójog mármár meg is valósulna. Egyben megmagyarázta a várt fordulatot:

---

[7] A monarchia nyelvén ez így fogalmazódott meg: „nem egyoldalúan a korona és a nemzet által, hanem csakis a monarchia mindkét állama között, mindkét kormány közvetítése mellett, és *ad hoc* kinevezendő parlamenti bizottságok által fog létrehozatni és a király által szentesítendő kompromisszumok alapján eszközöltetni".

„nekünk nem furcsa az, hogy olyanok valósítják meg követeléseinket, akik mindeddig ellenlábasaink voltak". Mégpedig azért „nem furcsa", mert az általános választójog „nem szocialista követelés... Polgári reform lévén alapjában, természetes, hogy megvalósítása is csak polgári politika keretén belül lehetséges." „Az általános választói jog megvalósítása csak polgári kormánytól, tehát a szocializmussal szemben álló hatalomtól várható."

A reformista szemlélet „gyöngyszemei" ezek a megállapítások, termékei annak a politikának, amely a munkásosztály pártját a liberális vagy liberálisnak remélt burzsoázia politikai uszályhordozójává teszi. Az általános, titkos választójog itt mindenesetre ismét nem az „osztályuralom megszüntetésének" eszköze, hanem egy szocialistaellenes kormány polgári érdeket szolgáló reformja. E „reális" értékelés, legalábbis jórészt, a koalíciós pártoknak is szólt, sürgetve őket, hogy saját érdekükben ne habozzanak tovább hozzájárulni a százezrek által követelt reformhoz.

Fejérváry nemsokkal ismételt kinevezése után nyilvánosságra hozta kormányának programját, s benne a választójogra vonatkozó részt. A Népszava október 29-én „Új korszak" című írásában üdvözölte a kormányprogramot. Megállapította, hogy annak nagy része ugyan ellenkezik a párt nézeteivel, „sőt némelyike a munkásnép általános érdekeire sérelmes", ennek dacára „e program új korszak közeledését jelenti". „Megváltást hirdet a szolgaságból; közelgő végét jelenti az évezredes elnyomatásnak." Sérelmezi, hogy az ígért választójogi reform a szavazati jogot a 24. életév betöltéséhez és írni-olvasni tudáshoz köti, és a nőket a választójogból továbbra is kirekeszti; mindez „kirívó igazságtalanság", de ennek ellenére *„nagy vívmánynak* tartjuk a szavazati jogot a kormány által beterjesztett formában is".

A kormány ismételt kinevezésére a koalíció a megyei ellenállás erősítésével válaszolt, mégpedig számottevő eredménnyel. A kormányzati válság mélyüléséről tanúskodik Kristóffy november 11-i memoranduma, melyet a királynak küldött. Ebben megállapította: „Budapesten ugyan az utca a kormány mellett áll, a vidéki tömegek is várakozó helyzetben, s nem mondható, hogy a koalíció mellett vannak, de amit várni lehetett, hogy a széles néptömegek talpra álljanak és a koalíció ellen forduljanak, nem történt meg." „A koalíciónak sikerült elhitetnie, hogy a királynak engednie kell, ez annyira átment a köztudatba, hogy ezzel szemben bármilyen fényes program, ígéret, vagy fenyegetés hatástalan maradt... *Mindenki hazaáruló, aki a király mellé áll és mindenki hazafi, aki Andrássy és Apponyi szekerét tolja.*" A kormány tehetetlenné válik, mert a megyei végrehajtó hatalom a koalíció mögött áll, „a király joga és hatalma, valamint a kormány törvényes akarata semmi". Két lehetőség van — írja Kristóffy —: „1. megegyezés a koalícióval; 2. kivételes és ideiglenes királyi intézkedés a rend helyreállí-

tására".[8] November 25-i újabb memorandumában Kristóffy a helyzet további romlásáról ír és sürgeti a királyi hozzájárulást az ellenállás letörését szolgáló különleges intézkedésekhez. Ez utóbbi az országgyűlés feloszlatását, a megyei autonómiák felfüggesztését és királyi biztosok kiküldését, valamint a politikai élet megrendszabályozását szolgáló egyéb intézkedéseket jelentett. Kristóffy ennek elősegítésére reformprogramot is javasolt, kérve jóváhagyását.[9]

Kristóffy a koalíció letörését szorgalmazta. A bécsi udvar viszont az ausztriai válság rendkívüli elmélyülése miatt erre egyelőre nem szánta rá magát. „A király sem jobbra, sem balra nem mozdult" — írja Kristóffy, messzemenően hibáztatva Ferenc Józsefet a határozatlanságáért. Az udvart azonban az ausztriai események nem kevésbé nyugtalanították, mint a magyarországiak. Bécs nem habozott kiadni a parancsot a magyarországi póttartalékosok behívására, amit a katonai parancsnokságok hajtottak végre, de habozott hozzájárulni a Kristóffy által sürgetett intézkedésekhez a koalíció megyei hatalmának letörésére és a törvényhozói hatalmat képviselő országgyűlés feloszlatására. Kristóffy reformprogramja is válasz

---

[8] *Kristóffy* id. mű, 292—294. old.

[9] A Kristóffy-féle reformprogram hét pontból állt. Politikai célját abban jelölte meg, hogy a kiváltságosok kezében összpontosuló „nagy erőt kell megosztani a »divide et impera« elvén".

A reformprogram 1. pontja: 350 millió koronás beruházási terv iparpártolásra és közművek létesítésére. Erre vonatkozóan a képviselőház már korábban döntést hozott, amelynek végrehajtása váratott magára. A 2. pont adóreformot ígér, progresszív adózás elvével. A 3. pont az ingyenes *állami* népoktatás bevezetését tervezi, hogy a „soviniszták nak is nyújtsunk valamit" — mondja Kristóffy indoklásában, és hozzáteszi: „a nemzetiségek érdekeit emellett még mindig lehetne biztosítani". Az állami népoktatás szolgálná a „soviniszták" által szorgalmazott erőteljesebb magyarosítást a szláv és a román lakosság körében.

A program 4. pontja: „Az egyházi és alapítványi birtokok beváltása és parcellázása." „Első pillanatra ez radikális reformnak látszik — jegyzi meg Kristóffy —, pedig lényegében nem jelent mást, mint a jelzett ingatlanjavak állagának változását. Ma ez a nagy vagyon földbirtokban van, beváltás után állampapírokban lesz." A birtokosok pedig „egyenesen hasznát látják ezen vagyoncserének, mert a legkisebb kamatláb esetén is több jövedelmük lesz, mint amennyit ma a rossz gazdálkodás folytán élvezhetnek. Másrészt az elégedetlen nép földet és birtokot kap és áldani fogja azt a kormányzatot, melynek kezéből sóvárgásainak legfőbb céljaihoz jutott." Kristóffy megjegyzi, hogy „az államkincstár az egész tranzakciónál érintve nem volna". Fizetniük tehát azoknak kell, akik a parcellázásban részesülnek és annyit, hogy a megváltás eredményeként az egyházak és alapítványok jövedelme emelkedjen. Itt tehát nyilvánvalóan a módosabb parasztok földszerzésének könnyítéséről van szó és egyben arról, hogy megerősítsék a dinasztia társadalmi támaszát a módos parasztság körében.

A program 5. pontja: „A hitbizományok önkéntes megszüntetése." Ez ösztönzés, de nem kötelezés a kötött birtoknak szabad forgalmi birtokká alakítására. A 6. pont: „A közigazgatás államosítása" — ami a központi hatalom megerősítését kívánta szolgálni; végül a 7. pont: „Az általános választói jog oktrojálása", vagyis bevezetése királyi rendelettel, amit Kristóffy ekkor különösen szorgalmazott. — *Kristóffy* id. mű, 313—315. old.

nélkül maradt. Emiatt a Fejérváry-kormány december 2-án ismét beadta lemondását, de hivatalban maradt és az udvar megbízásából folytatta tárgyalásait a koalícióval.

*

Eközben az oroszországi forradalmi események ausztriai hatása is egyre kényszerítőbb helyzetbe hozta a bécsi udvart. Az októberi összoroszországi politikai tömegsztrájk, s az október végi, alkotmányt ígérő cári manifesztum is fokozottabb akcióra ösztönözte az ausztriai szociáldemokrata pártokat; közülük különösen az osztrák és a cseh pártnak volt nagy tömegbefolyása. A magyar párt a kormánnyal szemben álló koalíciós pártok ellen és a *Fejérváry-kormányt támogatva,* az ausztriai szociáldemokrata pártok viszont az *osztrák kormány ellen* vívták a választójogi harcot. Az utóbbiak küzdelme november elején vett nagy lendületet, s november 28-án, az osztrák parlament összeülése napján érte el csúcspontját. Ekkor Bécs munkássága rendezett általános politikai sztrájkot és 250 000 főnyi hatalmas tüntetéssel adott nyomatékot követelésének. Ezt megelőzően is nagy tömegakciók voltak már Bécsben, Prágában, Brünnben és Ausztria más városaiban.

A bécsi udvar a magyarországi helyzet miatt októberben kénytelen volt hozzájárulni, hogy a Fejérváry-kormány hivatalosan programjába vegye és meghirdesse a választójogi reformot. E magyarországi manőver viszont megnehezítette az osztrák kormány számára azt, hogy az ausztriai demokratikus erők választójogi követelését továbbra is kereken visszautasítsa. Ha a király „megadja" az általános választójogot Magyarországnak, hogyan „tagadhatja meg" ezt Ausztriától? Ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy az osztrák kormány a király jóváhagyásával novemberben, Ausztria munkásságának nagyerejű követelésére, kénytelen volt bejelenteni a választójogi reformot. Ezt a polgárság jó része, saját céljait követve, szintén sürgette. A politikai harc iróniája, hogy a választójogi reformot ugyanaz az osztrák miniszterelnök, Gautsch báró jelentette be az osztrák parlamentben, aki néhány hónappal azelőtt helytelenítette Kristóffy választójogi manőverét.[10]

[10] Az osztrák választójog 1905-ig kúriális rendszerű volt. Az első kúriából a nagybirtokosok és a legtöbb adót fizetők szűk rétege, a második kúriából a városi adófizetők meghatározott köre, a harmadik kúriából a kereskedelmi és iparkamarák, a negyedik kúriából a községi adófizetők meghatározott köre, együttesen 1,73 millió választó, összesen 353 képviselőt küldött a Reichsratba. 1895-ben vezették be az ötödik kúriát, megadva a választójogot 3 millió férfi lakosnak, aki 72 parlamenti képviselőt választhatott. Az ötödik kúriában jutottak mandátumhoz szocialista képviselők is.

A választójogi reformot Gautsch novemberben jelentette be, a törvényjavaslatot januárban nyújtotta be a Reichsratba, további küzdelmek közepette végül 1907 január végén iktatták törvénybe.

Az udvar és a magyar koalíció alkudozásai azonban folytatódtak, s Garamiék feszülten várták ennek alakulását, hiszen ennek függvényévé tették a párt egyezkedési taktikáját. A Szociáldemokrata Párt „a legújabb fejleményeknek *egyelőre* csak szemlélője lehet" — írta a Népszava december 2-án, amikor Fejérváry éppen negyedszer adta be lemondását. — „Az általános választói jog kérdése körül most a *polgári pártok* közt indult meg a döntő küzdelem. Mi készülünk. Várjuk, hogy mi lesz. Hogy azután hova állunk, azt mindenki előre tudhatja. Amellett leszünk, aki az általános választói jogot becsületesen és sürgősen meg akarja alkotni, akár Kristóffynak, akár Kossuth Ferencnek hívják." Egyenesen felszólítás ez a koalícióhoz: az MSZDP kész megegyezni vele, ha elfogadja legalább a Kristóffy-féle reform-javaslatot. E közlés egybeesett a megyei ellenállás erőteljes növekedésével és azzal, hogy a bécsi udvar — miután Ausztriában még nem csillapodott a helyzet — várt a keményebb magyarországi visszavágással, még nem járult hozzá a Kristóffy által szükségesnek tartott rendszabályokhoz.

A koalíciós lapok fokozottabban támadták a Szociáldemokrata Pártot kormánytámogató és „nemzetellenes" magatartása miatt. A fővárosi hatóság december 2-án betiltotta Budapesten a Népszava utcai árusítását. Erre másnap a párt felhívására a hírlapszedők megtagadták a koalíciós lapok kiszedését, ami váratlan és sikeres politikai ellencsapásnak bizonyult. A nyomdászsztrájk tiltakozás volt egyrészt a koalíciós lapok gátlástalan rágalmazásai ellen, megtagadva a Szociáldemokrata Pártot rágalmazó írások kinyomtatását, másrészt a Népszava utcai terjesztésének fővárosi tilalma ellen. A nyomdászok lelkes és bátor kiállása újabb bizonyítékot szolgáltatott a szervezett munkásság magas fokú politikai harckészségéről.

Közeledett a parlamenti ülés napja, amikorra Kristóffy a reform beterjesztését ígérte. December 9-én nyilvánosságra is hozta a törvénytervezetet. A koalíció liberálisabbjai úgy vélték, hogy nem vállalhatják a reform parlamenti visszautasítását. Vázsonyi Vilmos, a Polgári Demokrata Párt vezére és Batthyány Tivadar gróf, a Függetlenségi Párt egyik vezető képviselője — mindkettő tagja volt a koalíció mintegy 25 tagú vezérlő bizottságának — azt javasolta, hogy szavazzák meg a reformot, de olyan megszorítással, hogy csak azután terjeszthető szentesítésre a király elé, ha megalakul a parlamenti többségre támaszkodó kormány. Garamiék hajlandók voltak támogatni ezt „Álljon a koalíció Batthyány Tivadar és Vázsonyi Vilmos álláspontjára" — írta a Népszava december 14-én. — „Ezzel helyre lehet hozni minden eddigi hibát, de csak ezzel." A „nemzeti" követelések kikapcsolását ekkor nem kívánták. Aggódtak az udvar és a koalíció esetleges megegyezése miatt. „Bécs és a magyar nacionalizmus a nép feje fölött meg fognak alkudni" — írta a Népszava december 15-én. A koalíciós urak

„az előtérbe került *általános, titkos választójog* elsikkasztását tervezik — írta két nappal később —, legalábbis minden jel erre mutat".

Úgy látszik, Garamiék már tudták, hogy Kristóffy megintcsak nem terjeszti be a választójogi törvényjavaslatot. Ennek ellenére reményeik hamar újra megnövekedtek. A koalíció ugyanis még nem adta fel minden követelését, s a képviselőházat egy újabb királyi leirattal három hónapra ismét elnapolták. „Hogy a benyújtás miért maradt el — írja a Népszava december 20-án —, az most nem kérdés." Most az számít, hogy a kormány *„megtette az első hivatalos lépést a népjogok érvényesítése felé"*. A javaslat kész, s ez „nagy lépés a cél felé".

Garami vitája Groszmannal a párt taktikájáról

A Párttörténeti Intézet Archívumában a Népszava egykori szerkesztőségi iratai között megtalálható Garami néhány levele, amelyben kifejti nézeteit a párt taktikájáról. E leveleket a pártvezetőség egy másik tagjának, Groszmann Miksának írta, aki 1905 májusától fogházbüntetését töltötte. Groszmann helytelenítette, Garami pedig védelmezte a követett taktikát.

Mielőtt azonban a vitát ismertetném, úgy vélem nem érdektelen kitérni a párt két másik akkori vezetőjének, Weltner Jakabnak és Buchinger Manónak a közléseire a Kristóffyval kötött paktumról és a követett taktikáról.

Weltner 1905-ben a párt titkára volt. 1927-ben kiadott könyvében megírja, hogy a pártvezetőség „mindent megtett, hogy a koalícióval megegyezésre jusson". Ha az utóbbi vállalta volna az általános választójogot, „akkor a Szociáldemokrata Párt a koalícióval együtt küzdött volna a Fejérváry-kormány ellen".[11] De nem sikerült megegyezni, viszont jött Kristóffy a reform ígéretével. Weltner magyarázza, hogy *mi vezette Kristóffyt* a választójogi reform napirendre tűzésével, de egyetlen szóval sem magyarázza meg, hogy *mi vezette a pártvezetőséget* a paktum megkötésével. Nyilván úgy gondolta, ez utóbbit fölösleges megmagyarázni.

Buchinger visszaemlékezése a felszabadulás után jelent meg. Ő felveti könyvében a kérdést: „Hogyan történhetett, hogy olyan szokatlan javaslat", mint amilyet a pártnak „a Fejérváry—Kristóffy-kormány felé való fordulás jelentett, nálunk oly fogadtatásra talált, mintha csak éppen valami egyszerű, közönségesebb politikai elhatározásról lett volna szó". Hogyan történhetett, hogy „ez a különösnek tetsző javaslat az ülésen részt vevők között megütközést nem keltett, sőt ellenzőkre sem talált, s ... úgy fogadtuk, mintha valamelyes egészben természetes és magától értetődő állásfogla-

[11] *Weltner Jakab:* Milliók egy miatt. Népszava 1927. 174. old.

lásról lett volna szó? Valamennyiünknek az volt az érzésünk, hogy ez a javaslat helyénvaló, a dolgok fejlődése és az előzmények szerint most már csak ennek lehetett és kellett megtörténnie." Az okot — épp úgy, mint Weltner — a koalíciós pártok, különösen pedig a Függetlenségi Párt politikai kétszínűségében s a vele szembeni elkeseredésben jelölte meg.[12] Tehát a Függetlenségi Párt csalárd politikájával szembeni elkeseredés olyan fokú lett, hogy a Pártvezetőség egyetlen tagjában sem vetődött fel a bécsi udvarnak és kormányának nyújtott politikai támogatás *elvi* megengedhetősége és *politikai* kockázata.

Buchinger tehát megmagyarázta, hogy mi volt a *közvetlen* oka a „különös", de már „szinte várt" javaslat elfogadásának. *A mélyebben rejlő okot* nem vizsgálta: azt a *politikát,* mely fő harci céljának eléréséhez nélkülözhetetlennek tartotta az uralkodó osztályok valamelyik szárnyával, akár a polgári ellenzékkel, akár a kormánnyal kötendő megegyezést, vállalva a politikai szolgálatot az egyik vagy a másik földesúri—polgári tábor számára.

„Az ülésen megtudtuk — írja Buchinger —, hogy Garami és Goldner az erre illetékesekkel folytatott megbeszélések során a választójogi reform napirendre hozatalára határozott és komoly ígéretet kaptak", s a pártvezetőség egyöntetűen a javaslat elfogadása mellett foglalt állást. Felvetődött, hogy szükség lenne valamilyen biztosítékra. Ezt „többek között abban láttam — írja Buchinger saját állásfoglalásáról —, hogy az új kormány azonnal változtat az egyesülési és gyülekezési jog addigi gyakorlatán és hogy az egyesülési és gyülekezési jogot elsősorban a földmunkások részére biztosítja". Mindjárt meg is állapítja: „a párt az erre vonatkozó garanciákat hamarosan meg is kapta, amennyiben az új belügyminiszter szinte napok alatt jóváhagyta a földmunkásszövetség alapszabályait".[13]

Az új belügyminiszter éppenséggel több hónapi halogatás után, éppen 1905 december közepén, a megyei ellenállás általános fokozódása idején hagyta jóvá a földmunkásszövetség alapszabályait,[14] s nem „napok alatt". Buchinger enyhén szólva „nagyvonalúan" pontatlan abban is, hogy könyve szerint a kormánnyal való együtt-

---

[12] *Buchinger Manó:* Küzdelem a szocializmusért. 1. köt. 143—144. old.

[13] Uo. 149. old.

[14] A Népszava 1905. december 16-án üdvözölte a jóváhagyást „Új Korszak" című vezércikkében. Ezt Buchinger is pontosan tudta. Könyvének 105. oldalán, egyik előző fejezetben, maga is azt írta, hogy ezt az alapszabályt „még 1905 karácsonya előtt" hagyták jóvá. Könyvének 144. oldalán viszont a kapott „biztosítékok" megnyugtató voltának hitelesebbé tevésére a néhány hónapi halogatásból „néhány napi" „haladéktalan" cselekedet lett. Ettől eltekintve a párt és a szakszervezetek tevékenységével szembeni hatósági zaklatás valóban mérséklődött. Ebben volt szerepe Kristóffy politikai számításainak, s még inkább annak, hogy a mély válság közepette a szocialista mozgalom ereje szétfeszítette az önkényuralmi korlátokat.

működés csupán a választójogi reform kérdésére korlátozódott. A valóságban ez kiterjedt az együttes fellépésekre az állami önállóság növelését követelő koalíciós pártok ellen. A Szociáldemokrata Párt segítette Kristóffy gyűléseinek megszervezését is. Maga Buchinger írja — amint erre már fentebb utaltam —, hogy Kristóffy szeptember 9-i német-bogsányi választói gyűlésén (Kristóffy itt akart egy megüresedett választókerületben mandátumhoz jutni) ő is jelen volt, s közreműködött a megrendezésében.

Kristóffy a szociáldemokraták segítségéről így ír: „Híven és becsületesen kitartottak mellettem." Megírja, hogy a földmunkások támogatását nehezebb volt megszerezni, „de főleg bogsányi beszédem elmondása után ez a folyamat is hamarosan kedvező eredménnyel végződött. A földmunkások országos vezetősége kitűnő paraszt agitátorokat bocsátott rendelkezésemre", akik „naplementekor tarisznyájukat vállukra vetve, gyalogosan járták be a magyar falukat, osztogatva és magyarázva a paraszti nyelven írt röpiratokat, amelyek az általános választói jog mellett és a koalíció ellen szóltak".[15] A csendőrök néha kegyetlenül megverték őket — írja Kristóffy, a csendőrség felettese —, de a paraszt agitátorok állhatatosan végezték munkájukat.

Buchinger egy későbbi visszaemlékezésében — mely a Párttörténeti Intézet Archívumában van — azt is elmondta, hogy Goldner hozott Kristóffytól 50 000 koronát.[16] A Kristóffy által elmondottak valószínűsítik Buchinger közlését. De erről a pénzről bizonyára csak a pártvezetőség tagjai tudhattak. Ilyen pénz-adományozás nyilvánosságra kerülése az adományozó számára sem kívánatos, Garamiékat pedig politikailag igen súlyosan kompromittálhatta volna. A koalíciós lapok amúgy is azt írták, hogy a szociáldemokraták „kormány-zsoldba szegődtek", hogy Kristóffy „megvásárolta" őket. Bizonyosra vehető azonban, hogy itt nem személyi vesztegetésről volt szó, hanem egy politikai megállapodás végrehajtását segítő pénzügyi aktusról. Akik okos dolognak vélték a Fejérváry—Kristóffy-kormánnyal titkos politikai paktumot kötni, azok számára aligha lehetett probléma, hogy az együttes akció költségeihez a vagyonos fél pénzügyileg hozzájáruljon. Az alapvető kérdés tehát nem az 50 000 korona, hanem az, hogy Garamiék a forradalmi szocialista mozgalom erkölcseibe ütköző paktumot kötöttek Kristóffyékkal. A reformista elvekkel és erkölcsökkel azonban ez összefér.

A Kristóffyval kötött paktum titkos maradt, de a paktum szerinti politikai taktikát az egész párttal el kellett fogadtatni. Ez sikerült is, éppen a választójogi reformhoz fűzött nagy reményekkel. Egy

[15] *Kristóffy* id. mű, 202—203. old.

[16] PI Archívum. H—1. 116. — Buchinger itt azt is említi, hogy a szabadkőművesek is adtak pénzt, amikor a Népszava napilappá vált.

idő múlva azonban jelentkeztek vagy éppen megerősödtek a kételyek. Ennek egyik jele Groszmann Miksa fellépése a paktum ellen. A paktumról csak utólag, a fogházban értesült. A párt egyik aktivistájának, Weltner Ilonának 1905. november 16-án hozzá írt levele az erősödő aggályokról értesítette őt. Többek véleményére hivatkozva írja Weltner Ilona: „Azért támogatni lehetett volna a kormányt, ha nem is dicsérik agyon, mert hiába mondja a vezetőség, hogy mi azokkal tartunk, akik ezt a programot akarják, mert az elvtársak mégis csak furcsának találnák, ha holnap megint a koalíciót, akit eddig földig gyaláztunk, éltetnénk, mert egyszerre meggondolták magukat az urak. Ezt megértetni tudatlan emberekkel kissé nehéz."[17] A levél nem elvi kifogást emel a kormánytámogatás ellen, hanem e politika végrehajtásának módjával elégedetlen, a következetlenségtől fél. s ezt indokolja a tanulatlan emberek várható értetlenségével. Eszerint zavart keltett, hogy a párt a kormányt támogatta, de közben a vezérlő bizottság egyes tagjainak pozitívnak vélt nyilatkozatait is üdvözölte. Kérdésesnek látták, hogy végül is a párt kivel fog menni?

Groszmann — valószínűleg már bővebb tájékoztatás birtokában — Garamitól is felvilágosítást kért, megírva aggodalmait. „Szolgáljon megnyugtatására az —, írja válaszlevelében Garami, valószínűleg 1905 december második felében —, hogy a párt mai taktikája fölött nemcsak a vezetőségben, de magában az egész pártban *nincs a legcsekélyebb véleményeltérés sem.*" Hivatkozott arra, hogy az osztrák párt is, Bebel is helyeselte ezt a taktikát.[18]

„Az egész kérdés nem az *elv* — írja Garami —, hanem a taktika kérdése. A helyes taktikát pedig az eredmény igazolja. Már pedig nyugodtan mondhatom, az eredménnyel nagyon meg lehetünk elégedve." A választójog dolgát „csak ez a taktika" viheti „kielégítő megoldásra" — írja. S a választójog már nem kerül le a napirendről, „mert a király *követeli* a megoldást". Kristóffy javaslata „nem ideális, de tűrhető. A koalíció ma még csak annál rosszabbra kapható. Míg e téren nem közeledik felénk, addig a mi taktikánk nem

[17] PI Archívum. 658. f. 5/2. őe.

[18] Fentebb már említettem, hogy az Arbeiter Zeitung kezdetben bírálta a magyar párt kormánytámogató politikáját. Azt vetette a magyar párt szemére, hogy taktikája a dinasztiának nyújt segítséget. Miután Garami Bécsbe utazott és megmagyarázta Viktor Adlernek a taktikai elgondolásokat, az osztrák párt már támogatta ezt a politikát, vagy legalábbis nem lépett fel ellene. Bebelnek egy magyar polgári professzor írt levelet, kérve, hogy foglaljon állást az MSZDP dinasztiatámogató politikája ügyében. Bebel jól látta, hogy őt a koalíció érdekében akarják nyilvános állásfoglalásra késztetni a magyar párt ellen, s nem volt hajlandó a kétszínű koalíció hasznára nyilatkozni. Ellenkezőleg, válaszként helyeselte Garamiék taktikáját. Kérte-e Garami ezt, megmagyarázva neki is a bizalmas taktikai elgondolásokat — nem tudjuk. Tény, hogy segíteni akart a magyar pártnak, s ennek érdekében elvileg hibás és taktikailag is rossz politikát támogatott.

változhat." A koalíciósok „már sok-sok lépéssel közeledtek felénk, hiszem, hogy kénytelenek lesznek ezzel a jövőben is, ilyen formán mindkét oldalról bebiztosítjuk magunkat".

A törekvés a bebiztosításra „mindkét oldalról" felismerhető az árnyalati taktikai változásokban is. Viszont: Garami levelében teljesen homályban marad, hogy mi az a „sok-sok lépés", amellyel a koalíció közeledett volna az MSZDP-hez; ez inkább csak megnyugtatást célzó kijelentésnek tűnik. Annál is inkább, mert a kétoldali „bebiztosítást" Garami sem érezhette nagyon biztosnak. Ha „a koalíció — írja — hamarosan uralomra kerülne (ami csöppet sem valószínű), akkor persze csakugyan már csak az elkerülhetetlenné váló döntő mérkőzés fogja a választójogi reform sorsát dülőre vinni". Remélte, hogy erre nem kerül sor. E pillanatban — írja — „a másik véglet valószínűbb: az oktroj".

Garami úgy látszik túl könnyen elhitte Kristóffynak, hogy Ferenc József inkább kívánja a választójogi reformot a koalíciós pártok parlamenti képviseletének csökkentésére, mint a kiegyezést a koalícióval. Ám ez csak Garamiék reménye volt, melynek az lett a gyakorlati következménye, hogy a párt taktikáját jórészt a király reformhajlandóságára építették, s a szervezett munkásságot ezzel biztatták. Márpedig a bécsi udvar is kétszínű politikát folytatott. A választójogi harcot nem lehetett sikerre vinni mind a király, mind pedig a koalíció csalárdságának és manővereinek kellő leleplezése nélkül. A koalíció taktikáját a párt leleplezte, de a királyét fedezte, a kormányt és a bécsi udvart segítette. Ilyen módon a szervezett munkásság koalícióellenes harcát a kormány és a bécsi udvar a saját céljaira tudta felhasználni.

Garami levele nem nyugtatta meg Groszmannt. Közölve, hogy véleményét mások is osztják, továbbra is hibáztatta a dinasztia- és a kormány-támogatást, s egyben a kormányprogram elvtelen dicséretét. Ez kitűnik Garami 1906. január 15-én kelt válaszából. „Ön »számottevő« elvtársakra hivatkozik — írja —, akik Önnél a párt taktikája ellen panaszkodtak. Ez meglepő. Azok a *számottevőek* igen lelkiismeretlenek lehetnek, hogy aggodalmaikkal Önhöz fordulnak, aki nem segíthet, és idekint *egytől-egyig hallgatnak.*" Jól leszidva az aggodalmaskodókat, ismét azt állította, hogy a követett taktikát mindenki támogatja. Védelmére kelt a kormányprogramot dicsérő megnyilatkozásoknak is. „A jót megdicsértük — írja —, a hibákat igen erélyesen megróttuk. Éppen most is folyik a N-ben cikksorozat a program hibáiról.[19] De komolyan vettük a programot, mert az Ön álláspontjára helyezkedni, hogy az egész csak »szédelgés«, Lengyel Zoltánék malmára hajtotta volna a vizet, mi pedig

[19] Ez a cikksorozat a Népszavában 1906. január 13-án kezdődött. A program átfogó elemzését mellőzte; bírálta, ami a párt álláspontjával ellenkezik, de végül is várakozást keltő elismeréssel illette.

mint egy jelentéktelen, *szintén* kormányellenes csoport nyomtalanul eltűntünk volna a politikai kavarodásban."

A nagy tömegmozgalmak közepette — amelyeknek a fellendülése jóval a Kristóffyval kötött paktum előtt kezdődött — különösen elképesztő, hogy Garami a kormánytámogatásban látja a fő feltételét annak, hogy a párt jelentékeny politikai tényezővé vált. Ha a párt nem fejlődött volna már előzőleg országos erővé, akkor sem a király, sem a darabontkormány nem remélhetett volna hatékony támogatást kapni tőle. Az persze lehet, hogy a paktum nélkül az urak politikai alkudozásainak kavarodásából Garamiék „nyomtalanul eltűntek volna" (bár ez sem valószínű), de *a párt és a munkásság szerepét és előrehaladását* döntően *azon* mérni, hogy képviselőivel mennyiben alkudoznak az egymással viszálykodó polgári erők — ez a reformista szemlélet korlátoltságának egyik kirívó megnyilvánulása.

Groszmann kételkedett abban, hogy a kormány és a bécsi udvar valóban rendeletileg érvénybe akarná léptetni a választójogi reformot. Garami válaszában azt állította, hogy a kétely alaptalan. „Közelebb vagyunk hozzá, mint hinné — írja —. Nem tudom, honnan veszi azt az információt, hogy a kormány »irtózik« ettől a javaslattól. Lehetetlen, hogy jobban legyen informálva, mint én — és én az ellenkezőjét tudom." ... „Azt sem tudom — írja —, honnan veszi, hogy Bécs nem akarja komolyan a reformot. Annyira komolyan akarja, hogy Ausztriára egyenesen *rákényszeríti.*"

Kristóffy valóban szorgalmazta az „oktrojt"; e tekintetben Garami volt jobban informálva, legalábbis egy ideig. Ugyanis, mint lejjebb látni fogjuk, Kristóffyék éppen januárban az oktroj helyett más javaslattal álltak elő, elálltak az oktroj szorgalmazásától, mert látták, hogy a bécsi udvarban ez a javaslat ellenszenves. Garaminak a bécsi udvart illető megállapítása viszont — már mint az, hogy „rákényszeríti" Ausztriára a titkos választójogot — kiforgatja a valóságot. Ausztria *demokratikus erői kényszerítették az udvart,* hogy saját viszolygása és az arisztokrácia jelentős részének, különösen a lengyel arisztokratáknak az ellenzése dacára, politikai engedményt tegyen. A király reform-vágyában való messzemenő reménykedés azonban a Garami-féle taktika egyik kiindulópontja volt, amelyhez Garamiék szinte görcsösen ragaszkodtak.[20]

[20] Groszmann hibáztatta bizonyos pénzek elfogadását is. Garami erre válaszolva a szabadkőművesektől kapott pénzt említi, aminek elfogadása ellen Groszmannak „nem volt kifogása", s most „jobban tudjuk gyümölcsöztetni a kapott pénzt, amit Ön is elfogadott velünk együtt". Garami vigyázott arra, hogy ha levele idegen kezekbe jut — elvégre fogházban ülő elvtársának írta —, ne derüljenek ki rendkívül bizalmas dolgok. Ilyent — ahogy azt egyik levelében írja — csak annyiban említett, amennyiben azt Groszmann a „sorok között olvasva" is megérthette. A szóban forgó anyagi ügyekben nem valószínű, hogy Groszmann *olyan* pénz elfogadását kifogásolta volna, aminek el-

A vita Groszmann és Garami között folytatódott és élesebbé is válhatott. Erről tanúskodik Garaminak egy további levele, amely 1906. február 12-én kelt. Groszmann a kongresszus előtti felelősséget is felvethette, mert Garami erre szenvedélyesen reagált. „Ami történt, azért mind felelősek vagyunk — írja —, márcsak azért is, mert a határozatokat mind oly egyértelműen és vita nélkül hoztuk, hogy egyeseknek különösképpen való exponálása kétségessé sem vált — mégis ha rá kerül a sor, szívesen vállalom a felelősséget akár egymagam is a világ minden fóruma előtt." Az aktuális helyzetről ekkor igen bizakodóan nyilatkozott. „*Lényege* ez — írja —: *előkészítik fönt az oktrojt* ... Andrássy a királynál fölajánlotta a megadást. De Bécsben megint visszautasították, mert ott teljesen le akarják őket törni és a parlamenti reformot saját érdemük gyanánt akarják megcsinálni. Mert két lehetőség van. A koalíció vagy leszerel teljesen, amivel egész eddigi taktikánkat igazolja, óriási gyűlöletet ébreszt maga ellen, megkönnyíti egész munkánkat. Vagy nem szerel le: ebben az esetben jön az alkotmány felfüggesztése és azután az oktroj. Mindkét esetben meg lesz a parlamenti reform a legrövidebb idő alatt." E levélben azt írja, hogy „az oktroj reform föntről jobb, mint amit a koalíció hajlandó csinálni, nekünk érdekünk, hogy a béke létre ne jöhessen. Taktikánk tehát erre irányul. E héten eldől minden."

Hogyan dőlt el minden, s milyen eredménnyel, azt látni fogjuk. Egyelőre annyit, hogy Garami az udvar és a koalíció közötti viszály fő kérdésének szinte csak azt tekintette, hogy melyik fél akarja, illetve fogja megcsinálni a reformot. A valóságban pedig mind a bécsi udvar, mind a koalíció kész volt elsikkasztani azt, s mindkét fél e készsége az esetleges megegyezésnek egyik lényeges elemét képezte.

Megegyezési kísérletek a kormányzati válság mélypontján. Növekvő bizonytalanság az MSZDP-ben

A kormányzati válság 1906 január—februárjában érte el mélypontját. Eközben a koalíció táborában ellentétes folyamat ment végbe: a vezérlő bizottság engedett a követeléseiből, míg a megyei ellenállás tovább erősödött. Ennek szervezésében a koalíció megbízottai felhasználták — többek között — a Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesületét, amely dzsentrik vezetése alatt működött.

---

fogadásához ő is hozzájárult. Valószínűnek látszik tehát, hogy tudomást szerzett máshonnan kapott pénzről, és azt hibáztatja. Persze, a szabadkőművesek is polgáriak, Kristóffy is az, s egyikük sem a szocializmus érdekében támogatta a Szociáldemokrata Pártot, ha pénzt adományozott neki, hanem saját politikai céljait követve. A szabadkőművesek adománya mégsem ítélhető meg azonosan Kristóffy esetleges költséghozzájárulásával, amely kifejezetten a bécsi udvar politikáját szolgálta.

Titkára dr. Horváth József függetlenségi párti képviselő 1907-ben megjelent könyvében közli a hozzájuk befutott adatokat a megyei ellenállásról. Könyve szerint 1905. december 31-ig a 63 vármegye közül az ellenállásban részt vett „teljes rezisztenciával" 36, „mérsékelt rezisztenciával" 9, „még kétes" 8, és nem vállalta az ellenállást 10 vármegye törvényhatósága és hivatala. Városi adatokat csak a 24 „törvényhatósági joggal felruházott" városról ír: eszerint a 24 ilyen város közül szívósan ellenállt 16, hamar behódolt 3, és nem vállalta az ellenállást 5 városi hatóság.[21] 1906 januárjában a megyei ellenállás — Kristóffy újabb memoranduma szerint — tovább erősödött és a kormány helyzete tarthatatlanná vált.

„Magyarországon ma nem őfelsége kormánya — írja Kristóffy ebben a memorandumban —, hanem a koalíció kormánya, az úgynevezett vezérlő bizottság uralkodik." A vármegyék a vezérlő bizottságnak engedelmeskednek, a hatóságok „nem a királyi kormány, hanem a koalíciós kormány utasításait fogadják el és hajtják végre". Az alispánok „megszakították az összeköttetést őfelsége kormányával, s egész szemérmetlenül csakis a koalíciós kormánynyal érintkeznek, annak tanácskozásain és ülésein vesznek részt, s az egész országot ennek értelmében kormányozzák". A belügyminiszter által felfüggesztett tisztviselők „hivatalukban maradnak és folytatják garázdálkodásaikat. A főispánok pedig mindezekkel szemben teljesen tehetetlenek, úgyannyira, hogy már többen ott hagyták székhelyüket."[22] A Tisza-párt sem vállalta a „törvénytelen" kormány támogatásának ódiumát, s szemben állt a Kristóffy-féle választójogi tervvel. Kristóffy konstatálta a „szomorú tényt, hogy a kormány az egész országban egymaga áll, nincsen pártja, nincs közege, nincs embere, létezése csak látszólagos, mert nem ő kormányoz, hanem a koalíció, melynek karjaiba az egész ország belevetette magát. Szóval Magyarország állami kormányzata a valóságos és tényleges csőd állapotába jutott, a bomlási processzus átterjedt az összes közintézményekre, az egész kormányzati apparátusra, úgyannyira, hogy immár nemcsak a municipális közegek, hanem — a királyi ügyészségeket kivéve — az állami alkalmazottak is a mindent feldúló koalíció szolgálatába szegődnek, sőt itt-ott már a csendőrség is a megbízhatatlanság tüneteit szolgáltatja, ami bizonyára a vég kezdetét jelenti." S a viszonyoknak ez a „feltűnő

[21] *Horváth József:* Az 1905—1906. évi vármegyei ellenállás története. A Vármegye című hetilap kiadása. Budapest, 1907.

[22] Mint ismeretes, a megyei hatóságok tényleges irányítói az alispánok voltak, akiket az önkormányzatok választottak. A főispánokat a kormány nevezte ki. A korábbi főispánok többsége a Fejérváry-kormány kinevezése után lemondott. Az újonnan kinevezettek hivatalba lépését többnyire úgy akadályozták meg, hogy meghiúsították a törvényhatóság előtti eskütételüket; ez az eskütétel ugyanis feltétele volt annak, hogy hivatalukat elfoglalják. Ha beiktatásukat úgy-ahogy mégis keresztülvitték, a megyei végrehajtó hatalom akkor is az alispán kezében maradt.

elfajulása" — a memorandum szerint —, a képviselőház december 19-i elnapolása után vált különösen súlyossá, mert nem foganatosították a szükséges rendszabályokat a koalíció letörésére, ami „az eddig csendes megyéket is a koalíció karjaiba hajtotta". Mindenki „a koalíció után vetette magát, csakhogy ott legyen a táborukban, mire azok hatalomra kerülnek. A taktika tehát nekik igen jól sikerült . . ."

Andrássyék taktikájának veszélyességét Kristóffy abban látta, hogy állandóan kifejezték tárgyalási óhajukat, ezzel elérték, hogy az udvar halasztotta a Ház feloszlatását és az egyéb szükséges intézkedéseket, a koalíció pedig közben országossá tette a szervezett ellenállást. A memorandumban említett „mindenki" csak az úri—polgári világra vonatkozik. Kristóffy, miközben ismerteti a kormány siralmas helyzetét, hallgat arról, hogy a Szociáldemokrata Párt a kormány mellett áll és aktívan segít neki. Vajon azért hallgat erről, mert látta, hogy Garamiék is igyekeznek „mindkét oldalról" bebiztosítani a Szociáldemokrata Pártot és a választójogi reform ügyét, s készek a koalícióval is megállapodásra jutni? Vagy talán azért, mert a kormány politikai támasza tekintetében a szociáldemokrata segítséget eleve figyelmen kívül hagyandónak vélte? Akárhogyan is volt, e tény mellőzése azt mutatja, hogy Kristóffy a kormány rendkívül nehéz helyzetét a valóságosnál is súlyosabbnak rajzolta meg. Elvégre nem volt igaz, hogy a kormánynak „már nincs közege, nincs embere, létezése csak látszólagos". A kormány valóságos erőt képviselő, valóságos tényező volt, bár a közigazgatási hatóságok zöme kicsúszott a hatalma alól. Nem tudott maga mellett számottevő politikai pártot teremteni, mert az általános bomlás ennek útját állta. S ha a Szociáldemokrata Párt segítette is, az mégsem a kormány pártja, és a közigazgatási hatóságok megszilárdításához legkevésbé nyújthatott bármiféle segítséget; ez fel sem vetődhetett.

A memorandum azonban, minden kétségbeesett túlzása mellett is, a kormányzat tényleges csődjéről tanúskodik. Közigazgatási hatalom nélkül — legyen az akár polgári, akár katonai közigazgatás — nincs kormányzás. A polgári közigazgatási hatalom alapjában véve kicsúszott a kormány kezéből, a koalíció mellé állt, amely potenciálisan a törvényhozói hatalomnak is birtokosa volt. A bírói hatalom is megtagadta a „törvénytelen" kormány támogatását. A fegyveres erő maradt a kormány fő hatalmi támasza, anélkül azonban, hogy katonai közigazgatást vezethetett volna be a kormány ellen működő polgári közigazgatás helyett.

„A katonaság ma még teljesen őfelsége kezében van" — olvashatjuk a memorandumban. A csendőrségről viszont azt mondja, hogy a „rendkívüli igénybevétele, a folytonos messzi vidékekről eszközölt fárasztó és kimerítő összpontosítások" eredményeként a fegyelemlazulás tünetei „itt-ott már észlelhetők, és ha a politikai

helyzetből kifolyólag a csendőrségnek ily rendkívüli igénybevétele még tovább fog tartani, félő, hogy a magyar állam alapját képező ezen becses intézmény nemcsak eddigi energiáját, hanem megbízhatóságát is el fogja veszíteni". Bizonyára nem egyszerűen a csendőrség fizikai kimerüléséről volt szó, hanem arról, hogy a „nemzeti" ellenállás koalíciós szelleme a magyar csendőrség tisztikarát erősebben befolyásolta, míg a hadsereg tisztikarában a Bécs iránti hűség szilárdabb lehetett.

Kristóffy elsősorban a fegyveres erőkben, főleg a hadseregben, valamint a „nagyközönség" egy részének támogatásában lát megfelelő biztosítékot arra nézve, hogy a koalíció letörhető. Semmiféle aggodalom nem merül fel benne azt illetően, hogy a javasolt rendszabályok életbe léptetése esetén a koalíció esetleg felvenné az odadobott kesztyűt és a fegyveres ellenállás útjára lépne az állami önállóság kiharcolásáért. A koalíciós pártok szándékaitól ugyanis ez távol állt, s reményüket egyrészt a darabont-kormány csődjére, másrészt arra építették, hogy az udvar inkább enged, semhogy rászánja magát a különleges intézkedésekre.

A helyzet mindenesetre rendkívül súlyos volt. Csakis ezzel magyarázható, hogy a januári memorandum erre a következtetésre jut: „a kormány kötelessége figyelmeztetni őfelségét azon pillanatnak immár sajnos bekövetkezett komolyságára, mely halasztást többé nem tűr, s az események további fejlődéséért a történelem előtti felelősséget egyenesen a korona viselőjére hárítja".

A szükség-rendszabályok azonnali bevezetését szorgalmazva, a memorandum bizonyos politikai manővereket is ajánl. „Az első lépés a béketárgyalások leszerelése volna — mondja —, oly módon, hogy ennek ódiuma lehetőleg a koalícióra háruljon." Azután következnek a szükségrendszabályok. Azonban az „oktroj", a választójogi reformnak királyi rendelettel történő bevezetése ezek között már nem szerepel. Ehelyett Kristóffy három egymást követő képviselőválasztást javasolt, a régi választási rendszer mellett. Feltételezése szerint a koalíciós pártok nem bírták volna el a három választás költségeit és fokozatosan felmorzsolódtak volna. Kristóffy azért ajánlotta ezt a megoldást, mert „a választójog oktrojálásától a király és a kabinet tagjai idegenkedtek". Ferenc József rokonszenvvel fogadta az új javaslatot, csak sokallta az 50 millió koronát, amit Kristóffy a három választás megrendezéséhez szükségesnek vélt.[23] Ennyit erről a jelentős januári memorandumról.

Egy pillanatra visszatérek Garami január 14-én kelt, fentebb idézett Groszmann-nak írt levelére. Garami jól tudta, hogy a kormány a koalícióval való leszámolást szorgalmazza — ez leveléből kitűnik. Viszont a koalíció által szervezett és vezetett ellenállás országos hatására és ennek politikai jelentőségére nem sok figyel-

[23] *Kristóffy* id. mű, 316—323. old.

met fordíthatott, mert levele egyáltalán nem tér ki rá. Figyelme csak arra összpontosul, hogy behódol-e a koalíció vagy nem, létre jön-e megegyezés az udvar és a koalíció között, avagy jön-e az „oktroj". Feltételezhetően Kristóffy nem tájékoztatta őt arról, hogy a kormány helyzete milyen siralmassá vált, s a pártvezetőség maga ezt nem ismerte fel. S arról sem kapott Garami tájékoztatót, hogy Kristóffyék elálltak az „oktroj" szorgalmazásától. Ha Garami erről tud, akkor aligha hangsúlyozta volna mind a január 14-i, mind a február 12-i levelében is, hogy az oktroj hamar meglesz.

A januári memorandum felterjesztése után Ferenc József rögtön felrendelte Fejérváryt és Kristóffyt. Ez alkalommal vették elő Kristóffy novemberi jelentéseit és javaslatait is, amelyek addig válasz nélkül maradtak. „A diktatúra életbeléptetésére vonatkozó javaslatom — írja Kristóffy — Bécsben nagy feltűnést keltett, s úgy a legfelsőbb katonai, mint politikai körök mellette foglaltak állást." Csak a király kívánt „még egy utolsó kísérletet tenni a válságos helyzetnek alkotmányos rendezésére",[24] vagyis arra, hogy megegyezésre jussanak a koalícióval.

A bécsi uralkodó körök számára azonban immár sürgőssé vált a döntés. Március 1-ig kellett törvénybe iktatni a Németországgal kötött kereskedelmi szerződést; az osztrák üzletemberek ebben s még néhány megkötött kereskedelmi szerződés életbeléptetésében messzemenően érdekeltek voltak. Az osztrák Reichsrat ratifikálta azokat, de magyar döntés is kellett. A koalíció ezt oly kényszerítő körülménynek tekintette, amely a bécsi udvart engedményre szoríthatja. A koalíció hajlandónak mutatkozott elfogadni a szerződéseket, mint külön magyar—német. magyar—olasz, magyar—belga stb. egyezményt, amely teljesen azonos lenne az osztrák—német stb. szerződéssel, de Magyarország mint önálló szerződő fél kötné meg. Ez nyitva hagyta volna annak lehetőségét, hogy a vámönállóság megszerzése esetén, mint önálló szerződő fél a német vagy más szerződő féllel egyetértésben módosíthassák az egyezményt vagy újat kössenek, akár az osztrák érdekek együttes háttérbe szorításával. Ilyen feltétel mellett a koalíció hajlandó volt levenni a napirendről a vámönállóság követelését és „elvi" álláspontjának fenntartásával halasztani a magyar vezényleti és szolgálati nyelvre vonatkozó követelését is, átvéve a kormányhatalmat.

Január végén és február elején Andrássyékkal újabb tárgyalások folytak. Azért-e csupán, hogy ismét eredménytelenek legyenek, de ennek ódiumát ügyesen a koalícióra hárítsák, ahogy ezt Kristóffy javasolta, avagy azért, mert Ferenc József kívánt még egy kísérletet a tényleges megegyezés és egyben a kereskedelmi szerződések alkotmányos törvénybe iktatása érdekében — ez itt másodlagos kérdés.

---

[24] Uo. 324. old.

Az újabb tárgyalások híre nyugtalanságot keltett az MSZDP vezetőségében. Erről tanúskodik a Népszava január 28-i vezércikke, amelynek címe: „Árulják már a hazát." „A húsos fazekat könnyűszerrel megkaphatják a szabadalmazott hazafiak. Elvégre Bécsnek édes mindegy — írja a lap, telve keserűséggel most mind az udvari körök, mind pedig a koalíció ellen —, hogy *ez* az úri fosztogató banda szipolyozza-e Magyarország népét vagy *amaz*." Arról nem ír a Népszava. hogy *Bécs is* nagyon érdekelt Magyarország népének kiszipolyozásában, az osztrák üzleti körök és az udvar maga is messzemenően kiveszi részét ebből; a lap a „kétoldalú nyugtalanság" mellett sem fordít erre figyelmet. Helyeslően veszi tudomásul a magyar vezényszó elejtését, de kárhoztatja, hogy „lemondott a dicső gárda az önálló vámterületről is". S a polgársághoz fordulva, szinte kiáltva mondja: „Hát még most sem nyílik ki a polgárság szeme? Még most sem látja ezt a rút árulást, amit rajta a »nemzet nagyjai« elkövettek?" Felszólítja a polgárságot, hogy térjen észre és küzdjön a munkássággal együtt „abban a harcban, amely most új erővel, fokozott elszántsággal fog megindulni a népcsalás ellen". A Népszava január 30-i vezércikke ismét ostorozza a polgárságot amiatt, hogy a koalíció támogatásával saját érdekei ellen cselekszik. S nyugtalankodva az esetleges megegyezés miatt, kijelenti, jöjjön a koalíció, de „ne felejtse el, amit hónapokkal ezelőtt mondottunk neki: *vagy jön választójoggal, vagy jöjjön szuronyokkal!*"[25]

A koalíció azonban még nem jött, a megegyezés ezúttal is elmaradt, s a Népszava február 6-án ismét bizakodó. „A király végleges válasza becsapta most már az ajtót az egész cigánykodás előtt. A békét az országgal fogja keresni a korona, a koalíció kikapcsolásával." A készülő nyílt királyi abszolutizmust illetően a Népszava reményt keltő várakozásnak adott hangot, de közben igyekezett elkerülni azt, hogy a királyi abszolutizmus segítőjének tekintsék. Támadásait azonban így is, úgy is a koalíció ellen irányította. „Az utolsó kenet" című, február 16-án közölt vezércikke így ír: „A koalíció választhatott, egyfelől a népjogok, másfelől az önkényuralom között. Ez a tény hiteles, ezt letagadni nem lehet... Inkább provokálta az abszolutizmust minden borzalmaival együtt, semhogy tért nyitott volna a népjogokon alapuló uralomnak."

Hogyan? Talán a bécsi udvar azért folyamodott a teljesebb királyi abszolutizmushoz, mert a koalíció nem egyezik bele a népjogokba? Ezt a Népszava nem állítja, csak éppen mellőzi annak megvilágítását, hogy a bécsi udvart az osztrák birodalmi fensőbbség bármilyen áron való megőrzése vezeti.

---

[25] Valószínű, hogy az udvar és a koalíció alkudozásainak e napjaiban írta Groszmann Miksa a *felelősséget* felvető levelet, amelyre ezután Garami február 12-én, az alkudozási kísérlet „végleges"-nek vélt kudarca után oly reménykedően válaszolt.

A „passzív ellenállás" letörése, a koalíció behódolása és hatalomra kerülése

Bécsben február közepén a Koronatanács ülésén döntötték el a magyar országgyűlés feloszlatását és a Kristóffy által javasolt szükségrendszabályok életbeléptetését. A Ház feloszlatását február 19-én hajtották végre, karhatalom kivezénylésével. Másnap a Népszava vezércikke foglalkozik a történtekkel. „A koalíció vén sirató asszonyai jajveszékelnek" — írja kárörömmel, s a Ház feloszlatásának a tényét így értékeli: „Ha erőváltozást nem is hozott, teremtett egy új, az eddiginél alkalmasabb helyzetet arra, hogy dülőre vigye a dolgot." Ezen értékelés lényege még az a remény, hogy a választójogi reformot királyi rendelettel hamarosan bevezetik. Ugyanakkor a lap azt is írja: „Minket. a népet, szembetalál az abszolutizmus", akár Bécsből jön az, akár Budapestről. „Osztrák abszolutizmus — magyar demokrácia. Harmadik eset nincs. Tessék választani." — Mi már választottunk. *A magyar demokrácia érdekében mindenre készen állunk, mindenkivel szemben."*

Szépen hangzó szavak, ám a valóság az, hogy Garamiék — az osztrák abszolutizmustól reméltek magyar demokráciát. Persze abban az értelemben, hogy az abszolutizmus a dinasztia érdekében elősegíti nemcsak a koalíció letörését, hanem az általános választójog bevezetésével demokratikus kormányzati rendszer létesítését is. Az illúziókra épülő reformista remények messzemenőek . . .

A Ház feloszlatásával a koalíció törvényhozó hatalma megszűnt. Február 21-én megjelent a kormány szükségrendelete, amely a király szentesítésével érvénybe lépteti a megkötött kereskedelmi egyezményeket, úgyszintén az összmonarchiai vámtarifát, amelyet a magyar pártok zöme sok tekintetben sérelmezett. Megkezdték a királyi biztosok kiküldését, ami az autonómiák felfüggesztésével járt együtt. Az elsőt a Ház feloszlatásával egyidőben, Pest megyébe küldték, mégpedig Rudnay Bélát, aki addig budapesti főkapitány volt. Azután még hat olyan vármegyébe ment királyi biztos, ahol a főispánok vagy a kiküldött kormánybiztosok nem tudták a megyei ellenállást hamar leszerelni. Kristóffy rendeletekkel korlátozta a koalíciós pártok politikai tevékenységét is: előzetes lapcenzúrát és általános gyűléskorlátozó intézkedéseket vezetett be, betiltotta az összes újságok utcai árusítását stb.

A koalíció szenvedélyesen tiltakozott a törvénytelenségek ellen és persze a kormány-támogatás miatt a Szociáldemokrata Pártot ugyancsak szidalmazta. Ez utóbbira a Népszava válaszolt. Bárminként is „magyarázzák állásfoglalásukat — írja a lap február 24-én —, bármely célzattal ferdítik is meggyőződésünk szabad megnyilvánulását, ki kell jelentenünk, hogy a koalíció megérdemelte e sorsot".

A koalíciónak — különösen 1905 november—decemberében és

1906 januárjában — sikerült országos méretűvé fejleszteni a megyei és városi hatóságok ellenállását a kormánnyal szemben. Ezt központilag irányította. Potenciális törvényhozói hatalmára is támaszkodva, *tényleges hatalmi centrumként* működött. De távol állt tőle az, hogy a király Ház-feloszlatási parancsával a tiltakozó nyilatkozatokon túlmenően szembeszegüljön, s keserű szívvel, de meghajolt az uralkodói döntés előtt. A királyi biztosokkal szemben sem akart hatalmi harcba lépni, s megmaradt a tiltakozó nyilatkozatoknál. Ennek pedig elkerülhetetlen következménye lett, hogy a helyi ellenállás is megtorpant és országszerte bomlásnak indult. A Ház feloszlatását követően mind a megyei, mind a városi ellenállás gyorsan zsugorodott. A koalíciós pártszövetség is bomlani kezdett; Bánffy báró és még néhányan kiléptek a vezérlő bizottságból.

A Szociáldemokrata Párt vezetői megnövekedett reményekkel várták az események alakulását és folytatták a választójogi propagandát. „Ma a király kívánja az általános választójogot — írja a Népszava március 1-én — és ismét a nép bőrén élősködő mágnások és papok azok, akik a reformot ellenzik." De sietve hozzáteszi, hogy „letűnt a koalíció csillaga". Ugyanakkor újabb tárgyalások, békekötési kísérletek indultak meg a koalíció és a bécsi udvar között. Az MSZDP vezetői valamit tudtak ezekről. Március 5-én írta Garami a még mindig fogházban ülő Groszmann-nak: „A politikában — bár a legutóbbi levelem óta roppant sok történt — még mindig a régi ponton vagyunk. A Ház-feloszlatás, az alkotmányosság látszatának is fokonként való feladása, a királyi biztosok stb. stb., mindez magán a politikai helyzeten semmit sem változtatott. Még mindig úgy áll minden, ahogy én írtam: vagy a koalíciós kormányvállalása a parlamenti reform alapján, vagy oktroj."

Garami tehát még ekkor sem tudta, hogy Kristóffyék *elejtették* az oktrojra vonatkozó javaslatukat. Annyit azonban tudott már, hogy a kormány nem akar túl hamar választani s ezzel megmagyarázta a reform halasztását. Már nem várja az oktrojt rövid időn belül, és halványodott a korábbi nagy bizakodás a király választójogi rendelete iránt. „A mai közigazgatás mellett az oktroj feltétlen kudarcot jelentene — írja —, amely évtizedekre aláásná a választási reformot." A kormány tehát előbb újjá akarja szervezni a közigazgatást és „most tervszerűen ezen dolgozik, s mindent, amit tesz, erre való tekintettel teszi". Ehhez Garami még hozzáfűzi: „Lehet, sőt valószínű, hogy Ön ezt így elolvasván aligha lesz hajlandó elhinni. Én pedig nem tehetek egyebet, mint erősítgetem, hogy *így van*. A jövendő majd megmutatja, melyikünknek van igaza." Hogy a reform parlamenti reform lesz-e, ez „sok mindentől függ. Elsősorban attól, hogy Andrássy belemegy-e. Ha igen, annál jobb", de, teszi hozzá, a reform akkor a Kristóffyénál rosszabb lenne.[26]

[26] PI Archívum. 659. f. 1906—1.

Vajon, ha Andrássyék csinálják meg a reformot ugyancsak a „mai közigazgatás mellett", akkor nem fenyegette a veszély, hogy „a mai közigazgatás ... évtizedekre aláásná" azt? Garami „elfelejtette" felvetni és megválaszolni ezt a kérdést, amely összezavarta volna egész magyarázatát. Érezhető, hogy politikájának sikerét illetően zavarban volt, de rabja maradt az illuzórikus reformista reményeknek a végső percekig.

A Népszava eközben folytatta támadását a koalíció ellen, remélve, hogy az hamarosan felbomlik. Március 6-án sietve üdvözölte Bánffy bárót is. Kilépését a koalícióból, „bármilyen későn jön is — írja —, az ország munkás népe örömmel üdvözli". Biztatta Bánffyt, hogy álljon az általános választójog mellé. Őneki viszont — aki 1905 júniusában a passzív ellenállásra szóló felhívást a parlamentben előterjesztette — ekkor már az volt a fő gondja, hogy az udvar iránti hűségét demonstrálja — és sürgette a behódolást. Látva, hogy a bécsi udvar törésre viszi a dolgot, a „király tisztelő" koalíció pedig nem képes erre hatékonyan válaszolni, Bánffy új politikai csoportosulást akart létrehozni. Olyant, amely feladja az osztrák uralkodó körök által visszautasított követeléseket, kiengeszteli a királyt és vállalja, hogy megalakítja őfelsége parlamentáris kormányát.

A koalíció vezérlő bizottságának is szembe kellett néznie az előállt helyzettel, a „passzív ellenállás" megtorpanásával, zsákutcába jutásával és felőrlődésével. Számára is világossá vált, hogy ha nem sikerül békét kötnie Béccsel még mielőtt a király ismét egybehívja az országgyűlést, akkor az új képviselőválasztást a darabontkormány rendezi meg. Tehát taktikát kellett változtatniuk. Kristóffyék bizonyos ideig halasztani akarták az új választásokat. Előbb gondoskodni kívántak arról, hogy a királyi biztosok, a kormánybiztosok és a főispánok által kellően kézbe vett közigazgatási apparátusra megbízhatóan támaszkodhassanak, a koalíció bomlását is kellően kiaknázzák és saját politikai pártjukat is megszervezzék. Bizonyos, hogy Andrássyék és Kossuthék jól értesültek erről. Sürgőssé vált számukra megegyezni Béccsel és akárhogyan is, de kormányra kerülni, hogy az új választást ők rendezzék meg.

A politikai béke sürgős megkötésének egyik hangsúlyozott „érve" az volt, hogy a törvényes előírások értelmében a királynak az országgyűlést legkésőbb május 19-re össze kell hívnia, mert különben „esküszegést" követne el. Ennek a „megrendítő" eshetőségnek elkerülésére a királynak április 10-ig meg kellett hirdetnie az országgyűlés egybehívását, hogy azt követően megejtsék az új képviselőválasztásokat. Bánffy is hangsúlyozta ezt, midőn egy új politikai tömörülést remélve, a behódolás egyik szószólója lett. Wekerle Sándor, a Tisza-párt egyik vezető politikusa, a kulisszák mögött folytatott „békekötési" manővereket. Egy függetlenségi párti politikus, Méray-Horváth Károly szintén javasolt békeakciót a fé-

lelmetes királyi esküszegés elhárítására. Eközben ugyanis elkészült a királyi manifesztum, amely április 10-én lett volna publikálva, ha addig a koalíció nem hódol be. E manifesztumban hírül adták, hogy a király az országgyűlés összehívását a körülmények miatt későbbre halasztja, mert csak így tud megfelelni „alkotmányos" kötelességeinek. (A manifesztum bizalmas úton egyes lapszerkesztőségekhez is eljutott, és az újságok utólagosan leközölték.)

Méray javaslatával Kristóffyhoz fordult még februárban. Elgondolása az volt, hogy a koalíciós pártszövetséget fel kell robbantani, s új koalíciót kell létrehozni, elsősorban a Függetlenségi Pártból és a Kristóffyék által szervezendő Haladó Pártból. Méray azt ajánlotta, hogy a 67-eseknek kellene színleg felajánlani a kormányalakítást, ürügyet adva Kossuth Ferencéknek, hogy szakítsanak Andrássyékkal és új szövetséget kössenek, amely megvalósítaná a választójogi reformot törvényhozási úton, mert „az oktroj lehetetlen". Kristóffy e manővert kockázatosnak vélte és hetekig habozott, mert attól tartott, hogy a színlelt ajánlatot „hátha a király komolyan veszi" és tényleg kinevezi Andrássyt miniszterelnöknek.[27] E kezdeményezésbe azonban mások is bekapcsolódtak, köztük Barabás Béla, a Függetlenségi Párt alelnöke, s támogatókra leltek a Fejérváry-kormány tagjai között is. Végül Kristóffy számára sem maradt más hátra, minthogy „felkarolja" Méray és Barabás közvetítését, és Fejérváry jóváhagyásával bizalmas megbeszélést folytasson Kossuth Ferenccel is. Kristóffynak csupán az a vigasza maradt, hogy nem rekedt ki a közvetítésből.

A koalíció elfogadta a bécsi udvar minden követelését. A koalíció felrobbantása viszont nem sikerült.

*

A létrejött előzetes megállapodás értelmében vegyes összetételű kormánynak kellett alakulnia, amelyben három függetlenségi párti miniszter foglalhat helyet, míg a kormány elnöke és a többi miniszter „67-es alapon álló". Megkötötték tehát a politikai békét, mégpedig úgy, hogy az új koalíciós kormányban a különféle „67-esek" szorosan közrefogták a „48-as"-nak nevezetteket. Kristóffy közreműködése vagy éppen elkésett bekapcsolódása a békekísérletekbe, már nem változtatott azon, hogy őneki az öreg Fejérváry tábornokkal együtt (aki már alig várta, hogy Bécsbe távozhasson), félre kellett állnia.

A király által szentesített megállapodás 1. pontja kimondja „a vezényleti és szolgálati nyelv kérdésének" *teljes kikapcsolását.* A 2. és 3. pont intézkedik költségvetési ügyekben, a közös-ügyi dolgokban, előírja a rendes újonc-tartalékok kiállítását és kimondja azt is, hogy „a felek elismerik" az újonc-tartalék *növelésének* szük-

[27] *Kristóffy* id. mű, 341—343. old.

ségességét, amit Bécs nagyon sürgetett. A 4. pont kimondja, hogy a vámtarifa és a „külállamokkal már megkötött kereskedelmi szerződések" az országgyűlés által „törvénybe iktatnak". A Magyarország és Ausztria közötti kérdések rendezésére pedig a király „szabad kezet" ad a megegyezésre a két állam képviselőinek, s ha a megegyezés „lehetetlennek bizonyulna" — így tehát, ha az osztrák kormány a változtatásokra vonatkozó magyar kívánságokat nem hajlandó elfogadni —, akkor a status quo fennmarad 1917-ig. Az egyik pont kimondja mind a Tisza-kormány, mind a Fejérváry-kormány „anyagi és jogi felelősség alóli felmentését", egy másik pedig a kormány megalakításáról intézkedik, a fentebb említett módon. Végül a megegyezés utolsó pontja szól arról, hogy meg kell csinálni a választójogi reformot „legalább olyan széles alapokon, mint az a mai kormány tervezetében foglaltatik".[28]

A földbirtokos—polgári—dzsentri közvélemény jórészt örömmel, vagy legalábbis megkönnyebbüléssel fogadta a megegyezést, mint ami elejét veheti valami rosszabbnak. Tudomásul vették, hogy ha nem tudják „a királyt" meghátrálásra bírni, akkor meg kell hajolni őfelsége akarata előtt. A függetlenségi követeléseket félretették, ami rideg tényként állt az ország politikai közvéleménye előtt. Visszatükröződik ez például a koalíció jobbszárnyát támogató, s már többször idézett Pesti Hírlap április 7-i vezércikkében. „A kétkedő kíváncsiság e percben ne kérdje — írja a lap —, milyen áron

---

[28] A megállapodás teljes szövegét közli Kristóffy idézett könyve. (317. old.) — A politikai béke létrejöttének magyarázatai között találunk olyant is, amely kiemelkedő szerepet tulajdonít annak, hogy a Fejérváry-kormány rendeletileg életbe léptette a koalíciós pártok által kifogásolt, de az osztrák parlament által jóváhagyott külföldi kereskedelmi szerződéseket. Kristóffy könyvében is találunk ilyen magyarázatot. Ő elismeri, hogy a Fejérváry-kormány e tette törvénytelen, de azzal menti, hogy az nem a kormánynak kellett, hanem éppen a koalíció volt az, amely „szinte várta és áhítozta azt". Kristóffy hallgat arról, hogy az intézkedést *Bécs* sürgette. Az udvar parancsáról hallgat, viszont igyekszik a felelősséget a kormányról a koalícióra hárítani, vagy legalábbis a koalícióval megosztani. Ezt persze valamivel meg is kellett indokolni. Nos, az indok az, hogy a szerződések rendeleti úton való életbe léptetésével a koalíciós pártoknak „jó ürügyük támadt" a gazdasági függetlenség feladására, hivatkozva a kormány által teremtett kész helyzetre. S ha már volt jó ürügy, megnyílt „az út a békekötés komoly realizálásához". (*Kristóffy* id. mű, 334—335. old.)

A koalíciós pártok körében kétségtelenül voltak, akik valóban várták már a kormánynak ezt az intézkedését. Ám ezzel a február 21-i kormányrendelettel magyarázni azt, hogy a koalíció miért hódolt be április elején, olyan magyarázat, amely megítélésem szerint nem állja ki a tárgyilagos kritikát. Ha a koalíció elsősorban erre várt, akkor ugyan miért kellett a Fejérváry-kormánynak ezt akkorra halasztani, amikor már csaknem az egész közigazgatási hatalom kicsúszott a kezéből? Miért kellett előbb a Ház feloszlatásával, megyei és városi autonómiák felfüggesztésével, királyi biztosok kiküldésével és a fegyveres karhatalom fokozottabb igénybevételével általános ellentámadást indítani? Ezt szeretném figyelmébe ajánlani azoknak — többek között egyes kutatóknak is —, akik a fenti magyarázatot hitelt érdemlőnek tekintik.

kaptuk a békét? Azt se firtassuk most, hogy mit tartalmaz ez a béke? Ne rontsuk el jókedvünket. Az első perc legyen az örömnek szentelve." Ám a cikk rögtön feszegetni kezd egyet-mást. Megállapítja, hogy meglepetést kelt az országban, „ha egy koalíciós kormánynak Wekerle Sándor lesz a feje, akinek semmi köze a koalícióhoz". Sietve hozzáteszi azonban, hogy „abnormális helyzetből abnormális úton fogunk kiszabadulni", s ezért Wekerle miniszterelnöksége „elég szerencsének mondható". Ugyanis a király Wekerlét nevezte ki miniszterelnökké.

A Pesti Hírlap egyike volt a „passzív ellenállás" legszenvedélyesebb propagálóinak, de a behódoláskor mosta kezeit és kifejezte neheztelését a koalíció vezéreivel szemben. „Az urak kétségtelenül jó hazafiak voltak — írja ugyanez a cikk —, de nem voltak jó politikusok (pedig ez a hivatásuk), hogy fölöslegesen belevitték a nemzetet a szenvedésbe és nyomorba; korábban kellett volna megcsinálni a békét, amikor még kevesebb volt a kárunk és többet kaptunk volna a békekötésnél." Ezt az okfejtést az a törekvés hatja át, hogy enyhítse a Béccsel szemben mérsékeltebbek felelősségét, s ha finoman is, elsősorban a radikálisabb függetlenségieket marasztalja el a csökönyösségükért.

A választójogi reform ügyéről a lap ezt állapítja meg: *„ha a koalíció ebben nem érvényesíti az állam nyelvét és megadja a választójogot a magyarul nem tudóknak is,* mint a nemzetközi Kristóffy akarta, akkor oly rettentő kiábrándulásra ébredne a nemzet, amely utálatossá tenné előttünk az egész politikai világot". S hogy ez ne így történjen, sürgette, hogy a „legkiválóbb politikusok" lépjenek be a kormányba. Ettől remélt olyan helyzetet, amelyről majd mondhatjuk: „egy új nemzeti demokrata és liberális korszak virult ma föl Magyarországra". Íme, mit tekintenek a konzervatív soviniszták viruló „nemzeti demokrata és liberális korszak"-nak.

Nos, a Pesti Hírlap által óhajtott „legkiválóbb" politikusok beléptek a kormányba. Andrássy gróf lett a Wekerle-kormány belügyminisztere, személyében az általános választójog egyik legmakacsabb ellenzőjére bízták a reform elkészítését, illetve elszabotálását. Tagja lett a kormánynak Apponyi gróf is, Kossuth Ferenc is. A „jó hazafiak", de rossz politikusok beültek a miniszteri székbe, hogy fölvirradjon a népet és a nemzeti kisebbséget elnyomó, de a bécsi udvar előtt behódolt magyar urak válogatott jelzőkkel illetett „viruló korszaka".

*

Az új képviselőválasztásokat 1906 április végén és május első felében tartották, s a koalíciós pártok könnyűszerrel megnyerték. Korábbi fő ellenfelük, a Tisza-párt felbomlott, még a választások előtt kimondta feloszlását. Tagjai passzivitásba szorultak, s részben a „győztesekhez" csapódva próbálták megőrizni mandátumaikat. A

Kossuth Ferenc, Apponyi Albert és Just Gyula által vezetett Függetlenségi Párt, az Andrássy vezette Alkotmány Párt, s a Zichy Aladár vezette Néppárt együttesen a 413 mandátumból 359-et megszerzett; ebből 160-at ellenjelölt nélkül, úgynevezett „egyhangú" választással.[29] A kormányzati válság elmélyülését a szlovák, a román és a szerb pártnak sikerült felhasználnia politikai tevékenységük szélesítésére; ennek révén elérték, hogy parlamenti képviselőik együttes száma a korábbi 10-ről 26-ra növekedett. Ez szintén csak igen töredékes képviselete a szláv és román lakosságnak, de a szerény növekedés is kiváltotta a magyar „hazaffyak" haragját. Mandátumhoz jutott 13 szász képviselő is, akik dinasztia-hű és kormánytámogató csoportot alkottak, s a választások után az Andrássy-párthoz csatlakoztak. A horvátországi önkényuralmi kormányzat biztosította, hogy az autonóm Horvátország parlamentjének 40 kiküldött képviselője (a fenti 413-on felül) szintén dinasztia-hű emberekből álljon. A képviselőválasztások feltűnő eredménye a magát „48-as"-nak nevező Független Párt előretörése volt a nyílt „67-esek"-kel szemben. A Függetlenségi Párt az 1905 februári választásokon 166 mandátumhoz jutott, 1906 tavaszán viszont 254 jelöltjük futott be, s közülük 130 kapott „egyhangú" mandátumot. Bár Kossuth Ferencék a függetlenség erősítését célzó követeléseiket az udvarral kötött megállapodásra való tekintettel igen mérsékelten hangoztatták, a függetlenségi jelszavak ereje a politikai közvéleményben, s egyben a választópolgárokban továbbra is éreztette hatását. A „nemzeti" követelések feladását elsősorban a koalíció jobbszárnyának tulajdonították, s most többen álltak a nemzetibbnek tekintett Függetlenségi Párt mellé, mint valaha.[30]

---

[29] Ahol bármilyen oknál fogva nem volt ellenjelölt, ott minden szavazást mellőzve „egyhangúlag megválasztott"-nak nyilvánították az egyetlen jelöltet. A nyílt szavazás e rendszere mellett ugyanis ellenjelölt nélkül ellenszavazatot senki nem adhatott le. Így lett szavazás nélkül „egyhangú választás". Ezt a „hagyományt" őrizte meg a későbbi Bethlen-féle választási rendszer is.

[30] Az 1905-ös választások idején a kormányzó Tisza-párt és az ellenzéki koalíció jobbszárnyán álló három párt, Andrássyék, Zichyék és Bánffyék pártja is nyíltan „67-es" volt. E négy párt akkor együttesen 214 mandátumot szerzett. Az 1906-os választások idején a Tisza-párt már felbomlott, nem szerepelt. Bánffy pártja is szétesett. A bécsi udvar ugyanis a koalícióval kötötte meg a békét, amelyet Bánffyék, minthogy bukottnak vélték, alig három héttel előbb otthagytak. Bánffy nem „ügyes közvetítő" lett, hanem két szék között a földre huppant; bár sikerült ismét mandátumhoz jutnia, parlamenti csoportja megszűnt. A „67-es" zászlóval szereplő magyar pártok mandátumainak száma az 1906-os választások során az 1905 februárinak a *felét* sem érte el; az Andrássy-párt és a Nép-párt együttesen 103 mandátumot szerzett. A 13 szász képviselő is növelte a „67-es" tábort, a dinasztiahű horvát képviselők is, de mindez a Függetlenségi Párt abszolút parlamenti többségén nem változtatott. Viszont az udvar előtti behódolás ténye, s az, hogy a Függetlenségi Párt soraiban is szép számmal akadtak, akik Andrássy politikáját követték vagy abba könnyen beletörődtek, azt eredményezte, hogy a képviselőházban a politikai irányítás Andrássyék kezében maradt.

A válság megoldása és ellentmondásai

A bécsi udvar és a koalíciós pártok által április elején megkötött politikai béke áthidalta a rendkívül mély kormányzati válságot és magával hozta annak bizonyos megoldását. A politikai béke lényege:

1. A koalíció behódolt a bécsi udvarnak, feladta a gazdasági és állami függetlenség erősítését célzó követeléseit.

2. A bécsi udvar hozzájárult a magyar uralkodó osztályok korlátolt törvényhozó hatalmának helyreállításához, úgyszintén a vármegyei és városi autonómiák korábbi hatalmának visszaállításához.

3. Az ország új kormányát a koalíciós pártok képviselői és a bécsi udvar megbízottai együtt alakították meg, „67-es" kormányelnök vezetésével.

4. A bécsi udvar elismerte és megerősítette a magyar uralkodó osztályok belső kormányzati önállóságát az ország dolgozó népe és a nemzeti kisebbségek feletti politikai uralomban.

Az osztrák nyomással szembeni együttes védekezés erőteljes tényezőként befolyásolta a magyar úri—polgári világ „nemzeti" tömörülését a koalíciós pártszövetség zászlói alatt az 1906-os választásokon. A megegyezés azonban az osztrák—magyar ellentétek hatalmi elfojtását, s bizonyos háttérbe szorítását jelentette. Ugyanakkor a belső politikai frontok újjászerveződése azt is eredményezte, hogy a magyarországi uralkodó osztályok között és az egyes uralkodó osztályokon belül is meglevő ellentétek a koalíciós pártszövetség belső ellentéteiként kerültek felszínre. Mint ismeretes, ezek később a koalíció és egyes pártjainak bomlásához vezettek. Az új koalíciós kormány a válság szülötte, s a bomlás elemeivel terhelten jött a világra.

A válság áthidalása nem oldotta és nem is oldhatta meg sem az osztrák—magyar ellentéteket, sem a belső társadalmi ellentéteket. A feudális nagybirtok-rendszer változatlan továbbélése, úgyszintén a földbirtokosok és a polgárság számára liberális, de a munkássággal és a falusi szegénységgel szemben önkényuralmi jellegű kormányzati rendszer állandósította az osztályellentétek éles voltát, amelyet a nemzeti ellentétek még tetéztek. A magyar és az osztrák uralkodó osztályok között azonban többé nem került sor olyan éles „dualista" harcra, mint amilyen 1906-ban kirobbant. Az első világháborúba együtt mentek bele, és együtt is maradtak a Habsburg-monarchia pusztulásáig.

•

A Függetlenségi Párt, amely az 1906-os választásokon túlsúlyra jutott, telítve volt belső ellentétekkel; ezeket időlegesen tompította a várakozáson felüli politikai sikere. Bekerült az új „67-es" kor-

mányba. A választásokon pedig mellé állt a birtokosok és az üzleti világ, a hivatalnokok és az értelmiség többsége, az úri—polgári—kispolgári választók kétharmad része. Nem kevés konzervatív politikus a polgári közhangulat kihasználása érdekében tűzte kabátjára a 48-as jelvényt. Végbement a párt fokozottabb mértékű meglovagolása e konzervatív erők által és felhasználása a konzervatív uralom megerősítésére. Ez a körülmény, úgyszintén a kormányzás gyakorlati kérdései ezután élesebben felszínre hozták a Függetlenségi Párt belső ellentéteit, amelyek beleszövődtek a koalíción belüli ellentétekbe, mind az osztrák—magyar viszony, mind pedig a belkormányzat kérdéseiben.

Mi maradt az állami függetlenség erősítését célzó, de a dualizmus keretén belül maradó követelésekből? Háttérbe tolódtak, kivéve ezeknek egy foszlányát. A Wekerle-kormány megszerezte a király kegyes hozzájárulását ahhoz, hogy a vámtarifát a magyar országgyűlés „önálló" magyar tarifaként szentesítse, azzal a feltétellel, hogy az teljesen azonos az osztrákkal és egyformán érvényes a birodalom mindkét felében. Ezzel együtt a kormány megkapta a kegyes hozzájárulást ahhoz, hogy az osztrák—magyar vámegyezmény jogi formája ne „vámszövetség", hanem „vámszerződés" legyen olyformán, mintha ezt a magyar fél önállóan kötötte volna. Ezt a koalíciós pártok a Béccsel való politikai béke megkötése után rögtön követelték, de eltérő értelmezéssel.

A Függetlenségi Párt egyik képviselője és gazdaságpolitikusa, Kreutz Lipót 1906. április 13-án jelentette meg a kérdést taglaló írását a Pesti Hírlapban. Deák Ferenc szellemére hivatkozva állt ki amellett, hogy az 1907 végéig érvényben levő vámszövetséget Ausztriával nem szabad megújítani, s az osztrákokkal folyó tárgyalásoknak „csak egy végük lehet: 1908 elején fel kell állítani a két ország között a belső vámsorompót a magyar ipar védelmére". Amíg a megkötött vámszerződések lejárnak, addig „a külfölddel szemben egyetlen vámterület leszünk". „Ámbár — teszi hozzá Kreutz — igen jól el tudom képzelni, hogy az Ausztriától való elszakadás esetén Németország külön, újra és szívesen szerződnék velünk." Kreutz ezt igen jól el tudta képzelni, de a bécsi vezető tőkés körök annál kevésbé.

Wekerle miniszterelnök még aznap nyilvánosan állást foglalt e kérdésben, mégpedig tősgyökeres Tisza-párti módon. (Egyébként ő ekkor, a megszűnt Tisza-párt helyett az Andrássy-párthoz tartozónak nyilvánította magát.) „A külföldi vámszerződések tényleges életbelépése és elfogadása — mondotta Wekerle — egyúttal megszabja Ausztriához való vám- és kereskedelmi viszonyainkat, mert ezen szerződés tartama alatt *lehetetlen közbenső vámokat alkalmaznunk.*" Hogy miért lehetetlen, ezt nem mondta meg, nyilván nem kívánta hangsúlyozni, hogy azt Bécs *nem engedi!* Ehelyett arról szólt, hogy mi lehetséges. Ez pedig az, hogy „legalább formai

tekintetben e szerződéseket akként kössük meg, hogy ne egy vámszövetségre, hanem két állam, két vámterület szerződésére fektessük az alapot, amelyet a külföldi vámszerződések tartalmára múlhatatlanul fenn kell tartanunk.

Az osztrák uralkodó körök által követelt, s a király által szentesített feltételek politikai érvül is szolgáltak azoknak a nagybirtokos—nagytőkés köröknek, amelyek nem kívánták a vámönállóságot, s ezek egyik képviselője volt Wekerle is. A kényszerhelyzetre való hivatkozás szolgálhatta a kérdés körüli ellentétek hatalmi elfojtását, de nem szolgálhatja ezek megszüntetését.

Hová lett a magyar vezényszó és a magyar szolgálati nyelv követelése? A Wekerle-kormány függetlenségi párti igazságügyminisztere, Polonyi Géza erről április 22-i választási beszédében így nyilatkozik: „a nemzet jogos követeléseit a hadseregre vonatkozóan nem hoztuk magunkkal... de nem is mondtunk le róla". Ennek jegyében táplálta tovább a „reménységet" a király majdani meggyőzésére, mondván, hogy a követelések teljesítése „csak fokozhatja" a hadsereg harckészségét. Arról Polonyi hallgatott, hogy a hadsereg harckészségének az igényelt módon való fokozása nem az osztrák összbirodalom fensőbbségének erősítését kívánta szolgálni, ezt azonban Budapesten is és Bécsben is igen jól tudták.

A választójogi reformot illetően enyhültek a koalíciós pártok gondjai. A bécsi udvar ezt az ügyet átengedte a magyar képviselőháznak, vajúdjanak vele a magyar urak. Ha más nem, akkor a király trónbeszéde megnyugtathatta őket. Ferenc József ugyanis az új országgyűlés megnyitására Budapestre jött. Május 22-én tartotta meg trónbeszédét, amelyben az országgyűlés és a kormány feladatairól szólt. Megemlítette természetesen a választójogi reformot is, amelyet „úgy a demokratikus eszme korszerű kívánalmainak, valamint a magyar állam nemzeti jellegének megóvása mellett" kell tető alá hozni. A koalíciós pártokra maradt a „korszerű kívánalmak" értelmezése és meghatározása, úgyszintén a „magyar állam nemzeti jellegének", azaz a szláv és a román lakosság további nemzeti elnyomásának „megóvása". Hamarább következett be az osztrák—magyar monarchia széthullása, mintsem a magyar királyi képviselőház megcsinálta volna a hosszú évekig gyúrt-gyúrogatott választójogi reformot.

Hová lettek a magyar nagyhatalmi vágyak, amelyeket az a remény is táplált, hogy a Habsburg-monarchia központja majd Bécsből Budapestre tolódik, csak ki kell várni? E vágyak megmaradtak. Nem sikerült ugyan előbbre jutni egy jottányit sem, de megmaradt a remény, hogy Ausztria belső viszályai tovább növelik a dualista rendszer ingatagságát és újabb válságokat érlelnek. Egyrészt ettől, másrészt a magyarországi szlávok és románok erőszakos beolvasztásától remélték, hogy a dinasztia majd jobbnak látja székhelyét a bizonytalan Ausztriából a „szilárd" és „biztonságos"

Magyarországra, Bécsből Budapestre helyezni. A magyar uralkodó osztályok, mindenekelőtt a politikai életben domináló szerepet játszó konzervatívok és félliberálisok folytatták a szláv és a román lakosság erőszakos asszimilálását célzó soviniszta politikát.

Röviddel a választások után, június 3-án a Pesti Hírlap ismét vezércikkben foglalkozik Magyarország és az összmonarchia jövőjével. Megállapítja, hogy a magyar állam „nem csupán nevében magyar", bár földjét mások is lakják. „A mérleget — írja —, melyben a magyarság számbeli erejét ma még erősen ellensúlyozza nemzetiségeinek számbeli ereje, szerencsénkre mifelénk billenti gazdasági és kulturális határozott fölényünk." Örült annak, hogy a szláv és a román lakosság szegényebb, és kulturális fejlődésüket az általa magasztalt magyar állam sikerrel gátolta. Bízott abban, hogy a magyar állam nemzetileg asszimilálni fogja a nem magyar ajkúakat, mert „a gyöngébb félt mindig felszívta az erősebb". Ausztriában ugyanakkor ennek az ellenkezőjét várta és remélte. „A züllést — írja a lap —, mely Ausztriában ma jobban, holnap még jobban mutatkozik, nincs oly külső máz, mely eltakarhatná. Itt nincs más megoldás, mint Ausztria előbb-utóbb való szétdarabolása. Ausztriára nézve talán mindegy, hogy előbb, vagy utóbb következik ez el. Magyarországva nézve éppen nem mindegy. Minél előbb, annál rosszabb." Nyugalomra intette tehát a soviniszta közönséget, hogy egyelőre ne akarja siettetni Ausztria széthullását, mert Magyarország még nem készült fel arra. Vagyis: ne búsuljon a magyar, hogy vezetői most ismét behódoltak Bécs urai előtt, majd eljön a jobb idő, csak ki kell várni és fel kell készülni. Majd *„az a nap* kell, hogy készen találjon bennünket — írja a lap —, mint akik a kettős monarchia európai szerepének egymagunk is meg tudunk felelni". „Célunk így nyújt hatalmas eszközt a dualizmus fenntartására. Csak semmi perszonális unió . . . ilyen átmenetre nem is lesz szükségünk a független magyar nemzeti királysághoz. Gondoskodik róla Ausztria."

A vad magyar sovinizmus „dualista" válfaja ez a szemlélet, amely a Béccsel szembeni bukott küzdelem után az összmonarchia jövőbeni magyar megmentésének reményével vigasztalta a függetlenségi törekvések kudarca miatt búslakodókat. A Pesti Hírlap ennek jegyében lobogtatta a 67-es zászlót, a koalíció jobbszárnyának szolgálatában.[31]

---

[31] Itt jegyzem meg, hogy a korabeli polgári lapok közül azért hivatkozom egyedül a Pesti Hírlap írásaira, mert nem kívánom túlterhelni az ismertetést más lapok állásfoglalásaival, bármennyire is csábító lenne ez. Az itt tárgyalt kérdések szempontjából a Pesti Hírlap idézett írásai az úri—polgári közvéleményben túlsúlyban volt szemléletet tükrözik. Ugyanakkor talán a Pesti Hírlap igyekezett és tudott a legjobban alkalmazkodni az úri—polgári közvéleményben mindenkor domináló hangulathoz, amelyet a legnagyobb példányszámú lap erejével befolyásolt is.

Az 1905—1906. évi mély társadalmi válság az Osztrák—Magyar Monarchia egészére kiterjedt, de Magyarországon vált a legélesebbé. A belső ellentétek szövevényét az osztrák—magyar ellentétek kiéleződése tetézte. A polgári pártok a kormányzati önállóság növelését célzó „hazafias" követelésekkel és a függetlenségi propagandával akarták tompítani a belső társadalmi feszültséget, az osztályellentétek élét. De naiv dolog lenne azt hinni, hogy ezért élezték volna ki a viszonyt a bécsi udvarral és az osztrák uralkodó osztályokkal, hogy elsősorban ezért követelték volna a vámönállóságot, magyar hadsereget magyar vezényleti nyelvvel stb. A döntő tényező az osztrák és a magyar uralkodó osztályok közötti ellentétek kiéleződése volt. Egyébként a propagandában az uralkodó osztályok mindig igyekeztek felhasználni a magyar—osztrák ellentéteket a belső osztályellentétek elhomályosítására is.

A magyar földbirtokosok és tőkések zöme — egy részük „67-es" alapon, más részük a perszonálunióra törekedve — az osztrák túlsúly visszaszorításáért és Magyarország népei feletti osztatlan uralomért lépett fel. A koalíciós pártszövetség ennek jegyében alakult meg, létrehozták az ezer holdasok, a dzsentri és a burzsoázia zömének tulipános „nemzeti frontját", amely kiterjesztette befolyását a birtokos parasztság, a városi kispolgárság, a hivatalnoki kar, valamint az értelmiség más rétegeinek többségére. Ez a tulipános front egyben a nagybirtok védelmezője a föld után sóvárgó falusi szegénységgel szemben, a tőkés—földbirtokos—kulák érdekek védelmezője a városi és a falusi proletárokkal szemben, s a magyar sovinizmus frontja a szláv és a román lakossággal szemben. Azonban nemzeti és részben liberális jelszavakkal is befolyása alá tudta vonni a magyar dolgozó nép nagy tömegeit.

Ezzel a magyar úri—polgári fronttal szemben állt az osztrák uralkodó osztályok birodalmi vezető szerepét védelmező bécsi udvar, amelyet Magyarországon a tízezerholdasok és a finánctőke gazdaságilag erős, de politikailag elszigetelt csoportjai támogattak, s hatalmukat védelmezték a fegyveres erők, valamint a hivatalnoki kar egy része.

A munkásság pártjának a magyar soviniszták és az összbirodalmi soviniszták (az összbirodalmi osztrák fensőbbséget védelmezők) éles viszálya közepette kellett megszabni politikáját, meghatározni a követendő taktikát. Vajon a két soviniszta front egyikével szövetkezzen és így próbáljon kicsikarni bizonyos politikai reformokat? Vagy pedig az önálló proletár politika útját járva kísérelje meg egy demokratikus összefogás létrehozását mind a bécsi udvar, mind pedig a magyar sovinizmus frontjával szemben?! Ez utóbbi lehetőség nemcsak akkor vetődik fel, ha a párt egy demokratikus néphatalom teremtését tűzi ki közvetlen célként önmaga és a mun-

kásosztály elé, hanem a mérsékeltebb politikai reformokért való harcban is felvetődhet.[32]

Garamiék azonban az előbbi utat választották, mégpedig oly módon, hogy a dinasztiát mindenben kiszolgáló Fejérváry-kormányt támogatták a koalícióval szemben. E politika következtében a munkásosztály és pártja nem tudta, nem is tudhatta kellően felhasználni a kormányzati válság idején megnövekedett politikai lehetőségeket a munkásság önálló fellépése számára, erőinek nagyobb arányú növelésére, s egyben arra, hogy reformköveteléseiért is eredményesebben küzdjön. Ezzel a politikával a párt csak ígéreteket tudott „kivívni", nyilatkozatokat kicsikarni, de nem választójogi reformot.

A feltételezések birodalmába tartozik az, hogy a koalíció támogatása esetén a választójogi harc vajon sikeresebb lett volna-e? Ennek valószínűségét aligha lehet tárgyilagos bizonyítékokkal alátámasztani. Hiszen a koalíció vezető erői is csak kihasználni akarták a munkásság politikai segítségét, amit a Szociáldemokrata Párttól a „nemzeti ügy" érdekében követeltek. Részükről a későbbre kilátásba helyezett választójogi reform nem volt több csábos ígéretnél. Nem tartom azonban megalapozottnak azt a véleményt, amely szerint a koalíció „nemzeti" követeléseinek akárcsak részleges megvalósulása „a reakciós magyar nagybirtok megszilárdulását eredményezte volna".[33] Ugyanis a dinasztia hatalmának változatlan

---

[32] A demokratikus összefogás mind az osztrák, mind pedig a magyar soviniszta erőkkel szemben elsősorban a munkásság, a parasztság és a radikális demokrata értelmiség szövetségét jelenthette volna, beleértve a magyar, a szláv és a román lakosság eme osztályait és rétegeit. Magyarország demokratikus átalakulása szívós harcot követelt mind a magyar reakció, mind az osztrák birodalmi fensőbbség ellen, ami nélkül demokratikus szövetség nem alakulhatott ki. Viszont létrejövetele nem zárta volna ki az együttműködést az állami függetlenségért fellépő polgári liberális erők bizonyos rétegeivel is.

[33] *Mucsi Ferenc:* A Kristóffy—Garami-paktum. Kossuth Könyvkiadó 1970. 200. old. — Mucsi Ferenc nyilván azt kívánja nyomatékosabban igazolni, hogy helytelen lett volna, ha a Szociáldemokrata Párt a koalíció mellé áll, amivel egyetértek — az idézett megállapítás nélkül. Egyetértésben vagyunk a Kristóffy—Garami-paktum hibáztatásában is, bár okfejtésünk több tekintetben eltérő. Furcsa viszont számomra, hogy Mucsi nem kifogásolja azt sem, hogy a Szociáldemokrata Párt félreállt az ország fejlődését gátló osztrák hatalmi kényszer elleni harctól. Ez tükröződik véleményében, amely szerint a helyzetből nem az következett, „hogy a munkásosztálynak (illetve pártjának) magának kellett volna a magyar nemzeti követelések élére állnia". Úgy vélem, hogy a *valóban jogos és demokratikus nemzeti követeléseket,* amelyek erősíthették a népek harcát a dualista monarchia ellen, a munkásosztálynak és pártjának igenis *támogatnia* kellett volna. Enélkül nem fejleszthetett ki olyan *demokratikus szövetségi politikát,* aminek szükséges voltára egyébként Mucsi Ferenc helyesen utal. A szláv és a román lakosság demokratikus nemzeti követeléseinek támogatása — amelynek szükségességére Mucsi szintén utal — csak a jogos magyar nemzeti követelések melletti kiállással *együtt* volt lehetséges (egyébként a tényleges tartózkodás ezektől szintén együttesen történt).

fenntartása egyáltalán nem fenyegette, hanem éppenséggel védelmezte a reakciós magyar nagybirtokot. Viszont a vámönállóságra vonatkozó követelések visszaverése az osztrák gazdasági fensőbbség megőrzését szolgálta, s nem Magyarország előrehaladásának ügyét.

A feltételezések birodalmába tartozik az is, hogy a Szociáldemokrata Párt tudott volna-e jelentős erőt képviselő és hatékony demokratikus szövetséget létrehozni, felkarolva a dolgozó parasztság és a nemzeti kisebbségek demokratikus követeléseit, úgyszintén a *helyzet* által megkövetelt *jogos magyar követeléseket is.* Bizonyos azonban, hogy a Fejérváry-kormány támogatásával nem lehetett a munkásosztállyal való együttműködésre késztetni azokat a valóban demokratikus nemzeti erőket, amelyek a függetlenségi követelések révén a koalíció reakciós erőinek befolyása alá kerültek. Az is bizonyos, hogy a szláv és a román lakosság demokratikus nemzeti követeléseinek felkarolása is fontos követelménye volt egy ilyen összefogásnak, s ugyanakkor annak is, hogy a Szociáldemokrata Párt megnyerje saját politikájának a szláv és a román proletárokat és nincstelen parasztokat.

Az osztrák—magyar viszony fő kérdése: *a teljes kormányzati önállóságon alapuló egyenjogúság.* A dualista monarchiának perszonálunióra alakítása ezt a célt szolgálta volna liberális monarchista alapon. Megvalósulásának egyik követelménye az *országgyűlés teljes szuverenitása,* beleértve az uralkodó vétójogának és házfeloszlatási jogának megszüntetését is. E követelésről a Függetlenségi Párt egyes képviselői az 1906 áprilisi paktum után is nyilvánosan beszéltek; az országgyűlés 1906 februári szétkergetése és annak egyéb velejárói éppen elég friss indokot szolgáltattak ehhez.

Természetesen a perszonálunió nem egyedüli formája az ilyen államszövetségi viszonynak. A Szociáldemokrata Párt nem is tette magáévá a perszonálunió követelését, de a maga részéről nem lépett fel az osztrák—magyar viszony demokratikus rendezésének semmilyen konkrét programjával.

Vajon miért? Talán a helyzet nem követelte meg, hogy a munkásosztály pártjának is legyen konkrét programja a nemzeti kérdések, s egyben az osztrák—magyar viszony rendezésére? Vajon „történelmietlen" ilyen kérdést felvetni, mondván, hogy erre csak 1918-ban, a megváltozott körülmények miatt került sor? Úgy vélem, a történelem nem adhat ilyen felmentést. Illetve csak annyiban helyes a történelmietlenség vádja, amennyiben azt vetnénk szemére a Szociáldemokrata Pártnak, hogy az 1905—1906. évi válság idején miért nem követelte az elszakadást Ausztriától. Az elszakadás kérdése nem volt napirenden, s a proletariátus pártja nem is kívánhatta ennek napirendre kerülését. De a monarchia népei közötti viszony, s benne az osztrák—magyar viszony demokratikus

rendezése napirenden levő kérdés volt, s hogy mennyire élessé vált, azt az 1905—1906. évi események tanúsítják.

Ha pedig ez így van, akkor a Szociáldemokrata Párt miért nem dolgozta ki konkrét álláspontját, konkrét programját a demokratikus átalakulásért való harc e fontos és igen élessé vált kérdésében? Úgy vélem, nem azért, mert nem kívánt ilyen „történelmietlen" kérdéssel foglalkozni, hanem azért, mert ezt *nem tekintette feladatának.* A burzsoáziát tartotta arra hivatottnak, hogy az ország demokratikus átalakulását vezesse és az osztrák—magyar viszony kérdésében is egyezkedjen.

A Szociáldemokrata Párt csak a koalíciós pártok által homloktérbe állított egyezkedési részkérdésekben foglalt állást. Ezek egyike: *a vámönállóság.* A Szociáldemokrata Párt ezt elvben magáévá tette, de a koalícióval szemben ennek elhalasztásáért lépett fel, mondván, hogy a király ehhez nem járul hozzá, tehát a választójogi reform érdekében tegyék félre. A koalíció másik homloktérbe állított követelése: *a magyar vezényleti nyelv* a Magyarországról besorozottak ezredeiben. Ez a magyar sovinizmus követelése volt, amelytől a Szociáldemokrata Párt elvileg elhatárolta magát, de megfelelő politikai alku esetén kész volt vállalni annak támogatását *később,* ha a koalíció előbb segíti tető alá hozni a választójogi reformot.

A Szociáldemokrata Párt vezetői más alapvető közvetlen feladatot nem láttak, mint az általános, titkos választójog kiharcolását, s emellett az egyesülési és gyülekezési jog törvénybe iktatását. Ez volt a párt irányvonala a válság kitörése előtt is és ez maradt a kormányzati válság áthidalása után is. Ennek jegyében törekedett továbbra is a burzsoáziával való szövetségre.

A Népszava időnként elméletileg is igyekezett megindokolni, hogy a párt fő politikai szövetségesét a burzsoázia körében kell keresni. 1907. július 20-án „Burzsoá politika" című cikkében — éppen éles sztrájkharcok idején — magyarázta ezt. Megállapította, hogy a burzsoázia számára „csak egyetlen helyes politika lehet. Letenni azon lehetetlen kísérletezésről, hogy a kormány segítségével megakadályozza a munkásság szervezkedését." El kell ismernie a szakszervezeteket, „az egész országra szóló kollektív bérszerződésekkel bizonyos állandóságot kell teremteni az egész iparban", ha nem is örökre, de legalább „bizonyos időre", s akkor felszabadul ereje „az ellenzéki szervezkedéshez, az agrárius érdekuralom megdöntéséhez, vagy legalábbis korlátozásához". S miután a cikk kifejti, hogy milyen politika felelne meg a legjobban a burzsoázia gazdasági és politikai érdekeinek, felhívja a polgárság figyelmét arra is, hogy „számára nem lehet utolsó szempont az sem, hogy ezen modern politikai harcát az agrár—feudális uralom ellen a munkásság tábora, mint minden haladás elszánt harcosa, tetterős rokonszenvvel fogadná".

A Népszava 1907. július 26-i „Parasztpolitika" című cikke is kapcsolódik a szövetségi politika kérdéséhez. Ebben utalt a parasztság nyomorúságos helyzetére és magyarázta ennek okait. A gazdag parasztság, a paraszti burzsoázia kiemelkedését figyelmen kívül hagyta. A nagybirtokosok és az uzsoratőke kizsákmányoló szerepét hangsúlyozva vonta le ezt a következtetést:

„A parasztság tehát, különösen a szegényebb rétegei, ellenségesen áll szemben úgy a kapitalizmussal, mint a nagybirtokkal. Közelfekvőnek látszik tehát a gondolat, hogy a parasztosztályt szövetségesül fogadjuk a munkásság küzdelméhez. Ez azonban csak a parasztság legszegényesebb részénél, a törpebirtokosságnál, mely tulajdonképpen bérmunkás és a mezőgazdasági munkássághoz tartozik, biztat sikerrel. De itt is borzasztó nagyok a nehézségek.

A parasztosztály ellensége ugyan a kapitalizmusnak, de másképpen, mint a munkásság. A parasztosztály reakcionárius a szó igazi értelmében. Szeretné megsemmisíteni a kapitalizmust, visszaállítani a régi viszonyokat, a terménygazdaságot, a házi ipart, »a régi jó időket«... gyűlöli és szeretné megsemmisíteni az egész modern világot. Ellenben a munkásosztály felismeri a kapitalizmus nagy fontosságát a termelésben: nem az új termelőmódot akarja eltörölni és a régi primitív viszonyokat visszaállítani, hanem a kizsákmányolást akarja megszüntetni a kapitalizmus által felhalmozott termelési erők felhasználásával..."

A cikk végkövetkeztetése ez: „Reakció minden téren: ez a parasztpolitika lényege. És ezen politikától bennünket még nagyobb űr választ el, mint a felvilágosult burzsoá politikától."

A szegényparasztságban persze megvolt az a törekvés, hogy családja lehetőleg mindent maga csináljon meg, amire szüksége van, ne szoruljon a piacra; ez elsősorban nyomorúságos helyzetéből fakadt. A „régi jó idők" iránti nosztalgia legfeljebb azokban élt, akik telküket vagy annak egy részét elvesztették, s a megmaradt részt is súlyos adósság terhelte. A szegényparaszt lázadása az uzsoratőke ellen nem általában kapitalista-ellenesség, s harca a földért ugyancsak nem kapitalista-ellenesség, hanem a parasztbirtokok szabad kapitalista fejlődéséért folyt. A történelmi fejlődés éppen ezt követelte, ez tette a parasztságot a demokratikus forradalom egyik *fő hajtóerejévé*. A Szociáldemokrata Párt ideológiájában viszont ez teljes mértékben elhomályosodott, az idézett cikkben is.

A parasztsággal való szövetség elutasításának érveként szerepel az idézett cikkben az is, hogy csak „hosszú, nehéz felvilágosító munka árán" lehet majd „a parasztság legszegényebb rétegét megnyerni a szocializmus számára". Ez persze igaz, s nem volt nehéz előre látni. Még nehezebb feladat a középparasztság megnyerése a szocializmus számára, és ez is lehetséges. (Ezt Garamiék még lehetetlennek vélték.) De Garamiék, miközben *a burzsoáziával való*

szövetkezés fontosságát hangsúlyozták, nem támasztották azt az esztelen követelést, hogy az megnyerhető legyen a *szocializmus* számára, sőt aláhúzták, hogy az a szocializmus fő ellensége. Amikor a polgársággal való szövetséget szorgalmazták, számoltak azzal, hogy nem a szocializmus, hanem a polgári demokratikus átalakulás van napirenden. A parasztsággal való szövetkezést viszont a paraszt szocializmus-ellenességére hivatkozva utasították el. Igaz, a parasztot „kapitalizmus-ellenességben" is elmarasztalták, míg a burzsoáziának ilyen szemrehányást mégsem tettek.

A Népszava 1907. augusztusi 1-i „A kispolgárság politikája" című cikke szintén a szövetségi politika kérdésével kapcsolatos. Elutasítva a kispolgársággal való szövetkezést is, megállapítja, hogy a kapitalizmus a kispolgárságot is tönkre teszi, s levonja ezt a következtetést: *„nincs elkeseredettebb ellensége a munkásság törekvéseinek, mint a kismunkáltató"*, aki „nem tudja megbocsátani a munkásságnak, hogy haladni akar, hogy emberibb módon akar élni, mint régente!" Ebben annyi igazság van, hogy a munkásság által kicsikart béremelések a kismunkáltatók számára általában nagyobb gondot okoznak, mint a gyárosoknak, hiszen amúgy is nehezebben bírják a konkurrenciát. Ugyanakkor a kismesterek egy része számos esetben segítette a munkásság gazdasági harcait, s még inkább érdekeltek voltak a demokratikus reformokért, demokratikus adópolitikáért stb. való harcban. Lemondás a kispolgársággal való politikai szövetségről a demokratikus reformokért, s köztük az általános, titkos választójogért való harcban is — ez a kispolgárság „radikális" átengedése a burzsoáziának, persze a „komoly" burzsoáziával való megegyezés reményében.

A kispolgársággal való együttműködésnek „ultraradikális" elutasítása időleges jelenség a párt politikájában és ideológiájában. Ennek az adott nyomatékot, hogy a párt a vezető burzsoá erőkkel kereste az együttműködést, amelyeket hivatottnak vélt arra, hogy a nagybirtokosok háttérbe tolásával átvegyék az ország kormányzását. Az idézett cikk ezért jellemzi a kispolgárságot ilyen módon: „a mai társadalom két leghatalmasabb elemével áll ellentétben: a nagyburzsoáziával, amelyé a jelen és a közeljövő, és a proletariátussal, amely diadalmasan halad előre a jövő felé". Miután a Szociáldemokrata Párt ezzel a politikával semmire sem ment, később a kispolgársággal való együttműködés ápolásával igyekezett előbbre jutni.[34]

*

[34] A „Burzsoá politika", „Parasztpolitika" és „A kispolgárság politikája" című, 1907. július 20-i, július 26-i és augusztus 1-i Népszava-cikkeket közli: MMTVD 3. köt. 546—550. old.

Végül kitérek itt arra a kérdésre is, volt-e *forradalmi helyzet Magyarországon 1905—1906-ban?* Mucsi Ferenc idézett munkájában utal arra, hogy a személyi kultusz éveiben eluralkodott dogmatizmus hatására az 1956 előtti marxista történeti munkák az 1905—1906. évi helyzetet forradalmi válságnak vélték. Megállapítja, hogy e nézetek „elsősorban Révai József Ady tanulmányaiból", továbbá Szántó Bélának 1947-ben megjelent munkájából származnak. Révai Ady-tanulmánya Magyarországon 1946-ban jelent meg. Mindkettővel lehet természetesen vitázni, de én óvakodnék attól, hogy a bennük levő értékeléseket a személyi kultuszból eredő dogmatizmus számlájára írjam.[35]

1946—1947-ben az európai és a hazai munkásmozgalomban a kommunista és a szociáldemokrata pártok együttműködésének erősítéséért, sőt nem egy helyen e pártok egyesüléséért folyt a küzdelem. Indokolatlan, s úgy vélem méltatlan is azt állítani vagy akárcsak sejtetni a megnevezett szerzőkről, hogy a szóban forgó munkájukban az a „voluntarista, ahisztorikus értékelés" befolyásolta őket, amely az ötvenes évek elején „a szociáldemokrata pártokat az uralkodó osztályoknak a munkásmozgalomba beépített ügynökségeként fogta fel". Sem Révai, sem Szántó nem tekintette az első világháború előtti Szociáldemokrata Pártot a munkásmozgalomba beépített burzsoá ügynökségnek, s ha egyes történészek ezt tették, akkor ez a saját igyekezetük eredménye.

Révai az említett Ady-tanulmányban a következőket írta: „A munkásosztály, a Szociáldemokrata Párt vezetésével a 90-es évek tömegszervezeteket teremtő munkája után, ebben az évtizedben szól bele a tömegharc itt-ott forradalmivá élesedő módszereivel a magyar politikába, és lesz hovatovább elsőrendű tényezője a magyar társadalom belső harcainak." Ebben a „forradalomtól vemhes évtizedben szólal meg Ady Endre". „A 900-as évek azonban nemcsak a polgári demokratikus forradalom érlelődésének, hanem a forradalom elvetélésének évei is." Ady tanúja volt nemcsak annak, hogy „nőttön-nőtt a forradalmi nyugtalanság, hogy a feudális maradványok gyökeres eltakarításának szükségérzete mindjobban áthatotta a közéletet, hanem tanúja volt annak is, hogy ez a forradalmi nyugtalanság nem tudott tudatos cselekvéssé érlelődni, hogy a demokratikus forradalom osztályfrontjai nem tudtak tisztán kiformálódni". „A munkásság tömegharcait a szociáldemokrata pártvezetőség első nagy politikai ballépése, a Kristóffyval kötött paktum vitte zsákutcába." „A dualizmus nagy válságát, a magyar függetlenség napirendre kerülését nem a demokratikus forradalom

[35] Mucsi Ferenc idézett könyvében a Befejezés című fejezet egyik függeléki megjegyzésében (244. old.) említi, hogy az 1956-ban megjelent könyvében e kérdésben szintén dogmatikus szemlélet érvényesül, amelyet új könyvében korrigál. Itt említi Révai József és Szántó Béla nevezett munkáit, mint a dogmatikus voluntarista nézetek forrásait e kérdés megítélésében.

erői, hanem a koalícióban összefogott magyar nagybirtokos reakció aknázta ki."[36]

E néhány idézett megállapításból, úgy hiszem, világosan kitűnik, hogy Révai a forradalmi *érlelődésnek* a tényét állapítja meg és nem többet. Nem mondja ki azt, hogy a forradalom érlelődése — mely egy folyamat — forradalmi helyzet *bekövetkezéséhez vezetett.* Lehet persze mindezt vitatni. Én Révai értékelését tartom helyesnek, s nem Mucsi Ferencét.

A forradalmi helyzet persze nem feltétlenül vezet forradalomra. A forradalmi kirobbanás elmaradása tehát önmagában nem cáfolja a forradalmi helyzet bekövetkeztét, viszont ha a forradalom nem tör ki, ez megnehezíti annak bizonyítását, hogy esetleg mégis forradalmi helyzet volt. S ha az 1905—1906-os helyzet értékelésében Révainak szerintem helyes álláspontja vitatható is, ez inkább abban a vonatkozásban lehet jogosult, hogy vajon a forradalom érlelődésének folyamata valóban nem jutott-e el egy tényleges forradalmi helyzet bekövetkeztéig? Ugyanis, ha az uralkodó hatalommal szemben álló politikai erők olyan irányítás alatt állnak, amelyek forradalmat semmiképpen nem akarnak, s a tömegeket képesek ettől visszatartani, úgy ez önmaga is előidézhette a forradalmi energiák zsákutcába jutását. Az uralkodó osztályok egymással szemben álló frontjának hirtelen kompromisszumos kiegyezése is hozzájárulhat a forradalmi kirobbanás elkerüléséhez. Az 1905—1906-os politikai harcokban mindezek a tényezők megvoltak.

Mégis úgy vélem, hogy a forradalmi helyzet érlelődésének folyamata nem vezetett akut forradalmi helyzet bekövetkeztéhez. A harc az uralkodó osztályok táborán belül rendkívül kiélezetté vált, a kormányzat a teljes csőd határán állt, s ezt hiba volna lebecsülni. Egy népforradalomhoz azonban ez nem elég. A munkásság politikai küzdelmeinek fejlődése viszont elmaradt az uralkodó osztályok táborán belüli ellentétek kiéleződésétől, s csak másfél évvel később érte el csúcspontját. Elmaradása szorosan összefüggött a Fejérváry-kormánnyal való szövetkezés politikájával, amely letérítette a proletariátust a forradalmi fejlődés útjáról. Vajon ha Garamiék nem kötnek paktumot Kristóffyékkal, akkor a munkásság po-

[36] *Révai József:* Irodalmi tanulmányok. Szikra 1950. 108—109. old. — Tévesnek tartom Révainak a városi polgárságra és a koalícióra vonatkozó nézetét. Az előbbire vonatkozóan ugyanis ő a következő megállapítást teszi: „A városi polgárság első (és utolsó) kísérlete önálló politikai fellépésre a nagybirtokos oligarchia ellen, az államcsínnyel próbálkozó Habsburgok szárnyai alatt, Fejérváry generális darabontkormányának védelmében folyt le és fúlt kudarcba." Szerintem *a bécsi udvar* tett kísérletet Kristóffyék útján arra, hogy *elválassza* a polgárságot a nagybirtokosok által vezetett koalíciótól és szembefordítsa vele. A városi polgárság zöme azonban a koalíció oldalán maradt, politikai képviselete a koalíció részét képezte. Éppen ezért úgy vélem, hogy a koalíciós pártszövetséget sem helyes csupán a nagybirtokos reakció összefogásának tekinteni.

litikai harcának erősödése lépést tartott volna a dualizmus válságának fejlődésével? Ezt nem tudjuk, s csak azt feltételezhetjük, hogy a kormánytámogatás súlyos politikai terhe nélkül a proletariátus erői gyorsabban növekedtek volna. A megállapítható tény viszont az, hogy a proletariátus harcainak fejlődése lényegesen elmaradt a kormányzati válság mélyülésétől és csúcspontját jóval a kormányzati válság áthidalása után érte el.

A parasztság elégedetlensége igen nagyfokú volt, s tettrekészsége fejlődött: ezt mutatja az arató- és cselédsztrájkok fellendülése. A falusi szegénység föld utáni vágya is nagyfokú, azt hiszem sokkal mélyenszántóbb, mint azt az eddigi történelmi munkákban sikerült bizonyíthatóan bemutatni. De a parasztság mozgalmaira is vonatkozik, hogy az a kormányzati válság mélyülésétől elmaradt, a válság legélesebb hónapjainál hosszabb fejlődést igényelt. Különösen a parasztság különböző rétegeinek együttes antifeudális harcában, összefogásában mutatkozott nagy elmaradás. Ezt is csak mint hozzávetőlegesen megállapítható tényt említem. Nem térek ki arra, hogy ebben milyen tényezők közrehatása érvényesült, kivéve egyet: a *kivándorlás* hatását a falusi szociális feszültségre. 1905—1907-ben három év alatt 528 ezer ember vándorolt ki az országból. Ez következménye is annak, hogy a demokratikus forradalom nem tudott kibontakozni, és hozzá is járult a szociális feszültség mérsékléséhez, elsősorban a falvakban. A földért való itthoni harc keservesen nehéz útja helyett százezrek indultak el jobb életet keresni idegen földeken.

Mindezek figyelembevételével az 1905—1906. évi válság megjelölésére a *kormányzati válság* meghatározást használom. Úgy vélem, hogy ebben kifejeződik az, hogy nem akármilyen politikai válság zajlott le, hanem olyan, amely a kormányzati csőd széléig jutott. Úgy vélem, a kormányzati válság megjelölés azt is kellően kifejezi, hogy a válság bekövetkeztében az uralkodó osztályok közötti mély viszály, áthidalásában pedig a közöttük létrejött kompromisszum játszotta a döntő szerepet.

KÖPECZI BÉLA:

HAZAFISÁG — TÖRTÉNETTUDOMÁNY — TÖRTÉNELEMTANÍTÁS[1]

I.

Korunk napirendre tűzte a tulajdonviszonyok megváltoztatásával, a tudományos-technikai forradalom eredményeinek felhasználásával együtt az emberek tudatának átalakítását. A *tudat*, mint közismert, a külső világ tükröződése az emberi agyban. Tárgya a természet, a társadalom és maga a tudat; tartalma ismereteink rendszere; hordozója a személyiség; funkciója az, hogy segítse a világ megváltoztatását és az ember kiteljesedését. A *társadalmi tudat* a társadalmi léthez kötődik, és mint ilyen, a politikai, a jogi, az erkölcsi, a vallási, a tudományos és a művészeti tudat formáit foglalja magában.[2]

Ha feltételezzük, hogy *az emberek csinálják történelmüket*, akkor a társadalmi tudat jelentőségét a fejlődés szempontjából nem szabad lebecsülni. Engels írta a Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlásában: „Az emberek csinálják történelmüket, bárhogy alakuljon is az, amennyiben mindegyikük a saját tudatosan akart céljait követi, s a történelem éppen ezeknek a különböző irányokban működő akaratoknak és a külvilágra gyakorolt sokrétű behatásuknak az eredője."[3] Ez a tétel áll a szocializmus korára is, amelyben végbemegy a szakítás a kapitalista társadalommal, még-

---

[1] Ez a tanulmány az Egerben, 1971. október 19—20-án a szocialista hazafiság témaköréről megrendezett országos tanácskozás vitaindító előadásának kibővített változata. Köszönetet mondok Eperjessy Gézának és Farkas Mártonnak azért a segítségért, amelyet a történelemtankönyvek elemzésével, illetve az elmúlt évek vitáinak összefoglalásával nyújtottak. (Az előadást követő eszmecserét e szám vitarovatában ismertetjük. — *A szerk.*)

[2] A társadalmi tudat mibenléte viták tárgya, itt a legáltalánosabban elfogadott nézetet idézzük. V. ö.: Filozófiai Kislexikon. Kossuth Könyvkiadó 1970.

[3] *Marx—Engels:* Válogatott Művek. II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 354. old.

pedig az emberek aktív közreműködésével, és megkezdődik az új társadalom építése. A forradalomban részt vevők politikai tudata radikálisan új, de ezzel nem jár feltétlenül együtt és párhuzamosan a többi tudatforma tartalmának megváltozása is. Márpedig az új társadalom sokoldalú építése feltétlenül megkívánja, *hogy ne csak a politikai nézetek legyenek szocialisták, hanem hogy az egész tudat azzá váljon, tehát az egész emberi életforma és magatartás átalakuljon.*

Problémát jelent a tudatosság szintje is: a köznapi tudat csak lassan fogadja be mindazt az újat, amit a társadalmi fejlődés hozott, s amit esetleg elméleti szinten már feldolgoztunk. Ma fejlődésünkben ott tartunk, hogy nemcsak az új tulajdonviszonyokat hoztuk létre, hanem a népgazdaság fejlesztésével egyre inkább megteremtjük a magasabb életszínvonal feltételeit, a kulturáltabb életmód feltételeit. Kérdés azonban, elég-e az, ha az emberek megszabadulnak a kizsákmányolástól, tisztességesen megélhetnek, s nem érzik rosszul magukat az új társadalomban? Vajon ezzel már szocialista gondolkodású és magatartású emberekké váltak-e? A válasz nyilvánvalóan a „nem", s minden vitánk mögött, amely ideológiai és kulturális téren folyik, tulajdonképpen ez az alapkérdés húzódik meg. A szocialista tudat kialakítását hátráltatja a múlt sok maradványa, a mai polgári hatás és társadalmunk belső ellentmondásainak torz tükröződése.[4]

Közhely, hogy az ember *homo historicus*, aki természetszerűleg keresi a maga őseit és példaképeit, s ily módon nemcsak történelmi ismereteket akar szerezni, hanem magatartásformákat vizsgál, amelyek saját életét alakíthatják. Marx és Engels írják A német ideológiában: „Az emberek termelik képzeteiket, eszméiket stb., de a tényleges, ténykedő emberek, ahogyan őket termelőerőik és az azoknak megfelelő érintkezés egy meghatározott fejlettsége — fel egészen a legtágabb érintkezési alakulatokig — feltételezi. A tudat [Bewusstsein] sohasem lehet más, mint a tudatos lét [bewusstes Sein], az emberek léte pedig az ő tényleges életfolyamatuk. Ha az emberek és viszonyaik az egész ideológiában, mint valami camera obscurában, fejük tetejére állítva jelennek meg, ez a jelenség éppúgy történelmi életfolyamatukból ered, mint ahogy a rece-

[4] Szól erről a Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának határozata is: „Társadalmunkban erősödik a szocialista fejlődés eredményeinek tudatformáló hatása, s már megjelentek és hatnak a jövendő, osztály nélküli kommunista társadalom elemei. Ugyanakkor, ha csökkenő mértékben is, még számottevő a kapitalista múlt maradványa és hatása az emberek szemléletében... Ilyen feltételek között, a különféle ellenhatások gyengítésével és fokozatos kiszorításával kell fejleszteni népünk szocialista közgondolkodását." — A Magyar Szocialista Munkáspárt X. Kongresszusa, 1970. november 23—28. Kossuth Könyvkiadó 1971. 483—484. old.

hártyán a tárgyak megfordítása közvetlen fizikai életfolyamatukból."[5]

Az emberek tudatos vagy kevésbé tudatos történelemképét saját adott helyzetük mellett — amelynek jelentőségét lebecsülni nem szabad — a történelemoktatás, a történeti szépirodalom, az ismeretterjesztés és a köznapi tudatban a család vagy nagyobb közösségek által átszármaztatott régi nézetek és érzések határozzák meg.

A történelmi tudat[6] különböző rétegeinek kialakításában a kiinduló pontot mindig az adott kor vagy az előző korok történetírása jelentette, amely különböző közvetítők útján hatott, és általában az uralkodó osztály érdekeit képviselte, annak ideológiáját támasztotta alá.

Nálunk — de nemcsak nálunk — a 19. századi történetírás hatásaként különböző változatokban a historiográfia *a nacionalista történeti szemléletet* terjesztette, s ennek sok eleme tovább él a társadalom tudatában még azután is, hogy évtizedek teltek el a kapitalista rendszer megdöntése óta. Tapasztalataink vannak arról, hogy a nacionalizmus milyen virulenssé válhat válságos időkben, s mennyire befolyásolhatja az emberek cselekvését, még ha ennek eredőjét elsősorban a társadalmi lét ellentmondásaiban kell is keresnünk.

A polgári történetírással szemben *a marxista történettudomány* már a felszabadulást megelőzően is, de főként a felszabadulás után figyelemre méltó eredményeket ért el a hazai történelemkutatásban és feldolgozásban, s egy újfajta történetszemlélet elterjesztésében. A polémiákban gyakran megfeledkezünk arról, hogy Révai József[7] és mások a Horthy-rendszer nacionalista politikája és történetírása ellen harcoltak, s hogy nagy érdemük a „hamis nemzeti egység" koncepcióval szemben éppen az osztályharc elvének érvényesítése volt. Ennek nem mond ellent, hogy különösen 1848—49-cel és a harmincas évek népfrontpolitikájával kapcsolatban dialektikus egységben látták az osztályharcot és a függetlenségi küzdelmet.

Ezzel a helyes megítéléssel szakított a dogmatikus-voluntarista politika, amely hatott történetírásunkra, többek között úgy, hogy a függetlenségi harcok kérdésében a kurucos történetírás bizonyos

---

[5] *Karl Marx és Friedrich Engels* Művei, 3. köt. Kossuth Könyvkiadó 1960. 24—25. old.

[6] A történelmi tudatról lásd *Elekes Lajos:* Történelmi ismeret — szocialista tudat. Akadémiai Kiadó 1968.

[7] *Révai József:* Marxizmus, népiesség, magyarság. 4. kiad. Szikra 1955.; Válogatott történelmi írások. 1—2. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. *Molnár Erik:* Révai József történelemszemléletéről. Kritika, 1966. 7. sz.; *Mód Aladár:* Révai József történelemszemléletéről. Valóság, 1967. 1. sz.; *Erényi Tibor:* Révai József történelemszemléletéről. Párttörténeti Közlemények, 1967. 2. sz.

hagyományait átvette s az osztályellentmondásokat háttérbe szorította, de hatott azzal is, hogy a magyar munkásosztály küzdelmeit, s ezen belül a Tanácsköztársaságot nem engedte a történelmi igazságnak megfelelően bemutatni.[8] Mindez táplálta a revizionizmust és történeti szemléletét, amely a leegyszerűsítések elleni küzdelem jegyében hamis nemzeti egységet hirdetett meg, s felélesztette a munkásmozgalmon belül a reformista törekvéseket.[9]

Történettudományunk fejlődését és társadalmi funkciója meghatározását hasznosan szolgálták azok a viták, amelyek az elmúlt tíz évben bontakoztak ki *a nemzet, a haza, a hazafiság, a függetlenség* és a *haladás*, az *internacionalizmus* kérdésében.[10] E vitákban tisztázódott, hogy *a polgári nemzet kritériumának visszavetítése a múltba* olyan *anakronizmus, amely a nacionalista ideológiát táplálhatja.* Tisztázódott az is, hogy *a függetlenségi harcok és a haladás közti összefüggések nem egyszerűsíthetők* le, adott esetben *függetlenség és haladás szembe is kerülhet egymással.* Nyilvánvaló lett, hogy a különböző osztályok helyzetét és törekvését árnyaltabban kell elemezni a magyar történelemben, és *az osztályellentéteknek nagyobb figyelmet kell szentelni a függetlenségi harcokban is.*

Világos lett, hogy gondosabban kell megvizsgálni *a magyar nép és a szomszédos népek kapcsolatait,* a társadalmi és a nemzeti fejlődés szempontjából egyaránt. E viták kapcsán *a munkásmozgalom történetében is előtérbe került az osztályharc és a nemzeti kérdés összefüggésének elemzése.*

Mindez nem kevés, s hogy e viták kialakulhattak és a fent jelzett eredményekre vezethettek, abban nem kis helyet foglalt el Molnár Erik a maga logikus intellektusával, igazságra törő akaratával és nemzetközi tájékozottságával.

A viták sok kérdésben nem dőltek el — talán nem is dőlhettek el —, sőt olyan polarizálódáshoz vezettek, amelyek nemcsak a szűkebb szakmai körökben, hanem az egész magyar közvéleményben is jelentkeztek. A közvélemény egy része világosan felismerte, hogy ezek a viták az 1956-ban feltámadt nagy nacionalista hullám következményeit kívánják elemezni a történetírásban, a nézetek azonban ma is megoszlanak abban a kérdésben, hogy vajòn a történeti igazságot és a társadalom szocialista történeti tudatának

---

[8] A dogmatizmus következményeiről a magyar történelemtudományban lásd *Pach Zsigmond Pál:* Marxista történettudományunk fejlődésének problémái. Századok, 1964. 5—6. sz.

[9] Vö. Történészvita a Petőfi-körben. Századok, 1956. 3. sz.

[10] A vitát Molnár Erik indította el 1960-ban. *Molnár Erik:* A nemzeti kérdés. Magyar Tudomány, 1960. 10. sz. A hatvanas évek elejének vitáit összefoglalja: Vita a magyarországi osztályküzdelmekről és függetlenségi harcokról. Pach Zsigmond Pál elő- és utószavával. Kossuth Könyvkiadó 1965.

megerősítését szolgálták-e. A kétségek marxisták és nem marxisták körében egyaránt felmerültek.

A népiességből merítő plebejus-demokrata ideológia, amelynek tartozéka egy sokszor hipertrófiás, de az értékeket és példákat megbecsülő nemzeti tudat, és amely elismeri főleg a paraszti osztályharcot, elutasította és nemzetietlennek nyilvánította magát a vitaindítást. A „dezideologizálás" hívei viszont érveket kovácsoltak a maguk számára abból a sokszor egyoldalú kritikai szemléletből, amely a vitákban megnyilvánult.

A marxizmuson belül is összeütköztek különböző nézetek, amelyek más és más álláspontot foglaltak el abban a kérdésben, hogy miként függ össze az osztályharc és a nemzeti fejlődés, hogy a jobbágyságnak volt-e hazája, hogy mi a jelentősége a függetlenségi harcoknak. Ezeket a nézetkülönbségeket méginkább felszínre hozzák azok az ellentétek, amelyek a nemzetközi munkásmozgalomban jelentkeznek a nemzet, a függetlenség, a szuverenitás kérdésében, s amelyeknek ijesztő megnyilvánulásait tapasztaltuk a történetírásban is.

A magam részéről szeretném kiemelni a magyar vitát abból a sokszor provincionális szemléletből, amely azt mondja, hogy itt tulajdonképpen csak a kurucos és labancos történelemszemlélet összeütközéséről van szó. A képlet sokkal bonyolultabb. Nem tagadom ezeknek a tendenciáknak továbbélését egyik vagy másik történész felfogásában, de az igazi probléma az, hogy *miképpen ítéljük meg a nemzetet a 20. század közepén* a szocialista világban és másutt, mit tartunk nacionalizmusnak és mit nem. E tekintetben természetesen nemcsak a múltbeli összefüggések az érdekesek, hanem a 20. századi új valóság hatása magára a nemzeti fejlődésre, a nemzeti és a nemzetközi közti összefüggésekre, a haladás és a függetlenség viszonyára.[11]

II.

Ebben a tanulmányban nem lehet szándékom, hogy a történelmi tudat, a történettudomány és a történelemtanítás minden kérdésére kitérjek. Néhány olyan témát választottam, amely a vitakérdéseket tisztázza, és amelyek megválaszolása — meggyőződésem — az egyetértést segítheti. A nemzet, a függetlenség, a haladás és az internacionalizmus problémájáról kívánok szólni.

1. Molnár Erik vitaindítójában megállapította, hogy történetírásunk engedményeket tett a polgári szemléletnek, amikor a haza és a nemzet fogalmát kiterjesztette az összes társadalmi formációk-

[11] A nemzet-kérdésről a 20. században: *Boyd C. Shafer:* Nationalism. New York, 1955.; Nation-Building. Ed. by K. W. Deutsch and W. J. Foltz. New York—London, 1963.; *Kapirin, P.:* Szocialisztyicseszkie nacii — nacii novovo tyipa. Moszkva, 1957.

ra, s legfeljebb csak abban újított, hogy az elnyomottak hazaszeretetét emelte ki az uralkodó osztály különböző árulásaival szemben. Javasolta e felfogás revízióját, mégpedig úgy, hogy a nemzet és a haza fogalmát egyaránt polgári fejlődés termékeként tartsuk számon, s a feudalizmusban a jobbágyok „hazafiságát" az uralkodó osztály ideológiájának hatásával magyarázzuk azokban az időszakokban, amikor erről egyáltalán szó lehet.

Állapítsuk meg, hogy a nemzet kérdésében lényegében igaza volt, a haza és hazafiság dolgában azonban joggal vitatkozhatunk felfogásával.[12] Kezdjük a vitát az ún. népi patriotizmus dolgával.

Közismert Marxnak és Engelsnek az a megállapítása, amely szerint minden korban az uralkodó osztály ideológiája az uralkodó ideológia.[13] Ez azonban nem jelenti, hogy másfajta ideológia nem létezik. *A kizsákmányolt osztály is kifejleszti a maga ideológiáját,* amely a valóságból sarjad, tükrözi az adott osztály helyzetét és szolgálja érdekeit — még akkor is, ha hamis tudati elemeket tartalmaz Ez a felfogás megegyezik Leninnek a két kultúráról alkotott nézetével is.[14] Már az első vitákban kialakult egy olyan sokak által elfogadott álláspont, amely szerint a jobbágynak is van hazafi-tudata, s ennek tartalmi jegyei közül kiemelkedik a lakóhely, a szülőföld szeretete, a lét- és munkafeltételekhez való ragaszkodás, ezek védelme, a megjavításukra irányuló törekvés, és az a vágy, hogy birtokába vegye a termelés eszközeit.[15] Tegyük hozzá, hogy az

---

[12] Molnár Erik A nemzeti kérdés című cikkében írja a haza és nemzet összefüggéséről: „Előfordul, hogy azok, akiket a marxista kritika kiszorított a történet és osztály feletti nemzet polgári hadállásából, a haza fogalmához folyamodnak. De a haza és a nemzet fogalmát általában még a polgári ideológusok is ugyanazon lényeg különböző kifejezésének tekintik, s ebben a kérdésben igazuk van." Ez tehát azt jelenti, hogy a haza-fogalom is a polgári ideológia terméke. Ugyanitt a hazaszeretetet a kapitalizmus előtti időszakban a szülőföld szeretetével azonosítja. (Vö.: Vita a magyarországi osztályküzdelmekről és függetlenségi harcokról. 3—4. old.)

[13] „Az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok, vagyis az az osztály, amely a társadalom uralkodó *anyagi* hatalma, az egyszersmind uralkodó *szellemi* hatalma is. Az az osztály, amely az anyagi termelés eszközeit kezében tartja, ezzel egyszersmind a szellemi termelés eszközei fölött is rendelkezik, úgyhogy ezzel egyszersmind azoknak a gondolatai, akik híján vannak a szellemi termelés eszközeinek, átlagban neki vannak alávetve. Az uralkodó gondolatok nem egyebek, mint az uralkodó anyagi viszonyok eszmei kifejezései, a gondolatként megfogalmazott uralkodó anyagi viszonyok; tehát éppen azoké a viszonyoké, amelyek az egyik osztályt uralkodóvá teszik, vagyis ez osztály uralmának gondolatai." — A német ideológia. *Karl Marx* és *Friedrich Engels* Művei. 3. kót. 45. old.

[14] *Lenin:* Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdésre vonatkozóan. Vö.: V. I. *Lenin* Összes Művei. 24. köt. Kossuth Könyvkiadó 1970. (II. fej. A nemzeti kultúra. 119—122. old.)

[15] Pach Zsigmond Pál erre már a viták első szakaszában is figyelmeztetett: „Mindenesetre kezdettől fogva magában foglalja és mindvégig tartalmazza ez a haza-eszme a lakóhely, a szülőföld fogalmát, amely való viszonyok tükröződését jelenti. Talán nem hibázom nagyot, ha úgy vélekedem: ez a reális elem

elnyomottak ideológiáját tudatossá tehették azok az értelmiségiek, akik közöttük szolgáltak, mindenekelőtt a papok, tanárok, diákok. Ezek ugyanis amellett, hogy a legtöbb esetben az uralkodó osztály ideológiáját terjesztették, válságos helyzetekben meg tudták fogalmazni az elnyomottak követeléseit és törekvéseit is.[16] A 17. század második felének protestáns prédikátorai[17] vagy a Rákóczi-szabadságharcban részt vevő papok és diákok nemcsak a nemesség szószólói lehettek, hanem a „népi kurucság" kifejezői is.[18]

A jakobinusok[19] nem csupán a felvilágosult abszolút uralkodót akarták képviselni, hanem ezzel együtt a társadalmi fejlődést, s benne a jobbágyok érdekeit is. Petőfi és a plebejus demokraták nem pusztán Kossuth programját támogatták a nemzeti függetlenség kérdésében, hanem a jobbágyfelszabadítás és a földhöz juttatás feltétel nélküli hívei is voltak.[20]

Fontos hangsúlyozni, hogy van *folytonosság* az elnyomottak érdekeit képviselő ideológiában. A prédikátoroknak, a jakobinusoknak, a reformkor és a szabadságharc plebejus demokratáinak nemzetfelfogása vezet el Adyhoz és a munkásosztály először demokratikus, majd szocialista hazafiságához. Ennek a fejlődési vonalnak eszmei jelentősége nagyobb a 20. század szempontjából is, mint némelyek feltételezik: inspirálta a Tanácsköztársaságot és 1945 után bennünket is. S ez nemcsak magyar sajátosság. Lenin, amikor a nagyoroszok nemzeti büszkeségéről beszélt, felrajzolta azt a forradalmi vonalat, amely Oroszországban a bolsevikokig vezetett, s amelyikben Ragyiscsev, a dekabristák, a hetvenes évek raznyocsi-

---

kezdettől fogva s mindvégig szerepet játszik, s nagyobb, sokszor hasonlíthatatlanul nagyobb szerepet játszik az elnyomottak haza-fogalmában, mint az urakéban. Magában foglalja továbbá a jobbágynak meglevő — bármily nyomorúságos — lét- és munkafeltételeit, kifejezi ezekhez való ragaszkodását: a jobbágynak, a parasztnak azt az ismert rendkívül szívós ragaszkodását az általa használt földhöz, vagyonkájához, munkaeszközeihez." — A „haza" fogalma az osztálytársadalmakhoz. Hozzászólás Molnár Erik: Ideológiai kérdések a feudalizmusban című tanulmányához. Századok, 1962. 396. old.

[16] Az értelmiség szerepéről lásd *Pándi Ilona:* Lenin és az értelmiség. Budapest, 1970.

[17] Vö. *Révész Imre:* A magyarországi protestantizmus történelme. Budapest, 1925.

[18] *Esze Tamás:* Református prédikátorok folyamodványai II. Rákóczi Ferenchez. Református Egyház, 1951. 3. évf.

[19] *Benda Kálmán:* A jozefinizmus és a jakobinusság kérdései a Habsburg Monarchiában. Történelmi Szemle, 1965. 4. sz.: *Benda Kálmán:* A magyar jakobinusmozgalom története. Akadémiai Kiadó 1957.; A magyar jakobinusok iratai 1—3. köt. Sajtó alá rend.: Benda Kálmán. Akadémiai Kiadó 1952—1957.; *Trócsányi Zoltán:* Az erdélyi jakobinusság története. Történelmi Szemle, 1965. 1. sz.; *Csizmadia Andor:* A magyar jakobinusok alkotmánytervezetei. Állam és Igazgatás, 1959. 5. sz.

[20] Petőfi Sándor és kora. Szerk.: *Lukácsy Sándor* és *Varga János.* Akadémiai Kiadó 1970.; *Pándi Pál:* Petőfi [Sándor] — (A költő útja 1844 végéig.) Szépirodalmi Könyvkiadó 1961.; *uő.:* „Kísértetjárás" a reformkori Magyarországon. (Kézirat.)

nyec forradalmárai és az 1905-ös forradalom munkásai voltak a láncszemek.[21] Hogy Oroszországban egyértelműbb az osztályharcos tendencia, nálunk pedig nemzeti és társadalmi törekvések fonódnak össze, ez a magyar fejlődés specifikuma.

Eszmetörténetünk[22] elmaradott, és talán az egy szépirodalom kivételével nem tudjuk igazán nyomon követni a különböző ideológiai áramlatok és tudatformák változásainak útját, nem tudjuk tartalmukat pontosan megállapítani, hordozóikat megnevezni és funkcióikat meghatározni. Ezek a hiányok azonban nem indíthatnak arra, hogy kétségbe vonjuk az elnyomottak ideológiájában jelentkező folytonosságot. A folytonosság nem kizárólag ideológiai probléma. A különböző társadalmi formációk és történeti korszakok között — tehát magában a valóságban — nemcsak diszkontinuitás, hanem kontinuitás is van.

2. Minden osztálytársadalomban vannak elnyomók és elnyomottak, kizsákmányolók és kizsákmányoltak, akiknek a viszonyát alapvetően az osztályellentét jellemzi. Az osztályok között azonban kialakulnak olyan gazdasági, politikai, kulturális kötelékek, amelyek egy együttélő közösségre jellemzők.[23] Ezek a kötelékek *egy adott válságos pillanatban* az együttműködés alapjai lehetnek, ami nem jelenti, hogy érdekazonosságot tételeznének fel az osztályok között a történelem minden szituációjában. Ezekben az esetekben az ideológiában is előtérbe kerülnek bizonyos közös elemek, anélkül, hogy az ellentétek megszűnnének. A közös vonások közös érdeket fejeznek ki, amelyek azonban nem állandóak, hiszen ideo-

---

[21] „Idegen-e tőlünk, nagyorosz öntudatos proletároktól, a nemzeti büszkeség érzése? Természetesen nem! Szeretjük nyelvünket és hazánkat, a legtöbbet azon munkálkodunk, hogy hazánk dolgozó tömegeit (vagyis lakosságának kilenctized részét) tudatos demokrata és szocialista életre emeljük. Nekünk mindennél fájóbb látni és érezni azt, hogy a cári hóhérok, a nemesek és a tőkések mennyi erőszakot követnek el szép hazánkon, hogy gúzsba kötik és csúfot űznek belőle. Büszkék vagyunk arra, hogy ez az erőszak közöttünk, nagyoroszok között ellenállásra talált, hogy ebből a környezetből nőtt ki Ragyiscsev, nőttek ki a dekabristák, a hetvenes évek közrendi forradalmárai, hogy a nagyorosz munkásosztály 1905-ben hatalmas forradalmi tömegpártot teremtett, hogy a nagyorosz muzsik ugyanebben az időben demokratává kezdett lenni és kezdte lerázni magáról a papot meg a földbirtokost." — *V. I. Lenin* Összes Művei. 26. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 96. old.

[22] Vö. *Köpeczi Béla:* Eszmetörténet—irodalomtörténet. MTA I. Oszt. Közl., 1968.

[23] Az osztályharcról és a kivételes együttműködésről a különböző osztályok között, lásd: A Kommunista Párt kiáltványa. *Karl Marx* és *Friedrich Engels* Művei. 4. köt. Kossuth Könyvkiadó 1959. 470. old.; *Marx:* Osztályharcok Franciaországban. *Karl Marx és Friedrich Engels* Művei. 7. köt. Kossuth Könyvkiadó 1962.; *Lenin:* A proletariátus és szövetségese az oroszországi forradalomban. *V. I. Lenin* Művei. 11. köt. Szikra 1954. 370—381. old. *Lenin:* A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban. *V. I. Lenin* Művei. 9. köt. Szikra 1954. 1—133. old.

lógiai szinten is az alapvető az osztályharc, amelyben az uralkodó osztály nem csupán az erőszakra, hanem a manipulációra is épít.

Ami most már a magyar nemesség és a parasztság viszonyát illeti, nyilvánvaló, hogy ezt is az osztályharc feudális formája jellemzi. De a külső hódítók elleni harcok idején nem volt ritka, nemcsak Magyarországon, hanem másutt sem, egy mindvégig ellentmondásos együttműködés, amely egy kérdésben megfelelt mindkét osztály érdekeinek: a külső támadó vagy idegen megszálló elleni védekezés dolgában. Itt nem arról van szó, hogy az „Úr és paraszt a magyar élet egységében"[24] című idilli képet rajzoljuk meg, hanem hogy a történelmi igazságnak megfelelően lássuk az uralkodó osztály és az elnyomottak közötti viszonyt és ennek ideológiai tükrözését.

Hogyan állunk *az osztályharc és a függetlenségi harc összefüggéseivel* a feudális és a kapitalista korban?

A *feudalizmus* korabeli függetlenségi harcok értékelésénél arra kell felelnünk, vajon a törököktől és a Habsburgoktól megszabadult, és a nemesség által vezetett *önálló állam* a haladás követelménye volt-e még akkor is, ha több nemzetiséget egyesített? Vajon nacionalista-e az, aki erre a kérdésre pozitív választ ad? Ezek a küzdelmek nemcsak az uralkodó osztály, hanem az elnyomottak társadalmi követeléseit is felszínre hozták. Vajon az osztályharcról való lemondást jelenti-e, ha a közös érdeket elismerjük, még akkor is, ha a szociális célkitűzések nagy része nem teljesült? Mély meggyőződésem, hogy az önálló feudális államért folytatott küzdelem helyes célkitűzés volt, mert megvalósulása esetén a társadalmi és a polgári nemzeti harcok világosabban és egyértelműbben bontakoztak volna ki Európának ebben a részében, ahol a nemesség és a jobbágyság, a magyarság és a többi nemzetiség közti viszonyt nem kis mértékben befolyásolta a külső hatalmak beavatkozása. Ezt teljes határozottsággal lehet állítani akár Bethlen Gábor,[25] akár Zrínyi Miklós,[26] akár Rákóczi Ferenc államkoncepciójáról.[27] Mátyás király Magyarországa feltámasztásának vágya —

---

[24] Úr és paraszt a magyar élet egységében. Szerk.: *Eckhardt Sándor.* Budapest, 1941.

[25] *Nagy László:* Bethlen Gábor a független Magyarországért. Akadémiai Kiadó 1969.

[26] Zrínyi politikájáról, lásd *Klaniczay Tibor:* Zrínyi Miklós. Akadémiai Kiadó, 1954.; *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. Akadémiai Kiadó 1965.

[27] *Pach Zsigmond Pál:* A nemzeti összefogás kérdése a Rákóczi-szabadságharcban. Századok, 1954. 1. sz.: *Köpeczi Béla—Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc. Művelt Nép, 1957.; *Trócsányi Zsolt:* Erdély kormányzata II. Rákóczi Ferenc korában. Levéltári Közlemények. 1955.: *R. Várkonyi Ágnes:* Az önodi országgyűlés történelmünk távlatában. Borsodi Szemle, 1967. 2. sz.; *Köpeczi Béla:* Az önodi trónfosztás és a nemzetközi helyzet. Borsodi Szemle, 1967. 2. sz.; *uő.:* Eszmei és irodalmi találkozások. Akadémiai Kiadó 1970. 29—47. old.: Rákóczi Bossuet és Fénelon között.

amely ezeknek az államfelfogásoknak eszmei előzményét jelentette — nemcsak a nemesség kiváltságainak védelmét fejezte ki a Habsburgokkal szemben, hanem a függetlenségi harcok vezetői számára az abszolutizmus előképe volt, amelynek új körülmények között kellett szolgálnia az ország felvirágoztatását, gazdasági és részben társadalmi reformokkal is.

Ellentmondásosabb helyzetet találunk a *kapitalista* fejlődés idején, amikor kialakulnak a Duna-medencében is a polgári nemzetek vagy nemzeti törekvések.

Az 1848—49-es szabadságharc kétségtelenül a haladást szolgálta a feudalizmus kötelékeinek felszámolásával, de nem teljesítette teljes mértékben a jobbágyság követeléseit, s elzárkózott a többi itt élő polgári nemzet politikai jogainak elismerésétől.[28] Ez esetben a helyzet bonyolultságát kell megmutatni, de semmiképpen sem lehet arra az álláspontra helyezkedni, hogy a Habsburgok elleni fellépés elhibázott lett volna: Bécs a reakció egyik fellegvára volt Európában, s ez még akkor is így van, ha a magyar szabadságharc ellen fellépő nem magyar nemzeti törekvéseket támogatta s jobbágyvédő velleitásokat mutatott.

A függetlenségi harcok kérdését az osztályharc vonatkozásában egy másik szempontból sem szabad leegyszerűsítenünk. A reális történetszemlélet megkívánja, hogy az uralkodó osztályt, adott esetben a nemességet is úgy lássuk, ahogy az ténylegesen cselekedett. Ennek az osztálynak az egésze vagy különböző rétegei érdekeinek megfelelően, adott történelmi korszakokban más és más szerepet játszottak. Teljesen helytelen úgy jellemezni a magyar történelmet, mintha az kezdettől végig nem lett volna más, mint a feudális nemesség árulásainak sorozata. A függetlenségi harcokban a nemesség bizonyos rétegei képesek voltak pozitív funkciót betölteni, sőt a hazai fejlődés sajátosságai miatt, ha ellentmondásosan is, a polgárság célkitűzéseinek egy részét valósították meg. A függetlenségi harcok története és az egész magyar múlt érthetőbbé válik, ha ettől a primitív manicheizmustól, amely szembeállítja a rossz nemest a jó néppel, megszabadulunk.

Új korszak kezdődött 1919-ben az osztályharc és a nemzeti kérdés összefüggése szempontjából. A Tanácsköztársaság *egyszerre* harcolt a nemzeti függetlenségért, a munkásosztály, s általában a kizsákmányoltak érdekeiért. A polgári és ezzel együtt a nemzeti fejlődésben jelentkező lemaradás és a sajátos nemzetközi körülmények azt eredményezték, hogy az új nemzeti államok és a Tanács-

[28] *Szabó Ervin:* Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban. Szikra 1949. (Bécs, 1921.); *Andics Erzsébet:* 1848—1849. Tanulmányok. Kossuth Könyvkiadó 1968.; *Arató Endre:* A nemzetiségi kérdés története Magyarországon, 1790—1840. Akadémiai Kiadó 1960.; *Spira György:* A magyar forradalom 1848—49-ben. Gondolat 1959.

köztársaság — tehát a szocialista és a polgári átalakulás tendenciái között — összeütközésre került sor. Itt a fejlődés különböző fázisai és az ezekből adódó ellentmondások jelentkeztek, nem kétséges azonban, hogy a jövőt a szocialista megoldás keresése jelezte.[29]

3. Konkretizálnunk kell *a haladás*[30] fogalmát is, amelyet gyakran nagyon elvontan kezelnek. Egyetérthetünk azzal, hogy a múltat a maga egészében kell vizsgálni, haladó és nem haladó mozzanataival együtt. De a fejlődésnek a marxisták szempontjából is van finalitása, s ez az osztálynélküli társadalom megteremtése, amikor megkezdődik az emberiség „igazi történelme". A haladás ezt a végső célt szolgálja, de mindig az osztályharc adott feltételei között[31] jelentkezik.

Mint láttuk, a függetlenségi harcok a feudalizmus és a kapitalizmus korában az önálló államiság kialakítására törekedve, ha ellentmondásosan is, de a haladást szolgálták. Egy absztrakt haladásfelfogás felvetheti, hogy a Habsburgok centralizáló törekvése progresszívabb volt, mint a magyarországi rendiség. Ezt bőven teszi is nemcsak a régi, hanem a mai Habsburg-párti történetírás is.[32] De ugyan milyen centralizáció érvényesült a Habsburg-birodalomban a 17. század végéig?[33] És amikor valóban jelentkezett, vele szemben Rákóczi államfelfogása retrográdabb volt-e?[34]

A legnagyobb zavar a történeti tudatban haladás és függetlenség viszonyát illetően a 19. század második felétől kezdődő fejlődéssel

---

[29] Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak. Tanulmányok. (Szerk.: *L. Nagy Zsuzsa—Zsilák András.)* Akadémiai Kiadó—Kossuth Könyvkiadó 1967.; *Szemere Vera:* Az agrárkérdés 1918—19-ben. Kossuth Könyvkiadó 1963.; *Kővágó László:* Föderációk és föderációs tervek (1918—1919). Történelem, 1966. 5. sz.: *Hajdu Tibor:* Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth Könyvkiadó 1968.

[30] A társadalmi haladás kérdéséről: Problemi razvityija v prirogye i obscsesztve. Moszkva—Leningrád, 1958.; *G. E. Glezerman:* O zakonah obscsesztvennovo razvityija. Moszkva, 1960.; *N. Rutkevics:* Razvityije, progressz i zakoni gyialektyiki. Voproszi Filoszofii, 1965. 8. sz.; *J. B. Bury:* The idea of Progress. London, 1924.; *Ch. Van Doren:* The Idea of Progress. New York, 1967.

[31] Marx A tőkében, Engels az Anti-Dühringben, Lenin a Kik azok a népbarátok? című munkájában és Marxról írt összefoglalójában foglalkozik a társadalmi haladás kérdésével.

[32] *Hantsch, Hugo:* Die Geschichte Österreichs. 1—2. köt. Graz—Wien—Köln, Styria 1953—1959.; *Zöllner, Erich:* Geschichte Österreichs. Wien, 1961 (második kiadás).; *Stadtmüller, Georg:* Geschichte der Habsburgischen Macht. Stuttgart, 1966.

[33] Az osztrák kameralisták a francia példára hivatkozva olyan óhajokat is kifejeztek, amelyek a 18. század második felében sem valósultak meg. A Habsburg-abszolutizmus tényleges eredményeit kell tehát összehasonlítanunk a Rákóczi-szabadságharc célkitűzéseivel.

[34] Az erről való vitához lásd *Köpeczi Béla:* A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Akadémiai Kiadó 1966.: A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Szerk.: *Köpeczi Béla.* Gondolat 1970.

kapcsolatos. 1867-től kezdve sokak számára kétségessé vált magának a függetlenségi koncepciónak a létjogosultsága, és a haladást némelyek el is választották tőle.[35] Az a tény, hogy a magyar uralkodó osztály egy része ekkor hamis függetlenségi politikát „játszott", nem jelenti azt, hogy Európának ebben a részében — részben gazdasági, társadalmi és ezzel együtt a nemzeti fejlődés elmaradottsága miatt is — a függetlenség követelése haladásellenes lett volna. Más kérdés, hogy a függetlenségi és általában a nemzeti kérdést az uralkodó osztályok reakciós, elnyomó politikájuk alátámasztására is felhasználták.

A marxizmus a függetlenség kérdését mindig a haladás szempontjából közelíti meg — konkrét történelmi helyzeteket véve tekintetbe. A kommunisták a Tanácsköztársaság idején, az antifasiszta harcban, és később is, az új társadalom építése során, helyesen tették a hangsúlyt a haladás és a függetlenség elválaszthatatlanságára. Ezt annál is inkább kell hangsúlyozni, mert a magyar nacionalisták a proletár nemzetköziség eszméjét elferdítve, azt próbálják bizonyítani, hogy a munkásosztály nem volt érdekelt a nemzeti követelések teljesítésében, s mindenekelőtt a függetlenség kivívásában. Amikor 1919. május 1-én Landler a proletár Magyarország védelmére hívott, joggal mondhatta: „Ma idenéz egész Európa, ma az európai munkásság ügye a budapesti proletariátus kezébe van letéve."[36] A nemzetköziségnek ez a hangsúlyozása egyáltalában nem jelentette, hogy nem a „hont védték" a magyar proletárok, miközben a magyar uralkodó osztály képviselői az antanthatalmakkal és segítőikkel, a román királyi hadsereggel egyezkedtek. A „hon" azonban ebben a felfogásban a proletariátus hazája: a többi itt élő nemzettel együttműködő szocialista Magyarország volt.

Horthyék nacionalista propagandája nem ködösítheti el azt az igazságot, hogy a magyar uralkodó osztály előbb az antantnak, majd a fasizmus hatalmainak kegyét keresve kiárusította az országot. Ebben az időben azok a munkások, értelmiségiek láttak világosan, akik a proletár nemzetköziségben és a Szovjetunió győzelmében bízva szálltak szembe a magyar uralkodó osztály látszólag nagyon is „nemzeti" politikájával.

1945 után pedig azoknak volt igazuk, akik a nyugati hatalmakra támaszkodó politikai erőkkel szemben a Szovjetunió segítségével védték meg az ország függetlenségét és ezzel együtt annak a lehetőségét, hogy hazánk szocialista átalakulása megtörténhessen. Példák sora bizonyítja, hogy ahová a nyugati hatalmak fegyveres erői tet-

[35] A Történettudományi Bizottság vitája a dualizmus kora történetének egyes kérdéseiről. Századok. 1962. 1—2. sz.; *Szabad György:* Forradalom és kiegyezés válaszútján. Akadémiai Kiadó 1967.

[36] *Landler Jenő:* Válogatott beszédek és írások. Kossuth Könyvkiadó 1960. 307. old.

ték be a lábukat, ott nemcsak a nemzeti függetlenség szenvedett csorbát, hanem a társadalmi fejlődés is: a polgárság megakadályozta a jogos szociális követelések teljesítését. Ha nem így lett volna, nehezen lehetne megmagyarázni azt a szembefordulást, amely az amerikai imperializmus ellen mindenütt, még az Egyesült Államokban is kibontakozott a hatvanas évek elejétől.

Ma akadnak olyanok, akik a proletár vagy szocialista nemzetköziséget szembeállítják a nemzeti szuverenitással, önállósággal és függetlenséggel, s ezzel bizonyos sikereket is érhetnek el, mert a szocialista országok között a múltban nem mindig alakultak megfelelően a kapcsolatok. Erről a kommunista pártok elmondták kritikájukat, s ma a nemzeti függetlenség értelmezésében — legalábbis elvileg — egyetértés alakult ki a nemzetközi munkásmozgalomban. De ami a múltban igaz volt, az a mára is áll: a függetlenség kérdése most sem választható el a haladás ügyétől. A 20. század második felében nem lehet más választás, mint a szocialista országok és általában a haladás erőinek szoros együttműködése, amely biztosíthatja egyes országok *függetlenségét* is. A Szovjetunió léte nélkül nem alakulhattak volna meg a szocialista országok vagy legalábbis nem maradhattak volna fenn, s a szocialista közösség nélkül nem indulhatott volna el a gyarmati népek felszabadulása.

Mindez nem jelenti azt, hogy a haladás kérdését *csak* a függetlenség szempontjából kellene vizsgálnunk s nem kellene törődnünk az osztályharc más jelentkezési formáival is. Kétségtelen, hogy szemléletünket bizonyos mértékig eltorzította a függetlenség nagy jelentősége népünk s általában Közép-Kelet-Európa társadalmi fejlődésében. A világfejlődéstől, az egyetemes történelem nagy folyamataitól szakadunk el, ha az osztályharc „tiszta" formáit nem látjuk meg saját történelmünkben. A paraszti osztályharc több mozzanata — a régebbi haladó történetírás és irodalom jóvoltából — erőteljesen él népünk történeti tudatában. Elég, ha e tekintetben a Dózsa-féle parasztháborúra utalok. A munkásmozgalom története azonban még mindig nem lett integráns része a magyar történeti tudatnak. Ebben nem kis szerepet játszott a nacionalista történetírás, de a marxista historiográfia sok dogmatikus torzítása is. Ma már elképzelhetetlen, hogy egy francia történeti összefoglaló a munkásmozgalom főbb mozzanatait — a szerző és osztálya szemszögéből ugyan, de — ne rögzítse. Tegyük hozzá, hogy a munkásosztálynak — mint jelenlevő valóságnak — a küzdelmei és politikai mozgalmai természetessé teszik Nyugat-Európában a története iránti érdeklődést. Nem egyszerűen igazságot kell tehát szolgáltatni a magyar munkásmozgalomnak, hanem a *korszerű történeti szemlélet* kialakítását kell segítenünk múltjának megismertetésével.

4. Történettudományunk lényeges kérdése mind a nemzet, mind

a függetlenség, mind pedig a haladás vonatkozásában a *magyar és más népek, különösen a szomszéd népek kapcsolatának* megítélése. Az elmúlt negyedszázadban törekedtünk arra, hogy historiográfiánk segítse felszámolni e kapcsolatok értékelésében a nacionalizmus megnyilvánulásait.[37] De e torzulás kiküszöbölése még Magyarországon sem csak rajtunk áll, a magyar nacionalizmust ugyanis táplálják az összes egyéb nacionalizmusok is. Ennek a kérdésnek most csak történettudományi vonatkozását kívánom érinteni, bár más forrásai is vannak.

A szomszéd országok történetírásában szerintünk két hamisan feltett kérdéssel találjuk magunkat szemben. Az egyik az, hogy a „magyarság" megakadályozta a nemzeti államok idejében való kialakulását, a másik, hogy a „magyarság" kizsákmányolta a más nemzetiségű népeket.

A marxista történettudomány nem mentegetheti a magyar uralkodó osztályok kizsákmányoló és a 18. század végétől nemzeti elnyomó politikáját, mint ahogy ezt a nacionalista historiográfia tette. El kell ismernie a többi nép függetlenségre és állami önállóságra való törekvésének létjogosultságát. De helytelen és történelmietlen volna, ha valamilyen sajátos „kollektív bűntudat" kialakulását inspirálná azért, mert a múltban a soknemzetiségű országban *a magyar kizsákmányoló osztály (és nem általában a magyarság)* szupremáciája érvényesült. Ezt a kérdést is az osztályharc szempontjából kell vizsgálni s ezen az alapon lehetetlen azt állítani, hogy a magyar uralkodó osztály csak más nemzetiségű jobbágyokat nyomott el, s magyarokat nem. A nagy jobbágyfelkelésekben a legkülönbözőbb etnikumú jobbágyok vettek részt, és a velük szemben fellépő kizsákmányolók sem voltak csak magyar nyelvűek. A munkások küzdelmeinek megindulása után még nyilvánvalóbb lett, hogy a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak egy soknemzetiségű országban sem csak nemzeti alapon kerülnek szembe egymással.

Ebben a vonatkozásban néhány konkrét vitakérdés is szembeállítja egymással a különböző országok historiográfiáját vagy legalábbis bizonyos irányzatait.

Vegyünk néhány példát. A középnemesi vezetés az 1848—49-es szabadságharcban nem teljesítette a nemzetiségek jogos követeléseit, és ez bukásának egyik forrása lett. Ezt kritikusan meg kell állapítani. Mindez azonban nem jelenti, hogy Marx korabeli megítélését a szabadságharcról revízió alá vegyük, és csak a magyar emigrációról mondott elítélő véleményét vagy a dunai államokról

[37] A csehszlovák és a magyar nép közös küzdelmeinek hagyományaiból. Szikra 1954.; *Arató Endre:* A magyar—cseh—szlovák viszony ötven éve. Kossuth Könyvkiadó 1969.; *I. Tóth Zoltán:* Magyarok és románok. Akadémiai Kiadó 1966.; *Csatári Dániel:* Román—magyar kapcsolatok. Kossuth Könyvkiadó 1958.

szóló olvasmányainak jegyzeteit fogadjuk el az értékelés alapjául. 1848-ban, és később is, Marx és Engels a magyar szabadságharcot az európai forradalmak részének tartották, még ha Kossuth vagy mások cselekedeteit bírálták, vagy ha egyik-másik részkérdésben tévedtek is.[38]

Viták folynak a Tanácsköztársaság nemzetiségi politikájáról és a régi Magyarország területén élt nem magyar népek burzsoáziájának ellene folytatott harcáról. Az önálló államiságra való törekvés és a nemzetközi osztályharc érdekei ütköztek itt össze, de ez a dilemma nemcsak a magyaroknál, hanem a más nemzetiségűeknél is jelentkezett.[39]

A Tanácsköztársaság biztosítani kívánta a népek önrendelkezésének jogát, ugyanakkor arra törekedett, hogy a szocialista országok föderációját teremtse meg. Ez haladó célkitűzés volt, még ha az adott esetben irreálisnak bizonyult is. Meg kell viszont azt is érteni, hogy az önálló polgári nemzeti államok megteremtése nemcsak az uralkodó osztály érdekeit szolgálhatta román, szerb vagy szlovák vonatkozásban.

Az első világháború utáni fejlődéssel kapcsolatban teljesen nyilvánvaló, hogy Magyarországon éppen úgy, mint a többi délkelet-európai országban, jelentkezett a nacionalizmus, és egyiket sem lehet „progresszívabbnak" felfogni a másiknál. Történetírásunknak határozottan szembe kell szállnia a Horthy-nacionalizmus minden megnyilvánulásával, de állást kell foglalnia a más országokban akkor jelentkezett nacionalista tendenciákkal szemben is. *Enélkül a tudományban sem lehet előrelépni, s eszmei nevelőmunkánk hitele és hatékonysága is veszélyben forog.*

5. *A szocialista hazafiság* egyik alkotó eleme az internacionalizmus, amely nem pusztán a jelenből meríthet. A helyesen értelmezett internacionalizmus épít a nemzeti történelem olyan hagyomá-

[38] Marx és Engels a szabadságharccal különböző cikkekben és különböző időpontokban foglalkozott. — *Marx:* A magyar harc, Az itáliai és a magyarországi háború, A demokratikus pánszlávizmus, A „Kölnische Zeitung" a magyar harcról, Magyarország. *Karl Marx és Friedrich Engels* Művei. 6. köt. Kossuth Könyvkiadó 1962.; *Engels:* Forradalom és ellenforradalom Németországban.; *Marx:* Mazzini és Kossuth akciói — Szövetség Louis Napoléonnal — Palmerston., *Marx:* Kossuth, Mazzini és Louis Napoléon., *Marx:* Merénylet Ferenc József ellen — A milánói felkelés — Brit politika — Disraeli beszéde — Napoléon végrendelete., *Marx:* Kényszerkivándorlás — Kossuth és Mazzini — A menekült-kérdés — Választási vesztegetés Angliában — Cobden úr. *Karl Marx és Friedrich Engels* Művei. 8. köt. Kossuth Könyvkiadó 1962.

[39] *Trajnyin, I. P.:* Nacionalnie protyivorecsija v Avsztro—Vengrii i ee raszpad. Moszkva—Leningrád, 1947.; *Iszlamov, T. P.;* Polityicseszkaja borba v Vengrii v nacsale XX. v. Moszkva, 1959.; In sprijinul Republicii Ungare a Sfaturilor (Solidaritatea oamenilor muncii din România cu Republica Ungară a Sfaturilor (1919). Bukarest, 1969.; A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. Szerk.: *Gábor Sándorné.* Kossuth Könyvkiadó 1960.

nyaira, amelyek nem a nemzeti bezárkózást és provincializmust hirdették. A jakobinusoktól a francia forradalomért lelkesedő demokratákon át a szocialista forradalmakban részt vevő munkásokig és értelmiségiekig terjed ez a nemzetit és nemzetközit összekapcsoló vonulat a magyar történelemben.

A világtörténelmi látásmód kialakítása szintén az internacionalizmust szolgálja a műveltség és a magatartás formálása szempontjából egyaránt. Régi külpolitikai kapcsolataink feltárása és megismertetése azzal a haszonnal jár, hogy az egyetemes vagy legalábbis az európai történelmet a magyarhoz kapcsolva mutathatjuk meg, s így fejleszthetjük történeti „helyzetérzékünket" is. E tekintetben külön is érdekes a *magyar nép és a más közép-kelet-európai népek közötti kapcsolatok* kutatása és bemutatása. A köztudatban rengeteg előítélet él a többi néppel szemben, amelyet egyrészt a kapcsolatok hamis interpretációja, másrészt bizonyos nemzeti „sztereotípek" elterjedése magyaráz.

Korunk aktuális eseményei megkövetelik a *„planetáris" megközelítést,* ami nemcsak a jelent, hanem az előzményeit is érinti. Az információban mégis gyakran a hírmagyarázás szintjén állunk meg, egyetemes történetünk elmaradott és a mai politikai érdeklődés kielégítéséhez sokszor még az ismeretterjesztés szintjén sem tud hozzájárulni.[40] Pedig ez az ismeretanyag is segíthet helyzetünk és a világösszefüggések megértésében. E tekintetben különösen fontos a *nemzetközi munkásmozgalom* történetének ismertetése. Az Októberi Szocialista Forradalom új korszakot nyitott az emberiség történetében. Ezt az igaz megállapítást sokszor le szoktuk írni, de nem vonjuk le belőle mindig a szükséges következtetéseket sem a történetírásban, sem az oktató-nevelőmunkában. A szocialista országok között sok közös vonás van, de vannak különbségek is, amelyeknek az élesebb megnyilvánulása néha egészen váratlanul ér bennünket. A nemzetközi munkásmozgalomban viták folynak, s fordulataik gyakran lepnek meg. Pedig a szocialista országok vagy a más államokban tevékenykedő munkáspártok történelmének ismerete sok vonatkozásban eligazíthat.

Mindez elsősorban a múltra vonatkozik. Az alapkérdés azonban az, hogy mi a mai *proletár és szocialista internacionalizmus* tartalma. A szocialista hazafiságnak a nemzetköziség ad perspektívát, különben a kisnemzeti elszigetelődés és elégedetlenség helyzetébe szorulnánk A múltban a nemzeti és nemzetközi gyakran ellentmondásba került egymással a magyar történelemben. Ma „nem vagyunk egyedül", együtt tudunk haladni a szocialista országokkal és a világ munkásmozgalmával, sőt a szocializmus építésében elért

[40] Egyetlen világtörténelmi kézikönyvet jelentettünk meg, azt is külföldi szerzők tollából: Világtörténet. I—X. köt. Főszerkesztő: *J. M. Zsukov.* Kossuth Könyvkiadó 1962—1966.

eredményeinkkel magunk is hozzá tudunk járulni a szocialista eszme terjesztéséhez. A 20. század általános fejlődési iránya a szocializmus felé mutat, a marxizmusnak soha ennyi híve nem volt szerte a világon, annak ellenére, hogy sok ellentmondás gyötri a nemzetközi munkásmozgalmat.

Magyarország lakosságát, népgazdaságának jelentőségét, kultúrájának elterjedtségét illetően kis ország. Ez nem jelenti azt, hogy ne érezzünk nemzeti büszkeséget nem pusztán múltunk, hanem jelenünk miatt is. Ez a jelen erőteljes fejlődésről tanúskodik — csak az utolsó néhány esztendőben is — az élet sok területén, amit a gyakran hiperkritikus közvélemény is elismer. Ha az ember elmegy mondjuk Chilébe, akkor nem elsősorban arra kíváncsiak az ottaniak, hogy milyen nemzeti sajátosságaink vannak, hanem az iránt érdeklődnek, miként építjük hazánkban a szocializmust. Magyarország tehát *egyik* szocialista ország, amelynek tapasztalatai iránt érdeklődnek. Ha valamit jól csinálunk, és nem úgy mint mások, ez is érdeklődést vált ki, de a lényeg a szocializmus. A nyugat-európai és amerikai diákmozgalmakból sok következtetést lehet levonni, de itt elég egyre is utalni: sok, nem is a munkásosztályból származó fiatal szerint a kapitalista társadalmi berendezkedés igazságtalan, reménységük a szocializmus, amelyet sokféleképpen képzelnek el, sokszor a mienktől nagyon is eltérő módon. Tegyük hozzá, hogy a világ reménysége (és nemcsak ezeké a fiataloké) a szocializmus, s mi is ennek a reménységnek a hordozói vagyunk. Ennek az igazságnak a felismerése és az ezért folytatott itthoni és külföldi cselekvés az internacionalizmus legjobb iskolája.

Az internacionalizmus gazdag tartalmának felfedése — előtörténetének feltárásával, a világban elfoglalt hajdani és mai helyünk megértetésével, a mai világhelyzet tudományos megmagyarázásával — a történettudománynak épp annyira kötelessége, mint a szocialista hazafiság belső forrásainak megismerése és megismertetése.

III.

Ezek után térek rá *a történettanítás* néhány tárgyunkat érintő problémájára.

Az általános iskolát gyakorlatilag majdnem minden tanulni képes fiatal elvégzi, s ezeknek mintegy 70—80 százaléka tanul tovább. A mai fiatalok túlnyomó része *7—8 éven keresztül tanul történelmet:* az általános iskolában 4, a szakmunkásképzőben 3, a középiskolában 4 éven át. Az általános iskolák történelemkönyvei évfolyamonként és évenként 100—200 000-es, a gimnáziumoké és a szakközépiskolákéi mintegy 50 000-es példányban jelennek meg. Mind a mennyiségi adatokból, mind pedig a gyermeki és ifjúkori

fogékonyságból következik, hogy *az iskolai történelemoktatás a történeti tudat legfőbb formálója.*

Vizsgáljuk meg a tankönyvek alapján, hogy mennyire korszerűsödött ez az oktatás a nép, a nemzet és a haza kérdésének megítélésében, milyen értelemben használta fel a legújabb eredményeket, és hol tapasztalunk elmaradást vagy bizonytalanságot. Elismerve a *fáziskülönbséget,* amely szükségszerűen jelentkezik a tudományos eredmények oktatásban való felhasználásában, nem hisszük, hogy ne lenne szükséges és helyes a tudomány és az oktatás tartalmának összevetése. A vizsgálódás tárgyául csak a tankönyveket választottuk, bár tudjuk, hogy a pedagógusok személyes hatása sem jelentéktelen, sőt felkészültségük és személyes meggyőződésük a tankönyvek sokszor leegyszerűsítő, vázlatos és száraz előadásmódjával szemben az értelmi és érzelmi nevelést nagymértékben befolyásolja.

Az általános iskola 6. osztályában használt tankönyv Magyarország történetével kapcsolatban először a honfoglalással összefüggésben említi *a haza* kifejezést: „Őseink most már maradandóan megtelepedtek, ez a föld lett hazájuk." Ez a kifejezés semleges: lényegében véve itt csak lakóhelyet jelöl. Később telítődik ideológiailag is, bár meglehetősen bizonytalan tartalommal. E tankönyv a középkori történelmet tárgyalva részletesen ír a jobbágyság és a nemesség ellentétéről, a leegyszerűsítés abban jelentkezik, hogy a „hazaáruló főurat" és a „honvédő jobbágyot" állítja szembe egymással.[41] Nándorfehérvár ostromának előzményeiről például a következőket írja: „V. László ugyan népfelkelést hirdetett, de utána maga is Bécsbe menekült. Amíg az urak saját vagyonukat mentették, Hunyadi még egyszer hadba hívta seregeit. Újra a néphez fordult, s kérte, hogy védje meg szülőföldjét."[42] Ez a megfogalmazás a romantikus történetírás hagyatéka. Ugyanilyen a végvári vitézek életének és hazaszeretetének jellemzése: „A végvári vitézek élete igen nehéz és küzdelmes volt. Zsoldjukat rendszertelenül kapták, s megélhetésre sem volt elegendő. »Nagy éhezéssel, szomjúhozással, pénztelen, ruházatlan kellett őfelsége végházaiban éjjel-nappal vigyáznunk« — írták a vitézek egyik panasziratukban. De a nép fiai még ilyen mostoha körülmények között is hősiesen védték országukat."[43] A „nép fiai" közül a továbbiakban olyan hősök (Thury György, Balassi Bálint, Szondy György, Dobó István, Zrínyi Miklós) nevét említi, akiknek csak egyike (Szondy) volt jobbágyszármazású.

A *„nemzet"* szó először Zrínyi Miklóssal kapcsolatban merül fel ebben a tankönyvben, amely a költő-hadvezér politikáját — kissé

[41] Történelem az általános iskolák 6. osztálya számára. 122. old.
[42] Uo. 101. old.
[43] Uo. 131—132. old.

leegyszerűsítve — a Habsburgok „magyarellenes politikájával" állítja szembe. Zrínyi Miklós *„nemzeti* politikájának" célkitűzéseként a „központosított magyar államot" jelöli meg, anélkül, hogy megmagyarázná, mit jelent a „nemzeti politika" és a „központosított magyar állam". A nemzet fogalma tehát a 17. században merül fel, de nincs tisztázva, hogy itt feudális nemzetről van szó. Nem világos az osztályok közti együttműködés lehetősége sem, bár a Rákóczi-szabadságharc esetében a *nemzeti összefogást* árnyaltan fogalmazza meg, utalva az osztályellentétekre is: „A kurucok egyre szaporodó hadisikerei azonban végül is arra késztették a nemeseket, hogy ők is a szabadságharc mellé álljanak. Rákóczi maga is törekedett a nemesség megnyerésére. Nagyon jól tudta, hogy a Habsburgok kiveréséhez minden erőt össze kell fognia. Mindent elkövetett annak érdekében, hogy csökkentse a protestánsok és katolikusok közötti ellentéteket, és a maga táborába igyekezett vonni az ország nem magyar nyelvű népeit is. Rákóczi helyes politikája nyomán kezdett kibontakozni a nemzeti összefogás. De a nemesek és jobbágyok között olyan nagyok voltak az ellentétek, hogy teljes egységről nem lehetett szó."[44]

Az 1848—49-es szabadságharcnál a hetedikes tankönyv tekintetbe veszi a jobbágyproblémát és a nem magyar nemzetiségek ügyét, alapjában véve helyesen foglal állást e tekintetben. A *kiegyezés* kérdését leegyszerűsíti, mert nem mutatja meg elég világosan pozitív és negatív következményeit: „A kiegyezés a Monarchia uralkodó osztályainak műve, az új rendszer az ő érdekeiknek felelt meg. A magyar nagybirtokosok irányító szerepet kaptak saját államuk vezetésében. A magyar kereskedők szabadabban értékesíthették a nagybirtok terményeit Ausztria és más nyugati államok piacain. Az osztrák polgárság árui számára pedig Magyarország jelentett jó és ezután már biztos eladási területet. Mindkét állam uralkodó osztályai egymásban szövetségesre leltek a dolgozók és a nemzetiségiek mozgalmai ellen . . .

A kiegyezésnek kedvező következményei is voltak. Megszűnt a politikai, gazdasági és kulturális életünket gúzsba kötő önkényuralom. Hazánk nagyobb léptekkel haladhatott előre a 48-as forradalommal megnyílt kapitalista fejlődés útján."[45]

A Tanácsköztársaság jelentőségét a nyolcadikos tankönyv így fogalmazza meg: „A Magyar Tanácsköztársaság népünk történetének egyik legdicsőségesebb szakasza. Ekkor ragadta először kezébe dolgozó népünk a hatalmat. Szovjet-Oroszország mellett a Magyar Tanácsköztársaság az emberi haladás első sorában állt. A Magyar Tanácsköztársaság harcainak másik történelmi jelentősége abban van, hogy csökkentette a Szovjet-Oroszország elleni intervenció

[44] Uo. 150. old.
[45] Történelem az általános iskolák 7. osztálya számára. 156. old.

nyomását. Máskülönben az itt lekötött imperialista erők már 1919 márciusától Szovjet-Oroszországra zúdultak volna. Igazságos, felszabadító harca hozzájárult a Szlovák Tanácsköztársaság megalakulásához is."[46] Úgy tűnik, hogy a belső fejlődés értékelése itt háttérbe szorul.

A felszabadulás jelentőségét a következőképpen mutatja be: „Századokon át pusztították, kizsákmányolták népünket az idegen elnyomók és a hazai uralkodó osztályok. A felszabadulás hosszú történelmi időszak béklyóit szakította szét. amikor megdöntötte a Horthy-fasizmust és a Szálasi-féle rémuralmat. Szabaddá vált az út a Dózsa, Rákóczi, Kossuth és az 1919-es kommunisták nyomdokain járó igaz hazafiak előtt. Népünk a Magyar Kommunista Párt vezetésével hozzáfoghatott az úri Magyarországtól ránk maradt súlyos feladatok megoldásához. 1945. április 4-e történelmünk legragyogóbb napja, népünk legnagyobb ünnepe."[47] E szöveg jogosan utal az osztály- és függetlenségi harcokra mint előzményre, de nem differenciál és nem az érvek igaz pátoszával hat.

Mint látjuk, az általános iskolai tankönyvek tartalma sokat javult a múlthoz képest. A bennük jelentkező történetszemlélet általában tekintetbe veszi történettudományunk új eredményeit, persze bizonyos késéssel. Sok olyan leegyszerűsítéssel élnek még, amelyek a nemzet, a haza, a függetlenség, az osztályharc kérdéseiben nem segítik eléggé az eligazodást. Még ennél is nagyobb gond, hogy a diák elvont fogalmak tömegével találja szemben magát, amelyeket magyarázóbb módon kellene megvilágítani. A személyi példák száma csekély, hiányzik az érzékletes korrajz, és a sorsfordulóknál az okok és érvek árnyaltabb összefoglalása.

A történettudomány új eredményei sokkal közvetlenebbül hatnak *a középiskolai* és azon belül *a gimnáziumi történelemoktatásban*. A tankönyvek a jobbágyság „honvédő szerepét" illetően árnyaltabban fogalmaznak, *a függetlenségi harcok* esetében pedig újszerűen értékelik a hivatásos katonaréteg, a vitézlő rend, a polgárság és az értelmiség jelentőségét. Azt hiszem, helyes az az összefoglaló, amelyet a Habsburg-ellenes társadalmi összefogás alapjairól adnak: „A Habsburg-abszolutizmus magyarországi berendezkedése ... súlyosan nehezedett a hazai társadalom összes osztályaira. A jobbágyság és nemesség közötti osztályellentétek az idegen uralom körülményei között sem szűntek meg, de a Habsburg-ellenesség átmenetileg ezeknél az ellentéteknél is erősebbnek bizonyult. Megteremtődtek a feltételei az ellentétes érdekű osztályok Habsburg-ellenes összefogásának és ideiglenes együttműködésének."[48]

---

[46] Történelem az általános iskolák 8. osztálya számára. 89. old.
[47] Uo. 142—143. old.
[48] Történelem a gimnáziumok II. osztálya számára. 241. old.

Az 1848—49-es szabadságharcot az osztály- és nemzeti ellentétek szempontjából vizsgálják, bár ez utóbbiaknál inkább a nyelvi kérdést emelik ki. *A kiegyezéssel* kapcsolatban álláspontjuk nagyjából ugyanaz, mint az általános iskolai tankönyveké. *A Tanácsköztársaságot* illetően egyaránt kiemelik a nemzeti és nemzetközi jelentőségét, de az első itt sem kellően magyarázott. *A felszabadulással* kapcsolatban részletesen és konkrétan ismertetik a katonai eseményeket, a hazai ellenállás és a partizánmozgalom akcióit.

A gimnáziumi tankönyvek nagy előnye az általános iskolaiakkal ellentétben, hogy a művelődéstörténeti részben a *közösségi tudat* fejlődésének egyes mozzanatait is rögzítik, s ilyen módon világossá teszik a nagy történelmi folyamatok ideológiai következményeit. A nemzet kérdéséről a feudális korban a II. osztályos tankönyv ezeket írja: „A kifejlődő köznemesi rend deákos műveltsége jogi és történeti jellegű volt: alappilléreit az aranybullába foglalt nemesi kiváltságok és Kézai Simon hun-magyar krónikája alkották. Politikai gondolkodásukban a magyar »nemzet«-hez (»natio hungarica«-hoz) való tartozásuk tudata foglalta el a központi helyet. A nemzetet azonban önmagukkal azonosították, s a jobbágy-parasztokat kirekesztették belőle."[49]

A 16—17. századi kulturális fejlődéssel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „Az országot ért török és német támadások és a sorozatos háborúk elmélyítették az egy területen élő és részben egy nyelvet beszélő lakosság együvé tartozásának tudatát. A közösségi tudat fő formája a XVI. században a keresztény vallásos eszme volt. A végvári katonaság ekkor a »természettől való, ősi« ellenség, a »pogányság« támadásával szemben Európa és a »kereszténység védőbástyájá«-nak tekintette Magyarországot és önmagát. A XVII. századi Habsburg-ellenes harcok kibontakozásával a közösségi tudat fő formájává *a nemzeti eszme* vált. A kiváltságos nemességre korlátozott korábbi »nemzet« fogalomba a feudális uralkodó osztály ekkor már részben a magyar nyelvű nem nemesi rétegeket is belefoglalta. Rendi kiváltságai védelmében ugyanis a nemesség rászorult a nem nemesi, hivatásos katonatömegek támogatására a Habsburg-központosítással szemben. A haza és a nemzet eszméje a Rákóczi-szabadságharc korában jutott el a parasztság tömegei közé. (A haza fogalmát korábban is ismerték, de inkább »szülőföld« jelentésben.) Ezt az eszmét a jobbágyok saját osztályérdekeikkel kapcsolták össze A haza és a nemzet eszméjét osztályharcos tartalommal a földesurak ellen fordították. A »pártos urakkal« szemben a haza igaz fiainak önmagukat tartották."[50] Itt a zárójelbe tett mondatot kell az időpont szempontjából megkérdőjeleznünk.

[49] Uo. 140. old.
[50] Uo. 252. old.

A polgári nemzet és a nacionalizmus kérdését így foglalja össze a III. osztályos tankönyv: „A magyarországi polgári átalakulás jellemző vonása a nemzeti függetlenségért és a társadalmi átalakulásért folytatott harc egybefonódása. A 19. század első felében fejeződött be a magyar nemzetté válás, a magyar nemzet kialakulása. Ezzel kapcsolatban összegezzük a marxizmus klasszikusainak a nemzetről szóló tanítását, a magyar nemzetté válás menetét és a magyar nacionalizmus szerepét. A nemzet az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, amely a nyelvnek, a területnek, a gazdasági életnek és (a kultúra közösségében megnyilvánuló) lelki alkatnak a közössége alapján keletkezett. A magyar nemzetté válás bizonyos előzményeit (közös nyelv, közös kultúra, közös terület) már sokkal korábban megtaláljuk, de ezeknek a fejlődése is ekkor éri el legnagyobb eredményeit... A polgári nemzetté válás legfontosabb tényezője, a nemzeti piac pedig csak a múlt század első felében alakult ki... A magyar fejlődésben nem a polgárság, hanem a liberális nemesség játssza a vezető szerepet. Ez együtt jár azzal is, hogy tipikusan feudális intézmények — pl. a rendi országgyűlés és a nemesi megye — is részben haladó szerepet kapnak. A polgári nemzeti mozgalom ideológiája a nacionalizmus. A nacionalizmus kezdettől fogva igen bonyolult és ellentmondásos jelenség. A magyar nacionalizmusra ez annál is inkább áll, mert a magyar nemzet elnyomott (a bécsi kormányzat részéről) és egyben elnyomó is volt (az ország területén élő más nemzeti törekvésekkel szemben). A magyar nacionalizmus nagyszerű kulturális, politikai és gazdasági eredmények ösztönzője volt, de ugyanakkor olyan mély árkot húzott, amely egyre nehezebbé tette a velünk évszázadok óta közös sorsot hordozó népekkel való együttélést. A nacionalizmus mindenütt könnyen átcsaphat a »nemzeti öncélúságba«, akkor a saját nemzet, a saját érdek érvényesítése a legfőbb elv, tekintet nélkül az egyetemes haladás és más nemzetek érdekeire. Pedig a történelem bebizonyította, hogy: »Nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom.« A magyar nacionalizmus megítélését illetően is ki kell emelnünk, hogy az a polgári átalakulás előkészítésében elsősorban még pozitív szerepet játszott, de már 1848—49 eseményei megmutatták: Európának ebben a tarka nemzetiségű sarkában lehetetlen a kérdésnek nacionalista alapon való megoldása."[51]

Itt gondokat okoz a terminológia, a nemzet-meghatározás és végül a nemzeti fejlődés konkrétabb történeti megközelítése. Még nagyobb probléma, hogy a nemzet plebejus-demokrata és polgári felfogásának elemzése nem kap kellő helyet.

A történelemtanításban lényeges változás történt azzal, hogy a reform óta nagyobb teret kapott benne *az egyetemes történet.* Az általános iskolában a tananyagnak *csaknem fele,* a középiskolá-

[51] Történelem a gimnáziumok III. osztálya számára. 173. old.

ban pedig *egyharmada* az. Ez kétségtelenül segíti a világtörténelmi látásmódot, azt, hogy a tanulók a magyar nép történetét el tudják helyezni szélesebb összefüggésekben és hogy elkerüljük a nacionalizmust tápláló hungarocentrizmust. Az arányok azonban gondot jelentenek, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a reform óta *csökkent a történelemórák száma.* A magyar nép történetének túlságosan koncentrált, néha leegyszerűsítő tanításáért — főleg az általános iskolákban — nem kárpótolhat az egyetemes történeti ismeretek gyarapodása sem.

Sokszor és sokan mondják, hogy a szocialista hazafiságra nevelés nem pusztán a történettanítás dolga, és ez így igaz. Hadd vessem fel ezzel kapcsolatban általában *a társadalomtudományok* oktatásának kérdését, azoknak a közgazdasági, jogi, szociológiai, filozófiai ismereteknek a tanítását, amelyek segíthetnék a fiatalságot abban, hogy jobban eligazodjék a mai társadalomban. A nemzetközi összehasonlítás azt bizonyítja — akár szocialista, akár kapitalista országokat veszünk alapul —, hogy a társadalomtudományi ismeretek előtérbe állítása korszerűbbé teszi a történelmi tudatot is, hiszen az előzményeket jobban kapcsolja a mai társadalomhoz, amelynek működését értik.[52]

Szeretnék néhány szóval kitérni *a pedagógusok* kérdésére is a továbbképzés, a történettudomány és az oktatás kapcsolata szempontjából. Pedagógusaink különböző időszakokban végezték az egyetemet, más és más történeti kép alakult ki bennük, s esetleg a régi elemei maradtak meg, ha nem követték figyelemmel a történetírás kutatásait, eredményeit, vitáit. Az ő számukra különösen fontos egy olyan fajta tájékoztatás, amely a marxista történészek által elfogadott új eredményeket megismerteti, de felmutatja azokat a kérdéseket is, amelyek még mindig nyitottak, s amelyek körül vita folyik. Azt nem lehet várni, hogy a tankönyvek teljesen „naprakészek" legyenek és hogy a vitatott problémákról részletes tájékoztatást adjanak. A pedagógus feladata, hogy — különösen a felsőbb osztályokban — a diákokat tájékoztassa az új kutatásokról és azok állásáról. Ez nemcsak a pedagógus személyes fejlődése és a tárgy tanítása szempontjából fontos, hanem azért is, mert a problémaérzékeny ifjúság érdeklődését felkelti a történelem, s ezzel együtt a *társadalom* iránt.

*

Történettudományunk jogosan törekszik arra, hogy valóban tudomány legyen és ne aktuális politikai tételek illusztrálója vagy régi, hamis nézetek anakronisztikus hirdetője. A társadalomtudományok marxista felfogására azonban az a jellemző, hogy *a valóság*

[52] *Köpeczi Béla:* A társadalomtudományi ismeretek az általános és középiskolai oktatásban. Társadalmi Szemle, 1971. 8—9. sz.

törvényszerűségeinek kutatásával egyidőben hatni is akar. A tudománypolitikai irányelvek világosan leszögezték, hogy a politika elvárja a társadalomtudományoktól a valóság objektív felfedését, de rámutattak arra is, hogy a társadalom nem mondhat le ideologikus funkciójukról.

Mindezt tekintetbe véve kell elmondanunk, hogy nincs szükségünk sem illúziókra, sem dezillúziókra a történeti kutató- és nevelő munkában. Vannak hagyományaink, amelyeket bírálnunk kell, vannak ellentmondásos jelenségek, amelyeknek összetettségét meg kell mutatnunk, vannak értékeink, amelyeket magasabbra kell emelnünk. A történelmi valóság feltárásához mindez hozzátartozik: az emberi nem fejlődése ellentmondásos, de előremutató folyamat, s a történetírás ezt tárja fel. Az ideológiai funkció már a kutatás tárgyában és eredményében is jelen van. Természetesen különbség van e funkció társadalmi gyakorlása szempontjából a formákat, a szinteket, sőt részben a célokat illetően is a kutató, a pedagógus és mondjuk az író között. A tudományos munka — ha igazán érték — önmagában is hat feltárt anyagával, és a belőle levont tudományos következtetésekkel. Ami a pedagógust vagy az írót illeti, tevékenysége csak akkor lehet hasznos és értékes, ha megismeri a történelmi igazságot és azt hirdeti, „közvetítése" viszont megsokszorozza a hatást, s visszahat a kutatásra is.

Értelmi és érzelmi úton egyaránt hat a történelem, s a társadalom számára az a jó, ha e hatás reális, kritikus szemléletet és ugyanakkor a nagy célokért lelkesedni tudó közösségi tudatot alakít. Emiatt szükséges és érdemes együttműködni pedagógusoknak, történészeknek és mindazoknak, akik hisszük azt, hogy az ember képes egyéni és közösségi sorsát formálni, és meg vagyunk győződve arról, hogy a jövő itt Magyarországon, és szerte a világon — a nemzetit és nemzetközit egységbe foglaló szocializmusé.

BERENDT. IVÁN:

GAZDASÁGTÖRTÉNET — MUNKÁSMOZGALOM-TÖRTÉNET
(Reflexiók és elvárások)

A gazdasági helyzet minden korban közvetlen befolyást gyakorol a munkásosztály helyzetére és törekvéseire. A munkásmozgalom egyes jelenségei és tendenciái tehát közvetve vagy közvetlenül összefüggenek a gazdaság jelenségeivel és tendenciáival. Mindez annyira nyilvánvaló, hogy nemcsak magyarázatot nem kíván, de általánosan elfogadott és méltányolt elv. Annyira, hogy a munkásmozgalom minden kutatója elengedhetetlennek tartja a gazdasággal való összefüggés valamelyes bemutatását.

Nem is az általános elvvel van tehát baj. Sokkal inkább a néha leegyszerűsített, gyakorta mechanikus, inkább formális, mint valóságos összefüggés-kezeléssel, amely korábban rendkívül általános hiba volt, de amit ma sem tekinthetünk maradéktalanul leküzdöttnek. A munkásmozgalmi témát feldolgozó tanulmányok jelentős része ugyanis — anélkül, hogy ezúttal historiográfiai vizsgálódásokra, elemzésekre vállalkoznék — a gazdasági *összefüggések* kutatása, elemzése és ábrázolása helyett megelégszik valamiféle gazdaságtörténeti bevezetővel, előszóval, „háttér"-jelzéssel. S ezzel a szerző úgy érzi, túl is jutott azon a kellemetlen kötelezettségen, hogy „idegen területek"-re kényszerüljön, ahol összegezéseknél többre amúgysem vállalkozhat.

Az alábbiakban ezzel a módszertannal szeretnék vitába szállni.

A gazdaságtörténetnek ugyanis — megítélésem szerint — egészen más szerepet kellene játszania a munkásmozgalom történeti vizsgálatában, s más helyet elfoglalnia a kutatás módszertanában.

S ezen a ponton, a teljesség és objektivitás érdekében, azt is meg kell jegyezni, hogy a bírált jelenségért korántsem csupán a munkásmozgalom-történet marasztalható el. Az okok összetettebbek. Nyilvánvalóan szerepet játszik közöttük, hogy a magyar gazdaságtörténetírás — e keretekben ugyancsak nem vizsgálható — sajátos hagyományai és legutóbbi évtizedeinkre is jellemző gyakorlata következtében nálunk tulajdonképpen nem fejlődött ki a

német nyelvterületen magától értetődő társadalom- és gazdaságtörténeti (Sozial- und Wirtschaftsgeschichte) diszciplína. A társadalomtörténet önálló, vagy éppen a politikai történet oldaláról kiinduló vizsgálata pedig ugyancsak sokáig váratott magára. Ebből következően a munkásmozgalom kutatója nehezebb helyzetbe került, mert a gazdaság- és a munkásmozgalomtörténet összefüggéseire vonatkozó kapcsolódó láncszemek felderítése jórészt hiányzott.

A múltban és részben a jelenben is érvényesülő módszertani hiba tehát nyilvánvalóan csakis akkor küszöbölhető majd maradéktalanul ki, ha a gazdaságtörténet több kapcsolódást biztosít a gazdaság és a társadalom összefüggéseinek megértéséhez és ha a gazdaság- és társadalomtörténet mellett a társadalomtörténet önálló fejlődése is új kutatási eredményekkel gazdagítja ismereteinket. Mindkét folyamat megindult már, amint a munkásmozgalom jobb, teljesebb gazdaság- és társadalomtörténeti összekapcsolása terén is fordulat jelei mutatkoznak. Ezt szeretném tulajdonképpen előmozdítani néhány, a teljesség igénye nélkül kiemelt összefüggésmozzanattal, mely ha nem is fogja át a munkásmozgalom és gazdaság bonyolult összefüggés rendszerét, az igények pontosabb jelzésére mindenképpen alkalmas.

Első helyen — és nagyon röviden — azt a legáltalánosabb összefüggést említem, ami a gazdasági érettség, a termelőerők fejlettségi foka és a termelési-társadalmi viszonyok között áll fenn. Ez a meghatározó kapcsolat nemcsak a társadalom legnagyobb átalakulásainak végső lényege, nemcsak a feudális gazdaság és társadalom tőkés gazdasággá és társadalommá alakulásának motorja, a tőkés termelési viszonyok történelmileg túlhaladottá válásának, a szocialista átalakulásnak belső mozgatóereje, hanem az egyes formációkon belüli lényeges változások meghatározója is. A gazdasági növekedés és az ezzel együtt járó szerkezeti átalakulások ugyanis — mint a történeti fejlődés már a legkülönbözőbb társadalmi formációk esetében, beleértve a szocialista formációt is, bizonyította — az adott formáción belül is maguk után vonhatják a termelési viszonyok átalakulását, magasabb fejlettségi formáinak kialakulását. A feudalizmus bomlásának szakaszában a felvilágosult abszolutizmus állama és az általa képviselt gazdaságpolitikai gyakorlat intézményrendszere csakúgy eltért a feudális gazdaság és társadalom korábbi intézményes kereteitől, amint a tőkés gazdaságnak az ipari forradalom korára jellemző társadalmi viszonyai is lényegesen mások voltak, mint a kifejlett, a monopóliumok által meghatározott kapitalizmus, vagy különösen a termelőerők fejlettsége által is megkövetelt állami beavatkozási rendszer állami monopolista kapitalizmussal jellemzett társadalmi viszonyai. Az elmaradott, közepes európai fejlettség szintjén álló kelet- és délkelet-európai országokban győzelemre jutott szocializmus termelési vi-

szonyai, gazdaságpolitikája, intézményrendszere is szükségszerűen fejlődik, alakul át a gazdasági elmaradottság leküzdésének meghatározott szintjén, a gazdasági érettség magasabb fokán.

S amint a termelési viszonyok ezen formáción belüli változásai közvetlen összefüggésben állnak a gazdasági fejlettséggel és fejlődéssel, úgy a termelési viszonyok belső átalakulása közvetlen összefüggésben áll a munkásmozgalom harci terepének, fejlődési tendenciáinak változásaival. Egy-egy ilyen fejlődési szakasz, amely évtizedek új gazdasági-társadalmi körülményeit határozza meg, a munkásmozgalomban új stratégiai szakaszok kialakítását válthatja ki. Mindig kérdéses természetesen, hogy mennyire frissek (vagy mennyit késnek) a felismerések, hogy a tudati szint egybeesik-e a realitással. Az objektív és szubjektív tényezők mindenesetre bonyolult kölcsönhatásban állnak egymással. A kutatónak mindezek elemzése elsőrendűen fontos vizsgálati feladata.

Hadd említsem második helyen a gazdasági konjunktúra szakaszainak a munkásmozgalomra gyakorolt hatását. Ez az összefüggés legalább annyira közismert, mint amennyire gyakorta szimplifikált is. A tőkés gazdaság fejlődésére a 20. század első harmadáig jellemző heves ciklikusság és világosan elhatárolódó ciklus-szakaszok a foglalkoztatottság, a bérek és életkörülmények változásaival igen erőteljes hatásokat gyakoroltak a munkásmozgalomra. E hatások azonban korántsem érvényesültek automatikusan. A ciklus mélypontja nem biztos, hogy a mozgalom csúcspontját, a konjunktúra csúcspontja pedig a mélypontját jelentette. A ciklushatások vizsgálata tehát nem merülhet ki a válság, vagy a fellendülés ismert tényeinek leírásában, hogy ezen a „talajon" azután felvonultathatók legyenek a munkásmozgalom eseményei: a munkásmozgalom kutatójának a gazdaságtörténet által feltárt tényekből *kiindulva* kell vizsgálni a konkrét hatásokat, az esetleg jelentkező ellentmondásokat is, hogy a válság mélypontja az elégedetlenség és a forradalmi erő felhalmozása mellett milyen demoralizáló, lefegyverző, bénító hatásokat gyakorol. A fellendülési periódusok okozta helyzetjavulás milyen új igényeket szül, hogyan járul hozzá a munkásosztály szétzilált sorainak rendezéséhez és mindezzel a mozgalom fellendüléséhez, holott az alapvető konjunktúrahatások éppen ellentétesek is lehetnek.

A kérdés bonyolultságát hadd illusztráljam a 19. század végi agrárválság példáján. Az első elhúzódó, a hetvenes évek közepétől a kilencvenes évekig tartó agrárválság súlyos értékesítési és árhelyzetbe sodorta a magyar és általában a kelet-európai agrárexportáló országokat. A válság nyomán a falvakban rendkívül kritikus helyzet alakult ki. A pénzbevételek csökkenése a birtokos parasztok egy részét tönkretette, az agrárproletariátus helyzetét pedig a munkalehetőségek és a napszámbérek csökkenése révén súlyosbította. Csakhogy az agrárválság pusztító hatásai mellett,

egyidejűleg a válságból való kiút-keresés lehetőségeként a válság által sújtott szemtermeléssel szemben az intenzív kultúrák fejlesztésére is ösztönzött, s végül is a válság évtizedeiben — mint az újabb agrártörténeti kutatások bebizonyították — a magyar mezőgazdaság történetének egyik legnagyobb termelési fellendülését váltotta ki. A fellendülés hatásai tulajdonképpen összeolvadtak a válságjelenségek hatásaival. Ezt a bonyolultan ellentmondásos szituációt is elemezni kell tehát ahhoz, hogy a századvég agrárproletár mozgalmait és egész munkásmozgalmát jól értelmezhessük.

Külön vizsgálatot érdemel — nemzetközi összefüggésben —, hogy a kapitalizmus második világháború utáni fejlődésének vonásai, a ciklus görbéjének ellapulása, a háborút követő évektől kibontakozott szokatlanul hosszú konjunktúraszakasz (vagy ahogyan egyes közgazdasági elméletek magyarázzák: a helyreállítási periódus elhúzódása révén érvényesülő konjunktúra) milyen sajátos hatásokat idéz elő az érintett országok munkásmozgalmában. Az élesen ciklikus fejlődés jó konjunktúraszakaszainak hatása és a sajátosan tartós konjunktúra következményei — egyszerűen a szakaszok időbeni különbségei folytán — rendkívül eltérőek.

A vizsgált kérdést színezi, hogy az általános ciklus-jellegzetességek mellett a munkásmozgalom nem egy jelenségét az egész gazdaságra jellemző ritmustól eltérő speciális ágazati konjunktúrahatások is befolyásolhatják. Egy-egy fontosabb gazdasági ágazat vagy iparág konjunktúrahelyzete ugyanis nem egyszer lényegesen is eltérhet az általánostól. A 20. század elején pl. a jelentős textilipari konjunktúrával szemben a malomipar tartós depresszióban volt. A két világháború között az alapvető nehézipari pangást a könnyűipar jó konjunktúrája kísérte. A húszas évtized konjunktúraviszonyai között a szénbányászat, a nemzetközi szénpiac helyzetének alakulása következtében, egészen sajátos konjunktúragörbét mutatott: az évtized első felében az általában rossz konjunktúraviszonyok között kedvezőbb, majd az általános javulás idején kedvezőtlen viszonyok voltak jellemzőek.

Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy aligha lehet az általános gazdasági helyzetből valódi magyarázatot kapni a munkásmozgalom konkrét történéseinek gazdasági mozgatóiról.

Az eddig említett mozzanatok a gazdasági fejlődés által formált legszélesebb keretekre utaltak. A gazdaság azonban a munkásmozgalomra korántsem csak az általános „harci terep" kialakulása vagy a konjunktúrahatások közvetlen lökései révén gyakorol befolyást.

A továbbiakban éppen ezért azokat a gazdasági összefüggési pontokat, pontosabban azok közül néhányat említek, amelyek társadalmi, tudati stb. áttételeken keresztül hatnak a munkásmozgalomra.

Harmadik mozzanatként éppen ezért a gazdasági fejlődésnek és

a fejlettségi szintnek a társadalmi fejlődésre és szerkezetre, az osztálystruktúra alakulására gyakorolt hatásait emelem ki.

A munkásmozgalom vizsgálata ugyanis nem nélkülözheti a társadalmi adottságok összefüggéseinek elemzését. Márpedig a társadalmi adottságok gazdasági meghatározottságokra épülnek. A sajátos kelet-európai ipari forradalom (amelyhez vagy az ún. porosz utas birtokstruktúra vagy a balkáni típusú parasztgazdaság uralma kapcsolódik), valamint a térség országainak agrár jellegű gazdasága a kapitalizmus kialakulásának periódusában a polgári fejlődés késleltetését, a paraszti polgárosodás útjainak merev elzártságát, a nemesi kiváltságosság hosszas konzerválódását, számában kicsiny, összetételében mezőgazdasági túlsúlyú és jellegében fiatal (zömében első generációs) proletariátust, általában tehát sajátos társadalmi szerkezetet eredményezett.

A társadalmi szerkezet specialitásai a társadalom tudatát is befolyásolták és kitermelték a tőkés viszonyokra jellemző társadalmi gondolkodási formák és szociális kérdések mellett a sajátos „kérdések" egész sorát: a „parasztkérdést", a „dzsentri-kérdést", a „zsidókérdést" stb.

Az osztályszerkezet és a társadalmi tudat egy irányba ható, vagy éppen ellentétes hatásai a kor munkásmozgalmának döntő alkotóivá váltak. Ha a munkásmozgalom kutatója megelégszik a társadalomról és az osztályokról már egyébként is viszonylag szegényes ismeretek „háttérként" való felhasználásával, és nem tesz kísérletet formáló, befolyásoló hatásainak konkrét elemzésére, akkor aligha végezhet igazán eredményes munkát.

Ezen a ponton azonban az olvasó arra gondolhat, hogy elkanyarodtunk az eredeti témától, a gazdaságtörténet és a munkásmozgalom-történet összefüggéseinek felvázolásától. Csakhogy nagyon is a témánál vagyunk. Amit ugyanis szükségesnek tartok, az a gazdaság- és társadalomtörténet együttes kezelése és az egymásra is ható konzekvenciák munkásmozgalomra gyakorolt befolyásának feltárása. Amint nem elég, megítélésem szerint, valamiféle gazdaságtörténeti „bevezetés" előkészítése után a munkásmozgalom történetéhez fordulni, úgy az sem lenne elegendő, ha a gazdaságtörténeti „bevezetést" még újabb társadalomtörténeti „bevezetés" egészítené ki, hogy ezzel a „háttér", a gazdasági—társadalmi „harci terep" bemutatása teljesebb legyen.

A munkásmozgalom szempontjából mindezen folyamatokat szerves és élő hatóerőként kell kezelni és elemezni. Számításba kell venni, hogy az adott — és mondjuk gazdaságtörténeti munkákból ismert — gazdasági viszonyok között az adott — és tegyük fel társadalomtörténeti tanulmányokból ugyancsak ismert — jelenségek hogyan hatnak egymásra és együttesen a munkásmozgalomra. Kiragadott példaként hadd utaljak az alábbi összefüggés-sorra: a századelő csúcskonjunktúrája a gyorsan fejlődő iparban teljes foglal-

koztatottságot és reálbéremelkedést biztosított. Ugyanakkor valamelyest modernizálódtak az élet- és munkakörülmények is. A jó konjunktúra hatásait azonban hiba lenne önmagában szemlélni. A közvetlen hatások mellett ugyanis legalább olyan erővel érvényesültek a csúcskonjunktúra közvetett hatásai: a magyar társadalom szerkezetében lényeges változások játszódtak le a munkásosztály gyors gyarapodása, a falusi és városi lakosság arányának módosulása, a nekilendülő urbanizáció révén. A munkásság összetétele is lényegesen változott: a kezdetben jelentős külföldi elemek súlya visszaszorult, s a munkásság, származási struktúrájának módosulása révén, jobban illeszkedett a társadalom egészébe.

A munkásmozgalomra mindezen gazdasági és társadalmi folyamatok végül is hatást gyakoroltak, s egyáltalán nem az egyes részfolyamatok hatásának valamiféle összegeződéseként. Annál is kevésbé, mivel az egyes részfolyamatok hatásai önmagukban nem egyszer ellentétesek: a konjunktúra közvetlen gazdasági hatásai pl. ellentétesek lehetnek a társadalomra gyakorolt konjunktúrahatások munkásmozgalmi következményeivel. Az első önmagában esetleg inkább lankasztóan, az utóbbi feltétlenül fejlesztően hat. A két hatás együttesen viszont nem semmisíti meg egymást, hanem sajátosan elegyedve járul hozzá a mozgalom mennyiségi fejlődéséhez, az új elemek révén bekövetkező potenciális radikalizálódásához, és egyidejűleg az átmeneti ellaposodás, kompromisszumra hajlás tendenciáinak erősödéséhez. Mindezzel természetesen nem valóságos elemzésre, hanem csupán illusztrálásra törekszem.

A gazdasági fejlődés azonban nemcsak a társadalom szerkezeti átalakításán keresztül gyakorol közvetett hatásokat a munkásmozgalomra. A közvetett befolyás rendkívül szerte ágazó szféráját ezúttal csupán egyetlen további elem kiragadásával szeretném érzékeltetni.

Negyedik mozzanatként ezért a gazdasági helyzetnek és fejlődésnek az életformára, a szokásokra gyakorolt hatását említem, ami ismét erősen befolyásolja a munkásmozgalom helyzetét.

A gazdaság fejlődése és színvonala a munka és a szabad idő arányainak meghatározásával, a technikai és a kulturális vívmányok rendelkezésre bocsátási mértékével stb. a legközvetlenebbül alakítja, formálja a lakosság, s benne a munkásosztály életmódját és szokásait. Ez utóbbiak közvetlen hatást gyakorolhatnak a munkásmozgalomra és a tudati szférán keresztül is jelen vannak hatásaikkal.

Ezúttal ne a tőkés korszakhoz, hanem a szocialista átalakulás periódusához nyúljunk példaként.

Az iparosítás két évtizede, a gazdaság gyors ütemű fejlődése és a fejlettségi szint — nemzeti jövedelmi volumenben kifejezett — közel háromszorosra emelkedése a szokások és az életforma lényeges átalakulását vonta maga után. Ez mindenekelőtt a gyors urba-

nizáció következményeiben öltött testet: az ország lakosságának egyharmadáról felére emelkedett a városi lakosság aránya. A városokban élő emberek munkaideje lecsökkent, terjed a kettős hétvége. A 20. század technikai vívmányai megkésve törtek be, hogy azután annál gyorsabban hódítsanak: az elmúlt évtizedben indult útjára a tv és ma már minden második háztartásban megtalálható. A gépkocsi és a motorkerékpár tíz éves terjedési útjának eredményeként a családok egynegyede rendelkezik gépjárművel. A fogyasztói beruházások értéke kétszer olyan gyorsan nőtt, mint az összes fogyasztásé, ami részben abból ered, hogy megindult a háztartások gépesítése: minden második család géppel mos, minden negyedik család porszívót használ a takarításnál és hűtőszekrény befolyásolja háztartási szokásait. Kibontakozott a tömegturizmus: a külföldre utazók száma ötszörösen haladja meg a háború előtti szintet, s a háború előtti 200 000 fős belföldi üdülő létszámmal szemben a lakosság egyharmada utazik, üdül az országon belül.

S ha a lakosság mintegy egynegyedének a körében mindezen új fogyasztási és életforma-szokások nem is terjedhettek el, a nagy tömegek átalakult életmódja és életcélja korunk munkásmozgalmának mégis egyik döntő meghatározójává vált.

Ha csak a gazdasági növekedés gyors ütemét és a gazdasági szerkezet történelmi horderejű átalakulását vennénk figyelembe, és ezen a „talajon" próbálnánk ábrázolni jelenünk munkásmozgalmi tendenciáit, akkor a gazdaságtörténeti összefüggések felszínén maradnánk és vizsgálódásunk formális lenne. Ha a bonyolult áttételeket is figyelembe vesszük, messzebbre jutunk.

Figyelembe kell pl. vennünk, hogy az életkörülményekben, a szokásokban és a fogyasztásban bekövetkezett, s a társadalom többségét érintő változások történelmileg rendkívül rövid idő alatt és nagyon hevesen, hirtelen játszódtak le, a jelenben élő generációk tehát friss és radikális változások hatása alatt állnak, mégpedig egyidejűleg sokirányú változás következményeit érzékelve. (Egyetlen ember életében — tömegméretekben — gyakorta nem kevesebb változás játszódott le, mint a faluról városba költözés, megismerkedés a villannyal, ennek nyomán néhány év alatt a világítástól a televízióig terjedő alkalmazásával stb., vagyis egyetlen ember két-három generáció lassan, fokozatosan megtett útját járta végig.) Az életkörülmények változásának egyik legfőbb tudati hatása a világkép lényeges kibővülése, megalapozottabbá válása, nagyobb tudás- és ismeretanyag felhalmozása, több közvetlen tapasztalás a világból, az országhatárokon túlról, a puszta létért folytatott küzdelem lebéklyózó terhei helyett az életkörülmények nagyobb komfortja a szellemi emelkedés útját nyitotta meg, s mindez lényegesen emelte a társadalmi tudat érettségi szintjét.

Ugyanakkor az életkörülmények változásából eredő bármilyen irányú, végső tudatformáló következményeikben egyértelműen

pozitív hatások is úgyszólván átmenet nélkül és majdhogynem sokk-hatással érték a tömegeket. Feltétlenül számolni kell tehát azzal, hogy az átmenet-generációban (elsősorban felnőtt generációkban) még az egyébként pozitív hatások is ellentmondásosan jelentkeznek, s gyakorta — átmenetileg — negatív konzekvenciákat is kiváltanak. (Az ugrásszerűen megnövekedett információ-mennyiség megfelelő előzmények és alapok nélkül nemcsak a tájékozottságot növeli, hanem zavart is kelt; a technika vívmányainak birtoklása nemcsak felszabadítja, de sokszor éppen lenyűgözi, megbéklyózza az embert: így válik tömegjelenséggé, hogy egész rétegek a televízió és autó rabjaivá válnak. A megnövekedő turistaforgalom nemcsak a kölcsönös, jobb megismerést és internacionális érzést, de egészségtelen gyűlölködéseket — hajbókolásokat is kivált.) A tömeges új hatások feldolgozása, természetessé válása nyilvánvalóan hosszabb időt vesz igénybe, s igazán csak a második generáció számára lesz természetes, vagy vált máris azzá. Egy mondatban: az életkörülmények számos történelmi jelentőségű pozitív változása, közvetlenül és átmenetileg a változások lejátszódása korában, nagyon ellentmondásos, s nemegyszer negatív tudati változásokat is indukálhat. Ehhez kapcsolódik, hogy a változások nyomán a tömegek korábban jellemző kiszolgáltatottsági állapota és az erre jellemző tudati tükröződések, a létbizonytalanság érzete lényegesen csökkentek (a teljes foglalkoztatottság, a szociális biztosítás, a közvetett juttatások emelkedésének hatása stb.), ami összehasonlíthatatlanul nagyobb biztonságérzetet ad, s jelentős energiákat szabadított fel társadalmi és tudati összefüggésben is.

Ugyanezen biztonságérzet kialakulásának másik tudati összefüggéseként viszont lényeges ösztönző-feszítő elemek kapcsolódtak ki, számos olyan tudati elem kialakulása észlelhető, ami a társadalmi ellátottság hirtelen és nagyarányú emelkedéséből a társadalomra hagyatkozásnak, az egyéni erőfeszítések csökkenésének tendenciáit erősíti. Az ellentmondásosságot felerősíti, s a tudati tükröződés negatív hatásait váltja ki, hogy a társadalmi szolgáltatások sok területének egyidejű és túlzott kiszélesítése és a szűkös erőforrások között konfliktus feszül: a lényegében mindenkire kiterjedő ingyenes orvosi ellátás, de a kezelés gyakorta alacsony színvonala, a kórházi zsúfoltság; a világviszonylatban is rendkívül alacsony nyugdíjkorhatár, de a legtöbb esetben rendkívül alacsony nyugdíjak stb.

Mindezen jelenségek tudati hatásai sok vonatkozásban visszásak. Amikor a biztonságérzetet egyrészt megerősítik és kikapcsolják a rettegést az esetleges betegség, kórházra, orvosra utaltság csapásától, az öregkori éhezés fenyegetésétől stb., egyidejűleg nemcsak pozitív tudati változások kiindulásává válnak, hanem a megoldatlanságok okozta rossz közérzetet is kiváltják. A külön, egyéni elintézések, ügyeskedések, kijárások, a különböző színvonalú, de tö-

meges korrumpálás (pl. a borravaló-rendszer fennmaradása és elterjedése) jelenségei s a különböző társadalmi tevékenységek értékének, a teljesítmények rangjának torz megítélése súlyos tudati tükröződésekre is utalnak.

Az életkörülmények javulása, a fogyasztás szerkezetének lényeges modernizálódása, a tartós fogyasztási cikkek meginduló előtérbe nyomulása kétségkívül közvetlen hatással volt a korábbi, a fogyasztás alacsony színvonala talaján eluralkodott egészségtelen, „csak a jelennek érdemes élni"-szemlélet visszaszorítására. Az egészséges egyéni és családi tervezés, a kitűzött célok érdekében hozott erőfeszítések végül is az össztársadalmi dinamizmus fontos alkotói, és a szellemi-tudati dinamizmus elengedhetetlen bázisát képezik.

Ez esetben is ellentmondásokat konstatálhatunk azonban a „szerzés" mohósága, a kispolgári kistulajdonvágy elburjánzása, valamint az életforma és a szemlélet torzító hatásai elterjedtségének formájában.

Mindez közvetlen és ellentmondásos formákban érezteti hatását a társadalmi aktivitás terén és a hatalmon levő munkásosztály szervezeteinek és pártjának működésében is. Ezen összefüggések vizsgálata mindenesetre elengedhetetlen.

S ha példánkkal már a munkásmozgalom jelenének kérdéséhez jutottunk, akkor befejező, ötödik mozzanatként a gazdaság—gazdaságpolitika—munkásmozgalom problémakörét szeretném figyelembe ajánlani. A szocialista átalakulás időszakában a munkásmozgalom egyik fontos kérdése a hatalmon levő párt gazdaságpolitikája, ami jellegéből adódóan nem egyszerűen a gazdaság szférájához tartozik, hanem a politika (és mint ilyen, a mozgalom) szerves része.

A gazdaságpolitikát természetesen döntő mértékben befolyásolja a munkásmozgalom politikai és ideológiai álláspontja s fejlettségi szintje csakúgy, mint közvetlen stratégiai és taktikai elképzelései. De a gazdaságpolitika a gazdasági körülményektől is meghatározott politika (akár jó felismerésekkel igazodik a gazdaság realitásához, akár hibás, voluntarista módon elszakad tőlük). Ezért a hatalmon levő párt politikájának és azon belül gazdaságpolitikájának vizsgálata megköveteli a gazdasági és társadalmi körülményeknek történeti elemzését, figyelembe vételét is. (Aligha lehet pl. a parasztpolitikát helyesen értelmezni és értékelni a mezőgazdaság helyzetének, a parasztság valódi rétegződésének stb. figyelembevétele nélkül.)

Úgy gondolom, hogy ezt a nagyon közel eső kérdést nem is szükséges további példákkal megvilágítani, s az elmondottak is elegendőek az igények megfogalmazására.

*

Az említett összefüggés-mozzanatok alapján most ismételten összefoglalhatom mondanivalóm lényegét: a munkásmozgalom kutatójának nem elég a gazdaságtörténet eredményeit készen átvéve „bevezetés"-ként vagy „háttér"-rajzként beilleszteni a munkásmozgalomról készült tanulmányba. A gazdaságtörténet eredményei csakis kiindulásul szolgálhatnak, amit a vizsgált sajátos téma „szűrőjén" kell átengedni; amit a munkásmozgalom vizsgálatának élő összefüggéseiként kell szembesíteni a mozgalom folyamataival. Hatásait és ellenhatásait, közvetlen és közvetett befolyását (néha a közvetlen és a közvetett hatások összeütközését) figyelembe véve csakis a munkásmozgalom kutatója keresheti és tárhatja fel a gazdaság és a társadalom fejlődése, színvonala, szerkezete és a munkásmozgalom tendenciái, jelenségei között fennálló összefüggéseket.

Az esetleges félreértelmezés elkerülésére az elmondottakhoz azonban hozzá kell tenni, hogy semmiképpen sem az önálló gazdaságtörténeti kutatást kérem számon a munkásmozgalom kutatójától. Nem! De annál inkább a gazdaságtörténeti anyag eleven használatát, valóságos figyelembevételét, díszítő-bevezető elem helyett építő elemként történő felhasználását. Ha ez nem is általános még, szerencsére erre is vannak példák, s a munkásmozgalom-történet kutatásának jelentős fejlődése, gazdagodó eredményei a magasabb követelmények megfogalmazását is időszerűvé teszik.

SVÉD LÁSZLÓ:

A LENINI IFJÚSÁGPOLITIKÁRÓL

Az ifjúság társadalmi helyzetéről, a forradalmi mozgalomban való részvételéről és szervezésének módozatairól szóló kommunista elmélet a leninizmus egyik fontos tételrendszere. A lenini ifjúságelmélet és ifjúságpolitika voltaképpen a marxizmus ifjúsággal kapcsolatos eszmei hagyatékának és a 20. század eleji egyetemes munkásmozgalom tapasztalatainak teremtő szintézise.

A korai kapitalizmus társadalmi és politikai viszonyait elemezve Marx és Engels kimutatta, hogy a gyermekek és a fiatalkorúak a tőkés kizsákmányolásának és politikai demagógiájának legkevésbé védett alanyai. Marx e népréteg felkarolását, termelőmunkájának harmonikus összekapcsolását a szellemi és testi neveléssel, továbbá a politechnikai képzéssel, a munkásosztály szellemi felemelkedése egyik legfontosabb feltételének tekintette. Miként 1866-ban, az I. Internacionálé kongresszusi küldöttei számára készített instrukciókban megjegyezte: „... a munkásosztály felvilágosultabb része teljes mértékben megérti, hogy osztályának és ennélfogva az emberiségnek a jövője teljességgel a felnövekvő munkásnemzedék képzésétől függ".[1]

Habár Marx és Engels sok elméleti munkája, különösképpen fundamentális feldolgozásai, ilyen vagy olyan vonatkozásban érintik a fiatalkorúak problémáit, érthető, hogy a marxizmus megalkotói a 19. század munkásmozgalmának fejlettségi szintjén még nem állhattak elő a dolgozó és tanuló ifjúság forradalmi tevékenységét átfogó programatikus írással. Ez a munka a II. és a III. Internacionálé korszakának szocialista, kommunista vezetőire várt, mindenekelőtt azokra a forradalmárokra, akik a proletárifjúság szövetségeseinek világra hozatalánál bábáskodtak, majd a forradalmi ifjúsági mozgalom útját egyengették.

[1] *Marx—Engels* Művei. 16. köt. Kossuth Könyvkiadó 1964. 175. old.

A II. Internacionálé pártjainak reformista, centrista vezetői a századelőn nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a munkásifjúság mobilizálásának. A már létrejött és bal felől ellenzékieskedő proletárifjúsági szövetségeket pedig sanda gyanúval méregették. Nem véletlen, hogy a II. Internacionálé az ifjúság forradalmi neveléséről szóló legelső határozatát éppen a baloldali ellenzék egyik reprezentánsának, Rosa Luxemburgnak a kezdeményezésére hozta. Ez a határozat az 1900-as párizsi kongresszuson született és kimondotta: a militarizmus elleni harc egyik gyakorlati eszközeként „a szocialista pártoknak mindenütt meg kell kezdeniük és a legnagyobb buzgalommal kell folytatniuk az ifjúság nevelését és szervezését a militarizmus elleni harc céljából".[2]

A proletárifjúság szervezésében és felvilágosításában, a marxista ifjúságpolitikának és az ifjúsági mozgalom pedagógiájának megalapozásában Leninen kívül olyan hírneves baloldali szociáldemokraták jártak az élen, mint például Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Clara Zetkin, Henriette Roland-Holst, Höglund, Franz Koritschoner, Alpári Gyula.

A századfordulót követő években több nagyértékű marxista írás boncolta a szóban forgó kérdéseket, és ezek az írások meglehetősen heves szócsatákat váltottak ki. Elsősorban a németországi mozgalom állt e szellemi küzdelem középpontjában, mégpedig nemcsak azért, mert a német szociáldemokrácia volt a II. Internacionálé fő erőssége, hanem azért is, mert a német pártban alakult ki a legerősebb ellenzék. Külön ki kell emelnünk a viták egyik legpozitívabb szereplőjét, az 1919-ben mártírhalált halt Karl Liebknechtet. Karl Liebknecht a századforduló után a német és a nemzetközi forradalmi ifjúsági mozgalom elismert, Lenin által is nagyrabecsült vezéralakja volt. Nemzetközi tekintélyére jellemző, hogy a Komszomol alakuló kongresszusa nemcsak Lenint, hanem őt is tiszteletbeli elnökévé választotta.

A 20. század első negyedében Karl Liebknecht mellett Lenin tanúsította a legnagyobb érdeklődést az ifjúság ügye iránt. Lenin éppen úgy, mint Marx és Engels, mélységes felelősségérzettel kezelte a forradalmi ifjúságot. A forradalmi ifjúság munkásmozgalmi tevékenységét egyenrangúnak tekintette a pártépítés ügyével, s vitatkozott mindazokkal, akik a fiatalkorúak társadalmi szereplését bárminő indítékkal gyerekes dolognak fogták fel.

A harcot elsősorban a munkásmozgalomban felbukkanó opportunista áramlatok hordozóival kellett megvívnia, mert ezek az emberek nyíltan hirdették, hogy a fiatalok politikai tevékenysége korai, felelőtlen és haszontalan megnyilvánulás. Lenin az ilyen álláspontot képmutatásnak és ködösítésnek tekintette. Nem szabad

[2] Internationaler Sozialisten Kongress zu Paris 1900. Berlin, 1900. 28. old.

azonban elfelejteni: a következetes marxisták soraiban is jelentkezett egyfajta ki nem mondott konvencionális idegenkedés az éretlen, tapasztalatlan ifjak felelős mozgalmi posztokra való állításától. Lenin egyes pártmunkásoknak az ifjúság iránt tanúsított „oblomovi" félelmében látta bizonyos történeti szakaszokban a pártépítés megrekedésének fő okát. Az ifjúságtól való húzódozást nyárspolgári megnyilvánulásnak tartotta, amely erkölcsileg szégyellni való, politikailag káros és mint ilyen, teljesen idegen a munkásosztály forradalmi pártjától.

*

Az ifjú nemzedék forradalmi mozgalmával kapcsolatos lenini tanításoknak két egymással szorosan összefüggő, egymást kiegészítő sarktétele van. Az egyik az ifjúsági szövetségek szervezeti autonómiájáról, a másik az ifjúsági szövetségek és a forradalmi munkáspártok eszmei-politikai kapcsolatáról szól. Ismernünk kell e fontos tételek kimunkálásának folyamatát, történeti hátterét egyrészt azért, hogy jól megértsük a lenini ifjúságpolitika lényegét, másrészt azért, hogy idejében felismerhessük az esetleges torzulásokat.

A proletárifjúsági szövetségek szervezeti önállósága Lenin ezzel kapcsolatos megnyilatkozása előtt is vita tárgyát képezte. Az ifjúmunkások kezdettől fogva ösztönösen vágytak a gyámoktól mentes, önálló mozgalmi életre A szociáldemokrata reformisták viszont gátolták az ilyenfajta törekvések érvényre jutását, mert attól tartottak, hogy a radikalizmusra amúgy is hajló munkásfiatalok, megszabadulva a szoros szervezeti kötelékek nyűgétől, még kevésbé tisztelik majd a konzervatív pártvonalat és a vaskalapos tekintélyeket. Így azután az ifjú szocialisták és a reformista pártvezérek között nemzedékről nemzedékre szálló viszálykodás keletkezett, amely vörös fonálként húzódik végig a szociáldemokrácia egész huszadik századi történetén.

A szociáldemokrata pártok balszárnyának képviselői azonban hamar felismerték a proletárifjúsági szövetségek szervezeti autonómiájának politikai és pedagógiai értelmét. A forradalmi balszárny és az ifjúmunkás szövetségek egyetemes fellépésével sikerült is szerény engedményeket kicsikarni a reformistáktól. Az egyetemes akciók sorában különösen figyelemre méltó a Karl Liebknecht kezdeményezésére létrejött Szocialista Ifjúsági Internacionálé 1907-es, stuttgarti alakuló kongresszusa. E kongresszus ugyanis a Henriette Roland-Holst és Alpári Gyula referátuma nyomán született határozatokban kimondta a proletárifjúság önálló szervezkedésének szükségességét.[3] Az önkormányzattal kapcsolatos eme

[3] Bericht über die erste internationale Konferenz der socialistischen Jugendorganisationen. Abgehalten zu Stuttgart vom 24. bis 26. August 1907. Stuttgart, 1907. 17—18., 52., 54. old.

állásfoglalás később megerősítést nyert az Ifjúsági Internacionálé 1910-ben lezajlott koppenhágai kongresszusán,[4] az Ifjúsági Internacionálé irodájának 1916 februári határozatában,[5] majd az Ifjúsági Internacionálé Titkárságának 1916. december 1-én közzétett elvi nyilatkozatában.[6]

Lenin Az Ifjúsági Internacionálé című ismert cikke az OSZDMP „Szbornyik Szocial-Demokrata" című kiadványának 1916. 2. (decemberi) számában jelent meg. Ebben a „Jugend-Internationale" folyóirat tevékenységét elemzi és határozottan állást foglal az ifjúsági szövetségek szervezeti önállósága mellett. A jelek szerint Lenin ennél már jóval korábban felismerte az ifjúsági szövetségek szervezeti autonómiájának jelentőségét. Elég itt arra utalnunk, hogy az 1907-es stuttgarti és az 1910-es koppenhágai nemzetközi kongresszuson a bolsevik küldöttek is megszavazták az idevágó határozatokat.

Felvetődik a kérdés, mi indította Lenint éppen 1916 végén a kérdéses tétel megfogalmazására. Lenin elméleti munkái mindenekelőtt konkrét és közvetlen gyakorlati célokat szolgáltak. Pontosan ezért, tételeinek lényegét jobban megérthetjük, hogyha figyelmünk kiterjed a történelmi háttérre, a korabeli társadalmi és politikai tendenciákra, az oroszországi és az egyetemes munkásmozgalom fő feladataira a fejlődés adott szakaszában. 1916-ban a békéért és a társadalmi haladásért folytatott harc oroszországi és nemzetközi küzdőterén a II. Internacionálé szociálsoviniszta pártjaitól való politikai és szervezeti elkülönülés, az új, forradalmi munkáspártok megteremtése, illetőleg megszilárdítása, a III. Internacionálé megalapozása, a kapitalizmus elleni frontális támadás közvetlen előkészítése volt napirenden.

Lenin a zimmerwaldi baloldal kialakítása és fejlesztése során kiválóan érzékelhette azt a hatalmas forradalmi energiát, amely az 1915-ös berni konferencián megújhodott Ifjúsági Internacionáléban és a reformista gyámkodást lerázó proletárifjúsági szövetségekben feszült. Tudta, hogy a szociálsoviniszta pártoknak hátat fordító ifjúmunkás-szervezetek a forradalmi szocialista erők potenciális bázisai a nemzetközi munkásosztály közelgő gigászi harcában. Ez az a közvetlen politikai indíték, amely Lenint éppen 1916-ban késztette a szóban forgó cikk megírására. De vajon miért válhatott ez az alkalmi indíttatású munka egy egész történelmi korszak marxista ifjúságpolitikájának principiumává? Két okból. Először is azért, mert ez a lenini alkotás kétségbevonhatatlan politikai—pedagógiai érvekkel bizonyítja, miért elemi érdeke a prole-

[4] „Sie ist nicht tot!" Zürich, 1915. 1. old.

[5] Jugend-Internationale. Zürich 1916. március. Die erste Sitzung des Internationalen Bureaus der sozialistischen Jugendorganisationen.

[6] Uo. 1916. december. Cím nélkül. 2—4. old.

tariátusnak az ifjúsági szövetségek szervezeti önállósága. Másodszor pedig azért, mert érzékelteti, hogy a forradalmi ifjúsági szervezetek teljes, az eszme szférájára is kiterjedő függetlensége fékezné a munkásosztály felszabadító harcát, s végső soron az ifjú nemzedéknek is felmérhetetlen kárt okozna. Azaz először találkozunk itt az ifjúságról szóló marxista irodalomban a szervezeti önállóság és az eszmei kötöttség dialektikájával, az öncélú autonómia gondolatának elvetésével, a fiatalokkal való bánásmód elvi és pedagógiai komplexusával, mindazzal a korszakos jelentőségű sarkigazsággal, amely a későbbiek során a kommunista pártok és a kommunista ifjúsági szövetségek viszonyának elvi alapját alkotta.

Leninnek a „Jugend-Internationale" tevékenységéhez fűzött kritikai megjegyzéseiből tehát kiviláglik:

1. az ifjúsági szövetségek ügyvitele az ifjúsági önkormányzatok szuverén joga;

2. az ifjúsági szövetségek szervezeti önállósága kizárólag akkor hasznos, ha az autonómiát élvező szövetségek a tudományos szocializmus eszmei alapjára helyezkednek.

Lenin nagyon jól látta a buktatókat a forrongó, de tapasztalatlan ifjúság útjában, látta. miként vették le a lábukról egymás után a fiatal „független" forradalmárokat a centrista álbarátok. Ugyanakkor megsejtette távolabbi veszélyeit a mindjobban kibontakozó ifjúsági avantgardizmusnak, amely még a Szocialista Ifjúsági Internacionálé téziseiben is ilyen markánsan jelentkezett: „Atyáink nemzedéke a döntő órában csődöt mondott és ránk hagyta a munkásosztály történelmi missziójának teljesítését."[7]

Mindent összevetve azt kell mondanunk, hogy a februári forradalom és a Nagy Október előestéjén a proletárifjúság szervezése és eszmei vezetése a bolsevik párt és az egész nemzetközi forradalmi munkásmozgalom egyik égető feladata volt. Lenin a „Jugend-Internationale" bírálata során döntő módon hozzájárult az ezzel kapcsolatos alapfogalmak tisztázásához. Ámde nagyon sok tapasztalati anyag, eszmecsere, politikai és ideológiai harc kellett még ahhoz, hogy az ifjúságról és az ifjúsági szövetségekről szóló lenini gondolatok kiteljesedjenek.

Az utóbbit már csak azért sem árt hangsúlyoznunk, mert nem egyszer tanúi vagyunk a kérdéses lenini dokumentum történelmietlen kezelésének. Nevezetesen a következő hibákra gondolok:

1. Lenin 1916-ban megfogalmazott tételét manapság úgy szokás interpretálni, miszerint a szerző arra hivatkozik, hogy minden kor ifjúsága más körülmények között jut el a szocializmushoz, mint apái. Vagyis, mivel az ifjúság minden új nemzedéke eltérő történelmi körülmények között él, ezért az ifjú nemzedék mindig más úton

[7] Uo. 4. old.

és más formában kénytelen közeledni a szocializmushoz, mint elődei.

2. Egyesek azt mondják: a „Jugend-Internationale" bírálata kapcsán képződött szellemi alkotás adja a párt és az ifjúsági szövetség viszonyáról szóló lenini tanítás alfáját és omegáját.

Nézzük meg a dolgot közelebbről. Lenin így vélekedett 1916-ban: „Nem ritkán megesik, hogy az éltesebbek és öregek nemzedékének képviselői *nem tudnak* megfelelő módon bánni az ifjúsággal, amely szükségszerűen *másképpen* kénytelen a szocializmushoz közeledni, *nem* azon az úton, *nem abban a formában, nem olyan* viszonyok között, mint apái. Többek között ezért kell feltétlenül az ifjúsági szövetség *szervezeti önállósága mellett* állást foglalnunk, *mégpedig nemcsak azért,* mert az opportunisták félnek ettől az önállóságtól, hanem a dolog lényegénél fogva is. Mert hiszen az ifjúság teljes önállóság nélkül sem jó szocialistákat *nem képes* soraiból kinevelni, sem arra *nem képes* felkészülni, hogy a szocializmust *előbbre*vigye.

Az ifjúsági szövetség teljes önállósága, de egyúttal hibáik elvtársi bírálatának teljes szabadsága mellett foglalunk állást! Hízelegnünk az ifjúságnak nem szabad."[8]

Lenin — látni való — itt nem pusztán és nem elsősorban az egymást követő történeti szakaszok változó adottságainak figyelembevételére hív fel, hanem kiváltképpen az ifjúsági munka specifikumára, a formáknak és módszereknek a felnőttek közötti munkától való eltérésére általában, egy meghatározott periódusban. Hogy ez feltehetően így igaz, azt megerősíteni látszik egy később keletkezett dokumentum is, mégpedig a Kommunista Ifjúsági Internacionálé 1919-es programja. A KII programja ugyan nem Lenin műve, de — miként az alakuló kongresszust előkészítő bizottság egyetlen még élő tagjától, a német Alfred Kurella professzortól tudjuk — a program tervezetét Leninnel megvitatták és tanácsait figyelembe vették A KII 1919-es programja az önálló proletárifjúsági szervezetek megalakításának szükségességét a következő érvekkel indokolja:

1. az ifjúmunkások helyzete a termelési folyamatban és a társadalomban, amely a saját érdekeik védelméért vívandó harcra kényszeríti őket;

2. az ifjúság pszichológiai sajátosságai;

3. az ifjúság szocialista és forradalmi nevelését biztosító különleges módszerek alkalmazásának szükségszerűsége.[9]

Amint látjuk, „az út", „a forma", „a viszonyok" különbözősége itt is a felnőttek és a fiatalok közötti munkának a korviszonyok

[8] *V. I. Lenin* Művei. 30. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 218—219. old.

[9] Unter rotem Banner. Bericht über den ersten Kongress der Kommunistischen Jugend-Internationale. Berlin, Verlag Junge Garde 1920. 55. old.

változásától független eltérését jelenti. Az ifjúmunkás-mozgalmi gyakorlat 1916-ban még nemigen vetette fel a kor változásából fakadó különleges nevelési igényeket, következésképpen az ilyen igények aligha léphettek a centrális pedagógiai kérdések sorába. Mind a Komszomolban, mind pedig a nemzetközi kommunista ifjúsági mozgalomban csak a tízes évek végétől, de méginkább a húszas évek elejétől találkozunk azzal a felismeréssel, hogy a korviszonyok változásának figyelembevétele a korszerű ifjúsági munka elengedhetetlen feltétele.

Térjünk át az ifjúsági szövetség pártirányításának kérdésére. Lenin, fentebb idézett cikkében újból hangsúlyozta ama többször kifejezett véleményét, amely szerint az ifjúsági csoportok elviségét a „zárt világszemlélet" s az idősebb forradalmárok eszmei hatása biztosítja. De lehet-e ebből olyan messzemenő következtetést levonni, hogy az ifjúsági szövetség pártirányításának kérdése, 1916-ban legalábbis elméletileg tisztázódott. Nem, nem lehet. Ámbár vitathatatlan, hogy az 1916-os tételekből később okszerűen következett a végső eredmény, az ismert szintézis.

Az ifjúsági szövetségek kommunista pártvezetéséről beszélni 1916-ban, aligha lehetett volna több puszta absztrakciónál, hiszen akkoriban, ahol volt kommunista párt — lásd Oroszországot —, ott nem volt proletárifjúsági szövetség, ellenben, ahol volt proletárifjúsági szövetség — lásd Nyugat-Európa több országát —, ott még nem volt kommunista párt

A helyzet 1917-ben változott meg, mégpedig olyanképpen, hogy Oroszországban a februári forradalom után életre keltek az ifjúmunkás szervezetek. Ezzel a ténnyel vált a proletárifjúsági szervezetek megnyerése és forradalmi harcba való bevonása a kommunista pártépítés gyakorlati, taktikai kérdésévé. A bolsevikok a párt VI. kongresszusán (1917. július—augusztus) szabták meg az OSZDMP ifjúságpolitikájának alapelveit. Határozatuk szerint a párt egyik legsürgetőbb feladata létrehozni, illetőleg támogatni a szocialista ifjúmunkás-szervezeteket. A párt és az ifjúsági szervezetek kapcsolatát illetően a határozat leszögezte: „... arra kell törekedni, hogy a munkásifjúság önálló szervezeteket alakítson, amelyek szervezetileg nincsenek a pártnak alárendelve, hanem csak eszmeileg kapcsolódnak a párthoz". *„A pártnak a munkásifjúság szervezkedésébe való beavatkozása ne legyen gyámkodó jellegű."*[10]

A VI. kongresszus eme dokumentuma nyomán dolgozták ki 1918-ban a Komszomol legelső programjának irányelveit, amely a következőket tartalmazta:

1. a szövetség szolidáris a Kommunista Párttal;

[10] Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra 1954. 448. old.

2. a szövetség szervezetileg független;

3. a szövetség neve: Oroszországi Kommunista Ifjúsági Szövetség.[11]

Ha szemügyre vesszük az OK(b)P VIII. kongresszusának (1919. március) idevágó határozatát, azt látjuk, hogy még ebben sincs lényeges eltérés a VI. kongresszus határozatától. A szervezeti önállóság a kérdéses határozatban továbbra is igen nagy nyomatékot kap. „Az ifjúság körében végzett kommunista munka csakis abban az esetben lehet sikeres — állapítja meg a VIII. kongresszus —, ha a kommunizmus zászlaja alatt haladó önálló szervezetek végzik, amelyekben az ifjúság a kommunista neveléshez feltétlenül szükséges öntevékenység maximumát fejtheti ki." Ezzel szemben a pártvezetés kérdése nem konkretizálódik, a határozat beéri azzal a felszólítással, hogy „Az OKP nyújtsa a leghathatósabb eszmei és anyagi támogatást az Oroszországi Kommunista Ifjúsági Szövetségnek."[12]

A Kommunista Ifjúsági Internacionálé 1919 nyarán megszövegezett és 1919 novemberében elfogadott programja a szervezeti kapcsolatok tekintetében új elemmel gazdagodott, amennyiben nemcsak az ifjúsági szövetségek szervezeti önállóságát hangoztatta. hanem a párttal való szoros kapcsolat és a kölcsönös segítség szükségességét is.[13]

1919. augusztus 6-án az OK(b)P Központi Bizottsága instrukciókat adott ki a Komszomol és az OK(b)P kapcsolatáról.[14] E dokumentum alapján hozták 1919 augusztusában azt a rendkívül fontos közös határozatot, amely új fejezetet nyitott a párt és az ifjúsági szövetség viszonyában. Sarkalatos pontjai a következők: „Az Oroszországi Kommunista Ifjúsági Szövetség elfogadja az OKP programját és taktikáját, a szövetség saját Szervezeti Szabályzattal rendelkező autonóm szervezet ... *Az Oroszországi Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága az OKP Központi Bizottságának közvetlen alárendeltségében áll. Az Oroszországi Kommunista Ifjúsági Szövetség helyi szervezetei pedig az OKP helyi bizottságainak ellenőrzése alatt dolgoznak ... Az ifjúsági szövetség*

---

[11] Tovariscs Komszomol, 1918—1968. Molodaja Gvargyija 1969. I. köt. 8. old. — E dokumentumból kiderül, hogy a moszkvai Molodaja Gvargyija által 1958-ban kiadott Leninszkij Komszomol című feldolgozásnak az az állítása, amely szerint a Komszomol 1918-as programjának téziseiben a párt vezető szerepéről is szó van — téves. Jóllehet a szovjet történészek később helyrehozták ezt a hibát, mégis fontos ráirányítani a figyelmet, mivel a Magyarországon legutoljára megjelent és ma is használatos Komszomol-történeti tankönyv (A Komszomol története. Móra Ferenc Könyvkiadó 1959.) a szóban forgó mű magyar fordítása.

[12] Az SZKP kongresszusainak ... határozatai. I. rész. 526., 527. old.

[13] Unter rotem Banner ... 55. old.

[14] Pravda, 1919. augusztus 24.

pártellenőrzése a kölcsönös képviselet révén történik."[15] (Az én kiemelésem. — *S. L.)*

Mindez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a Komszomol az elmélet és a taktika elvi kérdéseit illetően feltétel nélkül elfogadta az ifjúsági szövetség pártvezetését, magyarán a párt ifjúsági szövetségévé vált. Az ideológiai és a politikai önállóság megszüntetése óhatatlanul maga után vonta a szervezeti doktrína bizonyos mérvű módosítását is. A Komszomol közvetlen pártvezetésének biztosítása ugyanis elképzelhetetlen lett volna a legszorosabb szervezeti kapcsolatok kiépítése, a kölcsönös képviselet meghonosítása nélkül. Vajon az utóbbiak nem rejtették-e magukban azt a veszélyt, hogy egyes pártfunkcionáriusok alkati hibák következtében, vagy netán túlzott ügybuzgalomból esetleg az aprólékos vezetés, a kicsinyes gyámkodás, az ifjúsági önkormányzat megsértésének útjára tévednek? De igen, feltétlenül magukban rejtették ezt a veszélyt. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy amíg egyes pártfunkcionáriusok helytelen munkastílusát — így, vagy úgy — mindig ki lehetett igazítani, addig az OK(b)P és a Komszomol szervezeti kapcsolatának lazasága — lehetetlenné téve a közvetlen pártvezetés gyakorlását — helyrehozhatatlan kárt okozott volna a szocialista forradalom ügyének.

Az elmondottakat összefoglalva ismét megállapíthatjuk, hogy a lenini ifjúságpolitika korántsem elvont logikai meggondolások terméke. Valamennyi tételének felállítását az élő események tényleges menete, az oroszországi és a nemzetközi munkásmozgalom újabb és újabb történeti tapasztalata tűzte napirendre.

A forradalmi diákság feladatairól szóló századeleji tanítások kimunkálását az oroszországi tanulóifjúság körében akkoriban mutatkozó erjedés és a cári önkénnyel szemben kibontakozó radikális diákmozgalom ösztönözte.

A szocialista ifjúsági szövetségek szervezeti önállóságával kapcsolatos tétel megfogalmazását az első világháborúban eluralkodó szociálsovinizmus, és ezzel szemben a munkásmozgalom forradalmi pólusának kialakítását célzó törekvések sürgették.

Az 1917—1918-as bolsevik ifjúságpolitika koncepciója a korábbi idők leszűrt tanulságaival együtt az 1917-es oroszországi forradalmak friss tapasztalatait is tükrözte.

Végül a szovjethatalom első éveinek történései adták azt a ténybeli bázist, amelynek alapján a marxista—leninista ifjúságelmélet teljesen kikerekedett, és megbízható, egyetemes érvényű vezérfonalat adott a proletárforradalmak egész korszakára.

Október után valóban szükség volt-e kétéves moratóriumra ahhoz, hogy megfelelő módon tisztázzák a párt és az ifjúsági szövetség

---

[15] Naszlednyikam revoljucii. Dokumenti partyii o Komszomole i mologyozsi. Molodaja Gvargyija 1969. 54—55. old.

viszonyát? Hiszen a bolsevikok úgyszólván korlátlan hatalomra tettek szert, s mi sem lett volna egyszerűbb számukra, mint hogy kijelentsék: a párt igényt tart az ifjúsági szövetség irányítására. Valóban, ez a lehetőség adva volt. Csakhogy a párt vezető szerepének érvényesítése nem kinyilatkoztatás kérdése. A dolog lényegére Lenin már a század elején rámutatott, amikor a következőket hangsúlyozta: „... nem elég, ha »avantgarde«-nak, élcsapatnak nevezzük magunkat — úgy is kell cselekedni, hogy *valamennyi* többi csapat lássa és kénytelen legyen elismerni, hogy mi haladunk az élen. És kérdezzük az olvasót: hát olyan ostobák a többi »csapat« képviselői, hogy puszta szavunkra elhiszik, hogy »élcsapat« vagyunk?"[16] A múltbeli érdemek nem elégségesek ahhoz, hogy a párt igényt tartson az élcsapat szerepére. A pártnak a jelenben is olyan tevékenységet kell kifejtenie, amely napról napra milliókat győz meg a kommunisták vezetői elhivatottságáról.

Lenin a meggyőzésnek ezt a formáját különösen fontosnak tartotta az ifjú nemzedék viszonylatában, mert a fiatalok életélményei, közéleti tapasztalatai általában szegényesek, ugyanakkor e társadalmilag kevéssé érett emberek figyelmének fókuszában a jelenkor áll a maga bonyolultságával.

Az első komszomolista nemzedéket a hadikommunizmus időszakának viharos eseményei rendkívüli oktatásban részesítették. A komszomolistákat az élet közelítette mindjobban Lenin pártja felé. Az oroszországi ifjúkommunisták ama felismerése, hogy a kommunista párt a munkásosztály szervezeteinek legmagasabb formája, élcsapat, vezető csapat, nem annyira a párt programjából vagy határozataiból, mint inkább a fehérgárdisták, az intervenciósok és a párton belül működő frakciósok elleni harc logikájából fakadt. Amikor 1919-ben sor került a párt vezető szerepével kapcsolatos OK(b)P—Komszomol közös határozat megfogalmazására, nem kellett nagyon bizonygatni, hogy ezt a határozatot a forradalmi célszerűség diktálja. Kolcsak és Gyenyikin, Wilson és Lloyd George, Trockij és Dunajevszkij már megtették a magukét.

A Komintern valamivel később tisztázta a párt és az ifjúsági szövetség kapcsolatának alapkérdéseit, mint az OK(b)P. Ez érthető, hiszen a tízes évek végén életre kelt kommunista pártok még fiatalok voltak a politikai küzdőtéren. Ahhoz pedig, hogy a proletárifjúság felfogja a lényegi különbséget a szociáldemokrata párt és a kommunista párt között, mindenütt szükség volt több-kevesebb időre.

Nemcsak tapasztalatok gyűjtésére kellett ez az idő, hanem arra a kemény ideológiai harcra is, amely elengedhetetlen prológja volt az elméleti tisztaság megteremtésének a nemzetközi küzdőtéren. A tízes évek végén s a húszas évek elején fénykorát élte az ifjú-

[16] *V. I. Lenin* Művei. 6. köt. Kossuth Könyvkiadó 1964. 77. old.

sági avantgardizmus. Ráadásul a nemzetközi forradalmi ifjúsági mozgalom pápája, a köztiszteletben álló Wilhelm Münzenberg, e téveszme fő szószólójának és védelmezőjének csapott fel. Münzenberg a Kommunista Ifjúsági Internacionálé berlini alakuló kongresszusán félreérthetetlen célzásokat tett a kommunista párt „megkövesedésének, elmeszesedésének" veszélyére, s úgy nyilatkozott, hogy az ifjúság „a legmegbízhatóbb mércéje egy-egy párt forradalmi tartalmának".[17]

Mindezek logikus következményeként Münzenberg csatlakozott a német pártban keletkezett antileninista, úgynevezett „offenzív teória"[18] híveihez s előmozdította az „offenzív teória" behatolását a Kommunista Ifjúsági Internacionáléba. Ilyenformán a leninisták küzdelme az „offenzív teória" követőivel muníciót adott az ifjúsági avantgardizmus elleni harchoz is.

A Kominternnek a kommunista pártok és a kommunista ifjúsági szövetségek viszonyáról szóló határozatát széles körű vita előzte meg. A vitaindító téziseket 1920 júliusában publikálták. A tézisek a következő alapelveket tartalmazták:

„1. A kommunista ifjúsági szervezetek lemondanak saját politikai programjukról azzal, hogy megőrzik önálló szervezeti munkájukat, amelyet saját országuk kommunista pártjával szoros egységben végeznek.

2. Mindkét testület kölcsönösen képviselőket delegál a központi szervekbe, egyenlő jogokkal.

3. A kommunista pártok minden lehető módon támogatják a kommunista ifjúsági szervezeteket."[19]

A sajtópolémiának elsősorban a Kommunista Ifjúsági Internacionálé központi folyóirata, a „Jugend-Internationale" adott fóru-

---

[17] Unter rotem Banner ... 44. old.

[18] Az „offenzív teória" balos, szektás elmélet, amely szerint a pártnak kötelessége „offenzív" akciókat kezdeményezni a munkásosztály reális erőviszonyától, objektív helyzetétől és befolyásának mértékétől függetlenül. Az „offenzív teória" fő képviselői voltak Németországban: Ruth Fischer, Arkadi Maslov és Paul Fröhlich. Nevezettek a Kominternnél Kun Béla és részben Bucharin személyében támogatókra találtak. Az „offenzív teória" nemcsak a német párt létét fenyegette, hanem a Kommunista Internacionáléra nézve is veszélyes volt.

A Kommunista Internacionálé III. kongresszusa Lenin segítségével szétzúzta az „offenzív teóriá"-t. Szembeszegezte vele a „Be a tömegek közé!" jelszót és az egységfront-politikát.

Az „offenzív teóriá"-nak a nemzetközi ifjúmunkás-mozgalomra gyakorolt hatásáról bővebben lásd: Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung (Berlin), 1971. 3. sz. *Horst Pietschmann:* Der III. Weltkongress der Kommunistischen Internationale — ein Meilenstein in der Geschichte der revolutionären Jugendbewegung.; *Szabó Ágnes:* Harc a kommunista pártok taktikai vonalának kialakításáért. Párttörténeti Közlemények, 1971. 4. sz. 3—39. old.

[19] Kommunyisztyicseszkij Intyernacional. 1920. 12. sz. július 20. 2271—2272. old.

mot. A vitában magyar részről Lukács György kapcsolódott be, mi több, a vitaindító cikket is ő írta.[20]

A téma végül is 1921 nyarán, a Komintern Moszkvában megtartott III. kongresszusának napirendjére került. Az OK(b)P küldöttei között természetesen Lenin is ott volt. „A Kommunista Internacionáléról és a kommunista ifjúsági mozgalomról" szóló, egyhangúlag elfogadott kongresszusi határozat kidolgozása elsősorban a Komszomol érdeme. Ez az alapjaiban mindmáig irányt szabó határozat a lenini ifjúságpolitika esszenciális tételeinek összegezése. Különösen figyelmet érdemel a határozat 5., 6. és 7. pontja, amelyek a következőket tartalmazzák:

„5. A KISZ és a KP viszonya alapvetően különbözik a forradalmi ifjúsági szervezeteknek a szociáldemokrata pártokkal való kapcsolatától. A proletárforradalom gyors megvalósításáért vívott közös harcban a legnagyobb egységre és a legszigorúbb centralizmusra van szükség. Nemzetközileg a politikai irányítás és vezetés csak a KI kezében lehet, az egyes országokban pedig csak a KI országos szekcióinak a kezében. A KISZ kötelessége, hogy e politikai irányításnak alárendelje magát (program, taktika és politikai direktívák), és hogy beilleszkedjék a közös harci frontba. Az egyes kommunista pártok forradalmi fejlődési fokában megmutatkozó különbségre való tekintettel, ezeknek az alapelveknek az alkalmazását kivételes esetekben a KII VB határozza meg, figyelembe véve az egyes országok sajátos viszonyát. Azok a kommunista ifjúsági szervezetek, amelyek saját soraik szervezését a legszigorúbb centralizmus törvényei szerint megkezdték, a KI-val, mint a proletárforradalom hordozójával és vezetőjével szemben vasfegyelmet tanúsítanak. A KISZ-szervezeteknek minden politikai és taktikai kérdéssel foglalkozniuk kell, állást kell foglalniuk, és saját országuk kommunista pártján belül — de sohasem ellene — a hozott határozatok szellemében kell tevékenykedniük. A KP és a KISZ közötti komoly nézeteltérések esetén élni lehet a KI VB-hez való fellebbezés jogával. Politikai önállóságuk feladása semmi esetre sem jelenti a lemondást a szervezeti önállóságról, amely nevelési okokból elengedhetetlen.

6. A KISZ egyik legközelebbi és legfontosabb feladata, gyökerestől kipusztítani a politikai vezető szerep ideológiájának mindazokat a maradványait, amelyek még az abszolút autonómia időszakából soraiban megmaradtak. Az ifjúsági sajtót és a KISZ szervező apparátusát maradéktalanul fel kell használni arra, hogy a fiatalokat teljesen áthassa az érzés: saját kommunista pártjuk katonái és felelős tagjai.

E feladatnak a kommunista ifjúsági szervezetek annál is inkább kötelesek figyelmet, időt és munkát szentelni, mert az ifjúmunká-

[20] *Lukács György:* Történelem és osztálytudat. Magvető 1971. 158—165. old.

sok nagyobb csoportjainak megnyerésével kezdődik a tömegmozgalom kiépítése.

7. A KISZ és a KP szoros politikai együttműködésének a két szervezet szilárd szervezeti kapcsolatában is kifejezésre kell jutnia. Feltétlenül szükséges a szervezetek és párt-csúcsszervek, a területi, a kerületi és a helyi csoportok állandó kölcsönös képviselete, le egészen a kommunista csoportok üzemi és szakszervezeti sejtjéig, valamint delegációk kölcsönös kiküldése az összes konferenciára és kongresszusra. Ily módon lehetségessé válik, hogy a KP állandó hatást gyakoroljon az ifjúság politikai irányvonalára és tevékenységére, és támogassa az ifjúságot, másrészt pedig, hogy az ifjúság hathatósan »befolyásolhassa« a pártot.

A KII és a KI viszonya még szorosabbá válik, mint a KISZ és a KP kapcsolata. A KII feladata a kommunista ifjúsági mozgalom centralizált vezetése, az egyes szövetségek erkölcsi és anyagi eszközökkel való támogatása és segítése, új kommunista ifjúsági szervezetek megteremtése ott, ahol ilyenek még nem léteznek, és a kommunista ifjúsági mozgalomnak és programjának nemzetközi propagandája. A KII a KI része és mint ilyen, alárendeli magát a KI kongresszusai és a KI VB határozatainak. Ezek keretében végzi munkáját, és mint a KI politikai akaratának közvetítője működik minden szekciójában. Az erőteljes, kölcsönös képviseltetéssel és a szoros állandó együttműködéssel biztosítva lesz a KI állandó ellenőrző munkája és a KII gyümölcsöző tevékenysége minden területen (a vezetés, az agitáció, a szervezés, a KP szilárdítása és támogatása)."[21]

A Komintern III. kongresszusának eme téziseit a Kommunista Ifjúsági Internacionálé 1921 júliusában megtartott II. kongresszusa teljes egészében elfogadta, és adekvát határozatot hozott.

A kommunista pártok és a kommunista ifjúsági szövetségek kölcsönös kapcsolatának elméleti tisztázása meggyorsította az ifjúsági szövetségek valódi profiljának kialakítását. Az a tény ugyanis, hogy az ifjúsági szövetségek politikailag teljesen alárendelték magukat a proletariátus élcsapatának, lehetővé tette számukra, hogy tevékenységük súlypontját a politikai és taktikai kérdésekről az ifjúság kommunista nevelésének speciális kérdéseire, és ezzel összefüggésben a sajátos munkamódszerek és szervezeti formák kialakítására helyezzék. Erre módfelett szükség volt, mert az elavult szervezeti elvek és formák, a pártmunka stílusát másoló módszerek lehetetlenné tették a tömegmozgalomra való áttérés soron levő feladatainak megoldását.

Az alapvető elméleti kérdések tisztázása természetesen nem szüntetett meg minden gondot. A párt vezető szerepének megvaló-

[21] Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale. Hamburg, Verlag der KI 1921. 907—909. old.

sítása valamennyi országban erőteljes ideológiai és politikai munkát igényelt, és igényel ma is. Nem szabad elfelejteni, hogy egy önrendelkezési joggal felruházott ifjúsági tömegszervezet közvetlen pártirányítása optimális körülmények között is rendkívül bonyolult feladat, amelyet csak kiváló politikai és pedagógiai érzékkel rendelkező, művelt, a fiatalok életét jól ismerő, körükben népszerű pártfunkcionáriusok képesek megvalósítani. Az optimális körülmények azonban, mint tudjuk, nem mindig adottak. Vannak objektív helyzetek — például illegalitásban vagy háború idején —, amikor még a párt és az ifjúsági szövetség közötti kapcsolatok fenntartása is elháríthatatlan akadályokba ütközik. De maradjunk a szubjektív tényezőknél. Az osztályharc dialektikájából fakad, hogy a kommunista pártok fejlődésének útja sem egyenes vonalú. E pártok politikai vonalában, taktikájában előfordultak olyan átmeneti hibák, amelyek sok más negatív hatás mellett óhatatlanul maguk után vonták a párt és az ifjúsági szövetség kapcsolatának meglazulását, sőt egynémely esetben a kommunista ifjúsági szövetség akut válságához, majd széteséséhez vezettek. Végül, de nem utolsósorban, látnunk kell a nemzetközi burzsoázia lankadatlan mesterkedését az idősebb és fiatalabb forradalmi generáció szétválasztására, amelyhez kiváló segítséget nyújtanak a kommunista pártokban időnként felbukkanó jobb- és baloldali kispolgári áramlatok hordozói.

*

Minthogy a kommunista ifjúsági mozgalom a forradalmi munkásmozgalom integráns része, programját és taktikáját minden történeti szakaszban a munkásosztály élcsapatának adott stratégiája és taktikája szabja meg. Ilyenformán a kommunista ifjúsági szövetségek a proletárforradalmat megelőző periódusban teljes mértékben alárendelik tevékenységüket a kapitalizmus megdöntéséért folytatott harcnak. Miután pedig a munkásság átveszi a hatalmat, minden erejüket a szocialista, kommunista társadalmi rendszer felépítésére és megvédésére összpontosítják.

Tekintettel arra, hogy a kapitalizmus kiváltja, tartósítja és élezi az elnyomó és az elnyomott osztályok konfliktusát, a tőkés társadalmi formációban működő kommunista ifjúsági szövetségek kénytelenek energiájuk java részét *közvetlenül* az általános politikai harcnak szentelni. Kizárólag a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában válhatnak az ifjúkommunisták szövetségei olyan széles bázisra épülő politikai tömegszervezetekké, amelyek — a rendkívüli helyzetektől eltekintve — úgyszólván teljesen átadhatják magukat a speciális ifjúsági ügyek intézésének.

Az a magas társadalmi rang, amelyet a munkáshatalom ad a kommunista ifjúsági szövetségnek, más rendszerben elérhetetlen bárminő ifjúsági szövetség számára. Ámde a proletárdiktatúra

rendszerében működő kommunista ifjúsági szövetségek helyzete a követelmények szemszögéből nézve is egyedülálló. Mindenekelőtt azért, mert a szocializmusba való átmenet időszakának bonyolult, szerteágazó gazdasági és kulturális feladatait megoldani bizonyos értelemben nehezebb, mint akár a kapitalizmus megdöntése, akár a belső és a külső ellenforradalom restaurációs kísérleteinek elhárítása. Ennek igazságát Lenin nem győzte elégszer hangsúlyozni. A „kommunista szombatok" méltatása során például a fegyveres harc nehézségi fokával szemben a gazdasági építőmunka nehézségi fokát így ecsetelte: „Ez a második feladat nehezebb az elsőnél, mert semmiesetre sem oldható meg egyetlen hősies fellángolással, hanem a tömegek közt végzett *hétköznapi* munkához szükséges legtürelmesebb, legállhatatosabb, legnagyobb hősiességet követeli meg."[22]

Az áttérés a zömében katonai feladatokról a tervszerű hosszútávú, totális építésre, újszerű jelenség a társadalmi forradalmak történetében, kezdete az osztályharc egyik leghuzamosabb ideig tartó szakaszának. Indítása olyan korszaknak, amely bővelkedik előre nem látható mozzanatokban, amely ezerszer és ezerszer próbára teszi a forradalmárok jellemét, erkölcsi-politikai szilárdságát, küzdőképességét. A szocialista építés bonyolult feladatai különösen nehéz életvizsga elé állítják az új forradalmi nemzedéket. Mert amellett, hogy a fiatalok tapasztalata csekély, életkori sajátosságaik, több tipikus tulajdonságuk a huszáros rohamok, a kitartást nem igen kívánó gyors hőstettek irányába gravitálja őket.

Mindehhez hozzátehetjük: a proletárdiktatúra a sajátos ifjúsági munka tekintetében is mérhetetlenül megnöveli a követelményeket. A kommunista ifjúsági szövetség több-kevesebb idővel a hatalom átvétele után, a dolgozó és tanuló fiatalok egységes, politikai jellegű tömegszervezetévé válik. Meglehet, hogy helyenként a nemzeti sajátosságok ilyen mérvű integrálást nem tesznek lehetővé. Kivétel erősíti a szabályt. A lényeg semmiképpen sem változik: a proletárdiktatúra ifjúsági mozgalmában a primácia mindenképpen a kommunista ifjúsági szövetségé lesz. Márpedig vezetni egyre több, vegyesebb összetételű, egyre tanultabb és igényesebb fiatalokat — gonddal és felelősséggel, méghozzá sok gonddal és óriási felelősséggel jár.

1920 októberében, a Komszomol III. kongresszusán, Lenin taglalta az ifjúsági szövetségek fő feladatait. Okkal esett választása erre az időpontra. Közeledett a fehérgárdisták és az intervenciósok elleni harc fináléja. A bolsevikok győztesen kerültek ki a világtörténelem legnagyobb politikai csatájából, majd ezt követően meghiúsították a hazai és a nemzetközi reakció példátlan méretű restaurációs kísérletét. Mindez azonban kevés volt a forradalmi vív-

[22] *V. I. Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 431. old.

mányok megőrzéséhez. Szovjet-Oroszország hamleti dilemma előtt állt: vagy sikerül felépíteni a szocialista gazdasági alapokat, vagy elkerülhetetlen a pusztulás. De mit örökölt a szovjethatalom? Elmaradott, analfabéta országot, félázsiai civilizációval. Sok múlt a kulturális forradalom sikerén, a közoktatás szocialista reformján, a munkás- és parasztifjúság általános műveltségi színvonalának gyors emelésén és közösségi szellemének kialakításán. Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij, a szovjet állam első oktatásügyi népbiztosa idézte fel a következő esetet: Lenin a közoktatási alkalmazottak egyik kongresszusán kijelentette: „Csak az iskola tudja megerősíteni a forradalom győzelmeit." A tanácskozások befejezése után Lunacsarszkij azt mondta Leninnek: „Amit az iskolával kapcsolatban mondott, túlságosan erős volt." Mire Lenin így válaszolt: „Ezzel azt akartam mondani, hogy a jövő nemzedékeinek nevelésével szilárdul meg mindaz, amit a forradalom már kivívott."[23]

Íme az indítóokok, amelyek Lenint arra ösztönözték, hogy éppen 1920 őszén, a Komszomol III. kongresszusán fejtse ki véleményét az új kommunista nemzedékek kívánatos vonásairól, s az ifjúsági szövetségek alapvető feladatairól. Ki gondolta volna akkor, hogy ezt a beszédet a következő 50 év leforgása alatt a világ sok nyelvére lefordítják, és több mint 17 millió példányban publikálják.[24]

Az ifjúkommunisták kötelességeiről szólván, Lenin felelevenítette és kiegészítette a kommunista embereszményről alkotott nézeteit. Kiket tartott ő a forradalmárok eszményképének? Azokat a néptribunokat, akik az osztályharc minden megnyilvánulására reagálni tudnak, akik sokoldalúak és rugalmasak, akik képesek alkalmazkodni a legkülönbözőbb, és olykor gyorsan változó harci feltételekhez. A „Mi a teendő"-ben olvashatjuk: „A legnagyobb hiba volna, ha a pártszervezetet csak robbanásra és utcai harcra, vagy pedig csak »a szürke, mindennapi harc előrehaladó menetére« szá-

---

[23] Velikij drug mologyozsi. Moszkva, Molodaja Gvargyija 1969. 145. old.

[24] Érdemes figyelmet szentelni ehelyütt a Komszomol III. kongresszusán elhangzott Lenin-beszéd magyar nyelvű publikálásának is. A magyar kommunisták mostanáig hét önálló kiadásban jelentették meg „Az ifjúsági szövetségek feladatairól" szóló beszédet. Ezenkívül gyűjteményes kiadványban, folyóiratban oly sokszor látott napvilágot hazánkban, hogy nincs az a könyvtár, amely pontos kimutatással szolgálhatna. A testvérpártok által, illetőleg ösztönzésükre napvilágot látó magyar nyelvű kiadásokról szintén nincsenek pontos adataink, de ezeknek az összpéldányszáma minden bizonnyal meghaladja a magyarországiét.

Az első önálló magyar kiadásnak (A proletárifjúság feladatairól. Wien, Új Harcos Kiadó 1921. Ifjúmunkás Könyvtár. 3. sz.) bizonyos történeti kuriózuma van, amennyiben ez volt az első Lenin-mű, amelyet az Ausztriába emigrált magyar kommunisták sajtó alá rendeztek. Előszavát Lukács György írta. Nem kevésbé érdekes az a tény sem, hogy a moszkvai magyar emigráció, a második világháború időszakában Lenin művei közül legelőször a szóban forgó beszédet publikáltatta. (Az ifjúsági szövetségek feladatai. Moszkva, Idegennyelvű Irodalmi Kiadó 1942.)

mítva építenők fel. Végezzük *állandóan* hétköznapi munkánkat, és mindenkor álljunk készen mindenre, mert igen gyakran majdnem lehetetlen előre látni, hogy mikor váltja fel a robbanás időszakát a szélcsend időszaka... És magát a forradalmat sem szabad egyszeri történés formájában elképzelni..., mert a forradalom többé-kevésbé erős robbanások és többé-kevésbé teljes szélcsend többszöri, gyors váltakozása formájában zajlik le."[25] Mivel a szocialista forradalom hosszadalmas, és változatos harci körülmények között zajlik le, minden kommunista számára törvény: fel kell készülni az osztályharc valamennyi lehetséges fordulatára. Nem hiába köszönnek így a Lenin nevét viselő szovjet pionírszervezet tagjai: „Légy készen!" — „Mindig készen!"

Az oroszországi osztályharc új formái 1920-ban mind élesebben bontakoztak ki. A forradalmiság fogalma módosult. Az oroszországi kommün azon állt vagy bukott, hogy a bolsevikok képesek-e gyorsan átváltani arra a magatartásformára, amely összhangban állt a korszakforduló tennivalóival. Mert vörösgárdista rohammal nem lehetett új gazdaságot, új kultúrát teremteni. Akik csak ütni-vágni tudtak — elveszítették forradalmiságukat, ha mégoly dicső múlt is állt mögöttük.

Lenin a tanulást állította az ifjúsági szövetség munkájának előterébe. Mégpedig azért, mert a szovjethatalom olyan periódus előtt állt, melyben a szocialista forradalom legveszélyesebb ellensége az embertömegek műveletlensége, önzése, maradisága. L'art pour l'art tanulni persze meglehetősen prózai dolog. Csakhogy Lenin nem pusztán az ismeretek elsajátítására gondolt, hanem kritikai értékeléssel párosuló, alkotó tanulásra. Nem azt a fajta tanulást szorgalmazta, amely könyvmolyokat és szobatudósokat szül. Egyedül a cselekvésre serkentő, teremtő tanulást tekintette értelmesnek, felemelőnek. A munkával, az építéssel összekapcsolt tanulást, az ismeretszerző fejmunkának azt az egyetlen előrelendítő módszerét, amely szépséget, izgalmat, romantikát ad, és társadalmi haszna van. Vagyis, az ifjúkommunistáknak — Lenin szerint — azért kell tanulniuk, és úgy kell tanulniuk, hogy képesek legyenek felépíteni az új társadalmi rendszert, hogy mindenkor — a legváratlanabb helyzetekben is — tudjanak helyesen, bátran, kommunista módra cselekedni.

Birtokba venni és a szocializmus javára gyümölcsöztetni az egyetemes emberi kultúra évszázados értékeit, lépést tartani az adott kor tudományával, technikájával, elsajátítani a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit feltáró marxista tanítást, iskolás kortól kezdve részt venni a munkások és a parasztok szabadságharcában — ebben látta Lenin a forradalmi ifjúság fő feladatait a hatalomátvétel után. De nemcsak ebben látta. Mindezek mellett többször utalt

[25] *V. I. Lenin* Művei. 6. köt. Kossuth Könyvkiadó 1964. 162. old.

az ifjúsági szövetség szervező és felvilágosító munkájának fontosságára, mert „a munkás- és parasztifjúság egész tömegének a kommunizmus építésébe való bevonása nélkül a kommunista társadalmat felépíteni nem lehet". Egyébként, emlékezzünk rá: Lenin a fiatalok mozgalomba való bevonásával kapcsolatos szektás megnyilvánulásokat már a század elején is ostorozta. Akik mostanság nálunk arról ábrándoznak, hogy milyen jó is lenne a szerintük túlságosan „felhígult" KISZ helyett egy szűk „elit" ifjúsági szervezetet létrehozni, azok számára különösen hasznos felidézni Lenin 1905-ös — de ma is éppoly időszerű — intelmét: „Fiatal erők kellenek ... Oroszországban töméntelen sok az ember, csak szélesebb körben és bátrabban, bátrabban és szélesebb körben, és még szélesebb körben és még bátrabban kell toborozni az ifjúságot, *nem félve tőle* ... Ne féljenek felkészületlenségüktől, ne reszkessenek tapasztalatlanságuk és fejletlenségük miatt. Először is, ha önök nem tudják megszervezni és tettekre sarkallni őket, akkor a mensevikeket és a gaponokat fogják követni, és ugyanazzal a tapasztalatlanságukkal ötször annyit fognak ártani. Másodszor, az események most *a mi szellemünkben* fognak tanítani."[26]

Ámde a proletárdiktatúra időszakában már nemcsak az a nagy kérdés, hogy kik befolyásolnák azokat a százezreket, akiknek szervezéséről esetleg nagyvonalúan lemondanánk, hanem az is, hogy egy miniatűr, folyvást csak önmagát nemesítő „tömegszervezet" miképpen tudná jó szóval, igaz szóval átfogni és mozgósítani azt a fiatal nemzedéket, amelynek teljes erőbedobása nélkül szocializmust építeni szinte elképzelhetetlen. A fiatalok bátrabb, szélesebb körű toborzására való ösztönzés a mi államalakulatunkban elégtelen. Lenin következetes volt, amikor 1920-ban felemelte a mércét, és mintegy a jelenkor követelményeinek zsinórmértékét adva kijelentette: „... kommunistának lenni annyit jelent, mint szervezni és egyesíteni az egész serdülő nemzedéket, példával járni elöl" a dolgozók közös harcában „a nevelés és fegyelmezettség terén".[27]

A szocialista világrendszer több évtizedes gyakorlati tapasztalatának általánosítása is azt igazolja, hogy a forradalmi ifjúsági szövetségek jellegével, eszmei—politikai vezetésével, szervezeti kérdéseivel és feladataival kapcsolatos lenini tanítások nemcsak időt állók, hanem korunkban egyre nagyobb nyomatékot kapnak. Emellett fel kell ismernünk és be kell vallanunk, hogy a lenini ifjúságelmélet és ifjúságpolitika gazdagításában, továbbfejlesztésében meglehetősen nagy restanciánk van. A tudományos-technikai forradalom, a társadalmi-politikai élet dinamikus jelenvalósága új meg új problémákat vet fel. Vagy minden újdonságra gyorsabban reagálunk, mint ahogy eddig tettük, vagy vállaljuk a kockáza-

[26] *V. I. Lenin* Művei. 9. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. 223. old.
[27] *V. I. Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 299. old.

tát annak, hogy fogadatlan, de serény prókátorok megelőznek bennünket. Harmadik lehetőség nincs.

*

A lenini ifjúságelmélet — mint minden forradalmi tanítás — csak abban az esetben töltheti be hivatását, ha alkalmazásának mikéntjét esetről esetre a konkrét történelmi feltételekhez szabják. Mivel a magyar ifjúsági mozgalmak közelmúlt történetének rekonstruálása megkezdődött, haszonnal járhat néhány olyan vitakérdés felvetése, amely nyilvánvalóan foglalkoztatja a lenini ifjúságpolitika honi alkalmazásának kutatóját. Erre teszek kísérletet az alábbiakban.

Magyarország felszabadulása 1944—1945-ben, valamint az ezt követő negyedszázad belső eseményei eltérő történelmi hátteret adtak. Ennélfogva többször módosult a magyar kommunista párt ifjúságpolitikája 1944 után is.

Az ország felszabadulásakor kialakult osztály-erőviszonyok az ifjúságpolitikában nem igényeltek merőben új taktikát, csupán új szervezeti formákat és új munkastílust. Az általános politika homlokterében változatlanul az antifasiszta nemzeti összefogás programja állt, következésképpen az ifjúságpolitikában is központi feladat maradt a harmincas évek derekán kitűzött, de eddig meg nem valósított demokratikus ifjúsági egység. *Tehát az MKP ifjúságpolitikájának fő meghatározója — a fiatal nemzedék antifasiszta blokkjának megteremtésére irányuló törekvés — az adott korszak történelmi követelményeit fejezte ki.* A közvetlenül 1945 után kialakított szervezeti formációk (MADISZ, SZIT stb.) alkalmasságának megítélése természetesen szintén fontos kérdés és gondos elemzést kíván. Nézetem szerint azonban el kell kerülnünk a szervezeti kérdések fetisizálását, mert különben az MKP egész ifjúságpolitikája torz képet kap.

Az ifjúkommunisták által 1945 és 1948 között életre hívott tömegszervezetek párton kívüli, de politikailag elkötelezett, kommunista orientációjú egyesülések voltak. Az MKP igyekezett elérni, hogy eme ifjúsági szervezetek tartalmi munkáját mind több szocialista vonás gazdagítsa, s így eszmei kötődésük a kommunisták pártjához tudatosabbá váljék. Az ifjúkommunista mozgalom fejlődésének azonban határt szabtak az adott osztály-erőviszonyok, a politikai és a gazdasági élet ismert tényezői.

A szocialista forradalom győzelme mélyrehatóan megváltoztatta az ifjúkommunista mozgalom tevékenységének feltételeit és távlatait. A munkáshatalom, a proletárdiktatúra fokozatosan eltávolította az objektív akadályokat a lenini ifjúságpolitika kiteljesítésének útjából. *Magyarország történetében először adódott olyan lehetőség, hogy a kormányzó párt az ifjúság túlnyomó többségének*

egységes erejét célirányosan és következetesen a progresszió szolgálatába állítsa.

E lehetőséggel élni azonban korántsem egyszerű. Az ifjúság szocialista eszmei-politikai egységének megteremtése hosszú és bonyolult folyamat. Sikere függ a szocialista gazdasági alaptól, a pártpolitika hatékonyságától, a nemzetközi munkásmozgalomban jelentkező pozitív és negatív tendenciáktól — végül, de nem utolsósorban, az ifjúsági szövetség jó, vagy rossz munkájától.

Az 1950-ben életrehívott DISZ megadta az optimális szervezeti kereteket a szocialista ifjúsági egység lényegi kérdéseinek megoldásához és az egységesítés folyamatát sikerrel elindította. Viszont az ötvenes évek eleji felemás szocialista gazdasági viszonyok, a szektás, dogmatikus pártpolitika, a törvénysértések morális hatása, a revizionisták aknamunkája s a munkásmozgalom internacionális összetartó erejét bomlasztó hazai és külföldi jelenségek eleve megakadályozták azt, hogy a DISZ maradéktalanul teljesítse fő feladatát. Erről a tényről hajlamosak vagyunk megfeledkezni, pedig a DISZ tevékenységének tárgyilagos megítélése, tanulságainak, tapasztalatainak leszűrése és hasznosítása feltételezi a szövetség tényked ését befolyásoló objektív és szubjektív történeti tényezők együttes mérlegelését.

Az MDP igyekezett megteremteni a DISZ szervezeti önállóságának és a szövetség közvetlen pártirányításának harmóniáját. Ám ez az újszerű és összetett feladat torz formában valósult meg. Kezdetben főként a DISZ szervezeti autonómiája szenvedett csorbát, ami a pártmunka akkori stílusát tekintve, úgyszólván törvényszerű is volt. A DISZ öntevékenységének növekedése 1953 után, de különösen az 1956-os ellenforradalmi felkelést megelőző hónapokban együttjárt a szövetség pártkapcsolatának meglazulásával. Az események ezúttal is azt igazolták, hogy az ilyen fejlődési tendencia káros és óhatatlanul előidézi a forradalmi ifjúsági mozgalom válságát. Úgy vélem, hogy a DISZ jobbratolódását nem önmagában a revizionista szárny fellépése idézte elő. hanem az a tény, hogy ugyanakkor az MDP-ben — kedvezőtlen körülmények összejátszása miatt — nem kristályosodhatott ki a marxista—leninista forradalmi centrum, hogy a szektás pártvezetéssel szemben a Nagy Imre-féle garnitúra volt a másik alternatíva.

Nagyon fontos, sürgető hazai és nemzetközi kötelezettségünk az 1956-os magyarországi ellenforradalom ifjúságpolitikai kérdéseinek marxista elemzése. Noha 1956. október 23., valamint 1956. november 4. jelentős történelmi dátum, az igazságot kereső marxista dialektikus módszer nem tűri meg, hogy ezekből a történeti dátumokból a történeti elemzés kapcsán fétist csináljunk. Hadd hivatkozzak megint Leninre, aki 1915-ben az „Idegen lobogó alatt" című történeti vitairatában a korszakhatárokról a következőket jegyezte meg: „Magától értetődik, hogy ezek a határok, mint általában

minden határ a természetben és a társadalomban, feltételesek és nem merevek, viszonylagosak, nem pedig abszolútak. Mi is csak úgy tekintjük a különösen kiemelkedő és szembeötlő történelmi eseményeket, mint a nagy történelmi mozgalmak hozzávetőleges határállomásait."[28]

Bizonyos, hogy az ötvenes évek fiatal nemzedékének társadalmi-politikai szerepléséről csupán abban az esetben kapunk objektív képet, ha nem tévesztjük szem elől az ellenforradalmi erők fellépésének és az ellenük folytatott sokoldalú küzdelemnek dialektikus történeti egységét. Ezek szerint a legszerencsésebb megoldás az, ha egyszerre vesszük bonckés alá mindazt, ami 1953 és 1960 között az ifjúság körében és az ifjúsági mozgalomban történt.

A példa kedvéért idézzük fel e hét-nyolc esztendő legrobbanékonyabb időszakát: 1956 utolsó negyedében a magyar ifjúság politikailag mobilis tömegeinek számottevő része — az államrend ellen szervezett fegyveres harcokban és a tömegtüntetéseken való részvételével, szándékától függetlenül — objektíve az ellenforradalmárok malmára hajtotta a vizet. Viszont a marxista—leninista forradalmi centrum: az MSZMP 1956 novemberében történt megalakulása után egyre inkább felülkerekedtek a pozitív tendenciák. A fiatalok tíz- és százezrei az ellenforradalom tartalékából fokozatosan az ellenforradalom elleni fegyveres harc, a gazdasági, politikai és ideológiai küzdelem élvonalába kerültek. Nem a fejek változtak meg, hanem a gondolatok.

Az ifjúság társadalmi tevékenységének vizsgálata 1953—1960 között nézetem szerint az alábbi fő tanulságokat nyújtja.

1. A kommunista ifjúsági szövetség pártirányításának hatékonyságát mindenekelőtt a párt egysége biztosítja.

2. A munkásbázis szüntelen erősítése nem az egyik, hanem a legfőbb feladata a kommunista ifjúsági szövetségnek.

3. A restaurációs erőknek nincs szilárd talaja a dolgozó és a tanuló ifjúság körében.

4. A politikai szempontból alapvető ifjúsági erők között a szocializmusnak hatalmas vonzereje van.

A kommunista ifjúsági szövetség újjászervezése 1957 márciusában a munkásosztály alapvető érdekeiből fakadt. A forradalmi ifjúság eszmei elhatárolása és a mozgalom pozitív hagyományainak töretlen folytatása más szervezeti keretek között nem volt reális.

Habár a KISZ a DISZ nyomdokain halad, mégsem egyszerűen a folytatója annak, amit a DISZ 1950-ben elkezdett. A KISZ tudniillik olyan ifjúsági egységszervezet, amely a szocialista építőmunka előrehaladottabb stádiumában tevékenykedik, mint elődje, éppen ezért az ifjúkommunisták munkáját minden tekintetben magasabb szintre emelheti, mint annak idején a DISZ.

---

[28] *V. I. Lenin* Művei. 26. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 132. old.

Melyek azok a lényeges momentumok, amelyek megkönnyítik a KISZ számára az ifjúság eszmei-politikai egységének megteremtését?

1. Harcok tüzében született,
2. kitaposott úton jár, számba veheti a DISZ hatéves tevékenységének pozitív és negatív tapasztalatait,
3. következetesen marxista—leninista politikát folytató, egységes párt vezeti,
4. befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása az egész népgazdaságban, s a szocialista építőmunka új, fejlettebb szakaszába léptünk.

Nem lennénk azonban sem igazságosak, sem racionálisak, ha számításon kívül hagynánk azokat a negatív tényezőket, amelyek a mostani ifjúsági vezetők napjait gondteljessé teszik. Ezzel kapcsolatban utalhatunk a szektarianizmus és a revizionizmus — főként átöröklött — tudati hatására, a szocialista fejlődés átmeneti időszakának belső ellentmondásaira, nemkülönben a nemzetközi munkásmozgalomban jelenleg meglevő mélyreható ellentétek megrázó élményére.

*

Sajnos, az ifjúságpolitika történeti kérdései iránt hazánkban nem tapasztalhatunk nagy érdeklődést. Egyáltalán, tanúi vagyunk annak, hogy számos ifjúsági vezető meglehetősen elzárkózik a kevésbé divatos, ásatagnak vélt történettudománytól. Pedig az igazság az, hogy az ifjú nemzedék új keletű problémáinak megoldásához valamennyi társadalmi tudomány kollektív erőfeszítése szükséges. Az új ember kovácsaihoz a történelemtudománynak is van szava.

A történetiség — ha akarjuk, ha nem — a fiatalok tudatában, világképében törvényszerűen jelentkezik, mert az idősebb nemzedékek pozitív vagy negatív történeti gondolkodásukat mindenképpen áttestálják az utódokra. A múlt, jelen és jövő egységes problematikájából nem lehet büntetlenül elhagyni a múltat. Lenin írja a „tegnap" és a „holnap" összefüggéséről: „A marxizmus *megköveteli* ennek az összefüggésnek világos tudatát, elismerését nemcsak szóban, hanem a gyakorlatban is."[29]

---

[29] *V. I. Lenin* Művei. 20. köt. Kossuth Könyvkiadó 1969. 101. old.

VITA

VITA A TÖRTÉNETSZEMLÉLETRŐL ÉS A HAZAFIAS NEVELÉSRŐL

Immár ötödik alkalommal gyűltek össze Egerben 1971. október 19—20-án írók, pedagógusok, történészek, katonatisztek, pártmunkások a szocialista hazafiság aktuális kérdéseinek megvitatására. A rendező szervek — Eger Város Tanácsa, a Honvédelmi Minisztérium, a Művelődésügyi Minisztérium és a Magyar Írók Szövetsége — ezúttal „Hazafiság, történettudomány, történelemtanítás" címmel hívták egybe a tanácskozást. Eger városa történelmi hagyományaival és ünnepi külsőségeivel az eszmecsere számára az ügy fontosságának megfelelő hátteret biztosított. Mint *dr. Varga János,* az Egri Városi Tanács V. B. elnöke mondotta megnyitó szavaiban, erre kötelezi a várost az egri hősök dicső emléke és az a tudat, hogy ezzel is hozzájárul a szocialista hazafiság erősödéséhez, s ezen keresztül szocialista társadalmunk eredményesebb építéséhez.

A *Vass Henriknek,* a Párttörténeti Intézet igazgatójának elnökletével összeülő, rendkívül sok kérdést érintő országos tanácskozás minden felvetésére, megjegyzésére lehetetlen kitérni, s a beszámoló a kétnapos vita pontos mérlegének elkészítésére sem lehet hivatott. Az egyes megfogalmazásokkal való vitába bocsátkozás szétfeszítené a cikk kereteit, az állásfoglalások értékelésére inkább csak közvetett formában, a kiemelés, a csoportosítás révén van mód. A tanácskozás vitaindító referátumát *Köpeczi Béla,* a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, az MTA megbízott főtitkára tartotta *„Hazafiság — történettudomány — történelemtanítás"* címmel. Az előadás kibővített szövegét a folyóirat jelen száma közli, ezért itt tárgyalásától eltekintek. A hozzászólásokat,* Köpeczi

* A vitában a következők szólaltak fel — a hozzászólások sorrendjében: *Csatári Dániel* kandidátus, a Párttörténeti Intézet osztályvezető-helyettese, *Nagy József* kandidátus, főiskolai tanár, *Eperjessy Géza* kandidátus, főiskolai tanár, *Benczédi László* kandidátus, a Történettudományi Intézet főmunkatársa, *Szántó Imre* kandidátus, egyetemi tanár, *Erényi Tibor* kandidátus,

Béla válaszát és Vass Henrik elnöki zárszavát a problémakör sokféle elágazása miatt, az áttekinthetőség érdekében tematikai csoportosításban ismertetem.

Az évtizedes vita első szakaszának fő résztvevői, a történészek, második szakaszának, mondhatni publicisztikai hullámának fő exponensei, az írók, továbbá a pedagógusok találkozása jó alkalmat szolgáltatott a nemzeti kérdésről, a szocialista nemzeti öntudatról s ennek egyik fő komponenséről, a szocialista hazafiságról kialakított nézetek és nézőpontok konfrontálására, annak jelzésére, hogy miben mutatkozik előrelépés és hol tapasztalható egy helyben topogás. Egyes felszólalók — inkább a vita korábbi menetéhez, mint magához a tanácskozáson kialakult véleménycseréhez kapcsolódva, — egy-egy résztéma rendszeres kifejtésére tettek kísérletet, többségük közvetlenül Köpeczi Béla referátumát választotta kiindulópontként, illetve a többi hozzászólást egészítette ki, vagy szállt velük vitába. A hozzászólások egyes részletei *a nemzeti-nemzetiségi kérdés általános elméleti vonatkozásait* elemezték, más részleteik a *magyar történelem tükrében* vizsgálták a témakör különféle részproblémáit, ismét mások pedig közvetlenül a *történettudománynak és a történelemtanításnak a hazafias neveléssel kapcsolatos feladatait* boncolgatták.

Köpeczi Béla olyan kérdéseket választott előadása témájául, amelyek — szavai szerint — vitára indíthattak, s megválaszolásuk az egyetértést munkálhatta. A véleménycsere azt bizonyította, hogy a különböző álláspontok képviselőiben általában megvolt a törekvés a közös nyelv megtalálására. Azt is bizonyította azonban, hogy önmagában a szándék nem elegendő, csupán a történeti anyag egyre mélyebb feltárásával, a szemléleti kérdések tisztázásával lehet megragadni a közös fogódzókat, csak a teljes történeti valóság talaján építhető a közeledés útja, és járulhat hozzá a történettudomány a szocialista nemzeti öntudat kialakításához.

Szembeszökő volt az *alapfogalmak körüli tisztázatlanság*, márpedig a közös nyelv egyik alapvető feltétele éppen a fogalmak azo-

---

a Párttörténeti Intézet osztályvezetője, *Ránki György*, a történettudomány doktora, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese, *Székely György* kandidátus, egyetemi tanár, *Fekete Gyula* író, *Nagy Andrásné* középiskolai tanár, *Mód Aladár*, a történettudomány doktora, egyetemi tanár, *Dobozy Imre* író, a Magyar Írók Szövetségének főtitkára, *Kende János*, a Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa, *R. Várkonyi Ágnes*, a történettudomány doktora, a Történettudományi Intézet osztályvezetője, *Hanák Péter* kandidátus, a Történettudományi Intézet osztályvezetője, *Liptai Ervin* kandidátus, ezredes, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka, *Szabó Ferenc*, a Magyar Úttörők Szövetségének főtitkára, *Lengyel Balázs* író, *Lackó Miklós* kandidátus, a Történettudományi Intézet osztályvezető-helyettese, *Márkus László* kandidátus, a Történettudományi Intézet főmunkatársa, *Szokolay Katalin* kandidátus, a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, *Molnár Zoltán* író, *Otta István* ny. vezérőrnagy.

nos értelmezése (ami persze még nem egyenlő azonos értékelésükkel). E minduntalan felszínre bukkanó probléma érzékeltetésére példaként megemlíthető: nem világos, hogy miben különbözik a Mód Aladár által használt demokratikus internacionalizmus az internacionalizmustól; Erényi Tibor nem érezte tisztázottnak a függetlenség fogalmát; Fekete Gyula szóvá tette, hogy a nacionalizmus kifejezésében az agresszív, sovén nacionalizmus bekebelezi az elnyomott nép önvédelmi nacionalizmusát, ez utóbbira nincs is szavunk; Lengyel Balázs megemlítette, hogy vitatott a haladás fogalmának értelmezése; Márkus László az „úgynevezett szocialista hazafiság" kifejezést használta.

A régi alapkérdések közül többek között vitát váltott ki, hogy miként értelmezte Molnár Erik a nemzet, a haza, a hazafiság fogalmát. *Ránki György* nem értett egyet a referátum azon állításával, hogy Molnár Erik a nemzet és a haza fogalmát egyaránt a polgári fejlődés termékének tekintette, s hogy a jobbágyok hazafiságát az uralkodó osztály ideológiájának hatásával magyarázta azokban az időszakokban, amikor erről egyáltalán szó lehetett. Véleménye szerint Molnár Erik a nemzet és a haza teljes azonosítását nem tette meg, s műveiben utalt a hazának a polgári nemzeten túlmenő kategóriájára. Molnár Erik állandóan hangsúlyozta, hogy „a vitatott periódusban" a jobbágyok a közös haza részének tartották magukat, és arra is utalt, hogy a nemzeti ideológiát megelőzően, vagy a nemzeti ideológiával bizonyos értelemben párhuzamosan, léteztek a közösségi tudatnak más ideológiai formái is, tehát nem alkalmazta kizárólagosan azt a lenini tételt, hogy az uralkodó osztály ideológiája az uralkodó ideológia. Ennek alapján Ránki György nem tartotta elfogadhatónak a nemzet, a haza és a hazafiság problémájának olyan kettéválasztását Molnár Erik munkásságában, hogy a nemzet kérdésében lényegében igaza volt, a haza és a hazafiság dolgában viszont joggal lehet vitatkozni felfogásával — annál kevésbé, tette hozzá a felszólaló, mert az előadás nem próbált jelentőségének megfelelően foglalkozni a hamis tudattal. *Köpeczi Béla* válaszában leszögezte, hogy szélesebben, tágabban értelmezi a haza fogalmát, mint Molnár Erik, aki 1960-as és 1961-es tanulmányában teljes mértékben összekapcsolta a nemzet és a haza fogalmát, mindkettőt polgári értelemben használta, s aki nagyon határozottan elutasította a nemzet és a haza fogalmának a kapitalizmus előtti időkbe való visszavetítését. *Mód Aladár* más oldalról vitatta az előadás szóban forgó megállapítását: véleménye szerint Molnár Eriknek a nemzet kérdésében sem volt igaza, a nemzeti kérdés leegyszerűsített kezeléséből, taktikai értelmezéséből, az osztályharc és a függetlenségi harc szétválasztásából, egymáshoz való viszonyának szemléletéből következően.

Az előbbi „nehéz fajsúlyú" kérdések polémiájának állóharca mellett a nemzeti kérdés más általános elméleti problémái is fel-

merültek a vitában. *Erényi Tibor* a *nemzeti érdek* fogalmának felvetésével vitte előre az eszmecserét. Ismeretes, hogy minden közösségi tudat bizonyos közös érdekek kifejeződése. A tudományos szocializmus megalkotói a legfontosabb érdeknek az osztályérdeket minősítették annak megfelelően, hogy a történelem mozgatóerejét az osztályharcban látták. A felszólaló megítélése szerint itt bizonyos félreértések keletkeztek, különösen a tankönyvekben, de alkalmanként más munkákban is. Marx és Engels nem helyezkedett arra az álláspontra, hogy az osztályharcon kívül más küzdelem és az osztályérdeken kívül más, esetenként progresszív töltésű érdek nem létezik. Ugyanakkor természetesen kimutatták az osztályérdek szerepét és érvényesülését a nem közvetlen osztálymozgalmakban, a vallási, nemzeti és egyéb küzdelmekben is. Álláspontjuk a nemzeti kérdésben távolról sem statikus, a későbbi művekben jóval nagyobb nyomatékkal szerepel, mint a korábbiakban. Az osztályküzdelem és az osztályszempont mellett a fenti megvilágításban kiváltképpen nagy jelentőséget tulajdonítottak (ezt tükrözik pl. a Párizsi Kommünnel kapcsolatos írások) a nemzeti küzdelmeknek, a nemzeti érdeknek. Ez utóbbit azért sem árt hangsúlyozni, mert ha nem lenne ebben az értelemben nemzeti érdek, akkor nemzeti kérdés sem létezhetne. Nagyon gyakori a nemzeti érdek és a nemzeti kérdés kizárólag szubjektív tényezőkre történő visszavezetése. Az ilyen módszer eleve helytelen következtetésekre vezet. Tény azonban, hogy a nemzeti küzdelmek esetében az osztályküzdelmeknél bizonyos szempontból bonyolultabb, ellentmondásosabb jelenségről van szó. Hiszen itt az érdekek többnyire nem közvetlen módon hatnak, szerepe van bennük az áttételeknek, nem egyszer a hamis tudatnak.

Félreértést okozhat az is — állapította meg Erényi Tibor —, hogy a nemzet történelmi kategória, a tőkés fejlődés produktuma. Ehhez hozzá kell tenni, hogy egyrészt vannak a feudális, sőt az antik viszonyok közé visszanyúló előzményei, másrészt a szocializmus történelmileg belátható periódusában a nemzeti eszme új tartalommal telik meg. Nagy aktualitása miatt többet kellene foglalkozni az igazi nemzeti érdek és az internacionalizmus összhangba hozásának alapvetően fontos, de nem konfliktusmentes problémáival a jelen szocialista viszonyai között. A két tényező szembeállítása éppúgy helytelen lenne, mint az a beállítás, hogy egy önmagától adódó és minden körülmények között biztosított összhang lenne rövid történelmi távon e két faktor között.

A nemzeti kérdés aktualitásáról szólva Erényi Tibor emlékeztetett rá, hogy korábban nem tűnt olyan fontosnak és talán nem is volt olyan fontos, mint napjainkban. A múlt században a tőkés fejlődés kiteljesedésének évtizedeiben forradalmárok, társadalomtudósok arra következtettek, hogy a társadalom — mai szemmel talán kissé túlhangsúlyozott — polarizációja viszonylag rövid időn belül

megszünteti a nemzeti kérdés jelentőségét. Ez az oka annak, hogy e problémakör, Marx és Engels műveiben, a lényeget tekintve megvilágítást kapott, de részletes kifejtést nem nyert. Ez az egyik olyan terület, ahol szükség volt a marxizmus lenini továbbfejlesztésére.

Az egri tanácskozás egyik fő pozitívuma éppen abban jelölhető meg, hogy előtérbe állította a kérdések kérdését: *hogyan ítéljük meg a nemzeti kérdés jelenkori szerepét* a szocialista világrendszeren belül és kívül. Számos hozzászóló igyekezett megvilágítani annak a további kutatásokat igénylő problémának az okait, hogy miért került ennyire előtérbe a XX. század közepén a nemzeti-nemzetiségi kérdés. *Csatári Dániel* leszögezte, hogy sokkal inkább az tekinthető tudományos álláspontnak, amely e probléma objektív okainak feltárására törekszik, mint az, amely szubjektív rossz szándékok ördögi művének tekinti. Nem tűnik elfogadhatatlannak — jegyezte meg —, hogy a szocializmus világméretű előretörésének folyamata, a szocialista világrendszer létrejötte legalább két ilyen objektív tényezőt váltott ki. Az egyik: minthogy a két világháború között fölnevelkedett és megerősödött kommunista pártok ebben a történeti szituációban az elé a teljesen újszerű feladat elé kerültek, hogy önállóan, a marxizmus—leninizmus általános törvényszerűségeit alkotóan alkalmazva dolgozzák ki stratégiájukat és taktikájukat, ennek érdekében nyilvánvalóan saját országuk, történelmük, fejlődésük gondos elemzésére kellett törekedniük. Ennek tükrében érthető, miért került a történeti kérdések elemzése ennyire a kommunista pártok elméleti tevékenységének homlokterébe. A másik tényező az, hogy a szocialista világrendszer fejlődése olyan körülmények között megy végbe, amelyek nem a nemzetek és a nemzetiségek elhalását eredményezik, hanem ellenkezőleg: fejlődésük új, kedvező, de a polgáritól teljesen elütő lehetőségeit is megteremtik.

A továbbiakban a felszólaló utalt Leninnek néhány olyan gondolatára, amely elősegítheti e folyamat megértését. Lenin egy 1916-os vitában úgy vélekedett, hogy a nemzet a szocialista világforradalom győzelme esetén sem válik csupán kulturális és nyelvi jellegű egységgé. Még inkább elfogadhatatlannak ítélte az ökonomista nézeteket abban az esetben, ha a szocialista forradalom egyelőre egy vagy néhány országban győz. A történelmi fejlődés bebizonyította, hogy azon a talajon, ahol, és abban a történeti helyzetben, amelyben a szocialista forradalmak győztek, a nemzetek nemcsak kulturális és nyelvi jellegű, hanem a lényeges törvényszerűségeket tekintve ugyan egymással megegyező, de mégis önálló gazdasági és politikai jellegű, s egyidejűleg a szocialista világrendszert alkotó egységek lettek. A társadalmi felszabadulás új útjait kialakító és ezzel a nemzeti és mindenfajta elnyomás megszüntetésének feltételeit egyengető szocialista átalakulás sodrában így indulhatott meg Kelet-Európában is az a folyamat, amely először in-

tegrálta véglegesen a néptömegeket a nemzet testébe, öntudatra ébresztve és saját sorsuk alakítójává téve őket. Az egy nyelvet beszélők közösségeinek olyan tartós kötelékei is. mint a fejlett ipar s a demokratizálódott kultúra, amelyeket Nyugat-Európa fejlődése már jóval korábban létrehozott, csak most alakulnak ki, de teljesen más jellegű termelési és társadalmi viszonyok között.

A szocialista nemzetté válás és a szocialista világrendszer integrációja egy egységes folyamat — állapította meg Csatári Dániel. A társadalomtudományok e folyamat egészséges, fő tendenciáit, a nemzetek közeledését azzal segíthetik elő, ha hozzájárulnak a nemzeti felemelkedést és a nemzetiségi jogegyenlőséget biztosító politikai ösztönző-rendszerek kialakításához.

A nemzeti-nemzetiségi kérdés szocialista viszonyok közötti alakulásával kapcsolatban *Vass Henrik* a szovjet fejlődést felidézve aláhúzta, hogy a lenini felfogás a szocialista forradalom győzelmét és a fiatal szovjet állam megszilárdítását a nemzeti-nemzetiségi kérdés korábban felgyülemlett, s valóban időszerű feladatainak megoldásával kapcsolta egybe. A gyakorlati megvalósítás azt igazolja, hogy a nemzeti felszabadulás és nemzetiségi jogegyenlőség legfontosabb feltételét, a társadalmi felszabadulás talaján kiteljesedő demokratizmust a forradalmi proletariátus képes megteremteni. Ez az egyik fontos magyarázata annak, hogy az első szocialista forradalom győzelme után az ott élő népek s nemzetek felvirágzása következett be.

Áttérve a nemzeti kérdés aktualitásának negatív oldalaira, Vass Henrik választ keresett arra a kérdésre, hogy miért tartják magukat olyan szívósan a nacionalizmus maradványai a nemzetközi munkásmozgalomban is, mik az okai a nacionalista tendenciák időnkénti feléledésének. A történeti múlt továbbélő maradványain kívül rámutatott az olyan objektív okokra, mint a gazdasági fejlettség különböző szintjei, egy időben a hazai sajátosságok figyelmen kívül hagyása, bizonyos érdekek átmeneti különbözősége, a szocialista tábor legtöbb országának soknemzetiségű jellege, továbbá az olyan szubjektív okokra, mint a nemzeti-nemzetiségi kérdésben elfoglalt hibás álláspontok, a nemzeti és a nemzetközi érdek, a szocialista nemzetköziség és a szocialista építés folyamatának leegyszerűsített elképzelései. Ezek a tényezők általában nem külön-külön, hanem szövevényes kölcsönhatásban érvényesülnek. Számbavételük alapján leszögezhető, hogy a szocialista országok nemzetközi együttműködése — az alapvetően közös érdekek ellenére — sem valósul meg automatikusan, a régi és az újkeletű ellentmondások leküzdéséért folytatott tudatos harc nélkül.

Napjaink történetének nagy meglepetése — hangsúlyozta *Eperjessy Géza* —, hogy a XIX. század egyik uralkodó eszméje, a nacionalizmus a XX. század második felének derekán sem veszített

vonzerejéből. Úgy tűnik, előbb-utóbb minden nép kijárja a nacionalizmus iskoláját — a függetlenségüket frissen kivívó országok főként a nemzeti ideológia formájában fogalmazzák meg törekvéseiket. De a nacionalizmus reneszánsza figyelhető meg néhány nyugat-európai országban is, ahol nemcsak az uralkodó osztályt, hanem olykor a legszélesebb tömegeket is magával sodorja. A szocialista országokban pedig, ahol a nemzeti kérdés — a hozzászóló véleménye szerint is — eleven probléma, egy új, minden eddigitől különböző történelmi kategória, a szocialista nemzet és az ennek megfelelő szocialista nemzeti tudat körvonalai bontakoznak ki.

A nemzeti-nemzetiségi kérdés mai virulenciáját helytelen lenne kelet-európai perspektívából szemlélni — állapította meg *Dobozy Imre* —, mert így okai közül kihagynánk egy nagyon lényegeset. A XX. század második felére alapvetően két folyamat jellemző: egyfelől a tudományos szocializmus lassú, ellentmondásos térhódítása a világban, másfelől a harmadik világ népeinek tömeges önállósulása; ez utóbbi egyúttal a nemzetté válás elementáris erejű, egész kontinensekre kiterjedő folyamatát is jelenti. Mindaz, ami Kelet-Európában e probléma körébe tartozik, inspirációt kap a nagy egésztől, a kínai nacionalizmus felélénkülésétől, a harmadik világ kis és nagy országainak nemzetté válási processzusától. *Mód Aladár* megjegyezte, itt az értékeléshez világosan kell látni, hogy pl. a keleti népek függetlenségi harca nemzetközi értelemben, bizonyos áttétellel osztályharc a világ imperializmusával szemben.

A szocialista nemzeti öntudat fő összetevői, a proletár nemzetköziség és a szocialista hazafiság közül *Fekete Gyula* felszólalásában az utóbbi komponens vizsgálatára szorítkozva az egyén és a közösség viszonyának szempontjából közelítette meg a problémát. Kijelentette, hogy társadalmi formációktól függetlenül az egyén elkötelezettje annak a szülő-nevelő közösségnek, társadalomnak, amelynek „terméke". Ennek az *elkötelezettségi viszonynak* az adott kortól függően mások a megjelenési formái. Olyan korokban, amikor — s ez magyarázza a nemzeti kérdés jelenkori aktualitását — nemzeti államok léteznek, az elkötelezettség a nemzeti érzés formájában fejeződik ki a legtisztábban. Felhívta a figyelmet arra, hogy hazai viszonylatban is vannak tennivalók a szocialista hazához való kötődés korszerűbb és árnyaltabb megfogalmazásában. Mint mondotta, a neoracionalizmus ezt a kötődést szinonimáival, az egy vonatkozásban tágabb, más vonatkozásban szűkebb értelmű nemzeti érzéssel és hazafisággal együtt az irracionális ködök tartományába utalja, pedig az emberi, társadalmi cselekvésben a tudatos elem mellett az ösztönösnek, az érzelmi, indulati elemeknek is juthat meghatározó, progresszív szerep.

Az aktualitás kérdéséhez szólva *Lackó Miklós* — vitázva Fekete Gyulával — elöljáróban leszögezte, hogy a történésznek az

eszmék társadalmi szerepét két, egymással összefüggő oldalról kell megvizsgálnia: igazságtartalmuk és az adott korban betöltött funkciójuk oldaláról. Felszólalásában ez utóbbi oldalról kívánta megvizsgálni, lényegében magyar vonatkozásban, mik a nemzetközi és hazai okai annak, hogy napjainkban fellendültek a „nemzeti-nacionalista eszme" körüli viták, mi a funkciója ma a megerősödött „nemzeti-nacionalista orientációnak". Két nemzetközi hatótényezőt említett: a nemzetiségi kérdés közép-kelet-európai megoldatlanságát magyar szempontból, és az integrációs folyamatot, amely az európai szocialista táboron belül is végbemegy. E folyamat közben a nemzeti gondolat bizonyos korrektív szerepet játszhat és játszik is annak érdekében, hogy az integrációs folyamat valóban az önálló szocialista nemzetek egyenrangúsága alapján menjen végbe, a fennálló nemzeti-társadalmi keretek érdekeinek magasabb szintű összeegyeztetésével. E korrektív, megőrző, védő szerep történetileg nézve tehát alapvetően pozitív funkciót tölt be.

A nemzeti gondolat fellendülésének belső tényezőiről Lackó Miklós kijelentette, hogy azok talán még bonyolultabbak, de megítélése szerint jóval problematikusabbak is. Az elmúlt 25 esztendő gyökeres társadalmi átalakulása során olyan átrétegződések mentek végbe, amelyek felbontották a társadalmi osztályok és rétegek hagyományos kereteit, viszonyát, struktúráját. Minthogy az átmeneti időszakban nagyon sok bomlásjelenség is mutatkozik, nem tagadható bizonyos progresszív szándék azokban a törekvésekben, amelyek a nemzeti tudattal, a nemzeti eszmével kívánják rendezni azt, ami rendezetlennek tűnik. A szocialista közösségi tudat alapvető elemei igen nehezen bontakoznak ki, s ennek láttán sokan „a hagyományos nemzeti eszmével" kívánják a társadalom kohéziós erejét növelni. A veszélyt a felszólaló abban látta, hogy sokan nem gondolják át: a nemzeti gondolat hogyan, milyen módon és meddig képes egy modern társadalom eszmei összefogására. Normális körülmények között, azaz ha nincs közvetlen végveszély, a nemzeti gondolat nem képes eszmeileg egy társadalom progresszív összefogására, a hiányzó demokratikus közösségtudat pótlására. Súlyos hiba lenne a nemzeti eszmét tekinteni a társadalmi gondolkodás rendező elvének. Ez azt jelentené, hogy a nemzeti tudat nem a nehezen bontakozó demokratikus szocialista közösségi tudatnak mintegy segítője, ösztönzője lenne, hanem elfedné és tartósítaná a szocialista közösségi tudat hiányosságait.

A fentiekben ismertetett különböző szemléletű megközelítések tükrében nagyon találó *Köpeczi Béla* válaszának az a megállapítása, hogy a történészek nézeteltéréseiben szerepe van annak a kérdéskomplexumnak, amit úgy lehetne megjelölni, hogy egy új társadalmi rend keresi a maga kohéziós erőit, keresi annak a közösségi tudatnak a megerősítését, amely a társadalmi létben indul el, de amelynek természetesen ideológiai eszközökre is szüksége van,

hogy valóban megszilárdulhasson. Nézete szerint a legalapvetőbb kohéziós erő maga a szocialista nemzet.

*

A történetszemléleti kérdések véleménycseréje a *magyar történelem* számos periódusát érintette. A korábbi polémiákhoz képest előrelépést jelentett, hogy egyetlen felszólaló sem vonta kétségbe a *népi patriotizmus* létezését, bár továbbra is vitatott, hogy a feudalizmus korának mely periódusaihoz köthető ez a fogalom. *Hanák Péter* állást foglalva Szűcs Jenő: „A nemzet historikuma és a történetszemlélet nemzeti látószöge" című könyve mellett, arra utalt, hogy a népi patriotizmus legfeljebb mint érzelmi ösztönző hatott, de mint ideológiai motívum nem létezett a XVII. század előtt. Ezzel szemben *Otta István* véleménye szerint a népi patriotizmusról azokban az időkben is lehet beszélni, amelyekben az ideológiatörténeti kutatás még nem fedezte fel a patriotizmus kifejezést, de lényegében a közösség, a hon védelméről volt szó és a jobbágyokban megvolt az eltökéltség az áldozathozatalra. Tehát a jelenség feltűnhetett már a fogalom megjelenése előtt. *Szántó Imre* rámutatott, hogy az egri védőknek a vállalt ügyért való erkölcsi helytállását az teszi érthetővé, hogy az uralkodó osztály hazafisága és hazafogalma mellett létezett a népi patriotizmus, a „szegény haza" fogalma. A várvédő katonák és parasztok nemcsak „házi oltáraikért, asszonyaikért, gyermekeikért" küzdöttek, nemcsak az önfenntartási érdek késztette őket harcra, hanem a szűkebb haza szeretete. Ezek látszólag csekély tartalmi momentumai annak, amit ma szocialista hazafiságnak nevezünk, de előre mutatnak és érzékelhető, hogy a XVI. századi népi patriotizmus magasabb szinten, megváltozott történelmi körülmények között továbbra is számbaveendő komponense a hazafiságnak.

Hasonló szellemben érintette a kérdést *Lengyel Balázs* és *Molnár Zoltán, Székely György* pedig konkrét bizonyító anyag felsorakoztatásával járult hozzá a feudális nemzet, a nemesek, a jobbágyok és a városlakók hazafogalmának megvilágításához. Elfogadta azt a tételt, hogy a középkor végén nem burzsoá értelmű, különféle osztályokat felölelő nemzetfogalom uralkodott, ugyanakkor rámutatott, hogy a feudális nemzet kérdéskörének lényeges elemei a vitézlő rend, részben a deákok, mint a feudális nemzetbe emelkedő elemek, és hogy összefüggenek a nemzetbe emelkedés lehetőségének reményével a jobbágyság antifeudális szabadságtörekvései is. A harc egyszerre folyt Werbőczy társadalomszemlélete és nemzetfogalma ellen. A szélesebb nemzetfogalom így egyszerre élt a hamis tudatban és az osztályharc követeléseiben. 1514-ben a jobbágyság harca bizonyos értelemben a nemzetbe kerülésért is folyt, s e küzdelem bukásával pillanatnyi eredményei a nemzetfogalom tekinte-

tében visszaszorultak. Hogy 1514 felkelő jobbágyai és vezetői mennyit tudhattak a nemzet fogalmáról, alig tisztázható. Az „ország" szó viszont hitelesen szerepel a felkelők dokumentumaiban. A felszólaló megemlítette, hogy Babol Ferenc keresztes vezér az egész ország akaratából összegyűlt hadról ír, őszinte haraggal szegezi a kérdést Kassa város tanácsának, segítenek-e megvédeni az országot, vagy pedig fel akarnak kelni ez ellen az ország ellen. Ebben a megfogalmazásban benne van, hogy a parasztok magukat is az ország részének tekintik, eltérve ezzel a szokásos feudális értelmezéstől. Az ország részének tekinti a keresztes vezér a városlakókat is, ezért nem érti a városiak magatartását. Utóbb a Sárospatakról író keresztes harcos is az egész ország elleni cselekménynek minősíti fegyvertársai bebörtönzését.

A középkori magyarországi parasztok és városlakók politikai tudatának felméréséhez Székely György egy másik szempontból is nyújtott adalékokat. Adatokat idézett a magyarországinál fejlettebb német területeken, Németalföldön, Itáliában élő parasztok és városlakók haza- és nemzetfogalmáról, s megállapította, hogy a haza fogalma nem esett egybe a birodalommal. Parasztnak, polgárnak egyaránt a haza és a nemzet tartományt és tartományi lakosságot jelentett. A nemzet tehát némileg területi, némileg nyelvjárási, mindenképpen csak részleges fogalom, ami igazolja, hogy történelmietlen lenne a magyar történet kutatásában a későbbi nemzet és haza fogalmakat visszavetíteni.

A magyar nemzetté válás feudalizmus korabeli vonatkozásait boncolgatva Székely György ráirányította a figyelmet az ország *soknemzetiségű* voltából fakadó sajátosságokra. Utalt arra, hogy már a XV. században feljegyezték a lakosság etnikai sokrétűségét. Számos, később egynyelvű városunkban a városi tisztségek betöltésekor előzetesen mérlegelték, milyen és hány nyelvet tud a jelölt. Egyes városokban a XV—XVI. század fordulóján a polgárjog, a házvétel joga vagy a testületalakítás joga nemzetiségi korlátozást is mutat aszerint, hogy mely nemzetiségből került ki a patríciátus. Másrészt viszont, az együttélés következtében, a nyelv nem jelentett kizárást a nemesi nemzet kötelékéből. Nemcsak kollektív homogén magyar érdek és magatartás nem volt, de más nyelvűeknél is hasonló volt a helyzet, ugyanakkor a lakosság nyelvi különbségeit világosan érzékelték a korabeliek. Ezek a különbözőségek a török hódoltság alatt letompultak, mégsem lehet szerepüket szem elől téveszteni, mert a nemzetté válási folyamatok éppen a XVII. században jelentősen előreléptek. A XVII. századi függetlenségi harcok, a nemzetinek mondott önállósodási kísérletek területi alapja mindig soknemzetiségű, éppen ezért e témakör vizsgálata sem lesz eredményes hungarocentrikusan, a szlovák, horvát, román, ukrán fejlődés elemzése nélkül.

A felszólaló egyetértett az előadás azon megállapításával, hogy

nem nacionalizmus egy önálló többnemzetiségű állam lehetőségét, egykori létjogosultságát feltételezni, a függetlenségért vívott harcban progresszív tartalmat keresni. A XVII. századi *függetlenségi harcok és a haladás viszonya*, a történészvitának ez a szikrázó ütközési pontja más hozzászólásokban is felmerült. Az ellen az elmúlt években felvetett nézet ellen, amely e harcokat nem tekintette haladóknak (igaz, retrográdaknak sem), *Lengyel Balázs* és *Otta István* is fellépett, hangsúlyozva ugyanakkor a Habsburg-abszolutizmus reakciós jellegét. *Benczédi László* kijelentette, hogy progreszszív funkciója lett volna a töröktől és a Habsburgoktól független magyar államiságnak, ilyen értelemben a török és a Habsburg-ellenes küzdelmek is jogosak voltak. Véleménye szerint a Habsburg-centralizáció ellentmondásos jelenség volt, nem tekinthető haladónak. *Kopeczi Béla* pedig a Rákóczi-szabadságharccal kapcsolatban újólag kiemelte, hogy egy olyan fejlődési szakaszról volt szó, amikor az önálló Magyarország gondolata oly mértékben progresszív gondolat volt, hogy a nemesi követeléseken és célkitűzéseken túlmenőleg bizonyos más társadalmi rétegeknek a követeléseit, céljait, óhajait is kifejezte.

A magyar történelem újabb periódusaiba vezetett a tanácskozás egy másik nagy témaköre: *a magyar munkásmozgalom és a nemzeti kérdés* összefüggései. *Erényi Tibor* a magyar *szociáldemokrácia* idevágó nézeteit taglalta arra való tekintettel, hogy nemrég még teljesen hiányzott ismertetésük az általános és a középiskolai tankönyvekből. Mint kifejtette, a kialakuló hazai szocialista mozgalom első történelmi tette ezen a területen a polgári, nemesi nacionalizmus elvetése volt. A Frankel Leó által megfogalmazott jelszó — „A nemzet java a nép java!" — a hazafiság fogalmát új tartalommal telítette. A mindennapi gyakorlatban ez a jelszó az internacionalizmus elleni küzdelemben nyilvánult meg. E koncepció gyakorlati alkalmazása az adott politikai viszonyok miatt nem volt könnyű, de az sem állítható, hogy a nemzeti kérdés súlya és ellentmondásai túlságosan nyomasztották volna a XIX. század magyarországi szociáldemokratáit. A viszonylag közeli forradalmi átalakulás reményében az egész problémakör legalábbis másodrendűnek tűnt. Ez a felfogás nyitott azután utat a nemzeti kérdést illetően a különböző taktikai megfontolásoknak. Noha kimutatható az opportunizmus és a reformizmus nem mentegethető hatása, megértésükhöz egyrészt figyelembe kell venni, hogy a legális szocialista mozgalom politikai tényező volt, amely legális partnereket keresett (szövetség Kristóffyval, Justhttal), másrészt egyes vonatkozásokban egyszerűen elméleti tisztázatlanságról volt szó. A szociáldemokrata munkásmozgalom internacionalizmusa és politikai gyakorlata közötti kontraszt — jegyezte meg a felszólaló — a legélesebben a szociálsovinizmus jelentkezésében mutatkozott meg 1914-ben. A szociáldemokrácia nemzetfelfogásának kritikai megközelítését kiegé-

szítve *Köpeczi Béla* kiemelte, hogy a szociáldemokraták sem foglalkoztak 1918 őszéig az alapproblémával, a népek önrendelkezési jogával, még csak az ausztromarxizmus kulturális autonómiájának problémájával sem.

A munkásmozgalom e szociáldemokrata szakaszának tanulságait összegezve *Erényi Tibor* aláhúzta, hogy a tanácskozás témája szempontjából érdekes hagyomány köthető ehhez a periódushoz: ekkor tört utat a proletár internacionalizmus eszméje a magyarországi munkássághoz, ekkor rögződött a helyes marxi sorrend az osztály és a nemzet, az egyetemes haladás érdeke és a nemzeti szempont között. Ami az MSZDP két világháború közötti állásfoglalásait illeti, a felszólaló utalt rá, hogy a párt, amely a parlamenti pártok közül a legprogresszívabb szervezet volt, továbbra is kárhoztatta a magyar nacionalizmust internacionalista érvekkel, bár esetenként súlyos engedményeket tett a nacionalizmusnak. *Kende János* arról szólott, hogy a magyar munkásmozgalom korai szakaszának internacionalizmusa a Tanácsköztársaság idején pozitívan hatott — a Szovjet-Oroszországból hazatértek élményanyaga, a világforradalom várása mellett — a nemzeti-nemzetiségi kérdésnek szocialista föderáció formájában történő helyes megoldási kísérletére. Nagyon lényeges, hogy a föderációs elképzelés nem állt meg a történelmi Magyarország határainál, célja nem annak szalonképes formában való megvalósítása volt. Minthogy léteznek e felé hajló értelmezések, minthogy a nemzeti kérdés a szocialista országokban sem tekinthető egyértelműen megoldottnak, hangoztatni kell — mondotta — a tudományos irodalomban, az ismeretterjesztésben és az oktatásban egyaránt, hogy a Tanácsköztársaság harcainak értelme, célja többek között a kelet-európai nemzeti kérdés szocialista megoldása volt.

Munkásmozgalmi hagyományaink kiemelkedő, ma is tanulságos lapjait idézte fel *Csatári Dániel,* amikor a két világháború közötti *magyar kommunista mozgalomnak a nemzeti és a nemzetiségi kérdésben* leszűrt tapasztalatairól beszélt. Emlékeztetett rá, hogy még ma is lehet találkozni azzal a hiedelemmel, hogy a nemzetköziséget büszkén vállaló osztályharcos munkásosztály képtelen a nemzeti-nemzetiségi mozgalmak megértésére, jogos követeléseik felkarolására, holott a munkásosztály éppen internacionalista szemléletét meghatározó létviszonyaival és egyetemes szenvedései révén — Marx szavaival — „méhében hordja az emberiség megújhodását". Ez a magyarországi munkásosztályra is vonatkozott, amely egyetemes látásmódjával képes volt a magyar sorskérdések megoldásának olyan koncepcióját kialakítani, amely kiállotta a történelem próbáját. Abból következően, hogy a magyar kommunisták megtanulták a lenini permanens forradalom elméletének alkalmazását, meg tudták jelölni a nemzeti problémák megoldásához vezető utat is, természetesen úgy, hogy a nemzeti felszabadulás feladataival

nem a társadalmi kérdéseket megkerülve foglalkoztak. A paraszti és a polgári demokrácia minden előrevivő javaslatának a felkarolásával, a megoldásukhoz vezető út kirajzolásával a kommunisták a városi és a falusi dolgozók korábban nem egyszer megosztott harcának egybekapcsolására, a magyar progresszió sok esetben egymással hadakozó áramlatainak tömörítésére teremtettek lehetőséget.

Ezekhez a felismerésekhez nem a nacionalizmus előtti kapitulációval jutottak el — hangsúlyozta a felszólaló —. Internacionalista érdekeik és szemléletük miatt a magyar sorskérdések tablóján a kelet-európai nemzetiségi kérdés néhány sajátos vonását is meg tudták rajzolni. Véleményük szerint az etnikai kevertség tényéből, az etnikai s a politikai határok objektív ellentmondásából, az évszázados, és a szerepek felcserélése után is folytatódó nemzetiségi elnyomásból a kölcsönös gyűlölet és torzsalkodás, a társadalmi elmaradottságból az erőszakos asszimiláció és az következett, hogy az osztályelnyomás gyakran nemzetiségi elnyomás formájában jelentkezett. Ebben a helyzetben a nemzeti kizárólagosság törekvései, bármelyik oldalról is nyilvánultak meg, eleve kudarcra voltak ítélve, mivel az erőegyensúlyt csak úgy billenthették a maguk javára, ha egyes imperialista nagyhatalmak támogatását vették igénybe, amire válaszul a másik fél más imperialista nagyhatalmakhoz fordult segítségért. A nemzetiségi kérdést nem lehet létrával és meszelővel, azaz az utca- és névtáblák átfestésével megoldani — vallották a magyar kommunisták. A társadalmi felszabadulás révén, a közös politikai arcvonal kialakításával, közös és közvetlen megegyezéssel lehet — vonták le a végső következtetést — a nyugtalanság völgyét a nyugalom völgyévé változtatni. A szocialista társadalom az évszázadokig hiányzó feltételek megteremtésével, a nemzet belső integrációjával, a társadalmi felszabadítás folyamatának kiszélesítésével képes biztosítani nemzetiségi polgárainak társadalmi egyenlőségét is.

A magyar kommunista mozgalom nemzeti kérdéssel kapcsolatban kidolgozott álláspontjának fent ismertetett pozitív megközelítésével szemben *Márkus László* kijelentette, hogy a Molnár Erik-vita lényegét úgy látja, mint annak a problémának a felvetését, hogy amikor a magyar kommunista mozgalom meghirdette a *népfrontpolitikát* és koalícióra lépett a nacionalizmussal vagy — mint mondotta —, ha úgy tetszik, a nemzeti érzéssel, akkor az erősítette-e és hogyan, vagy gyengítette-e a népfrontot, mennyiben vált ez a koalíció csapdává, ebben a politikai ideológiában melyik élte túl a másikat, melyik győzött vagy melyik volt erősebb. Idézte azt a marxisták által általánosan elfogadott tételt, hogy a marxista ideológiában a társadalmi problematika áll az első helyen és a nemzeti problematika ennek alá van rendelve s hozzátette, hogy hosszú távon visszaüt, ha nem így kezeljük a kérdést. Gondolatmenetét

azzal folytatta, hogy véleménye szerint az utolsó ötven év történelmi eseményekben végbemenő tudat-szociológiai felmérései negatív képet adnak a nacionalista fertőzöttséget illetően. Példaként megemlítette, hogy az 1939-es választásokon a nyilas pártok 50 mandátumot szereztek, hogy 1945-ben az MKP engedélyezte nyilasok belépését a pártba, hogy a néhány évvel ezelőtti nyilasper vádlottjai évtizedekig milyen pályát futhattak be. *Szokolay Katalin* polemizálva az előbbi hozzászólással rámutatott, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom már a húszas években kezdte felmérni, hogy melyek voltak a világforradalom elmaradásának okai, a kispolgárság, a középrétegek és a hatásuk alatt levő munkástömegek miért nem csatlakoztak a proletárforradalmi mozgalomhoz. A nemzeti kérdés a kispolgári és középrétegeknek a forradalmi célok számára való megnyerésével, a szövetségi politikával összefüggésben került előtérbe a munkásmozgalomban, hiszen e rétegekre elsősorban a nemzeti kérdés, parasztkérdés stb. ügyének támogatásával lehetett hatást gyakorolni. A nemzeti kérdésnek éppen ilyen szerepével már Lenin alaposan foglalkozott, nem lehet tehát egyetérteni azzal, hogy csupán a Komintern VII. kongresszusán került a mozgalom homlokterébe, s egy esetleges olyan értékeléssel sem lehetne egyetérteni, mintha a nacionalizmus ily módon becsempészödött volna a kommunista mozgalomba.

Hozzászólásában *Benczédi László* egyetértését fejezte ki azzal az álláspontlal, hogy az internacionalizmus és a szocialista hazafiság kérdése már évtizedek óta a legszorosabban összekapcsolódott a nemzetközi és a magyar kommunista mozgalomban. s a Komintern VII. kongresszusa óta a nemzeti kérdésnek — mint mondotta — stratégiai jelentősége van a marxizmus—leninizmus gondolatrendszerén belül. Ez a — Benczédi László kifejezésével élve — nemzeti demokratikus irányvétel a politikában, ideológiában, történetszemléletben egyaránt jogos és helyes lépés volt nemzetközileg is, magyar vonatkozásban is, figyelembe véve az akkori sajátos történelmi körülményeket: a fasizmus elleni harc, a demokratikus szövetségi politika szükségességét, azt, hogy egyetlen szocialista állam létezett, hogy a kommunista pártok a hatalomért harcoltak. A szocialista világrendszer kialakulásával, 1948—49-ben — fejtegette a felszólaló — stratégiai korszakváltásra került sor a szocializmus történetében, és fordulatra lett volna szükség a munkásmozgalom ideológiájában, történetszemléletében is „a nemzeti demokratikus irányvételről az internacionalista demokratikus irányvételre" — ezen nem kizárólagosságot, hanem az internacionalista és a nemzeti mozzanatok aránybeli változását, súlyponteltolódást értve. Ez nemzetközileg csak késéssel, az SZKP XX. kongresszusán következett be. Magyarországon 1956 után az MSZMP politikája hozta meg ezt a fordulatot az ideológiában, és a Molnár Erik-vita valósította meg a történetszemléletben. *Köpeczi Béla* válaszának

idevágó megjegyzése szerint Molnár Erik vitaindítása valóban nagyra értékelendő, de nem lehet elfeledkezni arról, hogy amikor az MSZMP az ideológiai élet legkülönbözőbb területein vitákat kezdeményezett a kétfrontos harc jegyében, 1959-ben — tehát még a Molnár Erik-vita megindulása előtt — a szocialista hazafiság kérdését is megvitatta és állást foglalt az illetékes pártfórum.

E kérdéskört tárgyalva *Vass Henrik* kiemelte, hogy a magyar kommunista párt a nemzet kérdéseit — éppen a lenini tanítások szellemében — a társadalmi felszabadulásért folyó osztályharc keretében kívánta megoldani. A Tanácsköztársaság honvédő háborújában például, amikor a proletariátus osztályhatalmának megvédéséért fogott fegyvert, a nemzeti függetlenséget is védte. A párt későbbi története során is azt igazolta, hogy az évszázadokig elodázott nemzeti sorskérdések felkarolásával a munkásosztály a nemzet vezető osztályává emelkedik. Sok buktató és ellentmondás leküzdése után e felismerés szellemében alakította ki népfrontpolitikáját a párt a harmincas évek második felében, amikor az osztályharc kulcskérdése a fasizmus, a háború elleni küzdelem, a függetlenség védelme lett. A nemzeti függetlenségért folytatott harc azonban szerves része, szakasza volt a szocializmusért folytatott harcnak, a kettőt nem lehet a történetiség elvének megsértése nélkül szembeállítani egymással. Nem véletlen, hogy haladó nemzeti hagyományaink történeti helyének megjelölése ez időben olyan nagy helyet foglalt el a kommunisták elméleti tevékenységében. A kommunisták — mondotta általános érvénnyel — támogatják a nemzeti felszabadulás és a nemzetiségi jogegyenlőség konkrét követeléseit, és az osztályharc keretében a kettőt szorosan összekapcsolják. Elutasítják azt az álláspontot, amely az internacionalista világnézetre hivatkozva a nemzeti-nemzetiségi kérdésben osztályharcot zavaró tényezőt lát.

Benczédi László felszólalásával kapcsolatban Vass Henrik szóvá tette, hogy a problémákat egyszerűen „az 1948—49-es stratégiai korszakváltáshoz" és „az ideológiai fordulat késéséhez" kötötte. Megítélése szerint sokkal bonyolultabb, összetettebb kérdéssel állunk szemben. 1948—49 után tényezők sora teremtett talajt ahhoz, hogy a nacionalista tendenciák oly mértékben eluralkodjanak a nemzetközi munkásmozgalomban és oly nagy gondot okozzanak napjainkban is, politikai és tudományos szempontból egyaránt. A zárszó arra is kitért, hogy nem szerencsés az SZKP XX. kongresszusát minden megszorítás nélkül — mint Benczédi László tette — a fordulat forrásául megjelölni. Egyfelől a fordulat részben már előbb kezdődött, másfelől a kongresszus — éppen fontos elméleti megállapításaival — bizonyos ellentmondásos folyamatokat is elindított.

*

A tanácskozáson élénk vita bontakozott ki a *történettudomány funkcióival* összefüggő kérdésekről. A bevezető előadásnak azzal az alapvető megállapításával, hogy a történettudománynak *valóságfeltáró* és *ideológiai* feladatai vannak, a vitázók egyetértettek, de eltérő vélemények hangzottak el értelmezésükről. A valóságfeltárás feladatát egyértelműen az elérhető, a lehető *teljesség* követelményének felállításával kapcsolták össze a véleménycsere résztvevői. A vita akörül kezdődött, hogy a feltárt valóság elemei között hogyan kell súlypontozni, hova és mikor tegyünk hangsúlyt. *Mód Aladár* hangoztatta, hogy természetesen nem lehet megfeledkezni sem Rákóczi, Kossuth, Ady és 1919 Magyarországáról, sem Károlyi Sándor, Zichy Ödön, a fasizmus Magyarországáról. A kérdés az, hogy *melyik Magyarország* történelmi küzdelmét tartjuk a lényegesebbnek, az irányadónak. Rámutatott, hogy a magyar történelem két világháború közötti periódusát tárgyaló egyetemi történeti jegyzet 80 százaléka foglalkozik a bethleni konszolidációval, az ellenforradalmi kormányokkal, Szálasival, és mindössze 10—15 százalék jut a magyar munkásmozgalom, a polgári ellenzék, az ellenállási mozgalom harcaira. Megítélése szerint ez összefügg azzal, hogy a történetírásban háttérbe szorul annak a Magyarországnak a története, melynek örökösei vagyunk.

Ezt az álláspontot *Hanák Péter* historizálónak nevezte: egy olyan vonalat konstruál a magyar történelemben, amely nagyon rokonszenves egyedi darabjaiban, ezek valóban példaképeink, különböző szinten, de a valóság folyamatában nem valaminő organikus, lineáris kontinuitás részei. Ez az utólagos konstrukció nem helyes, mert bár egyenként pozitív örökségünket alkotó, de különböző minőségű dolgokat kever össze. A felszólaló kijelentette — s véleménye végső soron nyilván összefügg a haladás fogalmának vitapartnerétől eltérő értelmezésével is —, hogy Dózsa nem kapcsolható össze Rákóczival vagy Kossuthtal. Lehetne konstruálni az említett két „fővonal" mellett másikat is, pl. a magyar felvilágosodásnak, a magyar reformnemzedéknek, a kiegyezés kori liberalizmusnak, a polgári radikálisoknak, a szociáldemokratáknak a reformer „fővonalát". A magyar történelemnek azonban — mondotta — nincs ennyi fővonala, ezek együtt képezik az osztályharc és a nemzeti harc egymásba csapó, egymást kiegészítő teljességében a magyar történelmet. Helytelen kimazsolázni egy nemzet történetéből azt, amit vállalunk belőle: ha vállaljuk a haza történetét, akkor a maga egészében, bukásaival, szégyenteljes aktusaival együtt kell vállalni. Más kérdés, hogy ebből mit tekinthetünk máig érvényes példaképnek. Adynak Dózsa, Táncsics, Vajda János volt a példaképe, de azért az egész magyar történelmet érezte magában. Hanák Péter a továbbiakban felhívta a figyelmet arra, hogy szét kell választani pozitív történelmi örökségünkben a patrióta motivációjú cselekedeteket azoktól, amelyek nem voltak ilyen indítta-

tásúak. Ez utóbbiak is a szocialista tudat részét alkotják, amennyiben értéket képviseltek, haladóak voltak, előre vitték az ország fejlődését. A parasztok, a munkások termelőmunkája, az értelmiség alkotómunkája, a feltalálások nem patrióta indíttatásúak voltak, hanem közvetlen személyes érdekből fakadtak, de nem lehet elválasztani őket a közösség érdekeitől. *Köpeczi Béla* úgy foglalt állást, hogy a magyar történelemnek különböző vonulatai voltak és ezek rendkívül különfélék a maguk ideológiai komponensei szempontjából, eszmei szempontból. De Kelet-Európában, Magyarországon is jellemző vonás az osztályharc és a függetlenségi harc rendkívüli mértékű összefonódása, amit mindenképpen tekintetbe kell venni.

A magyar történelem fővonulatával kapcsolatban *Vass Henrik* arról szólott, hogy a haladás a legritkább esetben egyenes vonalú. Történelmi mértékkel mérve nincsenek „bukott" forradalmak: amennyiben társadalmi szükségletet fejeztek ki, a levert forradalmak is előreviszik a fejlődést, fontos láncszemei a haladásnak, belőlük is mindig tanultak a dolgozó osztályok. A tanácskozás egyik eredményének azt tekintette, hogy nem a pesszimista és nem az optimista történelemszemlélet mellett tört lándzsát, hanem a történelmi valóság mellett — csak ez adhat reális alapot a szocialista hazafiságra nevelésnek is.

A valóság teljes feltárásának egy másik szemléleti-módszertani vonatkozását is érintette *Mód Aladár*nak az a megjegyzése, amely szerint a történetírásban megfigyelhető az a jelenség, hogy a marxista szemlélet totális történeti elemzéseivel és értékeléseivel ellentétben egyes történetírók egyoldalú ökonomista megítéléssel csak a termelőerők vagy a gazdasági növekedés oldaláról nézik pl. a dualizmus korának, de más periódusoknak is a fejlődését.

Köpeczi Béla a totalitás értelmezésekor kifejtette, hogy sohasem lehet elérni valamiféle „extenzív" totalitást, csak úgy lehet totális szemléletre törni, ha kiemeljük a lényegeset a fejlődésből, ha megállapítjuk azokat az általános törvényszerűségeket, amelyek a magyar történelemben és nemzetközi összefüggésekben jelentkeznek. Az egyetemes történettel való összevetésnek rendkívüli szerepe volna abban, hogy a magyar történelem megszabaduljon bizonyos nacionalista maradványoktól.

A történettudomány néhány produktuma félreértések forrása lett, szögezte le *Benczédi László*, visszautasítva a deheroizáló címke ráragasztását a történészekre. Hangsúlyozta, hogy a történészek feltárják az anyagot, összefüggéseket, törvényszerűségeket állapítanak meg, összegeznek. Kritikus szemmel állapítják meg az ellentmondásokat, és minden valóságos értéket igyekeznek kimutatni, a helyére tenni. Emlékeztetett rá, hogy a dualizmus kori és a Horthy korszakbeli történetírás egyoldalúan, a szociális szempont kihagyá-

sával tárta fel a forrásanyagot. Megcsonkította, meghamisította az anyagot, pl. egy dualizmus korabeli forráskiadványban a következő mondatból: „Bottyán uram a törökkel csatázván elhajtott 250 marhát a föld népétől", elhagyták az utóbbi három szót — oktalanul féltvén tőle a hazafiságot, a nemzeti érzést. A felszólaló hangsúlyozta, hogy a teljes történeti valóság birtokában kell hazafiasan nevelni, beleértve pl. a nemesség kizsákmányoló tevékenységének feltárását is.

A történettudomány *ideológiai* funkciójáról szólva Benczédi László fontos feladatként jelölte meg a hazafiságra nevelést, de ez — fűzte hozzá — a történettudomány és a történelemtanítás, a történettudomány és az ismeretterjesztés közötti viszony pontosítását követeli meg. A kapcsolat lényegi tartalmát nem úgy kell elképzelni, hogy a történettudomány a történelmi népszerűsítés vagy az oktatás megrendelésére pl. eszményeket dolgoz ki, hanem úgy, hogy a történettudomány feltárja az anyagot és az ismeretterjesztés, a népszerűsítés, mint óriási rezervoárból, meríthet belőle. A történettudomány tehát csupán a maga tudományos munkáját végzi. Az más kérdés, hogy mint ideológiai tudomány, a szintetizálásban figyelembe veszi az ideológiai, politikai, társadalmi követelményeket.

Ránki György rámutatott, hogy a vitaindító referátum több helyen utalt arra a szerepre, melyet a történettudomány a maga közvetlen eszközeivel a történelemoktatásban, és ezen túlmenően az egész ideológiai életben betöltött. A felszólaló megjegyezte, hogy a történettudomány egyik feladata az ideológiával kapcsolatban az ideológiának mint jelenségnek a tudományos vizsgálata, értelmezése, a másik pedig az ideológiai élet egyes problémáira való válaszadás Az utóbbi feladatot elemezve kijelentette, hogy ez a mondás: „a történettudomány a múlt politikája", azt jelenti, hogy nem helyettesítheti a jelen politikáját. Világosan kell látni, mik a tudományos és ideológiai életnek azok a problémái, amelyekre a történetírás képes feleletet adni, amelyeket meg tud közelíteni a maga tudományos eszközeivel, és világosan el kell választani tőlük az olyan új, jelenkori problémákat, amelyekhez nem tud a történettudomány egyenes levezetést adni a korábbi korok problémáiból, hacsak nem tekintjük a történelmet példatárnak. Így pl. a XVI—XVII. századi problémákból nem lehet egyenes, közvetlen feleletet kapni a XX. századi nemzeti kérdésre, a szocializmus viszonyai között felmerülő nemzeti problémákra. Ránki György egyfelől elismerve a történettudomány társadalmi funkcióját, hangsúlyozta, hogy a társadalmi igényeknek a tudományos kereteken és lehetőségeken belül eleget kell tennie, másfelől aláhúzta, hogy a történettudománynak *közvetett eszközei* vannak, csak közvetett magyarázatokkal tud szolgálni, és nem oldhatja meg a jelen viszonyai között bizonyos értelemben újszerűen felmerülő problémákat, amelyekre

nem lehet a történelem szerves folytatásából egyértelműen magyarázatot kapni.

Minél szuverénebb a történettudomány, mondotta *Dobozy Imre*, annál inkább képes megfelelni össztársadalmi feladatainak, szuverenitását nem az ideológiától való függetlenedésként értelmezve, hanem az ideológiának a kutatás érdekében történő önálló kezeléseként. Ezt azért nem árt hangsúlyozni, mert a történetírásnak is hosszú időn át egyik legnagyobb tehertétele volt, hogy szuverenitása nem érvényesülhetett megfelelő módon, hogy különböző napi meggondolások háttérbe szorították belső mozgástörvényeit, eltorzították kutatási eredményeit, következtetéseit. A sorozatos mulasztások és félreorientálások — melyek helyrehozása természetesen hosszú évek óta folyik — egy sor olyan beidegzettséget hagytak hátra a történészekben, amelyektől nem könnyű megszabadulni. Az, hogy 1919 felelős ábrázolása csak az ötvenes évek végén kezdődött meg, jól illusztrálja, milyen következmények származnak abból, ha a tudományt tudományellenes, sőt marxista értelemben véve ideológiaellenes napi szempontoknak rendelik alá. *Köpeczi Béla* leszögezte, ma senki sem várja azt, hogy a történettudomány a napi politika szolgálólánya legyen. A politika mindenekelőtt azt várja, hogy a fejlődés objektív törvényszerűségeit tárja fel és nem kell attól félni, hogy valamiféle dogmatizmus illusztrálást fog kívánni tőle. Ugyanakkor arra is rámutatott válaszában, hogy a történelmi mű a maga tudományos formájában, tehát anélkül, hogy az ismeretterjesztés célját tűzné maga elé, nem pusztán szaktudományi, hanem általános ideológiai állásfoglalás. *Vass Henrik* a valóságfeltárás és az ideológia viszonyának felvetéséhez hozzáfűzte, könnyen kimutatható, hogy a tudomány és a politika között *közvetlen kapcsolat* áll fenn, márcsak abból következően is. hogy tagadhatatlan a marxista módszerekkel, marxista szemlélet alapján készített történeti munka közvetlen társadalmi hatása; minden történész azért ír, hogy elolvassák művét, hasson olvasóira, elfogadtassa értékeléseit. A történetíróknak tehát vállalniuk kell a marxista történettudomány jelenét és múltját is, a korábbi hibák kijavítása után sem tagadhatók meg az előzmények.

Felszólalásában *Fekete Gyula* Ránki Györggyel polemizálva kifejtette. hogy a történészeknek — képletesen szólva — az egri tanácskozás asztalánál túl kell lépniük belső szakmai értekezleteik asztalán. Itt voltaképpen a közgondolkodás, a nevelés, a történelemtanítás alakításáról, irányításáról van szó. Világos, hogy ez valamiképpen kapcsolatban áll a történettudomány belső munkáival, vitáival is, de az okfejtéseket, mikor a történészműhelyben már befejeződnek, itt folytatni kell. Hangsúlyozta, hogy nem tudja elfogadni azt az alapállást, mintha a napirenden szereplő kérdések körüli *felelősségben* a történészek ne osztozhatnának, mintha különálló, belső szakmai munkájuktól független problémáról lenne

szó. Számolniuk kell azzal, hogy a mai közvélemény és az utókor sem menti fel őket e felelősség alól. *Mód Aladár* ezzel egyetértve arról beszélt, hogy bár a történetírásnak a jelen közvetlen politikai kérdéseiben nincs felelőssége általánosságban, de voltak olyan alkalmak, amikor alapvető kérdésekben is volt alkotó szerepe és felelőssége. (Például Révai József történeti munkásságának a népi demokrácia ideológiai megalapozása szempontjából is közvetlen és alkotó jelentősége volt.) Sok vonatkozásban áll ez a mára is, a történettudománynak és a történelemtanításnak elsőrendű szava, jelentősége van a szocialista hazához való kötődés, a szocialista nevelés, a szocialista hazafias nevelés dolgában, az anyagiassággal, az egyoldalú ökonomista gondolkozással és kispolgári tendenciákkal szemben. *Köpeczi Béla* arra hívta fel a figyelmet, hogy ha a történetírás nincs szoros kapcsolatban a kommunikációs eszközökkel, akkor elszakad egymástól a történelmi kutatás eredményeinek felhasználása és a köztudatba átment történelmi kép. A történészeknek ezt a felelősségét különösen érdemes tekintetbe venni az egri tanácskozás-sorozaton, ahol az a cél, hogy kutassuk a szocialista hazafiság forrásait, azokat az előzményeket, amelyek segítenek megérteni a magyar nép történelmi útját, gazdagítják a közösségi tudatot, lehetőséget adnak arra, hogy az ember elgondolkozzék múltján s így alakítsa mai magatartását.

R. Várkonyi Ágnes annak a véleményének adott hangot, hogy a történettudomány mai törekvései és a korszerű történeti tudat szervesen összefüggnek és nem választhatók el egymástól. Idézve azt a múlt században, Erdélyi János körében megfogalmazott metaforát, hogy a *történettudomány a jövő csillagászata* (régen a csillagászatot olyan értelemben fogták fel, hogy az a hajósok és a földművesek tudománya, hiszen az életük állt vagy bukott az égbolt törvényeinek ismeretén), kifejezte azt a meggyőződését, hogy a mai társadalmi tudat jövője nagyon erőteljesen függ a valóság törvényszerűségeit feltáró történettudománytól. *Csatári Dániel* e hitvallását úgy fejezte ki, hogy a történésznek megvan a lehetősége arra, hogy a teljes történeti kép föltárásán alapuló tudatformálás célkitűzéseit szem előtt tartva, a korszak elé siessen és segítse eljövetelét.

*

Már az eddig ismertetett hozzászólások is szorosabban vagy áttételesebben összefüggtek *a történelemtanítással, a hazafias neveléssel,* voltak azonban olyan felszólalások és felszólalás-részletek, amelyek közvetlenül az oktatás kérdéseit tárgyalták.

A hazafias neveléssel vannak problémák — jelentette ki *Benczédi László* —, emiatt van szükség az egri tanácskozás rendszeres összehívására is. Míg az ötvenes években a hazafias nevelésben az emocionális tényezők kerültek előtérbe, s az erkölcsi tényezőknek

bizonyos értelemben mindenhatóságot tulajdonítottak, addig a hatvanas években az anyagi ösztönzőknek a gazdasági életben való helyes előtérbe kerülése nem kívánt tudati hatásokat is eredményezett. Ott tartunk, hogy az erkölcsi ösztönzők erősítésére volna szükség, szintézist kellene létrehozni az anyagi és az erkölcsi tényezők között. Gyakorlatilag a munkát talán már az általános iskolai tankönyveknél kellene kezdeni.

Felszólalásában *Fekete Gyula* egyetértését fejezte ki a valóság teljes feltárásának igényével, a tabusítás elvetésével, hiszen mindenfajta tudományos kutatás elemi feltétele, hogy ne álljanak tabuk az útjába. *Nem elegendő* azonban — mondotta —, ha a történetírók munkája csupán abból áll, hogy a feltárt anyaggal feltöltik a Benczédi László kifejezése szerint óriási rezervoárt. Ami ugyanis tökéletesen igaz a tudomány inerciarendszerében — azaz egy olyan öntörvényű rendszerben, amelynek vonzási rendszerei önmagukban valók —, az nem feltétlenül igaz és érvényes a közgondolkodás inerciarendszerében; a tudomány koordinátarendszerében felrajzolt értékek olykor nem azonosak vagy ellentétükbe csapnak át a közgondolkodás koordinátarendszerében. A történész pl., helyesen, a maga helyére teszi azt a tényt, hogy Bottyán elhajtotta a marhákat, és hogy Zrínyi marhakereskedő volt, egy 16 éven aluli fiatal gondolkodásának inerciarendszerébe viszont ez torzítottan kerül be, az ilyen embert nem választja példaképül, mert még nem képes történeti módon gondolkodni. A történeti gondolkodás kialakulási folyamatával párhuzamosan, lépésről lépésre kell megközelíteni azokat a történeti fogalmakat, amelyek a valóság teljes, nem pedig sminkelt, leegyszerűsített képét adják. A matematika nyelvén szólva: az 1×1-gyel kezdik a matematika tanítását, s attól még az 1×1 nem hamis, hogy az integrált nem tanítják meg vele.

A felszólaló több példa felvonultatásával érzékeltette, hogy a tudomány gondolkodási, felfogási rendszerén kívül más rendszerek is léteznek. A művészetek vagy a romantika igazának más a törvénye, mint a tudomány igazának, a két törvényt nem lehet összehasonlítani. Amikor a tudomány anyanyelvén beszélünk, arra is gondolni kell, hogy a történelemtanításnál másik anyanyelvre van szükség, s ennek annál nagyobb a szerepe, minél fiatalabb a tanuló. A tanácskozásnak azon kellene munkálkodnia — húzta alá —, hogyan lehet úgy megoldani a műfordítást egyik anyanyelvről a másikra, hogy minél teljesebben benne maradjon a történeti igazság. *R. Várkonyi Ágnes* megjegyezte, hogy ha az ifjúság fogalomrendszerének és *életkori sajátosságainak* megfelelően megszűrve és leegyszerűsítve akarjuk a XVII. századi történelmet valóságtartalmában megragadni, azt semmiképpen sem lehet úgy megtenni, hogy kiragadjuk belőle a szépet, hogy valamilyen szelektálás alapján kiválasztunk belőle egyes adatokat. Csak az egész XVII. szá-

zadi magyar történetnek az egyetemes történet összefüggésével való szerves feltárása során lehet megragadni a valóságtartalmat. Pl. a Zrínyi család politikai munkásságát csak a nemzetközi kereskedelmi utak áthelyeződésével összefüggő szerteágazó gazdasági tevékenységük figyelembevételével lehet helyes optikán keresztül nézni.

A hazafias nevelés során a komplex történeti igazságot nemcsak racionális érvekkel lehet és szükséges közvetíteni — mondotta *Dobozy Imre* —, hanem mindazokon a csatornákon keresztül, amelyek segítségével az ember tudat- és érzelemvilága alakítható és karbantartható. Jelenleg az a helyzet, hogy a telekommunikációs eszközök jelentős részben olyan publikációknak, műsoroknak adnak helyet, melyek szinte teljesen ellene hatnak mindannak, amit ugyanezek az eszközök a nevelés és tájékoztatás terén a másik oldalon nyújtanak.

A legnagyobb tisztázatlanság valahol ott van, jelentette ki, hogy milyen legyen a ma és főleg a mai fiatal *történelmi embereszménye* és *mai forradalmáreszménye*. A legsürgősebb teendőket e körül kellene elvégezni. Zrínyi sokat emlegetett példájánál maradva, nem volt külön Zrínyi, a marhakereskedő, Zrínyi, a hadvezér, Zrínyi, az önfeláldozó főúr, hanem egy Zrínyi volt, aki sok mindent csinált, mindent feláldozott és közben marhával is kereskedett. Ha nem sikerül így megközelíteni történelmi alakjainkat, akkor nem lehet a fiatalokhoz hozzáférkőzni. Nem hibátlan, csupa vonzó tulajdonsággal rendelkező szenteket, hanem embereszményt kell adni. A történelmi hősöknél a *hogyan* fogja meg az embert, hogyan jutottak el az Egerbe beverődött parasztok az önfeláldozás hősiességéig. Ez olyan folyamat, amelyben a naggyá növést sok kicsinyesség kísérte és keresztezte, s ennek a folyamatnak az ábrázolása lehetővé tenné a régi és a mai embereszmény elfogadtatását a fiatalokkal. Minden olyan kísérlet, amely ezeket a kicsinyességeket ki akarja iktatni, idegenné és követhetetlenné teszi a történelem szereplőit. Mai példával élve, ha egy olyan emberről beszélünk az iskolában, aki 1944-ben fegyverrel küzdött a fasiszták ellen, ma is habozás nélkül életét áldozná a szocialista rendszerért, de közben balatoni építkezése ügyében lót-fut, akkor ez utóbbit sem helyes takargatni, különben az ellenszenves vonás miatt, ha más úton mégis tudomásukra jut, a fiatalok elvetik értékeit is.

Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert bár a forradalmiság módszerei megváltoztak az elmúlt 15 vagy 25 esztendőben, változatlanul szükség van a forradalmár erényekre, az állhatatosságra, a készenléti állapotra, az elvi kiállásra bármely helyzetben, a szorgalmas munkára, bizonyos erkölcsi határok betartására. Ha ezeket a forradalmár erényeket nem tartjuk ébren — fejezte be gondolatmenetét Dobozy Imre —, akkor nemcsak barikádharcot, de termelési csatákat sem lehet nyerni, akkor nem lehet felépíteni a szocia-

lizmust és nem lehet azt követelni egy következő generációtól, hogy tisztelje elveinket.

Hasonló alapállásból adott hangot véleményének *Köpeczi Béla,* amikor arról beszélt, hogy a valóságnak megfelelő, gazdag, színes, árnyalt képet kell kialakítani az ifjúságban a múltról. Anélkül, hogy leegyszerűsítő példatárat adnánk, eszményképet, hús-vér embereket kell eléjük állítani, akik a történelem cselekvő részesei voltak pozitív és negatív tulajdonságaikkal együtt. E munkáért nemcsak a történelemtanárok felelősek, hanem a történészek is.

Eger vár védelmét nem lehet ugyan sem példatárnak tekinteni, sem direkt módon aktualizálni, szólt hozzá *Szántó Imre,* az egrieknek a vállalt ügyért való erkölcsi helytállásában azonban olyan közvetett tanulságok rejlenek, amelyeket napjainkban is ajánlatos elemezni. A *honvédelmi nevelés* szempontjából továbbra is példamutató, s ily módon funkciót tölt be a szocialista hazafiság, a jogos nemzeti önérzet táplálásában. *Liptai Ervin* kifejezte azt a meggyőződését, hogy egy esetleges, minden eddiginél borzalmasabb háborúban megvédeni a szocialista hazát. vállalni a tudatos önfeláldozást — nem lehet hazafiság nélkül. Nyilvánvalóan magas fokú érzelmi kötődés szükséges e cselekedethez. A hazához való kötődést, a hazafiságot mindenekelőtt a mai szocialista Magyarországhoz való viszony határozza meg, de szerepe van benne a történelmi hagyományoknak is. S itt alapvető feladata van a történelmi tudatformálásnak, a hazafias és a honvédelmi nevelésnek, a történelmi példának a történetírás valóságfeltáró munkássága alapján. A tudomány objektív feltáró tevékenysége és a nevelőmunka között nem lehet ellentmondás — fogalmazta meg követelményként a felszólaló.

Helyeselve a tanácskozásnak azt az igényét, hogy a történészek kíséreljék meg a feltárt igazságokat eljuttatni a tanulóifjúsághoz és a közvélemény széles rétegeihez, *Szokolay Katalin* kijelentette, hogy itt tulajdonképpen nem két, hanem egy feladatról van szó: A történészeknek mindig gondolniuk kell arra a felelősségre, amellyel a fiatalságnak tartoznak. A problémát, tekintettel az életkori sajátosságokra, az okozza, hogy mit és hogyan lehet megtanítani.

Kevésbé vette figyelembe az életkori sajátosságokat *Nagy József,* amikor — egyébként jogosan fellépve a lexikális történelemtanítással szemben a szocialista eszmeiségű oktatás mellett — elképzelhetőnek vélte, hogy az általános iskolai oktatás utolsó periódusában az egész történeti fejlődést szintetizáló, átfogó képet kapjanak a tanulók. Szükségesnek tartotta, hogy az általános iskolát elvégzők akkor is legyenek tisztában a társadalmi fejlődés törvényszerűségeivel, ha, mint mondotta, mintegy 70—80 százalékuk valamilyen formában folytatja tanulmányait. Vele szemben *Szabó Ferenc* azt hangsúlyozta, hogy a történészek vegyék számításba: az általános

iskolai korosztálynál nem lehet elvont fogalmakat használni. Az általános iskolások a tárgyi gondolkodás szintjén állnak. Az eszmék számukra csak jelképekben, személyekben léteznek, történelemszemléletükben csak események, történések kapnak helyet. Az absztrakt gondolkodás csak a VIII. osztály néhány kiváltságosának lesz a sajátja. — A felszólaló egyébként egy megszívlelendő kritikai megjegyzést tett: kívánatos volna változtatni azon a helyzeten, hogy a történettudósok a legtöbb esetben elzárkóznak attól, hogy segítséget nyújtsanak a Magyar Úttörők Szövetségének, amely pedig évek óta a játék, a romantika, a történelem egységében az akciók, események sokaságát bonyolítja le.

A tanácskozáson, ha nem is nagy súllyal, szó volt az *iskolai történelemkönyvekről* is. *Nagy József* egyetértett a referátum azon megállapításával, hogy az általános iskolai tankönyvek elmaradnak a követelményektől. Ha azonban úgy fogjuk fel, hogy a tankönyveknek szinkronban kell lenniük a tantervvel, akkor az is megállapítható — tette hozzá —, hogy felül kell vizsgálni az egész általános iskolai történelemoktatást, mert jelenleg nem éri el célját. A diákok a VIII. osztály elvégzése után nem látják dialektikusan a társadalmi fejlődést, nem látják világosan, hogy az emberi társadalom a szocializmus felé halad. A szocialista hazafiság kifejlesztése szempontjából sem kielégítő a helyzet: a történelemtanítás nem domborítja ki eléggé azokat a pozitívumokat, amelyek szükségesek lennének kibontakoztatásához. Rákóczi és Kossuth haladó hagyománya elősegítheti a hazafiság érzésének kialakítását, de a szocialista hazafiság szempontjából sokkal hatásosabb a munkásmozgalmi hagyományok bemutatása, Fürst, Sallai, Schönherz, Ságvári tudatos, optimista, a szocializmus eljövetelében bízó hazafisága. Az ellenforradalmi korszak története rengeteg kiaknázatlan lehetőséget rejt magában, ezek a szocialista hazafiság irányában ható állásfoglalásra késztetnék a tanulókat. *Szokolay Katalin* a tankönyvekkel kapcsolatos problémákra példaként megemlítette, hogy a VIII. osztályos tankönyvnek a Nagy Honvédő Háborúról szóló része többek között azzal kezdődik, hogy a Szovjetunió nem volt kellőképpen felkészülve a háborúra. A felszólaló hangsúlyozta, hogy helytelen ennek az egyébként is vitatott, hamis történelemszemléletet sugalló állításnak a tankönyvben ilyen módon való szerepeltetése. Ugyanakkor több példára hivatkozva megállapította, hogy a második világháború tanítása bőven kínál lehetőségeket a hazafias nevelésre.

A gimnáziumi történelem tankönyvek, *Nagy Andorné* véleménye szerint színvonalasak, az arányok azonban kívánalmat hagynak maguk után: jobban kellene megszabni a társadalomrajz, a politikatörténet, a művelődéstörténet arányait; következetesebben kellene összehangolni a nemzeti és az egyetemes fejlődést. Meglehetősen periférikus helyet kap a néptömegek történelemformáló szere-

pe, valamint a szocialista embereszmény. A tankönyveknek többet kellene foglalkozniuk ezzel, jóllehet a történelmi személyiségek példaképpé alakítása, a szocialista hazafiságra nevelés elsősorban a tanár feladata. A tanárnak alapos elméleti felkészültsége és a történetírás új eredményeinek ismerete mellett olyan általa kialakítandó pedagógiai légkörre van szüksége, amelyben átélt, őszinte, mély érzelmi töltésű, olykor pátoszt sem nélkülöző szavának hitele, cselekvésben megnyilvánuló személyes példamutatásának befolyásoló hatása van.

Székely György arról szólott, hogy a történetírás szemléleti problémái, optimizmus és pesszimizmus, heroizálás és deheroizálás, illuzionizmus és dezilluzionizmus összecsapásai nyomán a történelemoktatásban hibák, hiányok fordultak elő, s ezek kétes hatásfokra vezettek. Ez persze egyáltalán nem jelenti azt, tette hozzá, hogy a történettudomány közben ne alkotott volna maradandó műveket, különösen ha figyelembe vesszük számos monográfia, egyetemi tankönyv eredményeit. *Köpeczi Béla* amellett tört lándzsát, hogy nem kell tartani a történettudományban folyó vitáktól, ezek nem feltétlenül akadályozzák a történelmi tudat fejlesztéséért végzett nevelőmunkát. A probléma az, mint erre a tanácskozás is rávilágított, hogy még mindig nem elég ismertek az elmúlt évtized történeti kiadványai és publicisztikai megnyilatkozásai. A történészvitáknak sokszor csak olyan elemei szűrődtek át a köztudatba, amelyek úgy vannak sarkítva, polarizálva, hogy hiányzik mögülük az a hitelesség, amit egyébként a történelmi kutatás, elemzés és értékelés nyújt.

*

A bevezető előadás jó kiindulási alapot, a valóban demokratikus vitalégkör egészséges továbbhaladást biztosított a tanácskozásnak, befejezésről azonban a lezárás értelmében nem lehet beszélni, hiszen olyan kérdések szerepeltek a napirenden, amelyekről még szükségszerűen folytatódni fognak a véleménycserék. Hasznos kezdeményezés volt a többféle társadalmi igényt kifejező többféle hivatás képviselőit meghívni, mert a különböző nézetek sokszemközti ütköztetése, illetve a hasonló nézetek egymást támogató felerősödése feltétlenül az előrelépést szolgálta, ami persze nem jelenti az elvi különbségek feloldását. A történettudomány iránt támasztott társadalmi igényeket megfogalmazó, a hazafiság, a történetírás, a történelemtanítás összefonódását, kapcsolatait megvilágító tanácskozás ráirányította a figyelmet arra, hogy a gondolatgazdag felvetések ellenére további kutatásra szorulnak a nemzeti kérdés jelenkori előtérbe kerülésének okai, a szocialista közösségi tudat és a szocialista nemzeti öntudat összefüggései, a társadalmi haladás tartalmának teljesebb értelmezése, még jobban kimunkálandók a szocialista hazafiság fejlesztésének útjai, feltárandók forrásai. Aláhúz-

ta, hogy történelmi távlatokban, az elmúlt 50—60 év társadalmi, politikai, elméleti fejlődése alapján kell szemlélni a vitákat. Kifejezte, hogy nagy szükség van az eddig eléggé elhanyagolt eszmetörténet művelésére. Pozitív példájával bizonyította, hogy csakis az egyetemes történeti látásmód alapján lehet maradandó eredményeket elérni.

Mint arra elnöki zárszavában *Vass Henrik* rámutatott, ez a tanácskozás sem adhatott a problémákra minden tekintetben választ, de nagyon fontos eredménye, hogy egyengette az utat a különböző nézetek tudományos platformon történő egyeztetéséhez, ami alapvető feltétele annak, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdés problematikájáról olyan művek szülessenek, amelyek hatékonyabban elősegítik ifjúságunk, a legértékesebb és legérzékenyebb nyersanyag formálását.

A szenvedélyes viták a tartalmi ismertetés szűrőjéből óhatatlanul veszítve teljességükből, letompulva kerülnek ki, de a figyelmes olvasó remélhetőleg így is érzékeli, hogy a résztvevők felelősségtudattal áthatott, töprengő, a fejlődés útját kereső véleménycseréje zajlott le Egerben. Ha megvalósul az eszmecsere elnökének az a javaslata, hogy az eddigi öt tanácskozás jegyzőkönyvei alapján egy válogatás lásson napvilágot önálló kötet formájában, akkor teljesebb képet kaphat az érdeklődő a tanácskozás-sorozatról.

Sipos Levente

DOKUMENTUMOK A SZOVJET—MAGYAR FOGOLYCSERÉRŐL

1921. augusztus 9-én a nemzetgyűlés elfogadta az 1921. évi XL. törvénycikket. E törvénycikk kimondja, hogy „Az igazságügyminiszter határozatlan időre elhalaszthatja vagy félbeszakíthatja az úgynevezett tanácsköztársasággal kapcsolatos bűntett vagy vétség miatt elítéltek büntetésének végrehajtását és az ily elítélteket az orosz tanácsköztársaságnak átadhatja, amennyiben ezt a minisztérium az Oroszországban visszatartott magyar hadifoglyok hazatérésének lehetővé tétele érdekében feltétlenül szükségesnek tartja."[1] A magyar kormány e törvénycikkel szentesítette azt az egyezményt, amelyet Rigában 1921. július 28-án írt alá Jungerth Mihály a magyar, és Jakab Hanetzky az Orosz Szocialista Szövetségi Szovjet Köztársaság és az Ukrán Szocialista Köztársaság kormánya nevében.

A magyarországi fehérterror 1919 őszétől foglalkoztatta a nemzetközi közvéleményt. A szocialista és a kommunista pártok több ízben kezdeményeztek nemzetközi tiltakozást az üldözöttek védelmében.[2] A nemzetközi proletariátus akciói azonban nem hozták meg a kívánt eredményt, Magyarországon változatlanul súlyos ítéleteket hoztak a forradalmárok ellen indított perekben.

1920. július 5-én megkezdődött a népbiztosok pere. Ekkor lépett akcióba a szovjet kormány.[3] Először augusztus 8-án, majd az ezt követő hónapokban több alkalommal — táviratban, nemzetközi megbeszéléseken közvetítő útján — hozta a magyar kormány tudomására, hogy a népbiztosok életének megmentése érdekében a még Oroszországban tartózkodó magyar hadifogoly tisztek közül 1000-et internált, és közülük 10-et túszként kezel. A szovjet kormány ezzel az intézkedésével tárgyalásra akarta kényszeríteni a magyar kormányt egy csere érdekében.

Magyar részről 1920 nyarán még válaszra sem méltatták a szovjet táviratot. A magyar politikai körökben ugyanis az az illúzió élt, hogy a szovjet hatalom nem fog megerősödni, bukása pedig mindenféle tárgyalást feleslegessé tesz. A szovjetek ismételt nyomatékos felhívására — a megváltozott nemzetközi helyzetben — végül is 1920. december 25-én közölték, hogy haj-

[1] Magyar Törvénytár, 1921. évi törvénycikkek. 358. old.

[2] Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. Kossuth Könyvkiadó 1964. 82—98. old.

[3] A kérdésről megjelent irodalom: A népbiztos-per 40. évfordulójára. Dokumentumok. Közli: *Szabó Ágnes.* Párttörténeti Közlemények, 1960. 4. sz.; *Sarlós Márton:* A kommunista előítéletek kiszabadító szovjet akciók. Különlenyomat A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga című tanulmánykötetből. Akadémiai Kiadó 1959.; *Gábor József:* A szovjet kormány akciója a magyarországi fehérterror üldözöttjeinek megmentésére. Párttörténeti Közlemények, 1964. 4. sz.; *Rév Erika:* A népbiztosok pere. Kossuth Könyvkiadó 1969. 263—276. old.

landók tárgyalni az elítélt népbiztosok és a hadifogoly tisztek kicseréléséről.

A tárgyalások 1921 januárjában Reválban (ma Tallin), Észtország fővárosában kezdődtek meg. A magyar fél álláspontját Arnóthy Jungerth Mihály, a szovjetét Litvinov képviselte. A megbeszélések során az álláspontok nehezen közeledtek egymáshoz. A magyar kormány ugyanis engedmények nélkül akart eredményeket elérni. Ebben szerepet játszottak a hazai konzervatív, reakciós erők, amelyek ellenezték a tárgyalásokat, helyettük további retorziókat tartottak volna célszerűbbnek. Elképzeléseiket látszott igazolni olyan nemzetközi esemény is, mint pl. az 1921 márciusi kronstadti ellenforradalmi felkelés.

Szovjet részről a cserejavaslat először csak a 10 népbiztosra és a túszként őrizetbe vett tisztekre vonatkozott. A magyar kormány ezt úgy módosította, hogy a népbiztosok kiadatására csak valamennyi hadifogoly tiszt — számukat mintegy két és félezerre becsülték — hazatérése után kerüljön sor. A módosítás elfogadhatatlan volt, mert végül is nem nyújtott garanciát a népbiztosok életére. A későbbiekben a megbeszélések kiterjedtek más, a Tanácsköztársaság alatti tevékenységükért perbe fogottakra és valamennyi hadifogoly tisztre. A szovjet javaslat az volt: Szovjet-Oroszország kész hazaengedni a mintegy 400 politikai fogoly ellenében valamennyi ott tartózkodó magyar tisztet, a csere nem egyszerre, hanem több csoportban történne, amelynek üteme attól függ, hogy magyar részről mikor, milyen csoportokban indítják útnak a letartóztatott kommunistákat, szocialistákat. Közvetlenül a rigai egyezmény megkötése előtt már ez a koncepció volt a tárgyalás alapja. 1922 júniusában a szovjet—orosz kormánynak sikerült még egy pótegyezményt is elfogadtatnia, amely kiterjedt már azokra is, akiket a kommunista mozgalom újjászervezésében való részvételük miatt tartóztattak le.

A csere végrehajtása vontatottan haladt, évekig elhúzódott, ezért 1924 szeptemberében újabb egyezmény megkötése vált szükségessé, amely a még Szovjet-Oroszországba nem szállított kommunistákra, illetve a még ott levő hadifogoly tisztek felkutatására és hazaszállítására vonatkozott.

A tárgyalások idején mindkét fél törekedett arra, hogy követeléseit megfelelő dokumentumokkal támassza alá. A szovjet kormány névjegyzékek alapján kérte ki a magyar politikai elítélteket. E névjegyzékek összeállításában a magyar kommunista emigrációra támaszkodott. Tekintettel arra, hogy a magyar kormány igyekezett minél több nehézséget támasztani a csere lebonyolításában, ezért az egyes személyek felkutatása nem ment simán, több esetben közölték. hogy a listán szereplők a magyarországi börtönökben nem találhatók. A névjegyzékek pontosításában nagy segítséget adtak az első csoportokban Szovjet-Oroszországba érkezettek.

A csereakció zavartalan végrehajtása nemcsak a kormányzati szervek számára adott munkát, jelentős erőpróbája volt a magyar és a nemzetközi munkásmozgalomnak is. Az osztrák, a cseh, a német szociáldemokraták és kommunisták közvetlen segítséget nyújtottak az átutazó politikai foglyoknak. A kommunisták és szociáldemokraták együttműködésében az egyetértés mellett megmutatkoztak a munkásmozgalom e két irányzata közötti ellentmondások is. A nyugat-európai szocialista pártok arra törekedtek, hogy a kiszabadított szociáldemokraták közül minél kevesebben telepedjenek le Szovjet-Oroszországban. A szovjet kormány a csere során nem tett különbséget kommunisták és szocialisták között, s megadta a lehetőséget a kiszabadítottaknak Szovjet-Oroszország elhagyására.

Az egyezmények alapján összesen 402 politikai fogoly és családja utazott ki a Szovjetunióba A 382 elítélt és 20 vizsgálati fogoly közül 24-et halálra. 45-öt pedig életfogytig tartó büntetésre ítélt a magyar bíróság.

A közreadott dokumentumok egy része fordítás. Az eredeti nyelvet, ha nem magyar volt, megjelöltük.

Az aláírás nélküli levelek korabeli másolatok fotokópiái. Az aláírásokat kétséget kizáróan, más korabeli dokumentumok aláírásaival való összehasonlítás alapján állapítottuk meg. Az aláírók nevét a dokumentumok szerkesztett címében megadtuk.

1.

Részlet a magyar kormány megbízottja, Arnóthy Jungerth Mihály feljegyzéseiből

1921. január 11.

Délelőtt 10h-kor Teleki miniszterelnök úrnál értekezlet volt. Jelen volt: Teleki min. elnök, Tomcsányi igazságügy min., Kánya követ, Thimko, Moldoványi ügyész és én. Értekezlet megkezdésekor alábbi programpontokat adtam át miniszterelnök úrnak:

1. Kikre vonatkozzék a tárgyalás. (Visszatartott intelligencia-népbiztosok és Magyarországon levő orosz foglyok.)
2. Mily álláspont foglalandó el az oroszoknak esetleg felhozott következő követeléseire:
   a) a népbiztosokon kívül kommunizmus miatt elítélt egyének szabadon bocsátása kérdésében.
   b) Zalaegerszegen és Csóton kommunista felfogásuk miatt internált egyének kibocsátásának követelésével szemben.
   c) A kommunizmus miatt külföldre menekült magyar állampolgárok hazabocsátása kérdésében.
   d) Az Oroszországban magukat kommunistáknak valló egyének büntetlen hazaengedése.
   e) A Vörös Hadsereg volt tagjai mily bánásmódban részesüljenek.
3. A kicserélés módozatai.

A miniszterelnök bevezető szavai után Tomcsányi igazságügy miniszter szólott az első kérdéshez. Meglepetésemre egész más tónusban és alapon beszélt a népbiztosokról, mint eddig. Az egész tárgyalás azon átirata alapján indult meg, hogy a népbiztosok kicseréléséhez hozzájárul.[4]

A sürgöny szövegét, melyet az oroszoknak küldtünk, jóváhagyta.[5] A sajtónyilatkozatot pedig, melyet a min. elnök leadott[6] s melynek szintén még a kicserélés volt az alapja, maga javította át. Tegnapról mára meg határozottan azon az állásponton volt, hogy semmi

[4] OL. A magyar igazságügyminisztérium Bi 550/1. sz. átirata. 1920. november 20.

[5] Az 1920. december 25-én kelt sürgönyben Teleki Pál bejelenti tárgyalási készségét.

[6] Teleki Pál sajtónyilatkozatát lásd: Világ, 1921. január 4., Proletár, 1921. január 13.

esetre sem adja ki a népbiztosokat. Törvényellenesnek, bel- és külpolitikai szempontból hátrányosnak mondja.

Amit ő engedhet: 1. hogy a négy halálos ítéletet nem hajtatja végre, hanem életfogytiglan tartó szabadságvesztésre megkegyelmeznek neki.[7] Ha ezzel szemben nem adnák ki az összes foglyainkat, kilátásba lehet nekik helyezni, hogy az összes 10 népbiztos büntetését 15 évre kegyelmezik meg.

Az igazságügyminiszter ezen álláspont változtatása annyira lehetetlen helyzetbe hozta az egész ügyet, hogy én ily körülmények között — látván hogy semmiféle argumentum nem tudja eddigi álláspontja vállalására bírni — azt ajánlottam, hogy ne menjünk Revalba tárgyalni, mert ez csak árthat hadifoglyainknak. Az amit az igazságügyminisztérium adni akar, az oroszok szemében semmi. Az ő felfogásuk ugyanis az, hogy a népbiztosok csak a mai kormánnyal ellenkező politikai nézetük miatt lettek elítélve. Azok[nak] az élethossziglani büntetés helyett 15 év nem engedmény. Azt pedig bebizonyítani Litwinovnak, hogy ezek bűnösök, nem kívánhatja senki s az egész magyar bírói kar nem volna képes.

Szerintem tekintetbe kell venni azt, hogy a tárgyalások félbeszakítása esetén oly rettentő hatása lesz ennek a foglyaink sorsára, hogy sokkal jobb, ha nem kezdünk tárgyalásokat. A tárgyalásokkal, melyek igazságügyminisztérium által javasolt engedményekkel feltétlen kudarccal fognak végződni, csak kiélesítjük a helyzetet, s félek, hogy száz meg száz hadifogoly életébe fog kerülni.

Teleki szintén erre az álláspontra helyezkedett, úgyszintén Kánya követ úr s Teleki ajánlotta, hogy kegyelmezzünk meg a halálraítélteknek s bújjunk ki így a tárgyalások alól. — Ezt a foglyok sorsára mindenesetre jobbnak tartottam, mint biztos eredménytelenséggel tárgyalásokba bocsátkozni.

Tomcsányi azonban megadva látja a tárgyalás lehetőségét az ő engedményeivel. Ha nem fogadják el, nem tehet róla a magyar kormány. Sőt szerinte nem is kérték, erről egyáltalán ők nem tettek említést, és mi sem a velük való érintkezésben. Azonkívül nincs is módunkban őket kiadni, ha nem akarnak menni. Magyar állampolgárokat nem tudunk kiutasítani. Ez törvénytelenség, parlament elé való. Demoralizálja a bírói kart. Oroszország akkor bármikor előállhat avval, hogy nem szabad valamilyen ítéletet végrehajtani, mert visszatartanak hadifoglyot. A külföld előtt blamálva vagyunk, a belföldön veszedelmes.

Csodálatos, hogy egy ember, ki másfél hónapig az ellenkező álláspontón volt, egy napról a másikra így változtasson egy ily fontos kérdésben véleményt.

Eléje tártam, hogy ebbe a diplomáciai zsákutcába ő vezetett minket, mert kizárólag az ő véleménye alapján kezdtük a tárgya-

[7] Az eredetiben így.

lásokat felvenni. Ő expressis verbis írásban fejezte ki, hogy a hadifoglyokkal szemben kész kiadni a népbiztosokat.

Hogy magyar állampolgárok, ezt akkor is tudták. A kérdés éppen az, hogy az igazságügymin. találja meg a jogi lehetőséget, hogy a kicserélés valahogyan megtörténhessék.

A bírói kar felháborodása tulajdonképp túlzott, mert az ő tevékenységére senki befolyást nem vett és nem akart venni. Az, hogy a magyar kormány, miután a bírói eljárás teljesen be van fejezve, egy külső kényszer alatt elhatározza magát, hogy ezer meg ezer ember megmentése érdekében nem hajtatja végre az ítéletet, nem sértheti a bírót.

Ha további ilyforma követelésekkel jönnének, azokat minden különös kár nélkül visszautasíthatnók, mert ily követelésekkel szemben mi még semmiképpen kötve nem vagyunk.

Külföld előtt szerintem ez nem árt nekünk oly nagyon. A külföld nagyon is fogja méltányolni, hogy a magyar kormány az orosz szovjet kormány brutális fenyegetéseivel szemben meg akarja menteni honfitársait.

Belföldi ítéletek és vélemények pedig rendesen a helyzetnek nagyon felületes ismerete folytán lehet[nek] csak ellene. Aki tudja, hogy hány fogoly van visszatartva, és azok mily sorsban vannak, s mily sors fog rájuk várni, óvatosabb lesz eme ügy megítélésében.

Azonkívül nem szabad elfeledni, hogy a hozzátartozók száma ma Magyarországon még mindig legalább 1 millió ember. Ezek pedig mind borzasztó csapásnak tartanák, ha a megindított tárgyalások minden további nélkül megszakíttatnának.

Teleki és Kánya teljesen az én véleményemen voltak. Tomcsányi nem engedett, vele tartott természetesen két alantasa. A tárgyalások felvételétől azonban nem akart elállni.

Miután Teleki miniszterelnök is kifejtette, hogy amit Tomcsányi engedni akar, az az oroszok szemében semmi, s hogy az ő véleménye szerint az igazságügymin. ezt az álláspontját eleitől kezdve kellett volna vállalni.

A vége a vitának aztán az volt, hogy elhatároztuk, hogy én elmegyek Revalba a fenti két pontra vonatkozó meghatalmazással. Ha az oroszok kikövetelik a népbiztosokat, akkor én instrukció kérés címen visszajövök, vagy Berlinbe megyek. A kormány akkor fog véglegesen dönteni a kérdésben, hogy kiadjuk vagy ily módon bújunk ki a tárgyalás alól.

PI Archívum. 685. f. 4/21. őe.

2.

Hirossik János levele Bécsből
a Moszkvában tartózkodó Kun Bélához és Rudnyánszky Endréhez

1921. január 28.

Kedves Kun és Rudnyánszky elvtársak,

a 3. posta útján megkaptuk K. elvtárs eddig első levelét. Azt hisszük, hogy most inkább lesz már alkalom K. elvtárs részéről, hogy velünk sűrűbben érintkezzék.[8] K. említi, hogy egy jelentésünket olvasta csupán. Amióta ezen az úton lehet küldeni dolgokat, minden héten megírjuk a fontosabb dolgokat. A revali ügyet illetőleg mi már intézkedtünk, még mielőtt a levél megjött volna. T. i. Berlinből ide továbbították K. B. táviratát és azt a parancsot, hogy Szántó menjen ki azonnal Berlinbe. Kiküldtünk egy nagy listát és egy kisebbet. A nagy még nem teljes, a kiegészítéseket utána küldjük Sz.-nak. A nagy az elérhető összes lefogottakról szól, a kisebb azokról, akiket elsősorban kellene kivinni. Bár roppant nehéz volt ennek az összeállítása, mert sok jogos és jogtalan érdek lett általa megsértve. Persze éppen ezért is a leghelyesebb volna, ha mindenkit ki lehetne vinni.

Az otthoni ébredők nagyon ágálnak a kicserélés ellen. Röpiratokat terjesztenek, melyben tiltakoznak ellene és azzal fenyegetőznek, hogy ott vannak a zsidó népbiztosok családjai, azokon lehet bosszút állni. A röpirat szövegét már elküldtük Szántónak.

Ruszinszkóban nagy a reakció. Majd mindenki le van fogva.[9] A Proletár e heti számában közlünk egy értesülést, mely szerint a csehek lepaktáltak Horthyékkal.[10] Szlovenszkóban meg volt a kongresszus, melyen elfogadták a 21 pontot és most teszik meg az előkészületeket a márciusi egységes pártalakulásra.[11]

Magyarországra vonatkozóan dolgozunk. A szakszervezeti bürok-

---

[8] Kun Béla 1920 második felében Szovjet-Oroszország különböző területein pártmegbízatásokat végzett. 1921 elején érkezett vissza Moszkvába.

[9] A megjegyzés az 1920 decemberi általános sztrájk leverését követő megtorlásokra utal.

[10] Proletár, 1921. január 27.

[11] A kongresszust 1921. január 16—17-én Lubochnanban tartották meg Szlovákia és Kárpátukrajna marxista forradalmi baloldali szervezeteinek küldöttei. Egyhangúlag elfogadták a Kommunista Internacionáléhoz való csatlakozás 21 feltételét, kivéve a 17. pontot, amelynek értelmében a pártot kommunista pártnak (a III. Internacionálé szekciójának) kellett nevezni. E kérdésben a döntést elhalasztották. Lényegében hasonló határozatot hozott a cseh forradalmi baloldal is 1921. január 1—2-án megtartott konferenciáján Prágában. Az egységes kommunista párt megteremtésére nem márciusban, hanem az 1921. május 14 és 17 között megtartott kongresszuson került sor. Ez volt a Csehszlovák Kommunista Párt alapító kongresszusa.

rácia és Vanczákék ellen erélyes akció van. Bérmozgalmak egymás után ütik föl a fejüket. Az irredenta szobrokra a leleplezés előtti éjjelen röpcédulákat ragasztottak a következő szöveggel:

„Megállj, Horthy Miki,
Lesz még prolidiki!"

Erre fogták le a nyomdászvezetőket. Az egyik szobor fényképét legközelebb hozzuk a Proletárban. Lap,. röpiratok állandóan mennek lefelé.

Üdvözli mindnyájukat

Hirossik

PI Archívum. 500. f. 2—8. őe. 6—7. l.

3.

Kun Béla levele az OK/b/P Központi Bizottsága Politikai Irodájához[12]

1921. augusztus 15.

Tisztelt Elvtársak!

Amint bizonyára ismeretes az Elvtársak előtt, a közeljövőben a magyarországi proletárforradalomban nagyrészt vezető szerepet játszott és felelős helyen dolgozó 400 elvtárs érkezik ide, Szovjet-Oroszország területére. Eme 400 elvtárs 2 esztendeje sínylődik Horthy börtöneiben, s nagy részük, ha nem is teljesen rokkant meg fizikailag, de az állandó kínzások folytán a legnyomorúságosabb állapotban kerül ide. Köztük egész csomó olyan intellektuális erő is, aki a nemzetközi munkásmozgalom szempontjából is kiváló értéket képvisel. Másrészről vannak közöttük ingadozó elemek, akiknek megnyerése a kommunizmus számára azonban feltétlenül érdeke a magyarországi proletárforradalomnak.

Bármi nehéz szívvel is teszi ezt Szovjet-Oroszország mai gazdasági helyzete miatt, a KMP KB-je mégis azzal a kéréssel fordul a polit. büróhoz, hogy az elvtársak anyagi ellátását Oroszország területén lehetővé tegye. Konkrétan a következőt kérem a KMP KB-jének határozata folytán, mint annak Oroszországban levő képviselője:

1. Nevezzen ki a polit. büró egy 3 tagú komissziót e 400 elvtárs ellátásának előkészítésére. Az OKP részéről javaslom Preobrazsenszkij elvtársat, a VCIK részéről Enuchidse elvtársat, a KMP részéről Kun Béla elvtársat.[13]

2. Bocsássa rendelkezésre pártúton a CK a Nikicki boulevardon

[12] Kun Béla 1921. augusztus 16-án Leninhez írt levelében is kérte a kicserélt magyar politikai elítéltek szovjet-oroszországbeli elhelyezésének támogatását. — Lásd: Párttörténeti Közlemények, 1960. 4. sz.

[13] A bizottság a javasolt személyi összetételben létrejött.

levő obszezsityét,[14] ahol a Komintern kiküldöttjei voltak elszállásolva és ezen kívül azt a házat, ahol jelenleg a likvidálás alatt álló Ausztroszovjet[15] helyiségei vannak. (Voroncovopole 3.) (Nevezett elvtársak nagy része valószínűleg a családját is magával hozza.)

3. Tegye lehetővé a CK azt, hogy az elvtársak munkaerejének helyreállítása céljából a kiküldendő bizottság a Narkomprodnál[16] szanatóriumi ellátásnak megfelelő ellátást biztosítson, a moszkvai szovjet útján pedig fűtőanyagot, valamint télikabátokat szerezzen ezen elvtársak részére.

A KMP mindent el fog követni, hogy az elvtársak mint emigránsok minél kevesebb ideig legyenek az orosz munkásság terhére, részben azáltal, hogy a kvalifikált munkaerőket itt Oroszországban kívánja munkához juttatni, egy részüket reevakuálja vagy a Komintern útján más országok forradalmi mozgalmába vezényelteti.

Tekintettel arra, hogy az épületek reparálást igényelnek, kérem sürgős határozat hozatalát, hogy a lakóhelyek téli lakás céljaira alkalmasak legyenek.

Kommunista üdvözlettel

PI Archívum. 500. f. 12/65. őe. 8. l.

4.

Kun Béla levele Moszkvából a KMP Központi Bizottságának Bécsbe

1921. szeptember 29.

Tisztelt Elvtársak!

Mellékelten egy fordítás, amelyre vonatkozólag Pogány elvtárshoz intézett levelemben részletesen írtam.

E hét folyamán a Voroncovopolén levő épület, valamint a pártiskola helyisége teljesen készen áll az érkezők befogadására. Ezenkívül biztosítva 30 szanatóriumi ágy Moszkva mellett és a szükséghez mérten Krímben. Azoknak is, akik nem szanatóriumban lesznek, szanatóriumi ellátás van biztosítva, ami alatt értsenek napi 1 font húst, 1 font fehér kenyeret, 24 zolotnyik vajat, 12 zolotnyik cukrot, 2 font főzeléket stb. Egyik házba, vagy szanatóriumba sikerülni fog egy magyar szakácsnőt szerezni. A nehézségek igen

---

[14] Kollégium.

[15] 1918. november 5-én Moszkvában megalakult a Szovjet-Oroszországban tartózkodó volt osztrák—magyar alattvalók szovjetje, amely részben átvette a volt osztrák—magyar birodalom képviseletével kapcsolatos ügyeket, elsősorban a hadifogoly misszió ügyeit. 1919 novemberében mint osztrák—magyar szovjet megszűnt, a továbbiakban mint önálló osztrák, illetve magyar szovjet működött. — A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban (1917—1922). Kossuth Könyvkiadó 1967. 258—259. old.

[16] Közélelmezési Népbiztosság.

nagyok a ruha ügyében, ellenben Pétervárott sikerülni fog mégis megszerezni a bundákat, illetve télikabátokat. Fa is lesz, ha nehézségek árán is. Nem kaptam semmi értesítést, ama megkeresésemre vonatkozóan, amelyet a kicserélendő elvtársak ügyében küldtem. Kérem gondoskodjanak különösen fehérneműről, toilettecikkekről (szappan, fogpor, fogkefe stb.) és ezeket legálisan küldjék a következő címre:

.....[17]

Itt mindenesetre nagy fogadtatást rendezünk a számukra és igyekszünk mindent megtenni, hogy jól érezzék magukat. Már most kérem azonban Önöket, foglalkozzanak sürgősen a reevakuáció gondolatával.

Kérem Önöket, ha csak lehetséges, tájékozódás céljából küldjék el levelezésük, instrukcióik, felhívásaik stb. másolatát.

Kérem küldjék el továbbá a szakszervezeti jelentéseket, különösen a famunkásokét.

Elvtársi üdvözlettel

Mellékletek.[18]

PI Archívum. 500. f. 12/66. őe. 13. l.

5.

Kun Béla levele Moszkvából a KMP Központi Bizottságának Bécsbe

1921. október 23.

Tisztelt Elvtársak!

A hadifoglyok első transzportja innét, miként ezt a „Proletár" szerkesztőségéhez intézett táviratomban már jeleztem, elindult,[19] és tudomásom szerint elindult Nyisztor vezetése alatt az első 60 ember is a kiszabadulók közül.[20] Ezeknek névsorát mellékelten küldöm. Kérem, szíveskedjenek a következő transzportok kapcsán intézkedni mindazon holmiknak az elküldéséről, amelyeket előző leveleimben kértem Önöktől, különösen jó volna, ha írószereket és papírt küldenének, minthogy ezt itt igen nehezen lehet kapni. Minden szeretetajándék részükre igen jól jön. Két ház már be van rendezve részükre: a Voroncovopole és a pártiskola. Mindenkiről rész-

[17] Az eredetiben a cím helye kipontozva.

[18] A mellékletek ez ideig nem kerültek elő.

[19] A Szovjet-Oroszországból útnak indított első tiszti csoport 1921. október 22-én érkezett Rigába, november 18-án Budapestre.

[20] Az első cserecsoportot 1921. október 18-án az ország különböző fegyintézeteiből a Budapesti Rendőr-főkapitányságon gyűjtötték össze. A hatvan elítélt 1921. november 3-án érkezett Moszkvába.

letes ankétlista[21] lesz kitöltve, amelyek másolatát tudomásulvétel végett az Önök számára is, minden transzport megérkezése után elküldöm, hogy a pártviszonyokról és a kiszabadulók jövendő szándékait illetően tájékozódva legyenek. Beszéltem a kiszabadulók jövendő sorsára nézve Leninnel, aki azt a tanácsot adta, hogy mindent kövessünk el, hogy a kiszabadulók ne mint emigránsok éljenek, hanem lehetőleg már itt kapcsolódjanak bele produktív párt- és kereső tevékenységbe, már a 3 hónapi szanatóriumi ellátás letelte után, vagy akiknek ez nem kell, az már előbb. Sikerült már a fát is megszerezni, úgy hogy fázni sem fognak. A legnagyobb nehézségek a ruha dolgában vannak. Fehérneműt már fognak kapni. A megérkezésről, fogadtatásról stb. táviratilag és levélileg is tudósítást fogok küldeni a „Proletár" számára. Általában az a véleményem, hogy ennek a kiszabadulásnak a politikai értékesítését most kellene igazán megkezdeni úgy az emigráció körében, mint otthon. Már most, mielőtt valamennyi transzport elhagyja Magyarországot, kellene mindenképpen megindítani a komoly mozgalmat a szakszervezetekben az általános amnesztia érdekében. Akármilyen kicsi is a befolyásunk a szakszervezetekben, nekem mégis az a véleményem, hogy ezt a mozgalmat éppen azért, mert a kiszabadítás a mi művünk, nekünk kellene vezetnünk.

Elvtársi üdvözlettel:

Mellékelve: Névsor.[22]

PI Archívum. 500. f. 12/66. őe. 15—16. l.

6.

A KMP Központi Bizottságának távirata Bécsből Kun Bélának Moszkvába

1921 október

A mai napon a következő rádiótáviratot intéztük Csicserinhez: „A magyar kormány Kéri Pált, a kitűnő forradalmárt, akit mint gróf Tisza állítólagos gyilkosát halálra ítéltek,[23] törölni szándékozik a cserefoglyok jegyzékéből, azzal az indoklással, hogy Kérit nemcsak kommunista újságcikkek miatt 10 évre, hanem Tisza meg-

[21] Kérdőív.

[22] A jelzett névsor itt hiányzik, de az igazságügyminisztérium anyagában Ig. Min. Bi 550. számon megtalálható.

[23] Kéri Pál újságíró az 1918-as polgári demokratikus forradalom tevékeny részese. Az ellenforradalom idején perbe fogták mint Tisza István gyilkosainak felbújtóját. 1921. október 5-én ítélték halálra. A szovjet kormány többszöri intervenciója után vették fel a kicserélendők sorába. 1922-ben cserélték ki. Nem maradt a Szovjetunióban, 1923-ban Ausztriában telepedett le.

gyilkolása miatt halálra is ítélték. Rendkívül megbízható budapesti forrásokból éppen most tudjuk meg, hogy a magyar kormány Kérit sebtében ki akarja végeztetni. Amint Ön bizonyára tudja, a horthysta bírák valamennyi népbiztost és a többi kommunistát is mint közönséges gonosztevőket, rablókat és gyilkosokat ítélték el. Ha azonban Kéri, mint ahogy állítják, Tiszát meggyilkolta volna, akkor Tiszának, a reakciós háborús uszítók vezetőjének a meggyilkolása vitathatatlanul politikai gyilkosság volna. A magyar kormány ebben a tekintetben az orosz szovjet kormánnyal szemben szerződésszegést követ el. Megtagadja Kéri kiszolgáltatását és szándéka az is, hogy kivégeztesse azzal a további indokolással, hogy Tisza meggyilkolása még a magyar tanácsdiktatúra előtt történt, és az orosz kormánynak nincsen joga ahhoz, hogy olyan gonosztevőket, akik még a tanácsdiktatúra előtt követtek el valamit, mentesítse a büntetéstől. Ha a magyar kormánynak sikerül Kéri esetében a szerződésszegést büntetlenül elkövetnie, úgy ez azt jelenti, hogy a csereforgalyok sorsát a magyar igazságszolgáltatás önkényes döntésétől tesszük függővé. Kérjük Önt, akadályozza meg diplomáciai akcióval Kéri kivégzését. Közölje a magyar kormánnyal, hogy a szovjet kormány ragaszkodik ahhoz, hogy Kérit ellentmondás nélkül és azonnal kicseréljék. Kérjük a szovjet kormányt, hogy szedjen három megfelelő magyar túszt, közöttük feltétlenül Marschall tengerésztisztet, Horthy személyes barátját és Héjjas hadnagyot, a hírhedt magyar terrorista fivérét. Kérjük, hogy a szovjet kormány hozza nyomban nyilvánosságra erre vonatkozó diplomáciai jegyzékét. Ezeknek a rendszabályoknak rendkívül sürgős végrehajtása Kéri Pál számára, akit mindenképpen ki akarnak végezni, életkérdés. Kérjük továbbá, hogy tegyenek közzé hivatalos tájékoztatást a csereakció eddigi állásáról. Kizárólag a magyar fehér sajtó információira vagyunk utalva. Ezek szerint az első szállítmány még e hét folyamán elindulna Budapestről. Schlesinger Mór[24] Budapesten volt anélkül, hogy arról tudtunk volna. Csak a fehér sajtó tájékoztatta, kár, hogy nem utasították arra, hogy kapcsolatba lépjen velünk. Állítólag Moszkvába vagy Petrográdba utazott volna. Kérjük azonnali válaszát a bécsi szovjet képviselet útján. Egyidejűleg a Kommunisták Magyarországi Pártjának a Végrehajtó Bizottságban[25] levő képviselőjéhez, Kun Béla elvtárshoz is fordultunk. Kérjük Önt, lépjen vele érintkezésbe. A KMP Központi Bizottsága."

Kérem lépjen érintkezésbe azonnal Csicserinnel. A magyar kormány azt állítja, hogy a jegyzékben név szerint feltüntetett 400

[24] Dr. Schlesinger Mór német szociáldemokrata, a Nemzetközi Vöröskereszt és Szovjet-Oroszország megbízásából részt vett a fogolycsere lebonyolításában.

[25] Pontosan: a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságában.

kommunista közül 100 nem található. Ebben az ügyben szintén sürgősen tennie kell valamit. Kérjük azonnali rádióválaszát mind Bécsbe, mind Berlinbe.

A KMP Központi Bizottsága

PI Archívum. 500. f. 12/66. őe. 46—47. l. Eredeti nyelve német.

7.

Kun Béla levele Moszkvából a KMP Központi Bizottságának Bécsbe

1921. október 28.

Tisztelt Elvtársak!

Mellékelten két példánya a kicserélendők névsorának, a Magyarországon végzett kutatások alapján történt megjegyzésekkel.[26] A megjegyzések jelentése Schlesinger okt. 5-én kelt levele szerint a következő:

1. Ja = a kérdéses személy kihallgatása megtörtént, vele a 2. sz. minta szerinti jegyzőkönyvet felvették és arra a kérdésre, hogy kíván-e kivándorolni, igennel felelt.

2. Nein = ugyanaz, mint az első pontban, azzal a különbséggel, hogy a kérdésre nemmel felelt.

3. Nicht verhört = az illető személy tartózkodási helye megállapítva, de a 2. sz. jegyzőkönyv vele még nem vétetett fel, s így nem nyilatkozhatott arra vonatkozóan, hogy kéri-e Oroszországba való kivándorlásának lehetővé tételét.

4. A negyedik kategória: *„unbekannte Personen"*.

5. Az ötödik kategória: *„unbekannter Ort"*, annyi, mint hogy az illető személy tartózkodási helyének megállapítása most van folyamatban.

Mellékelten a kiszabadulókkal felveendő jegyzőkönyv mintája, német és magyar szövegű, 2—2 példányban.[27]

A legsürgősebb feladat a következők megállapítása:

a) A „szabadon bocsájtottak"-nak jelzettek tényleg szabadon vannak-e bocsájtva. (Biermannról[28] az van írva, hogy szabadon eresztették, viszont erről én nem tudok semmit, s az a gyanúm, hogy a szabadoneresztés azt jelenti, hogy internálva van!)

b) „Unbekannte Personen" kategóriába tartozók személyazonossága megállapítandó. (Ezt, minthogy azt hiszem, hogy itt nagy sze-

[26] A melléklet megtalálható PI Archívum. 500. f. 12/73. 22—25. l.

[27] Lásd uo.

[28] Biermann István magántisztviselőt, a Tanácsköztársaság idején a Budapesti Munkástanács egyik vezetőjét 1 év 4 hónapi börtönre ítélték. Szabadulása után internálták. 1922 februárjában, a III. cserecsoporttal került ki Szovjet-Oroszországba.

repet játszik a nevek elírása, oroszból magyarra való átírása, majd németre, a „Világosság"[29] kezeim között levő példányaiból magam is igyekszem ezt megállapítani!)

c) Az „unbekannter Ort" jelzésűek tartózkodási helye megállapítandó.

Mindezek alapján feltétlenül szükségesnek tartom, hogy az elvtársak ezt a munkát haladéktalanul végezzék el és haladéktalanul juttassák el hozzám összes megállapításaikat, ha másként nem, külön kurir útján juttassák el Berlinbe a követséghez, Pichler és Endre[30] által ismert címre, s ez a barátunk haladéktalanul továbbítja hozzám.

Tegnapi, Hilgerrel[31] való tárgyalásaim eredménye a következő: Hilger kijelentette, hogy alapos a feltevése, mely szerint Jungerth hajlandó azok helyébe, akiket szabadon bocsájtottak vagy akik „unbekannte Personen"-ként vannak megjelölve, akik meghaltak, esetleg mások kibocsátása érdekében közbejárni, ha azt látja, hogy a magunk részéről a transportokba fokozatosan felvesszük az Andronovszky-lágerben ülő túszokból valókat is. A magam részéről kijelentettem, hogy e tekintetben közbenjárok az illetékes orosz hatóságoknál, s amennyiben erre vonatkozólag Jungerth garanciát nyújt, az írásos nyilatkozat után minden transzportba bekerül néhány az Andronovszky-lágerben ülők közül.

Ha csakugyan volna az „unbekannte Personen" kategóriában nem létező személy (ezt én, minthogy a névsor összeállításában részt nem vettem, nem tudom elbírálni!), úgy kérem igyekezzenek hasonló hangzású névvel bíró elvtársakat kikeresni, vagy hasonló vezeték és más keresztnevű egyéneket stb. stb., s ezen az úton „helyreigazítás" címén próbálunk meg, függetlenül a Jungerthtel való esetleges megegyezéstől is néhány más egyént kiszabadítani.

Ezen kívül, illetve ezekkel együtt szíveskedjenek egy körülbelül 50 személyből álló pótlistát a kiszabadítás kívánatosságának sorrendjében összeállítani, hogy így a „kiszabadultak"-nak jelzettek, a meghaltak stb. helyett ezeket is bele lehessen foglalni *esetleg* a kiszabadítandók közé. Arra való tekintettel, hogy egy birtokomban levő levélben Fonyó Anna elvtársnő azt írja, hogy „legilletékesebb helyen" arra történt célzás, hogy a listák összeállításánál protekciók érvényesültek, a párt mai viszonyai között én nem vagyok hajlandó továbbra sem a listát a magam felelősségére össze-

---

[29] Az Ausztriában élő magyar centrista szociáldemokrata emigránsok lapja, amely szintén foglalkozott a fogolycsere-akcióval.

[30] Pogány József és Rudnyánszky Endre.

[31] Dr. Hilger Gusztáv a német kormány és a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottja, aki a szovjet és a magyar kormány közötti megállapodás értelmében német részről ellenőrizte a fogolycserét.

állítani.[32] Kérem tehát, hogy az ügy érdekében ezt a pótlistát minél hamarabb küldjék el, és összeállításánál úgy járjanak el, hogy minél kevesebben tudjanak a pótlista létezéséről, minthogy ezeknek kiszabadítása egyáltalán nem biztos, a felesleges illúzióknak keltése az amúgy is ideges emigráns-atmoszférában, véleményem szerint elkerülendő.

Meg akarom itt rögzíteni, hogy a kiszabadulók ügyében kelt leveleimre mind ez ideig egyetlen egy választ nem kaptam. Kérem szíveskedjenek ezt a levelemet a jelzett módon feltétlenül megválaszolni.

Kommunista üdvözlettel:

PI Archívum. 500. f. 12/66. őe. 20—21. l.

8.

Kun Béla levele Moszkvából a KMP Központi Bizottságának Bécsbe

1921. december 9.

Tisztelt Elvtársak!

Értesítem Önöket, hogy a második kicserélési szállítmány dec. 12. vagy 13-án Moszkvába érkezik. A vett értesülések szerint kb. másfél ezer tiszt érkezik meg rövid időn belül Szibériából, minden hallatlan szállítási nehézség ellenére. Az orosz és magyar kormány közt legközelebb újabb tárgyalások indulnak meg egy pótszerződés tárgyában,[33] s így sikerülni fog minden valószínűség szerint hamarosan helyreütni azokat a hibákat, amelyek az előbbi KB hiányos adatszolgáltatásai folytán a kicserélés dolgában keletkeztek. Mindenesetre sikerülni fog kiszabadítani a névsorban foglaltakon kívül az összes halálraítélteket, viszont azokat is, akik életfogytiglan vannak elítélve. Az előkészítő munkálatokat e tekintetben a kiszabadult elvtársaknak egy bizottsága végzi, s hogy további pontos adatokhoz jussunk, mindenesetre fel fogjuk használni az ideérkező elvtársak értesülését is a börtönben ülőkre vonatkozólag.

A Bécsben feladott csomagok még nem érkeztek meg, kérem távirati úton értesíteni, hogy milyen úton mentek el, hogy utána járhassak és megsürgethessem azokat. Schlesinger, aki jelenleg itt tartózkodik, a jövő héten Magyarországra megy az újabb transzportok dolgában. Minden esetre oda fogunk hatni, hogy minél hamarább kiszabaduljanak néhányan a vezető elvtársak közül is, mint

[32] Utalás az ebben az időben a KMP KB-n belül folyó frakcióharcokra. Lásd *Szabó Ágnes:* A KMP újjászervezése. 1919—1925. Kossuth Könyvkiadó 1970. 91—148. old.

[33] Az újabb megállapodás ügyében a tárgyalások 1922 első felében folytak. Az 1921. július 28-i szerződést kiegészítő megállapodást 1922. július 15-én, ugyancsak Rigában írták alá.

pl. Bokányi, Kelen, Jancsik, Rabinovics, valamint Kéri.[34] A továbbiakra vonatkozóan a következőkre kérem Önöket:

Itt egy egész csomó intellektuel lesz, akinek megélhetése Oroszországban nyelvi nehézségek miatt nem igen van biztosítva, ezeket legjobb volna a successziós államokban elhelyezni, annál is inkább, mivel sokan közülük odavaló illetőségűek. Ennek azonban előfeltétele, hogy beutazási engedélyt biztosítsunk részükre Ausztriába.[35] Kérem lépjenek érintkezésbe egész hivatalosan az osztrák szociáldemokrata párttal és folytassanak velük tárgyalásokat ebben az irányban, hogy ez lehetségessé váljék. A tárgyalások során a kívánságukat kérem formulázzák a következőképpen: tekintettel arra, hogy az orosz kormány és a magyar kommunisták nem tettek különbséget kommunisták és szociáldemokraták közt, az osztrák szociáldemokraták is nyújtsanak védelmet pártkülönbségre való tekintet nélkül úgy a kommunistáknak, mint a szociáldemokratáknak, akik jelenleg Oroszországban tartózkodnak.

A remélhetően közeli viszontlátásig

kommunista üdvözlettel:

PI Archívum. 500. f. 12/66. őe. 41. l.

9.

Szántó Béla levele Kun Bélának Moszkvába

1921 december

Kedves Kun elvtárs!

Mellékelten küldöm a II. transzportra vonatkozó megjegyzéseimet. Legyen szíves ezt a kicserélt elvtársakkal mielőbb megválaszoltatni. *Látok egy törekvést, hogy az általunk kikért 10—15 évre elítélt elvtársak helyett kiküldenek hasonló nevű 2—3 évre elítélt embereket.*

Régebben megküldtük megjegyzéseinket az egész kicserélési névsort illetőleg. Volt 5 név, mely 2-szer fordult elő a listában, vannak akiket tényleg megöltek, akik megszöktek vagy máshol kiszabadultak. Ezek helyett mindenképpen lehet hasonló nevű, súlyosan elítélt elvtársakat — tévedés címén — megjelölni. Erre vonatkozó névsort a napokban fogunk küldeni. De megjegyzem, hogy ezirányban az ott levő 120 elvtárs sokkal biztosabban tud jó és megbízható adatokat adni. Valószínűleg megjárták az összes börtönöket, tudják

[34] Bokányi Dezső a III. csoporttal, 1922 februárban, Kelen József, Kéri Pál, Jancsik Ferenc, Rabinovics József az V. csoporttal, 1922 júniusában ment a Szovjetunióba.

[35] A kicseréltek közül többen nem Szovjet-Oroszországban telepedtek le. Az említett Kéri Pálon kívül, pl. Ágoston Péter, Kalmár Henrik, Glatter József, Fáber Oszkár, Róbert Oszkár.

kik voltak és vannak ott, mennyire vannak elítélve. Nagyon jó volna, ha valamennyi kicserélt elvtárs összeírná mindazok nevét, akiről tudja biztosan, hogy hol voltak és mennyi időre ítélték el őket. Azonkívül mindazt is, amit az egyes elítélt családi viszonyairól tud. Nős, hány gyermeke van, különösen azt, hogy a családnak milyen úton lehet valamelyes segélyt eljuttatni. Az általunk megindított segélyezési akció[36] érdekében van szükségünk az elítéltek hozzátartozóinak *egészen pontos* lakáscímére. A közölt adatokat azután mi itt feldolgozzuk.

E pillanatban még nem tudjuk, hogy részt vesznek-e felhívásunk alapján a szoc. dem. pártok a mi ezirányú akciónkban.[37] Ha nem, akkor fogunk csak [a] visszatérni utazók[38] érdekében a független szoc. dem. pártokkal (osztrák és német) érintkezésbe lépni.

Nem kaptam még értesítést arra, hogy lehet-e valamit tenni Csorba Máriának Franciaországban fogságban levő fia érdekében?[39]

Egyéb dolgokról külön még.

Valamennyi kicserélt elvtársnak forró üdvözletemet!

Mélyen üdvözli

Szántó Béla

PI Archívum. 500. f. 12/66. őe. 53—54. l.

10.

A Jurenyev által Jakubovicshoz[40] intézett távirat Kun Bélának megküldött másolata

1922. május 17.

Közlöm Jungerth jegyzékére adandó válaszom tervezetének összefoglalását:

„Minthogy a magyar kormány beleegyezett abba, hogy az ötödik

---

[36] A bebörtönzöttek és családtagjaik támogatása 1923 novemberéig — a Magyarországi Vörös Segély megalakulásáig — egyrészt a családtagok nevére feladott értéklevél útján, másrészt az MSZDP jogvédő irodáján keresztül történt a párt vezetőinek hallgatólagos tudomásával.

[37] E kérdésre vonatkozóan lásd a 8. sz. dokumentumot.

[38] Az eredetiben így. Értelemszerűen: szándékozók.

[39] Csorba Mária fia, Kovács Péter a Tanácsköztársaság idején a szegedi direktórium tagja volt. Szeged megszállása után a franciák fogságába került, majd megjárta Franciaország különböző börtöneit. A st. pierre-i, majd nimes-i börtönben — ahol több magyar fogoly is volt — raboskodott André Marty, aki szabadulása után akciót indított a magyar elvtársak kiszabadításáért, amelynek eredményeként sikerült valamennyiük számára kegyelmet kieszközölni, de Kovács Péter eközben, 1925-ben Cayenne-ban meghalt.

[40] Jurenyev és Jakubovics a fogolycsere lebonyolításában részt vevő szovjet megbízottak.

szállítmánnyal útnak indítja Oroszországba az alapjegyzékben felsoroltak közül a jelen pillanatban feltalálható összes kommunistákat (többek között Jancsikot, Kelent, Rabinovicsot, Dovcsákot, Haubrichtot és másokat), valamint hogy a magyar kormány beleegyezett az Önnek f. évi május 11-én átadott kiegészítő jegyzékben szereplő 93 kommunista kiadásába, kormányom nevében támogatom az Ön levelében a krasznojarszki túszok cseréjére nézve kifejtett módozatokat, és egyetértek azzal, hogy intézkedjenek és ezeket a kommunistákért a lehető leggyorsabban valóban cseréljék ki. Annak megkönnyítésére, hogy a magyar túszok és foglyok július 1-ig Moszkvába érkezzenek, körlevelet fogunk küldeni valamennyi helyi hatóságnak és azt a sajtóban is közzé fogjuk tenni. Ebben a körlevélben tudtul fogjuk adni, hogy valamennyi magyar hadifogolynak megengedjük, hogy útra keljen hazájába, amihez az út folyamán a szükséges támogatásban kell őket részesíteni. Továbbá az alapjegyzékben szereplő és július 1-ig Magyarországon megtalált valamennyi kommunistát útba kell indítani Oroszországba. Befejezésül kérem Önt, igazolja azt az ígéretét, hogy legkésőbb július 1-én útnak indítják Oroszországba a kicserélt és a kicserélendő kommunisták hozzátartozóit. Végezetül meggyőződésem, hogy az orosz kormány éppoly maradéktalanul teljesíti kötelezettségeit, mint a magyar."

Kérem Önt, vitassa meg választervezetemet Kun Bélával és jelentkezzék holnap, 18-án 20 órakor a közvetlen vonalon, hogy véglegesen megegyezzünk. 1922. május 17. Jurenyev.

1922. június 6.

Rákosi elvtárs!

Beszéljen gyorsan a magyar elvtársakkal és még ma vagy holnap mondja meg nekem véleményét.

G. Zin.[41]

PI Archívum. 500. f. 12/62. őe. 14—15. l. Eredeti nyelve orosz.

Közli: *Imre Mátyásné — Szabó Ágnes*

---

[41] G. J. Zinovjev.

Román és magyar történészek tudományos tanácskozásai

A Román Kommunista Párt KB mellett működő Politikai-Társadalmi és Történettudományi Intézet és az MSZMP KB Párttörténeti Intézete közötti megállapodás alapján a két intézet történészei 1971. március 26—27-én Budapesten, 1971. december 6—9-én Bukarestben eszmecserét folytattak Románia, illetve Magyarország felszabadulás utáni történetének egyes kérdéseiről.

A budapesti tanácskozásról, a vitában felvetődött fontosabb kérdésekről a Párttörténeti Közlemények (1971. 2. sz.) rövid összefoglalóban részben már tájékoztatta olvasóit.

A bukaresti vitaülésen román részről részt vett: *Gheorghe Zaharia* igazgatóhelyettes (vitavezető), *Gheorghe Matei*, az „Anale" főszerkesztője, *Paraschiva Nichita*, a „Népi demokratikus forradalom Romániában" szekció vezetője, *Gheorghe Ţuţui* és *Ion Alexandrescu* a szekció tagjai, *Vladimir Zaharescu*, „A forradalom és a szocialista építés más országokban" szekció vezetője, *Gheorghe Surpat*, „A szocializmus építése Romániában" szekció vezetője, *Valentine Popovici* szekcióvezető, *Constantin Barbulescu*, a „Történelmi Könyvtár" sorozat főszerkesztője. Intézetünk megbízásából pedig *Habuda Miklós* szekcióvezető, *Rákosi Sándor* tudományos főmunkatárs és *Strassenreiter Erzsébet* tudományos munkatárs.

E tanácskozás napirendjén a munkáshatalom kivívásának belső és külső feltételei; a kommunista párt politikája a munkáshatalom kiépítésének és megszilárdításának idején Romániában, illetve Magyarországon, valamint e két téma historiográfiájának áttekintése szerepelt.

A bukaresti eszmecserével befejeződött az a tanácskozás, amely a népi demokratikus korszaknak a szocialista építés kezdetéig tartó időszakával foglalkozott. Ezért célszerűnek látszik együtt összefoglalni a két vitaülést.

Azok az álláspontok, értékelések, amelyeket a magyar történészek hazánk népi demokratikus korszakának történetével kapcsolatban kifejtettek, ismertek. Összefoglalónk tehát főként azt célozza, hogy a tanácskozókra kölcsönösen megküldött tézisek alapján számot adjon a román történészeknek az egyes témakörökben elért legújabb kutatási eredményeiről. Ismertetésünkben természetszerűen figyelembe vesszük azokat a kiegészítéseket is, amelyek a vita során, illetve a magyar résztvevők kérdéseire adott válaszként hangzottak el.

P. Nichita *„A forradalom jellege Romániában az 1944—48-as években és az RKP politikája"* című téziseiben megállapítja, hogy Románia a második világháború előtt közepes fejlettségű kapitalista ország volt, erős kisárutermelő szektorral és a mezőgazdaságban bizonyos félfeudális maradványokkal, valamint a külföldi monopóliumok jelentős befolyásával. Ennek követ-

keztében a proletariátus és a burzsoázia; a parasztság, valamint a földesurak és a burzsoázia; a román nép és a külföldi imperializmus között feszülő három alapvető ellentmondás határozta meg a forradalom objektív feltételeit.

Az Antonescu-féle katonai-fasiszta diktatúra bevezetése (1940 szeptember) és a német fasiszta csapatok jelenléte elmélyítette a társadalmi-politikai ellentéteket. „A fasiszta és fasisztabarát körök politikája, az ország alárendelése a náci Németországnak és beletaszítása a szovjetellenes háborúba, jelentősen növelte a legsürgősebben megoldandó általános — demokratikus és nemzeti jellegű — feladatok mennyiségét" — olvashatjuk a tézisekben. Ezért az RKP az antifasiszta harc és a nemzeti felszabadulás feladatait helyezte előtérbe. E politika eredményeként az 1944 augusztusi felkelésben részt vettek „a legszélesebb társadalmi erők, kezdve a kommunista párt vezette munkásosztálytól egészen a burzsoá társadalmi rend piramisának csúcsáig — a régi burzsoá pártokig és a királyig".

P. Nichita megállapítja, hogy a népi demokratikus forradalom egységes folyamatként, az egész nép antifasiszta mozgalmából fejlődött ki, s az 1944 augusztusi felkeléssel kezdődött. Menetében két, egymástól elválaszthatatlan szakaszt lehet megkülönböztetni. Az 1944 augusztusa és 1947 vége közötti periódus általános demokratikus jellegű volt, az 1947 végétől kezdődő szakasz fő tartalmát pedig a munkásosztály hatalmának megvalósulása és a szocializmus építése határozta meg. „A romániai forradalom kibontakozása, majd teljes győzelme — mutat rá a szerző — azoknak a kedvező nemzetközi körülményeknek is tulajdonítható, amelyeket a következők jellemeztek: a háború nehezét viselő szovjet hadseregnek és a Hitler-ellenes koalíció többi hadseregének ragyogó győzelmei, a népek antifasiszta harcának erőteljes fejlődése és a népi demokratikus forradalmak kibontakozása egész sor európai és ázsiai országban, a kapitalizmus általános válságának elmélyülése és a nemzetközi osztály-erőviszonyok megváltozása a demokrácia és a szocializmus javára. A nemzetközi helyzet és a Szovjetunió harci sikerei nagy jelentőségűek voltak a forradalom sikeres kibontakozásában."

Az Antonescu-féle katonai-fasiszta diktatúra megdöntése után a burzsoázia fő erői igyekeztek megfékezni a tömegek harcát, s a királyi diktatúra bevezetéséig (1938 februárjáig) fennálló hatalmi viszonyok visszaállítására törekedtek. A kommunista párt vezette munkásosztály viszont olyan forradalmi demokratikus rendszerért harcolt, amely biztosítja a demokratikus átalakítások kiteljesítését és a szocialista forradalomra való áttérést.

1944 szeptemberében az RKP javaslatára új együttműködési platform alapján létrejött az Országos Demokratikus Arcvonal (ODA). A platform a következő fő követeléseket tartalmazta: az antifasiszta háború folytatása, a közélet megtisztítása a fasiszta maradványoktól, a német fasisták és bűntársaik javainak, valamint a háborús vagyonoknak az elkobzása, a földreform végrehajtása, a gazdasági élet helyreállítása, demokratikus parlamenti rendszer megteremtése, barátsági és együttműködési politika a Szovjetunióval és a szomszédos országokkal. A platform ugyanakkor tervbe vette a Nemzeti Bank és 18 nagybank államosítását, a kartellek ellenőrzését, az alapipar kartelljeinek államosítását. (Ez utóbbi követeléseket a kommunista párt 1945 januárjában, mint a viszonyoknak meg nem felelőket, visszavonta.) Az RKP úgy ítélte meg, hogy még nem értek meg a szocialista forradalomra való közvetlen áttérés feltételei, először egyes általános demokratikus, antifasiszta, földbirtokellenes és antikapitalista feladatokat kell megoldani.

Az ODA-platform pontjainak megvalósításáért folytatott küzdelem szorosan összefonódott az antifasiszta háborúban való részvétellel. Az országon belüli forradalmi változások erősítették a Vörös Hadsereggel együtt küzdő katonák, munkások, parasztok harci szellemét, a hitleri hadsereg felett aratott győzelmek pedig a belső forradalmi erőknek adtak ösztönzést.

Az ODA programjának végrehajtásában a munkásosztály volt a vezető

erő. Támogatta e harcban a parasztság, az értelmiség, a városi középrétegek többsége, a nemzetiségek demokratikus erői, a hazafias katonai körök és a burzsoázia egyes csoportjai. A monarchista erők és a konzervatív burzsoázia, noha érdekeltek voltak a háború folytatásában és megértették egyes demokratikus változások elkerülhetetlenségét, szembeszegültek az ODA által kitűzött feladatok megvalósításával.

Az 1944. augusztus 23-i felkelés eredményeként antifasiszta nemzeti egységkormány jött létre, amelybe bekerültek a munkásosztály képviselői is, döntő szerepet azonban a burzsoázia reprezentánsai játszottak. Néhány hónap leforgása alatt a forradalmi erők, fokozatosan erősítve befolyásukat, három burzsoá többségű kormányt távolítottak el, míg 1945. március 6-án létrejött a Groza-kormány, amelyből már kiszorult a reakciós Maniu-féle Nemzeti Parasztpárt és a Brătianu vezette Nemzeti Liberális Párt.

A március 6-i kormány az ODA, valamint a programját elfogadó burzsoá liberális csoportok (élükön G. H. Tătărescu) képviselőiből alakult meg. Benne a döntő szerepet a munkásosztály és a parasztság képviselői játszották. A Groza-kormány kiteljesítette és továbbfejlesztette a tömegek akciói révén alulról megindított átalakulást. Összetétele és programja alapján munkás-paraszt, forradalmi-demokratikus jellegű volt, beiktatása döntő lépést jelentett a munkáshatalom kivívása felé is.

A beszámoló megállapítja, hogy a fő feladat 1945—47-ben a gazdaság helyreállítása és az ellenzéki burzsoá politikai csoportosulások szétzúzása volt. A kommunista párt pontosan megfogalmazta álláspontját ebben a kérdésben az 1945. október 16 és 21 között tartott országos konferenciáján. A konferencia kidolgozta a párt akcióprogramját az ország gazdasági helyreállítására, a munkás-paraszt hatalom megszilárdítására vonatkozólag. Számos intézkedést javasolt az állam által irányított gazdasági szektor erősítésére, a magánvállalatok és a bankműveletek feletti állami ellenőrzés fokozására. Az RKP felfogásában a nemzetgazdaság helyreállítása és a munkás-paraszt erők politikai hadállásainak megszilárdítása az egyes szocialista gazdasági reformokat megelőző kötelező akciók voltak. Ez a felfogás — hangsúlyozta P. Nichita — szem előtt tartotta azt, hogy a munkás-paraszt demokratikus erők együttműködtek a kormányban egy olyan burzsoá csoportosulással, amely ugyan hajlandó volt továbbra is részt venni az ország újjáépítésében és a burzsoázia fő politikai erőinek szétzúzásáért vívott harcban, de határozottan ellene volt bármilyen szocializálásnak. Figyelembe vette a párt továbbá azt, hogy az országban az osztályok közötti erőviszonyok és a nemzetközi helyzet megkövetelték ennek az együttműködésnek a fenntartását: Románia jogi helyzete a nemzetközi életben még tisztázatlan volt, mivel a békeszerződés még nem volt megkötve.

Az 1946-os választások után antikapitalista intézkedésekre is sor került a kormányon kívül és a kormányban részt vevő burzsoá csoportosulásokkal vívott harcban. A forradalmi átalakulásban gyökeresen megváltoztak az osztályerőviszonyok. 1947 novemberében kiszorultak a kormányból a burzsoázia utolsó képviselői is, decemberben pedig létrejött a népköztársaság. A munkásosztály, szövetségben a dolgozó parasztsággal és más dolgozó rétegekkel, „teljesen kezébe vette a politikai hatalmat és átlért a szocializmus építésére" — állapítja meg a beszámoló. Összefoglalva a forradalom menetéről mondottakat, P. Nichita a következő konklúzióra jutott.

1. „A burzsoá politikai rendszerről a munkás politikai rendszerre való átlérés" nem egyetlen aktussal, hanem sorozatos fordulatok útján valósult meg.

2. A kommunista párt a polgárháború elkerülésére törekedett, ugyanakkor felkészítette a népi demokratikus hatalmat támogató fegyveres erőket arra, hogy határozottan visszaverjék a burzsoázia esetleges fegyveres fellépéseit, provokációit. (Ilyen provokációkra — köztük véres összeütközésekre is — sor került a Groza-kormány beiktatásával, egyes helyi államigazgatási

pozíciók megszerzésével kapcsolatban és az 1946-os parlamenti választások idején.) A harc során a párt szorosan összekapcsolta a nagy tömegakciókat a kormányon, illetve a községi és megyei hatalmi szerveken belül folytatott harccal, miközben a döntő szerep a tömegekre hárult.

3. A forradalom már az első szakaszában túllépett a demokratikus kereteken, aminek eredményeként a burzsoázia pozíciói fokozatosan összezsugorodtak.

4. A forradalom két szakasza közötti határvonalat a proletárdiktatúra államává való átalakulás jelenti 1947 végén. E minőségi változás sajátossága abban áll, hogy: „nem forradalmi robbanás útján, hanem a tömegek támogatásával ment végbe; a tömegeknek a népi demokratikus állam vezető szerveiben levő képviselői hajtották végre".

Gh. Ţuţui *„A romániai munkásosztály akcióegységének fejlődése az 1944—1948-as években"* című téziseinek kiindulópontja: az 1944—48-as években lezajlott változások uralkodó jellemvonása az volt, hogy a munkásosztály élcsapatként lépett fel, hogy a Román Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt együttműködése felfelé ívelt, hogy a munkásmozgalom teljes egységét — marxista—leninista alapon — világviszonylatban az elsők között valósították meg Romániában.

Mindezt nagymértékben elősegítette, hogy a román munkásmozgalomban a szocialista párt jobboldalának egységbontó tevékenysége sohasem vezetett a két párt kategorikus szétválásához, a fasiszta diktatúra és a szovjetellenes háború feltételei között folytatott közös harc pedig meggyorsította az akcióegység létrejöttét. Ebben új korszakot jelentett a Munkásegységfront megalakulása 1944 áprilisában.

Az augusztusi felkelés győzelme után az RKP az SZDP-vel való együttműködés erősítésére törekedett és ebben támogatásra talált az újjászervezés alatt álló SZDP-ben. A megváltozott helyzet megkövetelte, hogy az együttműködés új utakon, új program alapján fejlődjön. Az első lépést e felé 1944. szeptember 1-én tették meg, amikor a két párt központi bizottságának küldöttei értekezletet tartottak, amelyen megegyeztek, hogy a szakszervezeti egységet forradalmi alapokon valósítják meg. Október 2-án a két párt központi bizottságának együttes ülésén elhatározták a Munkásegységfront Központi Bizottságának és helyi szerveinek létrehozását, ez azután az egységfront életképes szervezeti hálózatát eredményezte. Emellett a két párt együttműködött az államapparátus területén is, a kormánytól egészen a helyi szervekig.

1945 áprilisa után az együttműködésnek olyan új formái is alakultak, mint a vállalatonkénti, intézményenkénti közös tanácskozások, a két párt közös gyűlései stb.

Az RKP 1945 októberi országos konferenciája megfogalmazta az egységes párthoz vezető út alapelveit, amelynek nem gépies egybeolvasztással, hanem elvi alapon, a politikai és a szervezeti egységesítés, az ideológiai felvilágosítás és az akcióegység nyomán kell bekövetkeznie.

1945 májusától 1946 márciusáig a két munkáspárt akcióegységének teljes kibontakozását megnehezítette a súlyos gazdasági helyzet (és a vele járó elégedetlenség), a két párt versengése a taglétszám növeléséért, az osztályidegen elemek s a burzsoá ideológia behatolása az SZDP-be, mindkét párt egyes kádereinek szűklátókörű politikája, az ellenzéki pártok manőverezése, a választási előkészületek, valamint a külső tényezők: az angol munkáspárt választási győzelme, egyes nyugati szocialista pártok beavatkozása.

De az egységfront elvi alapokra helyezése, a harmadikutas nézetek leleplezése és a legjobboldalibb elemek (C. Titel-Petrescu és csoportja) eltávolítása az SZDP-ből — mutat rá a szerző —, nemcsak helyreállította, hanem meg is szilárdította az együttműködést. Ennek nyomán az SZDP 1946 márciusi rendkívüli kongresszusa elfogadta a kommunistáknak az együttműködés kibővítésére és a közös választási listára tett javaslatát. A munkásegy-

ség tette lehetővé a Demokratikus Pártok Blokkjának megalakítását és az 1946 novemberi választáson elért győzelmet.

1947-ben még szorosabbá vált az együttműködés. Ezt különösen erősítette az SZDP Politikai Bizottságának augusztusi határozata, amely nyíltan is leszögezte a román SZDP baloldali jellegét.

A proletárdiktatúra kivívásához — olvashatjuk a tézisekben — a munkásmozgalom teljes egységére volt szükség, így 1947 szeptemberében a két párt politikai bizottsága az egység megteremtésének meggyorsítását határozta el. Ezt jóváhagyta az SZDP 1947 októberi kongresszusa is. Miután a munkáspártok az egység mellett foglaltak állást, 1947 novemberében a Munkásegységfront Központi Bizottsága elhatározta, hogy megkezdi az egységes munkáspárt megteremtésének előkészítését. (Ebben az időben az RKP 777 431, az SZDP 560 000 tagot számlált.) Az egyesülést paritásos alapon létrejött bizottságok irányították, ezek dolgozták ki az egységes, marxista—leninista párt platformját és szervezeti szabályzatát is. A platformot az egész országban közös gyűléseken vitatták meg és hagyták jóvá. Az egyesülés 1948 januárjában a helyi szervezetek egyesítésével kezdődött és az 1948 februári kongresszussal fejeződött be.

I. Alexandrescu abból indul ki *„A munkás-paraszt szövetség alakulása 1944—1948 között"* című téziseiben, hogy a romániai szocialista mozgalom születésétől kezdve fogékony volt az agrárkérdés és a parasztság helyzetével összefüggő problémák iránt. Az RKP is fő stratégiai és taktikai feladatának tekintette az agrárkérdés megoldását.

A felszabadulás után az RKP parasztpolitikájának középpontjába a földkérdés került. A parasztság szervezete, az Ekésfront részt vett az antifasiszta harcban, s 1944 novemberétől kezdve a kormányban is. Az RKP segítette az Ekésfront megerősítését, a parasztbizottságok megszervezését és a nemzetiségi dolgozók szervezeteinek demokratizálását. Ezenkívül az RKP nagy súlyt helyezett rá, hogy közvetlen kapcsolatot teremtsen a falusi dolgozókkal. Ennek eredményeként a falusi lakosságnak nagy szerepe volt a helyi közigazgatás reakciós elemeinek eltávolításában. A kormány és a helyi közigazgatás demokratizálásáért folyó harc egybefonódott a földreform forradalmi megvalósításával. A reakciós pártok nyíltan nem ellenezhették a földreformot — hangsúlyozza I. Alexandrescu —, de megpróbálták a háború utánra halasztani és radikális élét csökkenteni. Ezzel szemben az RKP 1945 februárjában kiadta a jelszót: a parasztok haladéktalanul kezdjék meg a földbirtokok erőszakos elfoglalását. E jelszónak a gyakorlati végrehajtása az Ekésfront instrukciói alapján történt. A munkásosztály részvétele ebben az akcióban szervezettebbé tette a parasztság mozgalmát és elmélyítette a két régi reakciós polgári-földbirtokos párt válságát. Ezt mutatja a Nemzeti Parasztpárt szakadása, A. Alexandrescu csoportjának kiválása és csatlakozása a demokratikus nemzeti fronthoz. Mindezek döntő módon hozzájárultak a Groza-kormány megalakulásához.

A forradalmi-demokratikus kormány létrejötte 1945. március 6-án újabb, kedvezőbb feltételeket teremtett a munkás-paraszt szövetség továbbfejlesztéséhez. A Groza-kormány a földreformtörvény elfogadásán túl számos, a dolgozó parasztságot támogató intézkedést hagyott jóvá, az államhatalom erejével erősítette a munkás-paraszt szövetséget.

Ebben az időszakban a Román Kommunista Párt arra törekedett, hogy az egész parasztságot bevonja az általa kezdeményezett akciókba, ugyanakkor erőteljesen szorgalmazta kapcsolatának elmélyítését a dolgozó parasztsággal. Ennek nyomán, mindenekelőtt az új államhatalom megszilárdítására tett erőfeszítésekben „az együttműködés hangsúlyozottan politikai jelleget öltött".

A továbbiakban a szerző rámutat, hogy a teljes politikai hatalom kivívásának feltételei között a falvakban egyre nyilvánvalóbbá vált a szegény- és középparasztság és a legjelentősebb kizsákmányoló réteg, a kulákság közötti

érdekellentét. 1947 elejétől a párt igyekezett bevonni a dolgozó parasztságot a falusi burzsoázia harácsolásai elleni küzdelembe. 1947 tavaszán, a kulákelemek kizárásával az Ekésfront az egész parasztság csoportosulásából a dolgozó parasztság szervezetévé vált, s mindez jelentős lépés volt a munkás-paraszt szövetség antikapitalista jellegűvé változtatásának folyamatában. Amint arra I. Alexandrescu rámutat: a kulákság fokozatos korlátozásának következetesen végrehajtott politikája azt eredményezte, hogy e kizsákmányoló réteg gazdasági ereje meggyengült, súlya a falusi lakosság sorában fokozatosan csökkent. Mindez később lehetővé tette a kulákságnak a termelőszövetkezeti mozgalomba való bevonását.

A népi demokratikus hatalom határozott lépéseket tett a dolgozó parasztok alapvető érdekeinek védelmében, a paraszti gazdaságok erősítésében, a kizsákmányolás korlátozásában és felszámolásában. Mindennek következtében a parasztság kikerült a falusi burzsoázia befolyása alól és egyre határozottabban követte a szocialista forradalomra való áttérést előkészítő kommunista pártot — szögezte le a szerző.

V. Zaharescu *a munkáshatalom győzelmének belső és külső feltételeit* elemzi téziseiben. A belső és a nemzetközi feltételek kölcsönhatásáról szólva hangsúlyozza a dialektikus materialista szemlélet fontosságát. Amint arra rámutat: a belső feltételek azokat az ösztönzőket, okokat foglalják magukba, amelyek a társadalmi átalakulás törvényszerűségét meghatározzák, de szorosan kapcsolódnak a külső feltételekhez. A forradalom kirobbanásának és győzelmének a lehetőségét a belső és külső feltételek együttesen biztosítják. Adott körülmények között az általános nemetközi helyzet ösztönözheti, meggyorsíthatja vagy fékezheti, illetve megakadályozhatja a forradalom győzelmét, de nem hozhat létre olyan viszonyokat, amelyek a társadalmi forradalmat szükségszerűvé teszik. Idézve Bălcescut megállapítja: a kedvező nemzetközi helyzet *alkalmat*, de nem okot szolgáltatott a romániai forradalomra. Ezekből kiindulva írja le azokat a lényeges elemeket, amelyek a történelmi analízis keretét adják.

A romániai népi forradalom a társadalom mélyén gyökerező objektív és szubjektív ellentétek felhalmozódásának eredménye. A forradalmat a munkásosztály köré csoportosult széles néptömegek valósították meg a Román Kommunista Párt — mint szubjektív tényező — irányításával. A hatalomért vívott sikeres küzdelemben a döntő szerepet a néptömegek energikus harca, közvetlen akciója játszotta.

A harc lefolyására általában kedvező és ösztönző befolyást gyakorolt a nemzetközi helyzet, de ezzel ellentétes jelenségek és hatások is érvényesültek. Ez utóbbiak között Zaharescu megemlíti, hogy a nemzetközi politikában előtérbe kerültek „azok az osztálymeghatározta okok, amelyek a Szovjetuniót s a népi demokratikus államokat szembehelyezték az imperialista hatalmak politikájával". A klasszikus típusú nemzetközi kapcsolatokat több szempontból újszerűek váltották fel. Nevezetesen, az egyes országok reakciós erői a nyugati imperialista körökkel, ugyanezen országok forradalmi erői viszont a Szovjetunióval kötöttek szövetséget. Ezt a sajátos helyzetet tükrözték a nagyhatalmak állásfoglalásai a Romániában 1944 végén, valamint 1945 elején lezajlott eseményekkel, a Groza-kormány megalakulásával kapcsolatban. A reakció ebben a helyzetben, amikor a munkásosztály és szövetségeseinek túlereje érvényesült, még a tüntetők közé lövetéssel, tehát fegyveres akcióval is kész volt a forradalmi mozgalmat elfojtani. Az a tény azonban, hogy a „fasiszta hadseregek elleni hadműveletek során Romániába az első szocialista állam, a Szovjetunió hadserege és nem valamely kapitalista államé lépett be", valamint, hogy az RKP a fegyveres harcra is felkészült, lehetetlenné tette a közvetlen imperialista intervenciót, biztosította a forradalom továbbfejlődését polgárháború nélkül.

Romániának a fegyverszünet megkötése után elsőrendű érdeke volt, hogy a kormányt nemzetközileg elismerjék, továbbá, hogy ne romoljon a viszony

a Hitler-ellenes koalíciós hatalmakkal. Mindez elővigyázatosságot követelt a belpolitikában, hozzájárult a burzsoázia egyes csoportjaival létrejött együttműködéshez, s olyan „külső nyomásra tett engedmények"-hez is vezetett, mint pl. a reakciós Maniu- és a Brătianu-csoport egy-egy képviselőjének bevonása a kormányba 1946 januárjában, a szövetséges hatalmak moszkvai külügyminiszteri értekezletének határozata alapján.

A vita során feltárult a fenti probléma bonyolultsága is. Mint az elemzésekből kiderült, a román reakció 1945 végén erőteljes és nyílt támadást indított a forradalom továbbfejlődése ellen. 1945. november 8-án, a király születésnapján. utcai megmozdulásokat, részben fegyveres tüntetéseket szervezett, melyek halálos áldozatokat is követeltek. Akcióikat azonban a néptömegek nem támogatták és így azok kudarcot vallottak. Ezzel egyidőben a reakciós monarchista erők vezetői a nemzetközi támogatás biztosítására memorandumot intéztek a moszkvai külügyminiszteri értekezlethez, amelynek alapján az angol—amerikai diplomácia képviselői a Szovjetunió álláspontjával ellentétben a román kormány kiszélesítését követelték, vagyis a román reakciónak teendő engedményeket. Itt tehát a belső és a külső reakció együttes akciójáról volt szó.

A Szovjetunió, szem előtt tartva a nemzetközi koalíció fenntartásának szükségességét, elsősorban a román forradalom alapvető érdekeit vette figyelembe, amikor a Román Kommunista Párttal egyetértésben elfogadta az angol—amerikai követelést, és tanácsolta a Groza-kormánynak a Maniu- és Bratianu-párt képviselőjének bevonását a kormányzásba. A nyugatiak ugyanis a forradalmi-demokratikus Groza-kormány elismerését ehhez a feltételhez kötötték, amely nélkül Románia nem vehetett volna részt a párizsi békekonferencián. A kormány nemzetközi elismertetése a román forradalmi erőknek a legközvetlenebb érdeke volt a békeszerződés megkötése előtt. A két reakciós párt képviselője a kormányban tárca nélküli miniszterként vett részt, aminek a kormányzati munka szempontjából kisebb jelentősége volt és a reakció országon belüli hatalmi befolyását lényegesen nem erősítette. A Groza-kormány nemzetközi elismerése viszont külpolitikailag sikert eredményezett, belpolitikailag pedig erősítette a demokratikus frontot.

Végeredményben a belső és külső feltételek összessége vezetett a román forradalom feladatainak teljesítésében a sorrend meghatározásához, különösen ahhoz, hogy a hatalom átvételét nem egyetlen aktussal oldották meg, hanem egy sor minőségi változás útján.

V. Zaharescu a forradalmat 1947-ben gyorsító tényezők elemzésekor megállapítja, hogy a fasizmus felszámolását, a földreformot és az ország demokratizálását követően sürgetővé vált a kapitalista termelési mód szülte ellentmondások teljes felszámolása. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy egy olyan forradalmi helyzetben, amelyben a proletariátus játszotta a hegemón szerepet, a polgári demokratikus feladatok megoldása nem a kapitalista út folytatását, hanem csakis a szocialista feladatok megoldására való gyors ütemű áttérés előjátékát jelentheti. A politikai hatalom jellege és a tőkésosztály gazdasági hatalma között állandóan élesedő ellentmondás híven tükrözte ezt a helyzetet. A szocialista forradalomra való áttérés meggyorsításának ez volt a belső objektív alapja — mutat rá V. Zaharescu. Külpolitikai síkon a békeszerződés megkötése, a nemzeti szuverenitás visszanyerése, a nyugati hatalmak, valamint a Szovjetunió s a népi demokráciák közötti viszony elmérgesedése, egyes tőkésországok jobbratolódása csökkentette a nemzetközi élet azon elemeinek súlyát, amelyek Romániában korábban késleltették az egész tőkésosztály elleni csapásokat.

A forradalmi folyamat gyorsulásában azonban a fő szerepet a román társadalmi-politikai élet tényezői játszották. A hatalmi viszonyokat az 1946 novemberi választási győzelem számottevően módosította: a proletariátus, a dolgozó parasztság és a városi kispolgári rétegek képviselői stabil többségre tettek szert a képviselőházban. Megnövekedett a munkásosztály vezető

szerepe, erősödött a munkásegység. A parasztságon belül elhatárolódási folyamat ment végbe: az Ekésfront 1947 áprilisától kiszorította soraiból a falusi burzsoázia képviselőit. Az ellenséges erők táborában összetett folyamat ment végbe: az 1946 novemberi választásokon viszály és szétmorzsolódás jellemezte soraikat. 1947-ben viszont a különböző polgári rétegek közeledtek egymáshoz, hogy a tőkeellenes intézkedésekkel szemben ellenállást fejtsenek ki. Ekkor a kormányban a Tătărescu-féle Nemzeti Liberális Párt vált a burzsoá erők fő képviselőjévé. A beszámoló rámutat, hogy a forradalmi fejlődés ütemének meggyorsulásában jelentős szerepet játszott az állam szerepének megnövekedése.

Mindez ténylegesen megszilárdította a munkásosztály pozícióit, a fejlődés a proletárdiktatúra megteremtésének irányába haladt. A szerző leszögezi, hogy a proletárdiktatúra uralomra jutását siettető tényezőket, okokat (melyeknek hátterében a nemzetközi feltételek húzódtak) a belső helyzetben, a forradalom folyamatában találjuk meg.

P. Nichita *A Román Kommunista Párt taktikája a munkáshatalom kivívásának és a szocializmusra való áttérésnek az időszakában* (1947—1948) című tézisei megállapítják, hogy az RKP a Groza-kormány megalakulása után — anélkül, hogy a szocializmusról, mint közvetlen célról beszélt volna — a népi demokratikus állam és rendszer erősítésének és továbbfejlesztésének útján kívánt haladni a szocializmus irányába. 1947-ben a párt nyíltan meghirdette, hogy „a szocializmusra való áttérés Romániában is a népi demokrácia útján valósul meg".

Az 1946 novemberi választások után alakult parlamentben és kormányban többségben voltak a dolgozók képviselői. A reakció politikai téren csatát vesztett és erőit a gazdasági területre összpontosította, ahol még megtartotta fő hadállásait. Az RKP arra koncentrálta erőfeszítéseit, hogy növelje a munkásosztály vezető szerepét, a burzsoá csoportok ellen küzdve befolyása alá vonja a parasztság, az értelmiség és a többi dolgozó réteg nagy többségét, meggyorsítsa a gazdaság helyreállítását és előkészítse a szocialista átalakulást.

Az RKP 1947 januári plenáris ülése elrendelte a párt megyei és járási szerveinek átszervezését, a káderek felülvizsgálatát, ami a párttevékenység fellendüléséhez vezetett.

A párt tevékenysége nyomán erősödött a munkásegység, és 1948 februárjában létrejött az egységes munkáspárt.

Új elemek jelentek meg a parasztpolitikában is. A földreform és az 1946 novemberi választások során a falusi burzsoázia jelentős csoportjai még a demokratikus erők oldalán léptek fel, az 1947-ben kialakult új helyzetben azonban egyre inkább a népi hatalom ellen fordultak. Az RKP ekkor a kulákság fokozatos elszigetelésének politikáját valósította meg. Ez nem jelentette az egész kulákság, hanem csak a legreakciósabb csoportjai elleni támadást, a kulákság egy részével továbbra is együtt lehetett működni a reakciós polgári pártok és a kisajátított földesurak elleni harcban.

1947-ben az alapvető feladat a gazdasági problémák megoldása volt. A párt mozgósította összes erőit a nemzetgazdaság helyreállítására, a tőkés szabotázs letörésére, az állami szektor erősítésére. Az üzérkedő, szabotáló tőkésekkel szemben szigorúan felléptek, ugyanakkor bevonták a helyreállításba a lojális tőkéseket. Ez a politika az 1946 végétől kommunista vezetés alatt álló Ipari és Kereskedelmi Minisztérium útján, illetve az 1947 júniusától termelési ágaként létrehozott ún. ipari hivatalok által valósult meg. Ezeknek a hivataloknak az ügyvezető bizottságaiban részt vettek az Ipari és Kereskedelmi Minisztériumnak és az illető iparág tőkéseinek képviselői. Ezek a szervek lehetővé tették a munkás-paraszt állam számára, hogy nyilvántartsa a felszerelést, a nyersanyagkészletet, a késztermékeket, hogy felügyeletet gyakoroljon az ipari hivatalokba tömörített vállalatok termelőtevékenysége felett, és hatékonyan beavatkozzon a termelés tervszerűsíté-

sébe és a termékek értékesítésébe. A hivatalokba egyesült nagyiparosok, noha tulajdonosai voltak a termelőeszközöknek, már nem tehették meg azt, amit azelőtt: nem vonhatták el a nyersanyagot vagy nem halmozhattak fel készleteket belőle, nem üzérkedhettek. A terven felül gyártott termékeket azonban szabadon értékesíthették. Mindezek révén az állam gyakorlatilag a termelés és az áruforgalom irányítójává vált.

1947. augusztus 15-én megvalósították a pénzreformot, amely véget vetett az inflációnak, csapást mért a spekuláns tőkére és a tulajdonviszonyokba is beleszólt az arany, s a deviza kötelező beszolgáltatásának elrendelésével. Ezzel együtt intézkedtek a kulákság harácsoló törekvéseinek visszaszorítására, a mezőgazdasági termelés fokozásához szükséges feltételek megteremtésére. (1947 júliusában törvényerejű rendelet érvénytelenítette az 1946-ban és 1947-ben kényszerhelyzetben történt földeladásokat, egyben maximálta a megvásárolható föld mennyiségét.) Mindezek hatására a termelés emelkedett (az ipar 1947 végén a háború előtti termelés 75%-át szolgáltatta), a stabilitás jelei mutatkoztak, nőtt a munkásosztály befolyása.

Ezeknek a sikereknek bázisán került sor a burzsoázia utolsó hadállásainak felszámolására. A Brătianu-párt, amely — mint a román elvtársak a vitában elmondották — a finánctőke érdekeit képviselte, széthullott. A Maniu-féle Nemzeti Parasztpárt vezetői, miután politikailag lelepleződtek a tömegek körében, 1947 júliusában sikertelen kísérletet tettek, hogy külföldre szökjenek. Ezt követően a parlament a pártot betiltotta. „Ilyenformán a burzsoázia fő erőit Romániában szétverték, még mielőtt a munkásosztály teljes mértékben átvette volna a hatalmat" — írja P. Nichita.

Ezután a Demokratikus Pártok Blokkja keretén belül előtérbe kerültek a Gh. Tătărescu vezette burzsoá liberális erők és a dolgozó rétegek közötti osztályellentétek. Tătărescuék ellenállását elsősorban az antikapitalista intézkedések váltották ki.

A román történészek hangsúlyozták, hogy az RKP taktikájának megváltozása 1947-ben, elsősorban a belső erőviszonyok fejlődésének, az osztályellentétek országon belüli megérlelődésének következménye volt. Ugyanakkor elmondták, hogy a román burzsoázia érdekeit képviselő Tătărescu-csoport fenntartotta kapcsolatait a külföldi imperializmussal. E csoport 1947 májusában kiadott memoranduma — amelyben a Groza-kormány bel- és külpolitikájának teljes módosítását követelte, és amelyet a kormányhoz és a nagyhatalmakhoz intézett — a belföldi és külföldi burzsoázia közös fellépése volt az ország demokratikus erői ellen. Az RKP ezt a májusi memorandumot elegendőnek tartotta a Tătărescu-csoporttal való szakításra, mégis csak fél év múlva (1947 novemberében) került sor a liberálisok kiszorítására a kormányból. E tekintetben a párt figyelembe vette a belső erőviszonyokat: azt, hogy a reakciós pártok (mindenekelőtt a Maniu-féle Nemzeti Parasztpárt) még léteztek, és a tömegek még nem voltak felkészítve a Tătărescuékkal való szakításra, továbbá figyelembe vette a nemzetközi viszonyokat s azt, hogy közvetlenül a békeszerződés aláírása után nem volna célszerű tovább hagyni, hogy a helyzet „elmérgesedjen". Így a teljes szakítás a burzsoáziával csak a Maniu- és a Brătianu-párt felszámolása, a tömegek politikai felkészítése és a kommunista pártok lengyelországi tanácskozása után történt meg.

A Tătărescu-csoport eltávolítása után a kormány teljes egészében a dolgozó nép érdekeinek képviselőiből tevődött össze. Az állam élén azonban a király állt.

A Román Kommunista Párt tekintetbe vette, hogy a király részt vett az Antonescu-féle katonai-fasiszta diktatúra megdöntésében, és „az udvari körökkel együtt" csatlakozott a német fasizmus elleni harchoz. Ezért 1947 végéig nem vetette fel a monarchia megdöntésének kérdését. Azt a taktikát alkalmazta, hogy leleplezi a királynak a demokratikus intézkedéseket akadályozó próbálkozásait és a reakció azon szándékait, hogy népellenes provoká-

ciókba vonja be a monarchiát. Ez a taktika lehetővé tette a királyi kiváltságok, a régi alkotmány paragrafusai egy részének felhasználását az „általános demokratikus jellegű, nemzeti éredekű problémák megoldása érdekében". Megkönnyítette a parasztság, a városi kispolgárság, a hadsereg monarchikus érzelmű részének a demokratikus forradalom oldalára állítását, elősegítette a burzsoázia egy részével való együttműködést, nehezítette az imperialisták forradalomellenes mesterkedéseit Romániában.

1947 végére azonban a kizsákmányoló osztályokat, a monarchia fő támaszait már megfosztották a hatalomtól, nem volt lehetőségük a király megvédésére. Nyilvánvalóvá vált „a politikai hatalom reális tartalma és az államszervezési forma összhangjának a hiánya".

A román történészek kifejtették, hogy a király 1947 novemberi angliai látogatása elsősorban azt a célt szolgálta, hogy tájékozódjék a monarchia fenntartása érdekében történő imperialista támogatás mértékéről, módjáról. Mivel a nemzetközi erőviszonyok lényeges támogatás megszerzését nem tették lehetővé, továbbá, mert a Tătărescu-féle (a monarchia fenntartását támogató) csoport kormányzati és politikai befolyása megszűnt, a király lemondatása különösebb megrázkódtatás nélkül ment végbe. A király eltávolítását a román történészek úgy ítélik meg, mint amellyel lezárult az a forradalmi folyamat, „amelynek során a munkásosztály — szövetségben a parasztsággal és a dolgozók többi rétegével — kivívta a politikai hatalmat".

A politikai hatalom birtokában megkezdődött a szocializmus építése. Ennek politikai irányvonalát az 1948. február 21—23-i kongresszus határozta meg. Ez az irányvonal magában foglalta Románia gazdasági elmaradottságának felszámolását, fejlett ipari-agrár országgá alakítását, a tulajdonviszonyok fokozatos megváltoztatását, az államszervezet átépítését, a művelődés reformját. Ezek a célok 1948—1950-ben valósultak meg. 1948 júniusában államosították a főbb tőkés vállalatokat, 1949—1950-től kibontakozott a tervgazdaság. 1949 márciusában a párt kidolgozta a mezőgazdaság szocialista átszervezésének programját, amely irányt mutatott 1962-ig, az átszervezés befejezéséig.

1948 áprilisában elfogadták Románia első szocialista alkotmányát, létrehozták az ideiglenes, majd 1950-ben a végleges Néptanácsokat. Ezzel lezárult a régi államapparátus szétzúzásának, az új megteremtésének 1944-ben megindult folyamata.

Gh. Tutui és V. Popovici *A román és a külföldi történetírás a proletárdiktatúra megteremtésének hazai és nemzetközi körülményeiről, és az RKP taktikájáról* címmel dolgoztak ki terjedelmesebb historiográfiai anyagot, amelyben mindenekelőtt leszögezik, hogy a párt- és az állami dokumentumok a történetírás fő forrásai. Elemzik a legfontosabb pártdokumentumoknak a népi demokratikus állam jellegével kapcsolatos állásfoglalásait.

A vitában a román történészek ismertették azt a folyamatot, amelynek során az RKP felismerte és elméletileg elemezte a lezajlott forradalom eredményeként létrejött állam jellegét. 1947-ben az RKP a formális demokráciával szemben a „harcos demokrácia" kifejezést használta és ezt (a lezajlott vita után) a szociáldemokraták is elfogadták. 1947 október—novemberében újabb lépést tettek előre „A népi demokrácia nálunk és más országokban" témakörben lezajlott vitával. 1948 februárjában az egyesülési kongresszus úgy határozta meg az államot, mint amely a nép védelmi eszköze a kizsákmányolás és az elnyomás ellen. Az 1948 áprilisában elfogadott alkotmány leszögezi, hogy a hatalom a munkásosztály és szövetségese kezében van. Az 1949. január 21-én, Lenin halálának évfordulóján elhangzott ünnepi beszéd megállapította, hogy a népi demokrácia és a proletárdiktatúra között a különbségek nem alapvetőek: a népi demokrácia a kapitalizmusból a szocializmusba való áttérés időszakának állama, a proletárdiktatúra egyik formája. Az RKP KB 1949 márciusi plenáris ülésén a parasztkérdés megoldását, a mezőgazdaság szocialista átszervezését is a proletárdiktatúra egyik kérdé-

seként tárgyalták. 1950-től pedig — írja Ţuţui és Popovici — a pártdokumentumok már rendszeresen használják a proletárdiktatúra kifejezést.

A népi demokratikus forradalom időszakával — folytatja a historiográfiai összefoglaló — számos román kutató foglalkozott. E munka a IX. kongresszus határozata nyomán fellendült. Az újabb publikációk közül kiemeli a „România a népi demokratikus forradalom éveiben" című művet (România în anii revoluţiei democrat-populare. Bukarest, 1971. Editura politica.). Ez újabb munkák egyik fő erényének tartja, hogy hasonlóan közelítenek meg számos fontos kérdést, köztük a külső és a belső tényezők viszonyát is, azon az alapon, hogy „a forradalom lefolytatása és a szocialista építés során döntő a belső tényező" és „a kedvező nemzetközi körülmények semmi esetre sem tekinthetők a forradalom importjának".

A vita során a román történészek elmondták, hogy a szocialista forradalom győzelme, a proletárdiktatúra megteremtéséért folytatott harc utolsó szakasza — bár többen foglalkoztak e kérdésekkel — még korántsem tekinthető feldolgozottnak. A szocialista építés kezdeteinek feltárásában pedig még csak az első lépéseket tették meg. Az eddigi kutatások alapján utaltak azokra a történelmi jelentőségű sikerekre, amelyeket a párt a szocialista építőmunkában elért, ugyanakkor jelezték, hogy fellelhetők bizonyos fogyatékosságok a párt szövetségi politikájában. E fejtegetésekből is kitűnt a Romániában és hazánkban megtett út hasonlósága.

A tanulmány foglalkozik a külföldi szerzők romániai tárgyú műveivel is. A szovjet szerzők műveiről (tudományos és informatív jelentőségüket elismerve) megállapítja, hogy az ötvenes években megjelentekre a külső tényező valamelyes túlbecsülése jellemző, az újabbak már tárgyilagosabb arányt tulajdonítanak Románia belső fejlődésének.

Megállapítja, hogy a többi szocialista ország kutatói kevesebb figyelmet szentelnek a romániai népi demokratikus forradalomnak, s a problémákat inkább általános elvi szemszögből és saját országuk forradalmi szempontjából vizsgálják.

A nyugati országok történészeinek publikációit jellemezve megemlíti, hogy a szocialista országok történetírásától eltérően (ahol a különbségek csak árnyalatnyiak és a részletekre vonatkoznak) a nyugaton megjelent műveket alapvető különbségek jellemzik. Ebből a szempontból megkülönbözteti a tárgyilagos szerzők munkáit (amelyeknek informatív jelentőséget tulajdonít, pl. Ducroux, Hugonnot, Paraf francia szerzőkét) azoktól, amelyek tendenciózus jellegűek és amelyek Románia forradalmát mint szovjet nyomás eredményét, mint a forradalom exportját mutatják be.

■

A román történészek érdeklődéssel fogadták a magyar népi demokrácia fejlődésére vonatkozó ismertetéseket. Kérdéseik többek között a Kisgazdapárt történelmi útjának, politikájának és taktikájának értékelésére, a reakciónak a hatalomból és az igazgatásból való eltávolítására, az eltávolítás menetére, szakaszaira, a magánszektor ellenőrzésére, állami irányítására, a szocialista építés programjának fokozatos kialakulására, a kommunista pártok 1947 szeptemberi lengyelországi értekezletének hatására, ennek kapcsán az MKP által kitűzött új feladatokra, a szocialista építés meggyorsulásának kérdésére, az 1947. évi nemzetközi helyzet értékelésére irányultak, és arra: milyen konkrét külső és belső tényezők tették lehetővé, hogy Magyarország is polgárháború nélkül haladhatott a szocializmus felé.

A magyar történészek tézisei és elhangzott felszólalásai hangsúlyozták a külső nemzetközi és a belső (a hazai osztályviszonyok fejlődéséből származó) feltételek kölcsönös egymásra hatását, azt a dialektikus folyamatot, ahogy a nemzetközi erőviszonyok és befolyások a belső feltételek szerves részévé váltak. Rámutattak, hogy a népi demokratikus forradalom a fasizmus meg-

semmisítéséért folyó világméretű küzdelemben, a Szovjetunió fasizmus felett aratott győzelmének eredményeként, egy nemzetközi méretű forradalmi hullám részeként érlelődött meg és bontakozott ki, s hogy a Szovjetunió győzelmeinek döntő hatása volt az uralkodó osztályok válságának megérlelődésében. Kiemelték a nemzetközi erőviszonyok, valamint a szovjet hadsereg jelenlétének szerepét abban, hogy országaink elkerülhették a polgárháborút, a fegyveres küzdelmet a szocialista forradalomra való áttérés időszakában. A felszólalók megállapították, hogy e tényező, a belső helyzettel szoros összefüggésben hozzájárult a belső erőviszonyok módosításához, amennyiben a burzsoázia számára lehetetlenné tette, hogy külső támogatással erőszakot alkalmazzon, s meggátolja a forradalom továbbfejlődését.

A bukaresti tanácskozáson Gh. Zaharia, igazgatóhelyettes zárszavában a két ország fejlődésében megmutatkozott általános törvényszerűségekről beszélt és utalt arra, hogy az azonosságok számos részkérdésben és a taktikai vonalvezetésben is jól kitapinthatók. Ugyanakkor foglalkozott a mindkét ország történetében megtalálható sajátos vonásokkal, amelyek az eltérő adottságokból fakadnak.

A két intézet közös megállapodása alapján, az elkövetkező időszakban folytatódnak az eszmecserék a román és a magyar munkásmozgalom történetének más korszakairól.

Habuda Miklós—Rákosi Sándor

Nemzetközi szimpozion a munkásmozgalom iskolai tanításának kérdéseiről

1971. október 1 és 5 között Szófiában, illetve Veliko Tirnovóban tartották meg a szocialista országok részvételével a IV. Nemzetközi Történelemtanítási Szimpoziont. Ez a valamennyi európai szocialista ország szakembereit tömörítő tanácskozás két, egymással szorosan összefüggő kérdés tárgyalását tűzte napirendre: a munkásmozgalom iskolai oktatásának problémáit általában, a második témaként az alapvető történelmi fogalmak iskolában való kialakításának módját, különös tekintettel a munkásmozgalom témakörére. Ez volt az első nemzetközi tanácskozás, amely a munkásmozgalom történetének iskolai tanításával foglalkozott, s hogy rendezői milyen jelentőséget tulajdonítottak neki, arra mi sem jellemzőbb, mint hogy a Bolgár Népköztársaság művelődésügyi minisztere, Stefan Vaszilev nyitotta meg, és a Történelmi Társulat elnöke, Dimitrij Koszev akadémikus tartott bevezetőt, s valamennyi szocialista országot tekintélyes számú küldöttség képviselte. A 10 tagú szovjet küldöttséget Kuzin akadémikus, a Szovjetunió Pedagógiai Tudományos Akadémiájának főtitkára vezette, Jugoszláviát 10, Csehszlovákiát 7, Magyarországot 8 tagú delegáció képviselte. Mindkét, vagy legalább az egyik napirendi ponthoz minden részt vevő ország küldött írásbeli referátumot, amelyet a jelen levők orosz és német nyelven előre megkaptak, így az előadók rövid vitabevezetői után azonnal megkezdődhettek a hozzászólások, a vita. A szimpozion élénkségére és légkörére jellemző, hogy az első kérdéshez huszonhatan, a másodikhoz pedig huszonheten szóltak hozzá. A magyar küldöttség mindkét tárgykörhöz készített részletes írásbeli referátumot, nyolctagú delegációnkból pedig heten a vitába is bekapcsolódtunk.

Az első téma pontosan megfogalmazva így hangzott: A nemzetközi munkásmozgalom a 19. század közepétől napjainkig, és a munkásosztály történelmi szerepéről szóló marxista—leninista tanok tisztázása a történelemtanításban. Az ehhez elhangzottak jellegük szerint három csoportba oszthatók. Az első csoportba azok az általános referátumok és hozzászólások tartoznak, amelyek a munkásmozgalom kérdéseiről szóltak, s a tudományos

kutatás újabb eredményeit kívánták közkinccsé tenni. Ilyen volt például Abranov professzornak, a neves bolgár történésznek a megnyitó előadása Dimitrov életéről és tevékenységéről, néhány német előadás a német, vagy szovjet előadás az orosz munkásmozgalomról. Különös helyet foglaltak el a cseh és szlovák résztvevők előadásai a szlovák felkelésről, a cseh munkásmozgalom múltjáról és az 1968-as eseményekről, s Charvát professzornak, a prágai Károly Egyetem történelem tanszéke vezetőjének hosszabb fejtegetése a csehszlovákiai történészek és más tudományos kutatók napjainkban lezajló lelkiismereti válságáról, és az eszmei tisztázódási folyamatról.

A második csoportba sorolhatók azok, amelyek a munkásmozgalom iskolai tanításának kérdéseit kísérelték meg horizontálisan áttekinteni egy-egy országban. Ezek közé tartozott az első napirend magyar főreferátuma is. Ezek a gazdag előadások azonban csupán néhány téma köré csoportosíthatók. Általános érdeklődésre tartott számot a köztörténet és a munkásmozgalom történetének aránya és viszonya az iskolai tananyagban, illetve a tanításban. Elvben valamennyi résztvevő egyetértett azzal, hogy a munkásmozgalmat a köztörténet szerves részeként kell tanítani. Az sem volt vita tárgya, hogy arányát a tanítási anyag egészéhez nem a kor történetében elfoglalt súlya, hanem a jövő szempontjából való jelentősége határozza meg. A problémát a köztörténet és a munkásmozgalom történetének egységes feldolgozása, iskolai tananyaggá alakításának módja jelenti, s e téren különbözőek a megoldási kísérletek a különböző országokban. Az azonban világosan kiderült: a legnagyobb gondot az okozza, hogy a munkásmozgalom története a tananyagban „önálló életre kel", többnyire beapplikált részekből áll és nem a köztörténet szerves tartozéka.

A vita másik gócpontja a nemzetközi és a hazai munkásmozgalom aránya és viszonya a történelemtanításban. S bár az is kiderült, hogy az arányok tekintetében is lényeges eltérések vannak az egyes országok között, mégis inkább az egyetemes és a hazai munkásmozgalom szerves kapcsolatának tanítása, egységének láttatása, megértése okozta s okozza még sokáig a fő gondot a történelemtanításban. Ez a probléma a tanterv összeállításánál és a tankönyv megírásakor is jelentkezik, igazán azonban a tanítás gyakorlatában, módszertani kérdésként kulminál. Akkor, amikor konkrétan ki kell mutatni a nemzetközi munkásmozgalom áramlatainak és szervezeteinek hatását a hazai mozgalomra, amikor tudatosítani kell az általános, a különös és az egyedi szerves összefüggését, s egyben elmélyíteni ennek nevelési termését: a tudatban és az érzelemben egyaránt kiformált proletár internacionalizmus és szocialista hazafiság párosát.

Épp a sokoldalú látásmód és a nevelési hatékonyság kérdéskomplexumával függ össze az első napirendi pont vitájának másik csomópontja, a munkásosztály életviszonyainak, mindennapi életének bemutatása a különböző korokban. Nem arról van itt szó, hogy néhány táblázatot, grafikont és sémát közöljünk a munkások nyomoráról (ezt eddig is megtettük), hanem ennél többről, arról, hogy ne szociológiai végítéletek és általánosítások, hanem a történelmi valóság hiteles megelevenítése legyen a tanítás alapja. Ismerje meg a tanuló a munkásosztályt, s egyes jellemző csoportjait termelőmunkája közben, társadalmi érintkezése, lakás-, családi stb. körülményei között. Igen érdekes módon, e kérdés vitája közben vetődött fel más szaktudományok (a szociográfia, szociológia, etnográfia, statisztika stb.) eddiginél nagyobb mértékben való segítségül hívásának az igénye. Ha a munkásosztály életét sokoldalúan megelevenítjük, akkor jobban érthető a gondolkodásmódja, tudat- és érzelemvilága is. Itt jutottunk el a vita egyik újabb csomópontjához: a munkásmozgalom gyakorlata és elmélete tanításának arányaihoz, és egységének kérdéséhez. Bár nyilvánvalóvá vált, hogy az elméleti alapokat minden szocialista országban tanítják, s egy-két esetben forrásértékkel vissza is nyúlnak a klasszikusokhoz, a munkásmozgalom iskolai tanításában a mozgalom megismertetése dominál és nem az elméleti alapok mélyebb megérte-

tése. Amíg a mozgalom tanítása az élő valóság erejével képes hatni, addig az elmélet inkább a rációra ható teóriaként jelenik meg az iskolában — s bár a mozgalommal való összefüggéseire mindenütt rámutatnak, mégis önálló ideológiai rendszerében bizonyos mértékben elválik tőle — épp ezért veszít hatásából. Jobban érvényesíteni kell a mozgalom és az elmélet tanításának szerves egységét az alsó- és a középfokú iskolákban egyaránt.

Ismét nagy teret kapott az a már annyiszor vitatott kérdés is, hogy miképpen lehetne a párttörténet-kutatás újabb eredményeit gyorsabban alkalmazni az iskolai tanításban. Arra kell törekedni, hogy az iskolai oktatás szinkronban legyen a tudományos kutatással, vagy legalábbis az időrés ne szélesedjen ki nagyon a kettő között. Ez a tantervek és a tankönyvek átdolgozásának hosszadalmassága miatt csak egy módon lehetséges, ha a párttörténeti kutatások eredményeiről rendszeresen beszámolunk az iskolákban, és menetközben felhasználjuk az újabban megjelent irodalmat. A megoldás másik kulcsát a tanári továbbképzésben, s a tanárok önművelő igényének növelésében kell keresni.

Természetesen, az első napirend harmadik nagy vitatémája a tanítás pedagógiai feladata volt. A szimpozion különböző formában vissza-visszatérő kérdése volt: hogyan lehet elevenebbé, a fiatalok számára megragadóbbá, tehát meggyőzőbbé tenni a munkásmozgalom-történet tanítását. Szinte valamennyi hozzászóló elutasította valamilyen formában a verbalizmust, a kész elméleti következtetéseket, sémákat, és nem fogadta el a tanítás kiindulópontjának. Sokszor elhangzott a forrásokhoz való visszatérés igénye, hangsúlyozták az elemző módszer elsődlegességét a munkásmozgalom tanításában, amely jobban segíti a megértést és a meggyőződést. Általában a nevelési célok tolultak előtérbe a párttörténet tanításánál, ez volt az a kapocs, amely az első napirendi pont vitájának három témáját összefogta. Ennek érdekében hangzott el sok olyan történelmi tény és politikai igazság, amely az első pillanatban talán közismertnek, sőt egyes esetekben szinte közhelynek is hatott, de magában hordozta a munkásmozgalom-történet tanításának pedagógiai célját, s a tanítási módszerek tárgyalásakor vált fontossá mint szemléleti alap. Kuzin akadémikus megfogalmazása szerint a középiskolás diáknak már rá kell ébrednie, hogy neki egyénileg is kötelessége a lenini elvek megvalósításán munkálkodni — s idáig nagymértékben a munkásmozgalom átélt tanulása alapján kell eljutnia. Az egész vitából kicsendült az a vélemény, hogy éppen ennek érdekében kell a munkásmozgalom tanítását élőbbé tenni, legalább olyan eleven, színes és érdekes stúdiummá, mint a történelem régebbi korszakait. Ezért kell erélyesen fellépni a verbalizmus, a sematizmus, a felületes frázispufogtatás ellen, és sokkal nagyobb teret adni a forrásoknak, a konkrét valóság bemutatásának és elemzésének. Fel kell kelteni a tanulók érdeklődését a munkásmozgalom múltja iránt, s kedvet kell teremteni tanulmányozásához. Ezért növelni kell a tanulók önálló munkaformáinak szerepét a források feldolgozásában, a legkülönbözőbb kutató és feldolgozó feladatokkal megbízni őket a munkásmozgalom témaköréből, veteránokkal való találkozásokat stb. szervezni. Csak ily módon egyesülhet az értelmi, érzelmi és akarati nevelés, amelynek mindhárom területét erősíteni kell a párttörténet tanításakor. Különösképpen hangsúlyozták a vitában az érzelmi ráhatások fontosságát, az eddig helyenként kissé egyoldalúan előtérbe került értelmiek mellett, főleg a fiatalabb korosztálynál. Ebből a szempontból is reflektorfénybe kerültek a munkásmozgalom nagy személyiségei, mint az ifjúság példaképei, akiknek bemutatása sok sajátos módszertani problémát rejt magában a nevelés és az oktatás során. A kiemelkedő személyiségek életének tanulmányozása és a veteránokkal való találkozás kapcsán is eljutott a megbeszélés a jelen problémájához: mi módon lehet érzékeltetni az iskolában a munkásmozgalom múltjának és jelenének kontinuitását. E folyamatosságnak a megláttatásával, a múlt megismertetésén és megértetésén keresztül kell elérni a nagy nevelési célt: a jelen cél-

tudatos szolgálatának tudati, érzelmi és akarati faktorait. Ezt pedig — a konferencia résztvevőinek egységes véleménye szerint — mindenképpen el kell érnie az iskolai történelemoktatásnak, s ebben különösen nagy szerepe van a munkásmozgalom-történet tanításának.

Nem nehéz megérteni, hogy a mai élet megismerését célzó és a cselekvőkészséget kitűző nevelési célok is felvetik a munkásmozgalom megértett és alkalmazásra kész fogalomtárának szükségességét és ennek alkalmazhatóságát a különböző életkorokban. S bár ez a kérdés „szűkebb pedagógiai témának" látszik, a valóságban a történelemtanítás egyik alapvető didaktikai problémakörét alkotja. Így érthetően a vita nemhogy csökkent volna, hanem kiszélesedett az egész iskolai történelemtananyag fogalomtárának kialakítására, illetve ennek módszereire, a vizsgált fogalmak és az említett példák azonban többnyire a munkásmozgalom tárgykörén belül maradtak. Az a vélemény alakult ki, hogy a munkásmozgalom tanítása csak akkor lehet eredményes, csak akkor érthetik meg a tanulók a munkásosztály harcának objektív szükségességét, ha tiszta, egyértelmű és világos fogalmaik vannak róla. Habár a fogalomalkotással összefér bizonyos algoritmusok, sémák alkalmazása, és nem szabad lebecsülni a deduktív módszereket sem, mégis általánosabb az induktív módszer, amikor a fogalmak kialakításához szükséges jegyeket a konkrét történelmi anyag elemzéséből kell levonni. A történelmi anyag elsajátítása során a fogalmak száma és a megismert fogalmak tartalmi jegyei egyre szaporodnak, éppen ezért a számszerű gyarapítással egyidejűleg törekedni kell a minőségi eredményre, az elmélyítésre. A történelmi fogalomalkotás tehát az egész történelemtanítási folyamatnak elengedhetetlen és szerves része, nem szakítható el az érzelmi és az akarati neveléstől, a szemléletformálástól. A fogalmi jegyek bővítése a tanulók életkorából következő szellemi érettségének és felfogóképességének a függvénye. Ezért igen alaposan meg kell válogatni, hogy a munkásmozgalom sokágú és gazdag anyagából az iskola melyik fokozatán mit nyújtsunk, s milyen célokat tűzzünk ki. Számításba kell itt venni a tanulók iskolán kívüli információit és élettapasztalatait, mert amint az egyik részt vevő szovjet professzor kijelentette: az élet a legjobb szemléltetőeszköz. A hozzászólók hangsúlyozták, hogy figyelembe kell venni a személyes tapasztalatokat és az iskolán kívüli információkat, főként az olyan fogalmak esetében, mint pl. munkásosztály, osztályharc, munka, kizsákmányolás stb.

E kérdésnél a hozzászólók ismét visszakanyarodtak a sematizmusnak, a metafizikus fogalomalkotásnak, a verbális definíciókra törekvésnek a veszélyéhez. Világosan kitűnt a munkásmozgalom-történet tanításának elszürkülésétől, sematizációjától, végső soron eredménytelenségétől való félelem. Ennek elkerülése érdekében többen hangoztatták, hogy a megismerés, így a fogalomkialakítás munkáját nem végezheti el a tanár a tanítványai helyett, csak megfelelő helyzetet teremthet számukra, s tervszerűen rávezetheti őket a helyes felismerésekre. Az a leghatékonyabb az ifjúság számára, amit saját, konkrét tapasztalatából merít, amelynek igazságát megtalálta, felismerte és magáévá tette. A tanácskozás egyetértett abban, hogy a helyesen kialakított, jól feldolgozott fogalmaknak döntő szerepük van a marxista—leninista világnézet kialakításában.

Végül a szimpozion valamennyi delegációja a szocialista országok történelemoktatóinak szorosabb, tervszerűbb, hatékonyabb együttműködését látta szükségesnek a fenti célok érdekében. Ezért elhatározták, hogy az V. Nemzetközi Történelemtanítási Szimpoziont 1973 szeptemberében Moszkvában rendezik meg, ezen a tanácskozáson a szocializmus és kommunizmus építése, a két világrendszer harca tanításának kérdéseit, valamint az ezzel kapcsolatos írásos eszközök felhasználásának lehetőségeit tárgyalják meg.

Szabolcs Ottó

Az olasz ellenállás illegális sajtójáról

Értékes anyag került az MSZMP KB Párttörténeti Intézete könyvtárának birtokába: egy periodika-gyűjtemény, amely az olasz ellenállás különböző, hosszabb-rövidebb életű illegális újságait tartalmazza. Bár ez a 65 féle lapból álló gyűjtemény csak töredéke annak a több mint kétezerre tehető, eddig megtalált és rendszerezett mozgósító erejű földalatti kiadványnak,[1] amely a Resistenza éveiben napvilágot látott, mégis méltó arra, hogy felhívjuk a figyelmet ezekre a Magyarországon kevéssé ismert írásokra.

A gyűjtemény először kiadott lapja, az *Il Garibaldino*, az olasz ifjúság orgánuma 1942 májusában jelent meg, az utolsó, a *La Falce* 1945 áprilisában, a nagy nemzeti felkelés küszöbén. E két időpont közé esik Olaszország legújabb kori történetének legdicsőségesebb fejezete — a szembefordulás a fasizmussal, az ellenállás időszaka. Az újságok képet adnak a bel- és külpolitikai eseményekről, a partizánharcok, az ellenállás méreteiről. A lapok sokszínűsége, a szerkesztést és kiadást végző pártok, szervezetek, csoportok, politikai mozgalmak változatossága képes arra, hogy megmutassa az illegális sajtó elterjedését, s azt, hogy az olasz nép valamennyi osztálya, rétege részt vett a felszabadító harcokban. Az ellenállásban résztvevők különböző pártállása, programjaik sokszínűsége mellett, számos azonosságot, hasonló elgondolást, tervet, megnyilatkozást találunk sajtójukban. Szinte minden lap arról tanúskodik, hogy az egész nép egy véleményen volt: a háború Hitlerért és olaszországi kiszolgálóiért folyik, idegen érdekekért harcolnak, ez a háború nem az olasz nép ügye. Mussolini bukása után a Badoglio-kormány felemás bel- és külpolitikája, a háború folytatása, a politikai ingadozás, a habozás, felnyitotta a gondolkodó és harcolni kész olaszok szemét, mindnyájuk előtt bizonyossá vált a monarchia csődje. Ez idő tájt valamennyi újságban olvashatunk monarchiaellenes írásokat, mindnyájan változtatni akarnak, egyesek csak az állam formáján, mások az állam típusán is. Megegyeznek abban, hogy fel kell szabadítani az országot a fasizmustól. Figyelni kell a fasiszta árulókra, a németek cinkosaira, akik nem kerülhetik el a felelősségrevonást a felszabadulás után. Majdnem valamennyi lapban, de kiváltképpen a garibaldisták, a szocialisták, az akciópártiak és az ifjúság részére kiadott újságokban az ellenállók visszanyúlnak az olasz nép szabadságharcos hagyományaihoz; Mazzini, Garibaldi emlékével és Matteotti vértanúságával mozgósítanak a harcra.

Különböznek egymástól azonban ezek a pártok, szervezetek és mozgalmak a háború utáni kibontakozásra vonatkozó elképzeléseikben, főként a hatalom jellegét illetően. Milyen lesz az új állam, kinek a kezében lesz a hatalom? Számos program, elgondolás született ezekben a mozgalmas években. A liberálisok és föderalisták kissé ködös elképzeléseitől a parasztpártiak parasztforradalmáig, illetve paraszti államáig. Nem véletlen, hogy csakis a marxista pártoknak, a kommunisták és a baloldali szocialisták, a proletáregység pártjainak volt meghatározott, világos tervük, céljuk.

Ez a 65 újságból álló gyűjtemény az ellenállás sajtójának kis hányada, mégis híven tükrözi az olasz ellenállás történelmi jelentőségét, a népi felkelés méreteit, amely a húsz esztendős elnyomás után elemi erővel tört fel, s hozzájárult Olaszország felszabadításához. Ezért tartjuk érdemesnek felhívni rá a második világháború problémaköre iránt érdeklődő olvasók figyelmét.

K. L.-né

---

[1] La Resistenza in Italia 25 Luglio 1943—25 Aprile 1945. 2357 giornali Saggio Bibliografico a cura di Laura Conti. Milano 1961. Ed. Feltrinelli 404 p.

A CSKP Marxizmus—Leninizmus Intézete és Pártfőiskolája, valamint a Nová Mysl szerkesztősége a Csehszlovák Kommunista Párt megalakulásának 50., valamint Klement Gottwald születésének 75. évfordulója alkalmából 1971. október 18 és 21 között tudományos emlékülést tartott Prágában. A tanácskozáson a szovjet, a lengyel, a román, a bolgár, az NDK-beli, a magyar és a mongol marxizmus—leninizmus, illetve párttörténeti intézet képviselői vettek részt és szólaltak fel. A konferencia bevezető előadását *Vladimir Ruml*, a filozófiai tudomány doktora, a CSKP KB Marxizmus—Leninizmus Intézetének igazgatója tartotta a párttörténet néhány metodológiai kérdéséről, majd a cseh és szlovák, valamint a részt vevő külföldi történészek előadásai hangzottak el. A konferencián intézetünket *Hajdu Tibor*, a történettudomány doktora, tudományos főmunkatárs képviselte, aki felszólalásában az MSZMP 1956 utáni politikájának főbb kérdéseivel foglalkozott.

•

1971 júniusában a korszerű történelmi műveltség kérdéseiről rendezett keszthelyi országos történész vándorgyűlésen vetődött fel annak az igénye, hogy a kutatók és oktatók kapcsolatát rendszeressé tegyék, elmélyítsék. E törekvés jegyében került sor 1971. október 27-én a munkásmozgalom-történet kutatóinak és a budapesti történelemtanárok képviselőinek találkozójára a Párttörténeti Intézetben. A konzultációt — amelyen mintegy 50 fővárosi általános- és középiskolai történelemtanár és szakfelügyelő, a Tankönyvkiadó, az Országos Pedagógiai Intézet, a Történelmi Társulat Tanári Tagozatának vezetői vettek részt — *Vass Henrik*, a Párttörténeti Intézet igazgatója nyitotta meg, utalva a humán tárgyak, benne a történelem, azon belül a munkásmozgalom-történet oktatásának fontosságára a világnézeti nevelés szempontjából.

A bevezető után tizennégy felszólalás hangzott el. A felszólalók zöme mindenekelőtt az általános- és középiskolai tankönyvek problémáival (az oktatási anyag adatszerűsége, aránytalanságok, hiányosságok, egyes történeti tények és folyamatok értékelésének korszerűtlensége stb.) foglalkozott. Többször elhangzott, hogy fontos lenne olyan egységes történeti és munkásmozgalom-történeti szemelvénygyűjteményeket kiadni, amelyeket alkalmazni lehet az érzelmi nevelés során. A felszólalásokban kifejeződött az a határozott igény, hogy marxista módon értékelni kell a munkásmozgalom-történet — a három Internacionálé (különösen a Komintern), az MKP, az MDP, a szakszervezeti mozgalom, valamint a nemzetközi munkásmozgalom, elsősorban a környező szocialista országok munkásmozgalma — elvi és történeti kérdéseit, s mielőbb népszerűsíteni kell az új eredményeket a történelemtanárok és oktatók körében is. Ennek érdekében több felszólaló sürgette a népszerű történeti és munkásmozgalom-történeti kiadványok példányszámának növelését, a Párttörténeti Közlemények további népszerűsítését, egy ismeretterjesztő történeti folyóirat kiadását és a helytörténetírás fokozottabb támogatását.

A konzultáció Vass Henrik zárszavával fejeződött be. Rövid ismertetést adott az Intézet távlati tudományos tervében szereplő azon célokról, amelyek a munkásmozgalom-történet-írás gondjait vannak hivatva megoldani; s utalt az e területen már meglevő, de még kevéssé ismert eredményekre, elsősorban azokra a dokumentumkiadványokra és feldolgozásokra, amelyek már most hasznos segítséget nyújthatnak az oktatói munkához. Köszönetet mondott az észrevételekért, s a javaslatokért; az utóbbiakat az Intézet erejéhez mérten igyekszik megvalósítani, hogy hatékonyabbá tegye az oktatást és megkönnyítse a történelemtanárok munkáját. Vass Henrik az Intézet nevében támogatást ígért az oktatást irányító szerveknek és

a kiadóknak az elkövetkező közös munkában.

*

Bakó Ágnes, a Párttörténeti Intézet igazgatóhelyettese és *Kálmán Lászlóné*, az Intézet Könyvtárának mb. vezetője 1971. november 16 és 23 között látogatást tett az RKP KB Történettudományi és Társadalompolitikai Intézetében, és megbeszéléseket folytatott a két intézet archívuma és könyvtára közötti együttműködés kiszélesítésének lehetőségeiről.

*

A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának elméleti és történeti folyóirata, a Nová Mysl, 1971. évi 2. számában megjelent *Vass Henrik*nek, intézetünk igazgatójának „A szövetségi politikáról szóló lenini eszmék alkalmazása a magyar kommunista mozgalomban" címmel, az 1971 májusában, prágai előadói körútja során elhangzott előadása.

*

A moszkvai csata 30. évfordulója alkalmából 1971. november 25-én tudományos ülésszakot tartottak a Budapesti Pártbizottság zuglói pártiskoláján. Az emlékülésen *dr. Tóth Sándor* alezredes, a Hadtörténelmi Intézet osztályvezetője „A moszkvai csata jelentősége a Nagy Honvédő Háborúban" címmel tartott bevezető előadást. *Dr. Horváth Miklós* kandidátus referátumában a moszkvai csata nemzetközi visszhangjáról, *dr. Lengyel Klára*, a Politikai Főiskola docense pedig a fasiszta hadsereg első vereségének magyarországi hatásáról tartott előadást.

N. M. Mironov altábornagy, a moszkvai csata egyik szervezője és szemtanúja nagy érdeklődéssel kísért visszaemlékezésében hiteles képet rajzolt arról a hatalmas előkészítő munkáról, amelynek eredményeképpen, a szovjet nép helytállása nyomán megállították a támadó fasiszta haderőt.

*

S. Vincze Edit kandidátus, az Intézet tudományos főmunkatársa 1971. november 8 és december 4 között „A magyar és a német munkásmozgalom kapcsolatai az 1868—1890-es években" című témához végzett kutatásokat a berlini könyvtárakban és a potsdami állami levéltárban.

*

Zsilák András kandidátus, a Párttörténeti Intézet igazgatóhelyettese és *Nagy Ferenc* intézeti titkár 1971. december 7—10-ig látogatást tett Bratislavában, és tárgyalásokat folytatott a Szlovák Kommunista Párt KB Marximus—Leninizmus Intézetének vezetőivel a két intézet közötti együttműködés bővítéséről.

*

A Népszava 1941. évi karácsonyi száma megjelenésének 30. évfordulójára a Párttörténeti Intézet gondozásában a Kossuth Könyvkiadó miniatűr kiadványként megjelentette a lap említett számát. A kiadvány *Kállai Gyulának*, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa elnökének előszavával jelent meg.

*

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája, az SZKP KB Marxizmus—Leninizmus Intézete és a Patrice Lumumba Egyetem „A rasszizmus az imperializmus ideológiája és a társadalmi haladás ellensége" című témáról 1971. december 14—16-án nemzetközi tudományos tanácskozást rendezett Moszkvában. A konferencia munkájában a szovjet történészek mellett Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, a Mongol Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia küldöttsége és Kuba képviselője vett részt.

A konferencia első napján plenáris ülést tartottak, amelyet *M. D. Millionscsikov*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának alelnöke nyitott meg, majd *P. N. Fedoszejev* akadémikusnak, az SZKP KB Mar-

xizmus—Leninizmus Intézete igazgatójának bevezető szavai után *F. V. Konsztantyinov* akadémikus, a szovjet ENSZ-társaság elnöke, *K. G. Karakejev*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, a Kirgiz Tudományos Akadémia elnöke és *M. B. Mityin* akadémikus tartottak referátumot.

A konferencia december 15-én két szekcióban folytatta munkáját. Az első — a rasszizmus ideológiájával foglalkozó — szekcióban a felszólalók a rasszizmus és a két világrendszer harcának kapcsolatát; a rasszizmus és a tudomány, valamint a kultúra viszonyának kérdéseit elemezték.

A második szekcióban a „Korunk rasszizmusa és az ellene folytatott harc a népek haladása nevében" című témát vitatták meg. Az előadók foglalkoztak a rasszizmus klasszikus formáival, az ellene vívott harc területeivel, s a tudományos propaganda szerepével ebben a küzdelemben. Elemzés hangzott el a rasszizmus ellen hozott nemzetközi jogi rendelkezések jelentőségéről is.

A december 16-án tartott plenáris záróülésen a szekciók vezetői beszámoltak a végzett munkáról. A tanácskozás eredményeit, jelentőségét *P. N. Fedoszejev* foglalta össze zárszavában.

A tanácskozáson magyar részről a Párttörténeti Intézet képviseletében *Béki Ernő* tudományos főmunkatárs, a Magyar Tudományos Akadémia nevében *Tóth János* aspiráns vett részt. Mint a bolgár, a német és a szlovák képviselő, Béki Ernő is a plenáris megnyitóülésen szólalt fel és korreferátumot tartott „A rasszizmus ideológiája és az imperializmus" címmel.

*

A Corvina Könyvkiadó „Chapters from the Revolutionary Workers' Movement in Hungary" címmel megjelentette a Magyar forradalmi munkásmozgalom története 3. kötetének az 1956—1962 közötti időszakkal foglalkozó fejezeteit. Az angol nyelvű kiadvány megjelenése régi hiányosságot pótol, megadva a lehetőségét annak, hogy a külföldi olvasó a marxista történetírás eredményeinek megismerésével hiteles képet kapjon a magyarországi forradalmi munkásmozgalom, s egyszersmind a népi demokratikus Magyarország történetének említett periódusáról.

*

A Párttörténeti Intézet Archívumának gondozásában 1971 októberében megjelent a *Tájékoztató a Magyar Szocialista Munkáspárt archívumai számára* című kiadvány azzal a céllal, hogy informálja a pártarchívumok munkatársait a hazai és a külföldi pártlevéltárak munkájának új tapasztalatairól, a párt ügyvitelének és iratkezelésének időszerű kérdéseiről, a munkásmozgalom-történeti feldolgozó munka módszertani problémáiról, különös tekintettel a helytörténetírásra.

A Tájékoztató első számában *Bakó Ágnes*, a Párttörténeti Intézet igazgatóhelyettese „Az MSZMP budapesti és megyei archívumainak létrejöttéről, jelenlegi helyzetéről, feladatairól", *Milei György*, az Intézet Archívumának helyettes vezetője „A Központi Pártarchívum távlati tervéről (1971—1975)", *Konéta György*, az MSZMP KB Ügykezelési Alosztályának vezetője „A párton belüli iratkezelés és ügyvitel rendjéről szóló határozat végrehajtásának néhány tapasztalatá"-ról, *Rákosi Sándor*, az Intézet Archívumának főmunkatársa „Az MKP fond tudományos-technikai feldolgozásának tapasztalatai"-ról, *Dégi István*, az MSZMP Csongrád megyei Bizottsága Archívumának vezetője az archívumban található MKP-iratok rendezéséről írt beszámolót. A felsoroltakon kívül még a következő cikkek jelentek meg: *Győri Tibor* (az MSZMP Szolnok megyei Bizottsága Archívumának vezetője): „A pártarchívum *segítsége* a pártszervek ideológiai és gyakorlati munkájához Szolnok megyében", *Szántó Ferenc* (az MSZMP Komárom megyei Bizottsága Archívumának vezetője): „Napirend-katalógus készítése az

MSZMP Komárom megyei Bizottsága Archívumában", *Szabó Éva* (az Intézet Archívumának csoportvezetője): „Egy tanulmányút néhány tapasztalata (látogatás a lengyel pártarchívumban)", *V. V. Anyikejev* (kandidátus, az SZKP KB Marxizmus—Leninizmus Intézete Archívumának helyettes vezetője): „A helyi pártarchívumok helyzete és tudományos-módszertani irányítása a Szovjetunióban", *Heinz Vosske* (a NSZEP KB Központi Pártarchívumának vezetője): „A Német Szocialista Egységpárt Központi Pártarchívumának történetéről, fondjairól és munkájáról", *Milovan Bosič* (a JKSZ Munkásmozgalmi Levéltárának igazgatója): „A Jugoszláv Kommunisták Szövetsége Munkásmozgalmi Levéltáráról", *Jakab Sámuel* (Intézetünk Archívumának csoportvezetője): „Általános szempontok a levéltári anyag védelméhez". A Tájékoztatóban megjelent továbbá az „Irányelvek a pártarchívumok 1971—1975. évi távlati tervének elkészítéséhez" című anyag. A kiadvány még hírrovatot és bibliográfiai részt tartalmaz, amely a levéltári és történeti irodalom legfrissebb kiadványait ismerteti.

A népi Magyarország negyedszázada címmel a Párttörténeti Intézet és a Politikai Főiskola gondozásában az Akadémiai Kiadónál megjelent a felszabadulásunk 25. évfordulójára rendezett nemzetközi tudományos tanácskozás anyaga. A kötetet *Blaskovits János*, a Politikai Főiskola tanszékvezető tanára és *Zsilák András* kandidátus, a Párttörténeti Intézet igazgatóhelyettese szerkesztette.

DOKUMENTUMOK ÉS VALÓSÁG
(Megjegyzések egy forrásgyűjteményhez)*

Felszabadulásunk negyedszázados évfordulója ismételten a legújabb kori történetírás középpontjába állította az 1944—1945-ös periódusnak az eseményeit. Az ez alkalomból 1970—1971-ben megjelent monográfiák, tanulmányok, cikkek, forrásgyűjtemények és más jellegű publikációk száma felülmúlja a korábbi évfordulók kiadványtermését. A történészek figyelme jórészt a felszabadulással beköszöntött sorsforduló helytörténeti eseményeire, az átalakulás egészét meghatározó fő folyamatok konkrét jelentkezésére irányult.

Ez a mélyre hatoló kutatómunka közvetlen kapcsolatban áll azzal a nagyszabású iratfeltáró tevékenységgel, amely az állami levéltárakban közel fél évtizedig (1965 és 1968 között) folyt. A Levéltárak Országos Központjának jelentős anyagi és eszmei támogatásával az országos és a megyei állami levéltárakban 75 levéltáros dolgozott a felszabaduláskori iratanyag feltárásán. E munka méreteire fényt derít az is, hogy az átnézett iratokról mintegy 40 000 témacédula készült. Ennek a rendkívül jelentős, országos méretű munkának eredménye vált részben közkinccsé azáltal, hogy a levéltárosok, összefogva a helytörténészekkel, érdekes és színvonalas dokumentumkötetekkel jelentkeztek, a megyei, a városi, a községi kiadványok sora látott napvilágot.

Az országos iratfelmérés és a helytörténeti források publikálása előmozdítja a nemzeti fejlődésünket alapvetően befolyásoló felszabadulási periódus problémáinak, a konkrét történelmi helyzetnek alaposabb megismerését, összességében pedig az okozati összefüggések sokoldalúbb vizsgálatát. Az ötvenes években megindult, az ellenforradalom leverését követően pedig a tisztultabb eszmei-politikai légkörben fellendült kutató-feltáró-feldolgozó munka szélesebb alapokon tovább folytatódhat, mód nyílhat a népi demokratikus forradalom helyi vonatkozásainak további feltárására, az általános érvényű társadalmi változások és a helyi sajátosságok részletesebb elemzésére. Mindez a történetírás eddigi eredményeivel együtt gazdagíthatja ismereteinket, árnyalhatja értékeléseinket.

A huszonötödik évforduló egyik központi kiadványaként készült el a *Sorsforduló* című forrásgyűjtemény. A kiadvány Magyarország 1944 őszétől 1945 tavaszáig eltelt fél évének eseményeivel foglalkozik, azzal az időszakkal, amikor az ország felszabadult a német fasiszták és magyar csatlósaik uralma alól, s a népi de-

* Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. 1944. szeptember — 1945. április I—II. köt. Budapest, 1970. Szerkesztette: *Karsai Elek* és *Somlyai Magda*. A bevezetőt írta: Somlyai Magda, a jegyzeteket és a tájékoztatót írta: Karsai Elek. 600+544 p.

mokratikus forradalom kibontakozásának eredményeként megszületett és kiépült a munkások és a parasztok demokratikus hatalma, amely mélyreható társadalmi változásokhoz vezetett.

A forrásgyűjteményt rövid bevezető előzi meg, amelyben a szerkesztők ismertetik a publikált anyagok összegyűjtésének munkafolyamatát, áttekintik és értékelik a dokumentumokban tárgyalt témákat, a felszabaduláskori helyzetet.

A népi demokratikus korszak történetírásáról megállapítják, hogy a történészek a felszabadulás történetét a dokumentumok viszonylag szűk körére támaszkodva dolgozták fel, a népi demokratikus téma „feltárását az elmélet oldaláról indították el és lemaradtak a tények feltárásában..." Úgy vélik, hogy „nagyobb figyelmet kell szentelni a *tényleges* történelmi események, történelmi összefüggések és ellentmondások feltárásának". (VIII. old. Az én kiemelésem. — *S. E.*) „Szakítani kell azzal a gyakorlattal — jelentik ki határozottan —, amely a népi demokratikus átalakulás vizsgálatát elsődlegesen a stratégia és a taktika vonalán haladva, azt mindenekelőtt az elméleti tételek elemzésével és alkalmazásával kívánja megoldani." (Uo.) A szerkesztők célja — mint írják — az, hogy „gazdag történeti tény alapján" láttassák a kor politikai küzdelmeit, s *fontos történeti problémákra* ne csak bővebb választ adjanak, hanem teljesen új megvilágításba helyezzék őket. (XII. old.)

A több mint ezer oldalas forrásgyűjtemény 737 iratot tartalmaz. (A szerkesztők és a tartalomjegyzék szerint a dokumentumok száma 688, mivel azonban ebből 13 irat — a 102. és a 417-től a 428-ig — hiányzik, egyes sorszámok alatt viszont több — a, b, c stb. — irat található, pontosabb, ha a tényleges mennyiséget vesszük figyelembe.) A Sorsforduló is az állami levéltárakban az utóbbi években feltárt forrásbázisra támaszkodik. A szerkesztők a levéltárakban készült 40 000 témacédulát „a történeti mondanivaló fontossága szerint átválogatták és a kiválasztott cédulák iratait" a helyszínen átolvasva, egy részüket legépelték, majd ezek „legjobbjai" kerültek be a kötetbe. A válogatás legfőbb szempontja Somlyai Magda szerint az volt, „hogy *teljes keresztmetszetet" nyújtson* — mármint a felszabadulásról —, Karsai Elek szerint pedig a közlésre történő kiválogatásnál elsősorban arra törekedtek, „hogy az 1944. szeptember 23-tól az 1945. április 4-ig terjedő időszakasz *legjellemzőbb sajátosságait, vonásait"* vázolják fel. (XII., XXIX. old. Az én kiemelésem — *S. E.*)

A fenti elvek szerint kiemelt közel hét és félszáz irat két nagy csoportra osztható: az egyikbe a fasiszta kormányzat iratai sorolhatók, ez a publikált dokumentumoknak mintegy 22%-a, a másikba a többi, a mintegy 78%-nyi irat, amely a felszabadított területekről való.

Horthy-Magyarország végnapjait, amelyeket Szálasi kormánya tetézett be, 161 dokumentum hivatott ábrázolni. Ezek — kivéve egy-két jelentést — a fasiszta államgépezet központi és helyi, katonai és polgári intézményeinek iratai: a magyar királyi hadsereg hadműveleti kormánybiztosainak, a Szálasi-kormány minisztereinek, a különböző szintű kiürítési kormánybiztosságok vezetőinek, miniszteri osztálytanácsosoknak, a magyar királyi rendőrség budapesti főkapitánysága politikai rendészeti osztályának, hadosztály-parancsnokoknak, a Hadműveleti Terület polgári közigazgatása vezetőjének és ehhez hasonló szerveknek és vezetőiknek jelentései, parancsai, rendelkezései, beszámolói stb. Emellett nagy számban találhatók a közigazgatási apparátus különböző szintű vezetőinek (főispánoknak, alispánoknak, polgármestereknek és helyetteseinek, továbbá községi és járási főjegyzőknek, főszolgabíróknak, vármegyei aljegyzőknek, bíróknak, jegyzőknek) utasításai, beszámolói, rendelkezései stb. Mindezeket kiegészítik a Nyilaskeresztes Párt országos képviselőinek és vezetőinek, továbbá megyeveze-

tőknek, város- és járásvezetőknek, fasiszta tudósítóknak, az államhatalmi szervek és a párt összekötőinek anyagai.

A Szálasi-kormány iratainak zöme kiürítési utasítás és parancs, amelyekből megtudhatjuk, hogy az illetékes fasiszta vezetés miképpen rendelkezett, mit szándékozott a veszélyeztetett területekről elszállítani és hogyan. Az intézkedések végrehajtásáról azonban vajmi keveset tudunk meg. Csupán egy-két olyan beszámolót találunk, amelyből kiderül, hogy a kiürítés hogyan sikerült. Az iratok másik nagy csoportja a menekléssel és a menekültek ellátásával foglalkozik. A helyi közigazgatási szerveknek és vezetőknek ezek a jelentései egyrészt a hivatalok és rendfenntartó erők magatartásáról, másrészt a dunántúli városokba menekültek létszámáról és helyzetéről, az ott uralkodó hangulatról szólnak. A lakosság magatartásával kapcsolatban, a szerkesztők levonják azt a következtetést, hogy a szovjet hadsereg közeledtekor „népvándorlásszerű menekülés" kezdődött. Menekültek az uralkodó osztályok tagjai, a vezető politikusok. Ezrével menekültek a középosztálybeliek, „például a közigazgatási apparátus dolgozóinak 70—80 százaléka és példájuk nyomán mentek kétkezi munkások is..." Százezrek hagyták el otthonukat. (XII—XIII. old.)

Egy rövid ismertetőnek már a terjedelmi korlátok miatt sem lehet rendeltetése a tárgyalt forráspublikáció minden problémájának elemzése és értékelése. A fenti megállapításokkal kapcsolatban csupán arra szeretnék utalni, hogy a történelmileg hiteles helyzetkép felrajzolása, a probléma vizsgálata rendkívül összetett és alapos kutatómunkát igényelne. Megállapítható az is, hogy nem helyes az a módszer, amely a tömegek — vagyis a munkásosztály, a parasztság, a középréteg, az uralkodó osztályok — magatartását *a lakosság gyűjtőfogalma alatt vizsgálja.* Így fordulhat elő, hogy a lakosság egy bizonyos rétegének — jelen esetben pl. a közigazgatási apparátusnak, az értelmiség és a gazdasági vezetők egy részének — magatartása a lakosság egészére érthető.

Az iratokban a lakosság igen konkrét társadalmi osztályokra, csoportokra, rétegekre bomlik fel. Például a menekültek első nagy pánikot keltő csoportjai az országhatárokon túl eső területekről érkeztek: német anyanyelvűek Bánátból (4. dok.), moldvai csángók Bácskából (19. dok.), erdélyiek (9. és 30. dok.), 15—20 000 német Dél-Erdélyből és Dél-Bácskából (14. dok.), szászok (75. dok.), horvátországi magyarok (83. dok.), 45 000 bácskai sváb (85. dok.), újvidéki hatóságok köztisztviselői (80. dok.) stb. Ezeknek a menekülteknek a *megjelenése és átvonulása a magyar falvakon, városokon* valóban a nagymérvű vándorlás benyomását kelthette, s természetesen, zavaróan hatott a helyi lakosságra. Őket azonban nem lehet azonosítani a magyar lakossággal, s az is helytelen lenne, ha a róluk készített soksok helyi jelentés adatait — egymástól függetlenül szemlélve — beszoroznánk. De kérdés az is, hogy az egyszerű emberek biztonságos helyre húzódását a várható véres harcok elől lehet-e a szovjet hadsereg előli politikai meneküléssel azonos jelenségnek tekinteni?

A magyar menekültek többségükben vármegyei, városi, községi vezető tisztviselők, tisztek, a rendőrség, a csendőrség vezetői és részben tagjai, a nyilasmozgalom helyi és országos vezetői és káderei, pedagógusok közül zömükben a leventeoktatók, az értelmiségiek — pedagógusok és orvosok — egy része és mindezek családtagjai voltak. Az uralkodó osztályok képviselőin, gyárosokon, földbirtokosokon és nagykereskedőkön kívül az államapparátusnak elsősorban az a része menekült el, amelyik a közigazgatásban, a politikai és a gazdasági életben vezető állást töltött be, s politikai hatalmát és egzisztenciáját az ellenforradalmi rendszerben aktív tevékenységgel biztosította. A magyar társadalomnak főképpen tehát az a rétege menekült, amelyik tud-

ta, hogy rendszerváltozás esetén nem bújhat ki a felelősségrevonás alól.

De még az sem tekinthető bizonyítottnak, hogy a közigazgatási apparátus 70—80%-a elmenekült. A front előrehaladtával egyre jobban csökkent a közigazgatási apparátus dolgozói körében kezdetben tapasztalható menekülési láz. Pécsett pl. a kiürítést tárgyaló értekezlet úgy döntött, hogy „több hivatal marad". (211. dok.) A Budapest elnéptelenítésével foglalkozó előzetes tanácskozáson a résztvevők megállapították, hogy „a székesfőváros tisztviselőinek és alkalmazottainak legalább fele Budapesten szándékozik maradni, még ellenséges megszállás esetén is". (29. dok.) Ugyanitt levonták azt a következtetést is, hogy „az elnéptelenítésre vonatkozó rendelkezéseket" nem lehet végrehajtani. Ennek volt következménye, hogy a közigazgatási apparátus a felszabaduláskor jórészt a régi vezetők, vezető beosztású tisztviselők közreműködésével indult meg.

Az eddigi helytörténeti publikációkból (de még a Sorsforduló irataiból is) kiderül, hogy még azok se mind hagyták el állomáshelyüket, akik számára ez kötelező volt. Nemhogy a közigazgatási apparátus, de még a csendőrség és a rendőrség tagjai is sokhelyütt visszamaradtak. (Lásd a Debreceni Állami Levéltár iratait.) A magyar hadsereg — amelyről töredékes anyag alapján a Sorsfordulóban olyan kép alakul ki, hogy zömmel végig harcolt — katonái tíz- és százezrével dezertáltak, s civil ruhába öltözve bujkáltak, hogy ne kelljen harcolniuk a Vörös Hadsereg ellen.

A lakosság egy része, különösen a vidéki városokban a fasiszta terror és a nagy harcok elől a tanyákra, az erdőkbe húzódott. Mindezekről a bevezető és a közölt iratok hallgatnak, vagy csak nagy ritkán tesznek említést.

A hibás értékelés, s még inkább az iratok alapján kialakuló torzító összkép összefügg azzal, hogy az akkori Magyarországot egyoldalúan, csupán a fasiszta kormányzat dokumentumai képviselik. A kötetből teljesen kimaradt a másik Magyarország, az, amely mindvégig szemben állt az ellenforradalmi rendszerrel, s az azt követő Szálasi-diktatúrával. A közölt 161 irat között egyetlenegy nem fasiszta eredetűt sem találunk. A Magyar Frontról, a Bajcsy-Zsilinszky-féle ellenállási mozgalomról, a demokratikus és munkáspártokról, a partizánharcokról, a munkásoknak a gyárak leszerelése, elhurcolása, megsemmisítése ellen kifejtett akcióiról, az illegális mozgalomnak a fegyveres harc megszervezésére irányuló tevékenységéről, a magyar katonák német és magyar fasiszták elleni aktív harcáról, a parasztság magatartásáról stb. szó sem esik, mintha ez nem lett volna része az akkori Magyarországnak. A szerkesztők mindezt kifelejtették a felszabaduláskori Magyarország „teljes keresztmetszetéből". Igaz, felvetődhet, hogy a szerkesztők tudatosan kerülték a már ismert vagy publikált iratok közlését. Ez azonban ellentmond a már ismertetett célkitűzésüknek, valamint annak a törekvésüknek, hogy a válogatás az élet minden területére kiterjedjen, s az eseményeket úgy szemléltessék, „ahogyan az a valóságban volt". A teljesség, a valóság, vagyis az igazság — úgy vélem — megkövetelte volna, hogy a fasiszta Magyarország mellett bemutassák (s erre nemcsak a már eddig is publikált anyagok közzétételével lett volna lehetőségük) a forradalmi, antifasiszta, németellenes, demokratikus Magyarországot is. Ez esetben az is egyértelművé válhatott volna, hogy a kötetben közölt forrásoknak melyek a hiteles, az elfogadható és melyek a túlzó, az ügy érdekében sokszorosan felnagyított adatai és megállapításai.

A Sorsforduló dokumentumainak háromnegyede (576 irat) a felszabadított területek irataiból került ki. Egy részük az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a nemzeti bizottságok, illetve ez utóbbiak közreműködésével 1945 elejétől újjászerveződött községi, városi és megyei önkormányzati testületek tevékenységé-

nek, együttműködésének dokumentumai. Az iratok jól tükrözik az osztály-erőviszonyokban a forradalmi erők, a néptömegek javára történt változást, azt a sokoldalú társadalmi és politikai munkát, amelyet az említett szervek, s különösen a nemzeti bizottságok 1944 ősze és 1945 tavasza között a politikai élet demokratizálása és a társadalmi feladatok megoldása terén végeztek, jól mutatják továbbá fejlődésük szakaszait, jelentősebb állomásait. Az eddiginél többet tudunk meg a nemzeti bizottságok és az önkormányzati testületek együttműködéséről, viszonyáról. Ezek az iratok is igazolják a történetírás eddigi következtetéseit, a történeti feldolgozások megállapításait, részadatokkal bővítve ismereteinket. Ezek az anyagok is bizonyítják, hogy a nemzeti bizottságokról, a helyi hatalmi szervekről megjelent feldolgozások a valóságnak megfelelően és történeti hitelességgel tárták fel e rendkívül sokoldalú és fontos témát.

Az iratok másik nagy csoportja a közigazgatási apparátus és az adminisztráció terméke: a megyei, a városi, a községi vezetők, főispánok, alispánok, főjegyzők, jegyzők, bírók, polgármesterek és mások utasításai, rendelkezései, hirdetményei, hivatalos és félhivatalos levelei, megyei és községi értekezletek jegyzőkönyvei, közgyűléseken és népgyűléseken elhangzott beszédek szövegei stb. Ezek a dokumentumok a felszabaduláskor azonnal munkához látó közigazgatási személyek működését és elsősorban azt ismertetik, hogy a helyi szervek miképpen szerveződtek újjá, bonyolították le a hatás- és feladatkörükbe tartozó ügyeket, milyen intézkedéseket hoztak a község, a város, a megye általános problémáinak megoldására.

A szovjet parancsnokok által széles hatáskörrel felruházott közigazgatási vezetők és szervek, a kommunista párt helyi szervezetei, a munkások, a parasztok, az értelmiségiek és a kisiparosok képviselőinek helyi bizottságai mellett, a felszabaduláskor kialakuló új élet egyik központjává váltak. A gondok, a problémák nagy része az ő területükön csapódott le, egy-egy község vagy város tennivalója, baja náluk jelentkezett. Az ellenforradalmi, fasiszta hatalom bűneiért a felszabadult ország lakossága szenvedett, egy lerombolt országban kellett hozzálátni az új élet megteremtéséhez, aminek hatása a közigazgatás területén is érződött. Vállalni kellett a háborús sebek gyógyítását éppen úgy, mint az antifasiszta harc terheit, illetve a felszabadulás utáni új élet formálásának nehézségeit. A kötetben publikált közigazgatási dokumentumok e bonyolult történelmi helyzetnek és összetett folyamatnak főleg a nehézségeiről: a termelés megindításának akadályairól, illetve az elhárításukra tett intézkedésekről, a hiányos termelési eszközök ésszerű felhasználásáról, a háborús események következtében meglazult közerkölcsök megjavításáról, és ennek érdekében a különböző polgárőrségek és fegyveres őrségek felállításáról szólnak, továbbá a szovjet hadsereg antifasiszta harcának támogatása, a lerombolt ország helyreállításának megindítása, a közmunkák megszervezése a fő téma.

Az iratokból közvetve kitűnik az is, hogyan állt talpra és folytatta működését a régi közigazgatási apparátus, amelynek törzsgárdája régi szakemberekből állt. Az iratoknak ez a csoportja tehát nem utolsósorban azért érdemel figyelmet, mert a felszabadulást egy több tekintetben reakciós, zömében konzervatív társadalmi rétegnek, a régi közigazgatási hivatalnokoknak a tevékenységén és szemüvegén keresztül láttatja. Ezt szem előtt kell tartani akkor, amikor ezek alapján vizsgáljuk a felszabaduláskori eseményeket.

A közigazgatási apparátus szovjetbarátnak nem tekinthető, forradalmi beállítottságúnak nem nevezhető, a Horthy-rendszert évtizedeken át kiszolgáló szakembereinek, városi, megyei vezetőinek véleménye a felszabaduláskor lezajlott eseményekről eltért a kommunista és a szociáldemokrata párti munkások, a szocialista gondolkodású agrárproletárok véleményétől, akik az ellenfor-

radalmi és a fasiszta rendszer pusztulását örömmel üdvözölték, még ha a háborúval együttjáró nehézségek őket is érintették. A reakciós, konzervatív személyek nézetei meghatározták irataik tartalmát: a felszabadulás értékelését, ezen belül a kommunista párt megítélését éppen úgy, mint a konkrét helyzet problémáinak ismertetését, a kérdések exponálását.

E társadalmi réteg politikai arculata és hovatartozása a legszembetűnőbben a szovjet hadsereget és tetteit érintő véleményekben, a kommunista párttal kapcsolatos állásfoglalásokban, továbbá a múlthoz való viszonyban mutatkozik meg. A helyi és a megyei közigazgatási vezetők a szovjet hadsereget — a Horthy- és a Szálasi-kormányok értelmezésében — következetesen megszállónak nevezik. A közigazgatási apparátus utasításai erőteljesen hangsúlyozták azt is, hogy a „megszálló csapatok" nevében és parancsai alapján intézkednek. A bajokért, a nehézségekért így igyekeztek kizárólag a szovjet parancsnokokra hárítani a felelősséget, nem utolsósorban saját személyük védelmében is. Az sem tekinthető véletlennek, hogy ugyanakkor a németek és a magyar fasiszták pusztításairól, rombolásairól, nép- és nemzetellenes tevékenységéről és az ebből fakadó gazdasági nehézségekről ezek a vezetők beszámolóikban ritkán tettek említést.

A közigazgatási apparátus egy része nemcsak szovjetellenes, hanem kommunistaellenes is volt. Különösen egyértelműen mutatkozik ez meg Csige Vargának, Békés megye közigazgatási főnökének irataiból (a kötetben közel húsz iratot közölnek tőle), aki a rendzavarást, a fejetlenséget, az iszákosságot a kommunizmussal és a kommunistákkal azonosítja, s a hatalom minden eszközét felhasználja arra, hogy a kommunisták előretörését, befolyásának növekedését megakadályozza és visszaszorítsa. Állandóan hangsúlyozta a szovjet hadseregnek azt az elvét, hogy a magyar belügyekbe nem kíván beavatkozni, és mindent megtett annak érdekében, hogy a régi rendszer ne változzon, csak a legkirívóbb túlkapások szűnjenek meg. A közigazgatási apparátus személyi állományának egy részének ilyen jellegű állásfoglalása, politikai beállítottsága nem egy esetben tükröződik a dokumentumokban, ezeket az iratokat tehát kritikusan kell kezelnünk. A szerkesztők mindezt nem tartották kellően szem előtt, és nem egy kérdés megítélésében és újraértékelésében — mint pl. a szovjet hadsereg szerepe — engedményt tettek az iratokban tükröződő szemléletnek.

Köztudott, hogy a Szovjetuniónak és hadseregének egyetlen célja volt, aminek minden egyéb feladatot alárendelt: a fasiszta Németország szétzúzása. Ezt a célt Magyarországon éppen úgy szem előtt tartotta, mint másutt. A cél realizálása együttjárt az adott nemzet felszabadításával a fasiszta hatalom alól, ami megnyitotta az elnyomott társadalmi erők előtt az utat. A szovjet hadsereg szerepét a munkásosztály, a progresszió álláspontjáról tehát csak egyféleképpen: felszabadításként lehet értékelni. Ami a dolog lényegét illeti: a nehézségek, „a gondok, az egyéni kellemetlenségek és sérelmek" — amelyet az először a megszállással hoz összefüggésbe — a háborúból, az ellenforradalmi rendszer népellenes politikájából, a fasizmus elleni küzdelemből és az új társadalom születéséből fakadtak. A fasizmus elleni harc terheit pedig mindenekelőtt a szovjet nép, a szovjet hadsereg viselte. E világméretű küzdelemben és társadalmi megújhodásban a szovjet hadsereg és a magyar dolgozó tömegek érdekei — még ha ez nem is tudatosodott sokakban — egybeestek.

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a szovjet hadsereg nemes tetteiről, segítőkészségéről, a munkában, az újjáépítésben, a vasutak és a hidak helyreállításában, a magyar szervekkel közösen kifejtett erőfeszítéseiről legalább annyi, ha nem több iratot gyűjthetnénk össze, mint amennyit a szerkesztők a robotról stb. emeltek ki. Az idősebb nemze-

dék még ma is elismeréssel emlékezik meg a szovjet katonák őszinte barátságáról és tetteiről, mert ez egy ún. „megszálló" hadsereg részéről szokatlan magatartás volt. Ezt az esetek többségében, igaz, nem jegyezték fel, de a történelmi igazságnak ez is szerves része, s ismereteim szerint, dokumentálható.

A közigazgatás szóban forgó iratai a felszabadult Magyarország életéről is egyoldalú képet festenek. A gyűjtőkörből a szerkesztők már eleve kihagyták a pártarchívumokban, a szakszervezeti levéltárban és a szakminisztériumokban őrzött iratotokat, továbbá a sajtó- és a könyvtári anyagokat is, melyek a népi demokratikus forradalomnak, a felszabaduláskori eseményeknek rendkívül fontos, mellőzhetetlen területeiről, a munkáspártokról, a különböző munkás- és társadalmi tömegszervezetekről beszélnek. De a szerkesztők az állami levéltárakban nagy mennyiségben fellelhető ilyen jellegű iratok közlését sem tekintették feladatuknak. Ennek eredménye, hogy a gyűjteményben elsikkadnak a munkásosztály magatartását, a politikai és a gazdasági területen kifejtett tevékenységét ábrázoló témák, de úgyszintén halványra és egyoldalúra sikerült a parasztság ábrázolása is.

A kommunista pártról az első önálló dokumentum egy 1944. december 16-i irat, amely a kismarjai szervezet megalakulását közli. (161. dok.) Ezt megelőzi a Független Kisgazdapárt szervezkedéséről szóló irat. (118. dok.) Bár a bevezető méltatja a kommunista pártnak és a kommunistáknak a felszabadulást követően azonnal kibontakozó tevékenységét és szerepét, a dokumentumokban nem kap ennek megfelelő hangsúlyt az a tény, hogy ez a párt az ország legszervezettebb és leghatározottabban fellépő ereje volt.

A szociáldemokrata pártról a kötetben közölt dokumentumok alapján még valótlanabb kép bontakozik ki. A pártról szóló első dokumentum 1945 január közepéről való, bár pl. a Debreceni Állami Levéltárban is több, sokkal korábbi keltezésű iratot találhatunk a párt szerveződéséről és tevékenységéről.

De hasonlóan elnagyoltan foglalkoznak a szakszervezetekkel, az üzemi bizottságokkal, a földosztással, a termelési bizottságokkal, a tömegszervezetekről pedig szinte semmit sem tartanak közlésre érdemesnek. A felszabadulás kori időszak valóságnak megfelelő ábrázolása megkövetelte volna az említett események jelentőségüknek megfelelő tárgyalását azoknak az iratoknak rovására, melyek a kötetben egyoldalúan csak a visszahúzó jelenségekkel, nehézségekkel foglalkoznak.

A forrásközlés egyoldalúságát tovább fokozza a felszabaduláskori iratok aránytalan területi megoszlása is. A közölt 576 irat zöme, kb. 56%-a az ország tiszántúli vidékeiről való, s ennek is nagy része viharsarki. Ezzel szemben Észak-Magyarországról kb. 15%, a Dunántúlról kb. 14%, a Duna—Tisza közéről kb. 4%, Budapestről és környékéről kb. 9%. Az egyes területeken belüli megoszlás további aránytalanságokat mutat. Még a helyi dokumentumkötetek kiadása sem indokolja, hogy Kaposvárról két-három, Miskolcról 9, míg Egerről 43, Makóról 44 iratot közöljenek.

Nem tűnik szerencsésnek az a megoldás, hogy a két ellentétes politikai rendszer dokumentumai kronológiai sorrendben egymás mellett kerültek közlésre. A 161 dokumentumban említett események ugyan a felszabadulással azonos időszakban játszódtak le, az időbeni egybeesés azonban még nem indokolja, hogy a horthysta és a Szálasi-féle iratokat a felszabadított területek dokumentumai közé beágyazva, csupán a sorszám fettel szedésével elkülönítve közöljék. Az ország területén fél évig két ellentétes irányú és tartalmú folyamat játszódott le: az egyik oldalon a régi rendszer hatalmi örökösei görcsösen ragaszkodtak pozícióikhoz és óriási erőfeszítéseket tettek a meglevő társadalmi viszonyok fenntartására; a másik oldalon a fasizmus szétzúzásának nyomában a forradalmi erők egy új társadalom alapjait kezdték lerakni. E

fejlődés társadalmi-politikai bázisát a régi rendszer hagyta örökül, s ez meghatározó szerepet játszott a forradalomban. Ennyiben, természetesen, szerves és elszakíthatatlan a kapcsolat a múlt és a jelen között. De ezt nem lehet formális módon összekapcsolni, a két ellentétes fejlődés iratanyagát csupán a dátum alapján, kronológiai sorrendben közölni. Így csak az egymással szervesen össze nem függő történések kerülnek egymás mellé és csupán a saját folyamatukból kiragadott, az egésztől elszakított események között keletkezik látszólagos kapcsolat. Az azonos témájú, de eltérő politikai környezetből származó dokumentumok párhuzamos közlésével elhomályosítják pl. a német és a magyar fasiszta katonaság, valamint a szovjet hadsereg tevékenysége és szerepe közötti különbséget. Mivel minden háború együtt jár száncásással, begyűjtéssel stb., az ilyen tartalmú iratok egymás mellé helyezésével, akarva-akaratlanul azt dokumentálják, hogy mindkét területen ugyanaz történt.

A szerkesztők úgy látják, hogy 1944 őszén—1945 fordulóján az emberek nem érzékelték: az események társadalmi felszabadítást jelentenek. Ezzel szemben nemcsak az eddigi történeti irodalom, hanem még a Sorsforduló öt és félszáz irata is bizonyítja, hogy a változás, a forradalom az egész társadalmat átjárta, s a szemtanúk is világosan felismerték a napi események mögött húzódó alapvető folyamatok tartalmát és jellegét. Révész Imre püspök pl. megállapította: „a mostani világháború közelgő befejeződtével hazánk és népünk életében sokkal mélyrehatóbb változások fognak együttjárni, mint aminőket 1918-i összeomlásunk hozott magával". (110. old.) Vásáry József szerint „vér nélküli forradalom" szemtanúi lehetünk (306. dok.), Váczy József, a hajdúböszörményi NB elnöke kijelentette: „megnyugvással, sőt örömmel fogadta a felszabadító Vörös Hadsereg bevonulását és úgy látja, hogy elérkezett a nagy pillanat, mely meghozza számunkra is a régen várt szabadságot". (177. dok.) Takács Ferenc megállapította, hogy „a történelmi sorsfordulat... olyan alkalmat adott az ezeréves magyar szabadságharc győztes eldöntéséhez, amelyhez fogható nem volt, de nem is lesz történelmünkben". (174. dok.) Orosháza járási rendőrparancsnoka is felhívta a figyelmet arra, hogy „az új kor szellemét meg kell érteni". (237. dok.) Kiskundorozsmán is úgy látták, hogy „változás van". (237. dok.). Mile József alispán pedig felszólította a közigazgatási apparátus dolgozóit arra, hogy „a felekkel való bánásmódot illetően szakítani kell a múlttal", együtt kell működni a „a néptömegekkel". (187. dok.) Hosszasan lehetne sorolni az idézeteket, melyekben ki így, ki úgy foglalt állást a konkrét helyzetet megítélve. Egy azonban közös bennük: felismerték, hogy az ország és a nép életében gyökeres változás állott be, vagy ennek folyamata indult el.

A szerkesztők szerint a tárgyalt időszakban még a változások *csíráit* sem nagyon ismerték fel. „A nagy gazdasági, társadalmi változások csírái ekkor, 1944 őszén és telén, 1945 fordulóján még alig voltak felismerhetők —, mindenesetre nem annyira, hogy azok a közigazgatási szervek irataiban lényeges teret kapjanak. Ez pedig még akkor is igaz, ha történetesen népi szervek iratairól van szó" — írja Karsai Elek. (XXIX—XXX. old.) Hasonló gondolatot fogalmaz meg Somlyai Magda is: „A társadalmi felszabadulás éppen hogy megindult, utópia nélkül nehéz lett volna róla mérleget készíteni... Az összegezést, az ünneplést az utókorra hagyta." (XXVII. old.)

Természetesen a közmunkára mozgósításról, az élelmiszer begyűjtéséről, a hiányokról, a veszteségekről stb. szóló dokumentumoktól senki sem kéri számon az új, a forradalmi társadalmi változás felismerését és rögzítését. A felszabadított területek demokratikus népi intézményeinek puszta léte, de még inkább e szervek tevékenységét tükröző iratok bizonyítják nemcsak azt, hogy objek-

tíve gyökeres változások történtek, hanem azt is, hogy a szubjektív tényezők is megértek a változások végrehajtására. A változás szülte lehetőségeket felismerték, hiszen azt nehéz is lett volna nem észrevenni. A gyökeres társadalmi átalakulást akarták és megítélésem szerint, a fejlődés szempontjából ez a lényeges.

Karsai Elek úgy véli, hogy a felszabadulásról a kötetben azért alakult ki „a valóságosnál sötétebb árnyalatú" kép, mert a közigazgatási adminisztráció „inkább a nehézségeket, a bajokat, mintsem a normális élet megnyilvánulásait őrizték meg". (XXIX. old.) Ebben van némi igazság, de nemcsak erről van szó. Véleményem szerint, mint arra a fentiekben utaltam, a szerkesztők hibás koncepciója miatt alakult ki nemcsak sötétebb, hanem egy, a valóságot torzító kép a felszabadulásról. Mindez összefügg azzal is, hogy a gyűjtemény archeográfiai megmunkálása nélkülözi a tudományos igényességet, az ilyen jellegű kiadványoknál különösen megkövetelendő pontosságot és a szigorú forráskritikát.

Befejezésül még csak annyit: a kiadvány témája a magyar nép történetének legjelentősebb fordulója, az 1944 ősze és 1945 tavasza között bekövetkezett változás, az az időszak, amikor az ország felszabadult a német fasizmusnak és magyar csatlósainak uralma alól, megszületett a munkás-paraszt hatalom, kibontakozott a népi demokratikus forradalom. Az 1944 őszén lejátszódott események a munkásság, a parasztság, az értelmiség fasisztaellenes, antiimperialista, németellenes és háborúellenes tömegeinek pozitív tartalmú sorsfordulóját eredményezték ugyanakkor, amikor a régi rendszer hívei számára hatalmuk elvesztését, rendszerük gyengülését, tehát negatív fordulatot jelentettek. A sorsforduló összetett és bonyolult folyamat volt, különböző eredményt szült, attól függően, hogy a társadalom mely osztályának, rétegének oldaláról szemléljük az ekkor lejátszódott eseményeket. Felszabadulásunk fél évét marxista történetírásunk azoknak az erőknek az oldaláról vizsgálta, amelyek számára a fasizmus szétzúzása, a Vörös Hadsereg harca pozitív politikai-társadalmi változást indított el, amely végül is a munkáshatalom megteremtéséhez vezetett. Meg lehet éppen közelíteni a korszak vizsgálatát azoknak az erőknek az oldaláról is, melyek az ellenforradalmi rendszer bázisát alkotó hatalom piramisának valamelyik lépcsőfokán, esetleg csúcsán helyezkedtek el, s így élték át a fordulatot. A forráspublikáció dokumentumainak jelentős része ilyen rétegek magatartásán és szemléletén keresztül közelíti meg a felszabaduláskori eseményeket. A társadalom eme oldalának vizsgálatát azonban helytelen szembeállítani az eddigi megközelítéssel és tudományos eredményekkel, mint ahogyan torz eredményeket szül az is, ha az így kialakult képet az egyetlen igazi történeti valóságnak tüntetjük fel.

Strassenreiter Erzsébet

SZEKERES JÓZSEF: A MAGYAR BÁNYAMUNKÁSSÁG HARCAI (1934—1944)*

Manapság, a kőolaj és a földgáz világában a szénről kevés szó esik, jobbára csak akkor, amikor időnként észleljük, hogy még mindig fontos energiaforrás és nyersanyag. A közvélemény érdeklődése a sötét, zegzugos tárnákba nap nap után veszélyes és nehéz munkára leszálló ember, *a bányász* iránt szintén mérséklődött, inkább az utánpótlás nehézségeivel, a leállított bányák dolgozóinak gondjaival összefüggésben értesülünk sorsáról. Időszerűnek véljük ezért, hogy *a történetírás* meg-

* Akadémiai Kiadó 1970. 259 p.

örökítse ezen, a távlatokat tekintve ugyan hanyatló, de a jelenben — s itt évtizedeket gondolunk — a társadalom létfenntartásához nélkülözhetetlen termelési ágazat munkásainak életét, küzdelmeit. Így nyújthat a maga sajátos eszközeivel mintegy morálisan elégtételt azért, ami a fejlődés következménye, segíthet épségben tartani magát a *szakmát*, s megörökíteni a bányászok becsülését és becsületét. A munkásmozgalom történészei érdeklődéssel és felelősségérzettel fordultak e tárgykör felé. Érthető, hogy minden más réteget megelőzve, miért éppen a bányászok harcos útját rekonstruálja a Tanácsköztársaság bukásától a felszabadulásig Kubitsch Imre könyve: „A magyar bányamunkásság küzdelmei, 1919—1933. (Kossuth Könyvkiadó 1965.) és Szekeres József jelen munkája, rezenciónk tárgya.

A szerző jó történeti érzékkel különíti el a bányászok osztályharcának sajátos vonásait: fokozott intenzitását, erőteljes indulati töltését és jellegzetes módszereit. Adatai szerint, 1934 és 1938 között összesen 21 555 bányász 63 823 napon át folytatott bérküzdelmet, és jogosan állapítja meg, hogy „az ország haladó erői sok esetben a bányászok harcaiból merítettek erőt az ellenforradalmi rendszer ellen folytatott küzdelmeikhez". (28. old.) Stílusának megjelenítő ereje különösen ott nő fel a valóság drámaiságához, ahol a bányatelepeken lezajlott összecsapások egyedi, hasonlíthatatlanul feszült légkörét idézi fel. „Legtöbben közülük az éhségtől elgyengülve feküdtek a bányafából készített pricsceken. Sokan aludtak, még többen tétlenül ültek egy helyben — örökíti meg a pécsi szénmedence vasasi bányatelepének Thomen-aknája mélyén, 1937 februárjában éhségsztrájkot folytató bányászok életének nehéz óráit. — Sötét volt, mert a bányalámpákkal takarékoskodni kellett, csupán az akna lejárójánál szűrődött le némi világosság. A tompa csendet csak a lecsurgó hólé monoton zaja szakította meg." (102. old.)

A bányászok küzdelmeinek leírásához nem elegendőek az általános, a munkásosztállyal, munkásmozgalommal kapcsolatos ismeretek. Szekeres József beavatott szakértője a különleges tudnivalóknak is, biztosan igazodik el és igazít el a speciális bérezési rendszerek, munkaviszonyok, életkörülmények titkaiban, látja és láttatja a tőkések és az állam bányapolitikájának rejtett összefüggéseit, hátterét. A felszínre hozott leleplező tények sorából hadd idézzünk csak egyet: a munkás számára egy baleset 793 pengő, a tőkésnek 272 pengő veszteséget jelentett. (A számítás a nógrádi bányák 1940-es adatai alapján készült.) „A tőkés bányavállalkozó, aki ... 7 fillér tiszta hasznot szerzett egy mázsa szén kitermelésénél, nem törődött különösen munkásai testi épségével. Ha valaki kidőlt a sorból, utána betegpénzt, baleseti biztosítást fizetett a társláda, de ez mégis olcsóbb volt a tőkés számára, mint a baleseteelhárítási beruházások megvalósítása" — állapítja meg a szerző. (35. old.)

A könyv következetes bányászközpontúsága nem jelent bezárkózást a szénmedencék szűk világába. Szekeres József tudatos és sikeresen megvalósított törekvése a tág szemhatárú ábrázolás, *az általános* és *a különös* dialektikájának alkalmazása a tárgy kidolgozásában. „A magyar bányamunkásság sorsának alakulását nem választhattuk el azoktól a gazdasági, társadalmi és politikai irányzatoktól, melyeknek érvényesülése az egész nemzet történelmét meghatározta a vizsgált korszakban. Munkánk alapvető célja éppen az a törekvés volt, hogy világosan bemutassa ezen általános tendenciák megnyilvánulását egy sajátos területen, a szénbányászatban, s ennek alapján érzékeltesse a bányamunkásság objektív helyzetének változásait, harcának menetét." (251. old.)

A téma e felfogásával egyetértve és érvényesítését nyugtázva, rá kell mutatnunk arra, hogy *a bányamunkásság története még megíratlan.* Hangsúlyozzuk, ezt nem a jelen munkától kérjük számon, ez indokolatlan lenne, hiszen a szerző nem is ígéri e feladat megoldását. Az ol-

vasottakhoz csupán széljegyzetként fűzzük, hogy a munkásmozgalomtörténet-írás továbbfejlődése kulcskérdésének tartjuk a magyar munkásosztály és egyes rétegei társadalomtörténetének feltárását, enélkül a munkásmozgalomtörténet-írás is stagnálásra van kárhoztatva.

A szerző igénye a téma széles körű és koncentrált feltárására kifejeződik a célszerű forrásfeltárásban is. Elsősorban a nagy bányacégek (DGT, Salgótarjáni, MÁK, Rimamurányi) iratait hasznosítja, bizonyítva ezzel is a vállalati anyag nélkülözhetetlenségét a munkásmozgalomtörténet-írás számára. Körültekintően aknázza ki a Pécsi Állami Levéltár, a Hadtörténelmi Levéltár és a Párttörténeti Intézet Archívumának fondjait, a sajtót, a különösen érdekes statisztikai publikációkat, beépíti munkájába a korabeli gazdasági és a marxista gazdaságtörténeti irodalom eredményeit. Forrásait többnyire helyesen elemzi, értékeli, sőt, ahol erre mód van, a munka narratív részeinek olvasmányosságát is fokozza naplók, jelentések stb. „beszélgetésével".

A munkásmozgalom fejlődésvonalának megrajzolásában, a generális kérdések összeillesztésében a bányászmozgalom sajátos problémáival kevéssé segítette a szerzőt az ún. „csendőrségi baloldali összesítő jelentés"-eknek túldimenzionált és nem mindig bíráló szemmel történt használata. Ez a forrás fontos *adatokat* tartalmaz, de a munkáspártok és a szakszervezetek összpolitikájának ábrázolásában nem lehet ráhagyatkozni, mert éppen az általános értékelő részei nem annyira a jelentésekben foglalt tényeket, mint inkább a kormányzat pillanatnyi munkáspolitikai szempontjait tükrözik.

A munka szerkezetét, belső arányait a témában foglalt objektív térbeli és időbeni tényezők eleve meghatározták. A szénmedencék zárt egységeket alkotnak, számottevő a különbözőségük a munkások életét, küzdelmeit meghatározó társadalmi és természeti feltételekben. A könyvben ezért nem oldható meg az egyenes vonalú előrehaladás — a szerző kénytelen bányatelepenként visszavisszatérni ugyanazon kérdésekre. Ez óhatatlanul bizonyos ismétlődési, szaggatottsági érzetet kelt az olvasóban, de ebben voltaképpen a tárgyalt munkásréteg territoriális elhelyezkedése fejeződik ki. Szekeres József összekapcsoló szerkezeti elemként a bányamunkásság *egészének* helyzetéről képet adó általános fejezeteket is illeszt az egyes szénvidékek helyzetét, harcait ismertető részek közé, s így elkerüli műve széttagolódását.

A körkörös felépítést, helyenként áthidaló ívekkel, az is indokolja, hogy a bányamunkásság harcai, az egyetlen általános sztrájkot kivéve, *időben is elkülönültek.* Az első nagyobb egység a harmincas évek mozgalmait mutatja be, arányaiban is kifejezve, hogy ez a Pécs környéki bányászok hősi harcainak évtizede, de képet kapunk a brennbergi és az észak-magyarországi mozgalmakról is. Az ábrázolás szinkron jellegét csorbítja a tatabányai—dorogi szénvidék kimaradása az összképből. A munka következő nagyobb egysége az 1940-es általános bányászsztrájkot, a zárórész pedig a bányamunkásság harcait mutatja be Magyarország háborúba lépésétől a felszabadulásig.

Szekeres József könyvének alapvető tudományos eredménye tehát a bányászok sztrájkmozgalmainak leírása, s különösen a harcok mozgató erőinek elemzése. Jó érzékkel ismeri fel, milyen szerepet játszott az ösztönös radikalizmus, amely ferde irányba is vezetheti a munkásságot. A harmincas-negyvenes évek fordulóján sajnálatos találkozásra került sor a spontán elégedetlenség, a gyökeres társadalmi változást sürgető vágy, valamint a nyilasok gátlástalan szociális demagógiája között. A nyilasmozgalom és a munkásság viszonyának kérdésével minden ezen időszakkal foglalkozó kutató szembekerül. Szekeres Józsefnek azonban a tényanyag nem általános kérdéseket tett fel, hanem egy különös *eseménysorozat* belső logikáját kellett felismernie és ábrázolnia. A problémát jól érzékeltetik a szerző saját

szavai: „1940. október 8-án robbant ki a magyar bányamunkásság történetében egyedülálló, az ország minden jelentős bányavidékét hosszabbrövidebb időre megbénító sztrájkmozgalom, melynek letörésére a honvédelmi miniszter országos karhatalmi készültséget rendelt el. Történetírásunk mind ez ideig alig vett tudomást erről a nagyméretű, külső megnyilvánulásaiban sokszor megrendítő, s az uralkodó osztályokat megfélemlítő munkásmegmozdulásról, amelyet azonban a maga céljaira igyekezett felhasználni a hazai nácik nyilaskeresztes pártja." (161. old.) A szerző helyes koncepció alapján és eddig ismeretlen gazdag tényanyag felvonultatásával világítja meg, hogy a nyilasoknak miért sikerült ideig-óráig kihasználniuk a bányászok súlyos helyzetét önző érdekeik szolgálatában. A sztrájk összetevőin belül határozottan megkülönbözteti a munkások jogos gazdasági harcát és Szálasiék kísérletét hatalomátvételi törekvésük alátámasztására a megrendítő erejű tömegmozgalommal. Az egész mű e kétségkívül kiemelkedő fejtegetéseiben (vö. Stier Miklós írását a könyvről a Társadalmi Szemle 1971. 6. számában) a szerző csupán egyetlen mozzanatot nem dolgozott ki eléggé: a bányászok nyilasok vezette sztrájkharcának politikai szerepét az adott időben.

Az osztályküzdelmek *állandó és pozitív hajtóerőinek* bemutatása vörös fonalként húzódik végig Szekeres József könyvén. A szerző meggyőzően ábrázolja a szociáldemokrata párt és a Bányász Szakszervezet, valamint a Kommunisták Magyarországi Pártja befolyásának hullámzó intenzitását, majd csúcspontra futását 1942—43-ban. Joggal méltatja Jellinek Ferenc szerepét a bányászmozgalom fellendülésében.

Az ellenforradalmi rendszer kései időszakának munkásmozgalmával akár kutatási, akár oktatási célzattal foglalkozók számára feltétlenül ajánlatos Szekeres József munkájának tanulmányozása. Érdekes olvasmányként ajánljuk még a küzdelmek résztvevőinek, hiszen róluk szól a könyv.

Sipos Péter

KÉT TANULMÁNYKÖTET LENIN ÉS A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM KAPCSOLATÁRÓL*

A Lenin és a nemzetközi munkásmozgalom című kötet hat szovjet történész és közgazdász — *G. Gyeborin, F. Firszov, M. Psegyeckij, K. Szeleznyev, L. Szlepov* és *J. Tyomkin* — közös alkotása. Az egyes szerzők a nagyobb korszakokat periodikus és tematikus bontásban dolgozzák fel, és így tekintik át Lenin és a bolsevikok tevékenységét, a nemzetközi munkásmozgalomra gyakorolt hatásukat a századfordulótól a Kommunista Internacionálé megalakulásáig, sőt, 1919 és 1923 között. Hasonlóképpen, de még több anyagot felvonultatva jártak el a másik kötet szerzői is, akik közül három szerző (M. Psegyeckij, J. Tyomkin és F. Firszov) mindkét kötetben azonos korszakot dolgozott fel.

A szerzők sehol nem elégedtek meg azzal, hogy pusztán Lenin véleményét, értékeléseit rögzítsék, hanem háttérként felvázolták a nemzetközi munkásmozgalom áramlatait, a vezetők állásfoglalásait, esetenként a nemzetközi kongresszusokat és az egyes pártok kongresszusait. A kötetek merőben új vonása, hogy a szerzők nagy gonddal igyekeztek kimutatni, milyen csatornákon jutottak el Leninhez az egyes országokból a hírek, hogyan szervezte meg maga Lenin az információszerzést, kiket, hogyan és hol

* Lenin i mezsdunarodnoje rabocseje dvizsenyije. Moszkva. Izd. „Miszl" 1969. 607 p. (Lenin és a nemzetközi munkásmozgalom.); Lenin v borbe za revoljucionnij Intyernacional. Moszkva, Izd. „Nauka" 1970. 667 p. (Lenin harca a forradalmi Internacionáléért.)

mozgósíthatott. Ugyanilyen aprólékos, gondos módszerrel világították meg, hogy Lenin írásai, elgondolásai hogyan jutottak el a különböző országokba.

A kötetek középpontjában természetesen Lenin, s a lenini értékelések állnak, de emellett sokszor részletes és forrásanyagukban is új értékeléseket találunk a bolsevikok, a baloldali zimmerwaldisták, sőt sokszor az „útitársak" tevékenységéről is. A forrásokról külön is meg kell emlékeznünk. A munkák érdeme nemcsak az, hogy sok, alig hozzáférhető, ritkaságszámba menő forrással, periodikával ismertetik meg az olvasót, hanem nagyon sok új, eddig még nem publikált archiválisanyagot is feldolgoztak. Ez kiváltképpen J. Tyomkin és az 1970-es kiadványban V. Dalin fejezeteire jellemző.

A legkorábbi időszakra vonatkozóan az 1970-es kötetben *B. Tartakovszkij* nyújt érdekes összefoglalót arról, hogy az 1890-es években Lenin milyen képet alkotott magának a nyugat-európai munkásmozgalomról, majd az első, az 1895. évi európai körútja során mely orosz és nyugat-európai szocialistákkal találkozott. Régi visszaemlékezéseket olvasva tudhatunk meg részleteket például Lenin és Lafargue első találkozásáról, vagy arról, hogy a berlini német pártvitákon Lenin éppen Stadthagen előadásán volt jelen, aki David és a német revizionisták agrártéziseit bírálta, amit Lenin nagy érdeklődéssel hallgatott.

A századforduló összefüggéseiről *G. Dejcs* és *I. Krivoguz* emlékezik meg, akik érdekes összesítést adnak arról, hogy kikkel levelezett Lenin, hangsúlyozzák, milyen jelentőséget tulajdonított Hobson imperializmuselméletének, vagy mennyire emlékezett vissza még később is arra, hogy valamikor J. R. MacDonald volt az, aki az angol—búr háború idején éles szavakkal elmarasztalta a „fábiánus imperializmust". Felidézték azt is, hogy Lenin és a bolsevikok a német szociáldemokrata sajtóban is tiltakoznak az ellen, hogy ott Guesde és a guesde-isták rovására túlhangsúlyozzák Jaurès-nak és híveinek érdemeit.

Az első orosz forradalom visszhangjáról a kötetben a német munkásmozgalom történetkutatója, *B. Ajzin* rajzol képet, ezúttal a német vonatkozásokon messze túlnyúlva, főként az angol és a francia tükröződésről számol be. Igen érdekesek azok a részek is, amelyek a stuttgarti kongresszusról szólnak. Az 1907—1910-es időszakot a nemzetközi munkásmozgalom egyik legeredményesebb kutatója, *V. Dalin* mutatja be. Dalin Lunacsarszkij visszaemlékezéseit és egy kis, egykori orosz emigráns lapban megjelent tudósításait felhasználva világít rá, hogy Lenin mennyire elégedetlen volt Bebel tervezetével, ami egyébként Lenin saját összefoglalójából csak tompítva derül ki. Dalin fejezetében különösen nagy súlyt fektet a háború problémájának elemzésére, s részletesen tárja fel Lenin tevékenységét a Nemzetközi Szocialista Irodában, szembesíti Kautsky és Lenin stratégiai elképzeléseit.

A Lenin és a nemzetközi munkásmozgalom című kötetben *K. Szeleznyev* a párt nevezetes II. kongresszusának eseményeit a jegyzőkönyvek alapján elemzi, majd a pártszakadást követően a lenini értekezések, programok bemutatása után M. Ljadov visszaemlékezéseit idézi, aki Párizsban személyes kapcsolatban állott Jaurès-zal, Guesdedel, Lafargue-gal, P. Louis-val, Allemanne-nal és az ő részletes informálásuk segítségével remélte befolyásolni állásfoglalásukat. E fejezetrész gondosan ismerteti, hogy a nyugat-európai pártlapok (Neue Zeit, Vorwärts, Justice) miként véleked-tek a pártszakadásról. Az alapos felmérésre mutat, hogy Szeleznyev utalásszerűen még az olyan nyugati kiadványokat, folyóiratcikkeket is megemlíti, amelyek a mensevikek hasonló erőfeszítéseiről számolnak be, például F. Dan leveleit, amelyekben Kautskyt tájékoztatta a szakadásról. Hasonló módszerrel igyekezett a szerző megvilágítani azt is, hogy milyen volt az 1904. évi amszterdami nemzetközi kongresszuson

a bolsevikok szereplésének visszhangja.

Az 1905—1914 közötti korszakot itt három nagyobb fejezetben *M. Psegyeckij* dolgozta fel. A szerző Lenin írásainak bemutatása mellett, szintén idézi a pártkongresszusok jegyzőkönyveit, sok érdekes anyagot közöl az orosz forradalom nemzetközi visszhangjáról (főként a német sajtóból, s bőségesen a memoárirodalomból). A nyugati történetírók munkáira is támaszkodik, Schapiro esetében vitatkozik is vele (pl. a kadetok értékelése során Psegyeckij Schapiróval ellentétben hangsúlyozza, hogy mennyire készek voltak megalkudni a cári önkényuralommal). A szerző beszámol arról, hogy 1905-ben a bolsevikok nevében Pjatnyickij miként tájékoztatta Kautskyt (aki az Internacionálé megbízásából közvetített az orosz frakciók között) az orosz munkásmozgalom helyzetéről, s miként fordultak hasonló módon a mensevikek is Kautskyhoz. A kötet nagy figyelmet szentelt az 1909—1912-es periódusban az orosz munkásegység összefüggéseinek. Ismeretes, hogy ekkor az Internacionálé vezető szerve, a Nemzetközi Szocialista Iroda szorgalmazta az egység megteremtését, amit Lenin és a bolsevikok elhárítottak, nem kívánván elmosni az ellentéteket a mensevikekkel, mivel a forradalmi párt megteremtésén munkálkodtak. A kötetből emellett megismerhetjük a mensevikek elképzeléseit, Martov állásfoglalását, Trockij közvetítő álláspontját, a lengyel Jogiches és Lenin vitáját.

Psegyeckij nyomon kíséri a bolsevikok szereplését a Nemzetközi Szocialista Irodában, s külön-külön fejezetet szentel a stuttgarti, a koppenhágai és a bázeli kongresszusnak. E fejezetek közül a stuttgarti kongresszusról szólóban viszonylag kevesebb új elemet találhatunk. Érdekes, hogy Lenin néhány nappal korábban megérkezett Koppenhágába, még a kongresszus megnyitása előtt, részt vett az Iroda munkájában. Figyelemre méltó, hogy Koppenhágában milyen magas volt az orosz küldöttek száma, s a személyek kiválasztása sem mellékes: Leninen kívül ott volt még Zinovjev, Plehanov, Kollontaj, Pokrovszkij és Lunacsarszkij. Megjegyzendő, hogy a kongresszus előtt Lenin is felvetette a nemzetközi kongresszuson való egységes orosz képviselet gondolatát, tárgyalásokat is kezdeményezett Plehanovval. Másfelől az orosz ohrana is előkészületeket tett, hogy pontos értesüléseket szerezzen az eseményekről, mivel tudta: Lenin is megjelenik a kongresszuson.

Ugyancsak Psegyeckij ír arról, hogy az oroszországi munkásmozgalom 1910—1911-ben bekövetkezett fellendülésének milyen hatása volt a nyugat-európai munkásmozgalomra. Ehelyütt ugyancsak érdekes cikkeket idéz a Justice-ből, a L'Humanité-ből, a Leipziger Volkszeitungból, a Der Kampfből, valamint Luxemburgnak Zetkinhez írott leveléből. A bázeli kongresszus időszakáról vázlatosabb képet kapunk, ami a magyar olvasó számára új, az a Pravda cikkeinek gondos ismertetése. E cikkek bizonyítják, hogy Lenin értékelése nyomán a Pravda a stuttgarti szellemben ekkor is forradalmi programot hirdetett a háború ellen. (Megjegyzendő, hogy a Lenin harca a forradalmi Internacionáléért című kötetben az 1910—1914-es periódust szintén Psegyeckij mutatja be, de itt *A. Hejfec* külön fejezetrészt iktatott be, amely a gyarmatokról és a nemzeti felszabadító mozgalmakról ezekben az években kialakított lenini gondolatokat dolgozza fel.)

Az első világháború alatti munkásmozgalomról szólva *J. Tyomkin* nagy figyelmet szentelt annak, hogy Lenin milyen új gondolatokkal gazdagította a háborúról, a háborúellenes munkásmozgalomról szóló irodalmat, hogyan vélekedett a centristákról, az Európai Egyesült Államok jelszaváról, hogyan mélyítette el az imperialista korszakról szóló elemzéseit, s dolgozta ki az egyenlőtlen fejlődés tételét.

Tyomkin nyomatékosan aláhúzta, hogy Lenin nemcsak a szovinisták és a centristák ellen küzdött, hanem a baloldali túlzók és leegyszerűsítők

ellen is. Ebből a körből Buharint nevezi meg, aki a tiszta kapitalizmus megvalósításának lehetőségét vetette fel, s ezzel függött össze, hogy nyomban a szocialista forradalom megvalósítását tűzte ki célként, elszakítva a szélesebb értelemben vett demokratikus forradalomtól. Ezt Lenin hevesen bírálta mint olyat, ami a forradalmi mozgalomra végzetes hatással lehet. Hasonlóképpen kritikával szólt azokról a baloldali forradalmárokról, akik Luxemburg, de részint Buharin és a holland tribunisták példájára tagadták, hogy az imperialista korszakban lehetnek még nemzeti háborúk.

Lenin gondolatainak aprólékos megvilágítása mellett Tyomkin utal a mensevikek táborában megfigyelhető nézetellentétekre, s még Martov és Akszelrod között is különbséget tesz. Megemlékezik arról, hogy Bovrov-Natanszon és Csernov körül az eszerek táborában is kiformálódott egy internacionalista mag.

Tyomkin nagy figyelmet szentel annak is, hogy Lenin milyen módon tartott fenn kapcsolatokat a nemzetközi mozgalommal, milyen jelentőséget tulajdonított a különféle lapok beszerzésének. Karpinszkijtől a soviniszta Monatshefte, Rjazanovtól a bécsi Arbeiter Zeitung, Kollontajtól a skandináv lapok megküldését kérte. Az orosz bolsevikok és forradalmárok (Rjazanov és Kollontaj ekkor még nem volt bolsevik) mellett ebben segítségére voltak a külföldi forradalmi internacionalisták, köztük a hollandok (Wijnkooppal Lenin állandó összeköttetésben állt) és a bolgár tesznyákok. Olykor azonban váratlan helyről is érkeztek újságküldemények, mint például a német „ultra" jobboldali Baumeistertől, aki Bulletinjét megküldte a bolsevikoknak a Szocial-Demokratért cserébe. (Tyomkin Baumeister esetében tévedett, amikor őt a baloldaliak közé sorolja, valójában egyszerű kiadványcseréről lehetett szó.)

Különösen gazdag anyagot vonultat fel a szerző a zimmerwaldi mozgalom előtörténetének megrajzolásához. Lenin levelezésére támaszkodva megvilágítja, miként fordultak hozzá a lett és lengyel baloldali szocialisták (Berzin, Haneckij és Kamienski), hogyan zajlottak le a tanácskozások, s milyen erőfeszítéseket tett Lenin a konferencia után a határozatoknak és a baloldal ellenjavaslatainak a kinyomtatására és terjesztésére. Ehelyütt megint csak gazdag archivális anyagot idéz (Krupszkajától, Pannekoektől, s a franciaországi bolsevikoktól) azok közül, amelyek előkészítették a Vorbote megjelenését. Tyomkin leírja, miként kapott hírt Lenin Bulgáriából a zimmerwaldi határozatok ismertetéséről, s hogyan szervezte meg I. Armand Lenin megbízására a határozatok franciaországi terjesztését. S ez a körkép távolról sem teljes. A kötet megemlékezik a litván, osztrák, angol, svájci és skandináv kapcsolatokról is. Ezeket az összeköttetéseket olykor nem maga Lenin és Krupszkaja létesítette és tartotta fenn, hanem közvetítők sora a Svájcban vagy Franciaországban élő bolsevikok közül.

Önálló fejezet szól a zimmerwaldi mozgalom sorsáról a kienthali konferencia előkészítésének, majd magának is konferenciának az idejéből. Ezuttal is kivilághk Lenin gondolatmenete, erőfeszítései a baloldaliak tömörítésére, és ezzel párhuzamosan sok más tendenciát, tömörülést, személyt is megismerhetünk a zimmerwaldi „többség" soraiból. Külön rész foglalkozik a zimmerwaldi mozgalom történetével Kienthal után. „A zimmerwaldi jobboldal csődje. „A zimmerwaldi baloldal a születő III. Internacionálé magja" című fejezetben Tyomkin 1916 telétől számítja a fordulatot, amikor Grimm és több más centrista, s jobboldali zimmerwaldista hátrafelé tett egy lépést, a Nemzetközi Szocialista Irodával kereste a kapcsolatokat, miközben a tömegek között mindinkább a radikalizálódás volt megfigyelhető. A februári forradalom után a szétválás bizonyossá vált. Érdekes, hogy Tyomkin az archivális anyagokra hivatkozva, a közismerten ingadozókon kívül Radeket is ebbe a táborba sorolja, azok közé, akik nem szánták el magukat az egyértelmű szakításra

Sajnálatos módon a III. zimmerwaldi konferenciát bemutató rész a kötetben túl rövidre fogva tárgyalja az ottani vitákat, s terjedelemben és anyagban szűkmarkúbb az a fejezetrész is, amely az októberi forradalom közvetlen nemzetközi visszhangját tárgyalja.

Gazdagabb és érdekesebb az a fejezet, amely polemikus hangnemben elemzi az utóbbi évtized folyamán a nyugati országokban megjelent polgári történeti munkákat, kimutatva bennük a tévedéseket és a tudatos ferdítéseket (pl. az értelmiség szerepének eltúlzása). A kötet a kronológiai rend betartásával később újabb fejezetet szentelt annak a kérdésnek, hogy az Októberi Forradalom milyen hatást gyakorolt a nyugat-európai munkásmozgalomra. de ezt már az 1918-as esztendő sajtóanyaga alapján dolgozta fel. Végül ismét külön fejezet mutatja be azokat a küzdelmeket, amelyeket a nyugat- és közép-európai országok proletariátusa folytatott a szovjet forradalom megvédéséért. Természetesen e könyvben, amely elsősorban Lenin munkásságát tárgyalja, a szerzők ezeknél a kérdéseknél megkülönböztetett figyelemmel vizsgálták például azt, hogy Lenin milyen jelentőséget tulajdonított az európai munkásság megszólaltatásának, állásfoglalásainak; milyen erőfeszítéseket tett ennek érdekében; majd a mozgalom sikeres kibontakozása után, az aktív politikai tevékenysége után mintegy kortárstörténészként értékelte a lezajlott eseményeket.

A Komintern történetéről szóló részeket *F. Firszov* írta. Nyomon követi az eseményeket, a tanácskozásokat, a konferenciákat és kongresszusokat, a bizottságok megalakulását és változását — s mindezeknél figyelembe veszi nemcsak Lenin átfogó elképzeléseit, hanem azt is. hogy milyen része volt az apróbb intézkedések megszületésében. A szerző e vonatkozásban megszólaltatott már publikált és publikálatlan visszaemlékezéseket, régi, ritkaságszámba menő feldolgozásokat és néhány archiválís anyagot is. Firszov fejezeteiben olyan új dokumentumokat vonultat fel, amelyek meggyőzően bizonyítják, milyen nagy figyelemmel kísérte nyomon Lenin a német, az olasz és a francia mozgalom eseményeit, miként figyelt fel Gramsci első elvi jelentőségű írásaira. Különösen sok új levéltári anyagot használt fel a szerző a Komintern IV. kongresszusának feldolgozásához s arra vonatkozóan, hogy Lenin 1922-ben, még betegségének idején is, melyik külföldi kommunista vezetővel találkozott, milyen kérdéseket beszélt meg velük, milyen hatással volt rájuk.

Az 1970-es kötetben az 1917-től 1924-ig terjedő korszakot nagyobb részletességgel dolgozzák fel a szerzők. Több fejezetre bontva, nagyobb terjedelemben és gazdagabb forrásanyagra támaszkodva világítják meg a Komintern történetét. Firszov ehelyütt csak a Komintern III. kongresszusának korszakát dolgozta fel, az 1917-es periódust a fiatalon meghalt *M. Karliner*, az 1918-as periódust *N. Kondarancev* és *Ny. Koroljov*, a Komintern megalakulását, valamint a II. kongresszust ugyancsak Ny. Koroljov dolgozta fel. Az 1920-as esztendő eseményeit, a német munkásmozgalom tapasztalatait, Lenin megfigyeléseit, s fellépését a balos támadó taktika ellen *N. Szevrjugina* elemezte. Ez a kötet külön fejezetet szentel (I. Jeremejev a szerző) a Távol-Kelet problémáinak, illetőleg még szélesebben a nemzeti felszabadító mozgalmaknak, bemutatja, hogyan látta s ítélte meg e jelenségeket 1919 és 1922 között Lenin és a Komintern. Végül *A. Csernyajev* ad összefoglalót a Komintern IV. kongresszusának problémáiról.

A két kötet a maga nemében jelentős vállalkozás arra, hogy elemző módon megvilágítsa: milyen hatást tett Lenin egész élete során a nemzetközi munkásmozgalomra.

Jemnitz János

LENIN ÉS A KOMMUNISTA INTERNACIONÁLÉ*

A Kommunista Internacionálé 50. évfordulójára és az azt követően megjelent kötetek közül nem csupán terjedelmét és igen szép kiállítását tekintve, hanem tartalmi szempontból is kiemelkedik ez a könyv. A munka az SZKP KB Marxizmus—Leninizmus Intézetének gondozásában jelent meg, s a szerzői kollektíva — K. K. Sirinya főszerkesztő irányításával — kettős feladat megoldására vállalkozott, tegyük mindjárt hozzá: sikerrel. E kettős feladatnak megfelelően a kiadvány két részre tagolódik. Az első rész egy kismonográfiának is beillő tanulmány (9—114. old., szerzői: K. K. Sirinya, O. I. Kurocskina, Ny. J. Koroljov, F. I. Firszov, A. I. Szoboljev), a második rész (115—498. old.) a Komintern 1919 és 1923 között keletkezett legfontosabb dokumentumainak kritikai kiadása.

A „Lenin és a Kommunista Internacionálé" címmel közreadott tanulmány a Komintern 1923-ig terjedő történetét igen mértéktartóan dolgozta fel. A szerzők célja a Komintern-kutatások eredményeinek összegezése volt, ennek ellenére tanulmányukat nem kizárólag a már megjelentetett monográfiákra alapozták — bár alapvető munkának tekintették a „Kommunista Internacionálé története"-t (magyarul a Kossuth Könyvkiadó jelentette meg 1971-ben) —, hanem újabb forráskiadványokra, főként a kötet második részében közölt dokumentumokra építették. Az ezekben érintett ideológiai és szervezeti kérdések jobb megvilágítására különösen nagy gondot fordítottak, általában részletesebben foglalkoztak a dokumentumokban tárgyalt kérdésekkel. A tárgyalási mód, a problémák sokoldalú megközelítése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Leninnek a Kominternnel összefüggő tevékenysége minden korábbinál jobban kibontakozzon.

A tanulmány bevezető fejezete („Lenin harca az új, forradalmi internacionáléért") az első világháború idején kialakult helyzetből kiindulva mutatja be a korabeli nemzetközi munkásmozgalom feladatait és különböző irányzatainak állásfoglalását. A munkásmozgalomban bekövetkezett differenciálódást, az opportunizmus, a revizionizmus eluralkodását, a centrista irányzatok megjelenését és a forradalmi erők formálódását az imperializmus korszakának sajátos termékeként tárgyalja a tanulmány, elkerülve ezzel a szubjektív tényező túlhangsúlyozásának gyakori hibáját. Ez a szemléleti mód is segíti, hogy a nagyvonalú áttekintés ellenére, igen plasztikusan érzékeltesse a történelmi szükségszerűséget, hogy a forradalmi korszak forradalmi internacionálét követelt. A tanulmány bemutatja a szervezeti szakítás előzményeit, a baloldali, a centrista és a jobboldali csoportok formálódását, a hangsúlyt azonban az ideológiai problémára, az opportunizmusra és a különböző megnyilvánulási formái ellen vívott harcra helyezi. Az első világháború utolsó évében ugyanis a baloldali, a centrista és a jobboldali irányzatok egyaránt célul tűzték ki a nemzetközi munkásmozgalom szervezeti egységének helyreállítását, saját elméleti és gyakorlati platformjuk alapján. Ez logikus előzménye volt a II. Internacionálé *helyébe lépő* három nemzetközi szervezet — a jobboldali berni, a centrista két és feles és a forradalmi baloldalt egyesítő Kommunista Internacionálé — létrejöttének. A „szakítás" fogalmának ez a megközelítése, amely egyben válasz a polgári és a szociáldemokrata irodalomban még ma is divatos „kommunista szakadár tevékenység" megfogalmazásra, világossá teszi, hogy a szervezeti szakadás a II. Internacionálé felbomlását követő időszak egységtörekvéseinek volt az eredménye.

A második fejezetben („Lenin tevékenysége a Komintern I. és II. kongresszusa közötti időszakban") a

* V. I. Lenin i Kommunyisztyicseszkij Intyernacional. Moszkva, Izdatyelsztvo Polityicseszkoj Lityeraturi 1970. 562 p.

forradalmi hullám kibontakozását és a Komintern szervezeti erősödését követik nyomon a szerzők. Itt külön említésre méltó, hogy a „Lenin az európai nagy forradalmi harcok tanulságairól" című alfejezet igen nagy teret szentel a Magyarországi Tanácsköztársaság problematikájának. Az összefoglaló jellegű elemzés ellenére — éppen a problémacentrikus szemléletnek köszönhetően — a szerzők módot találtak arra, hogy az egységes párton belüli ellentétek tárgyalásakor is utaljanak az antant katonai fenyegetésének nem elhanyagolható szerepére.

A harmadik fejezet („Lenin a Kominternben II. kongresszusán") a Kominternben történetében kiemelkedő jelentőségű II. kongresszusról ad áttekintést. E kongresszus lehetőséget nyújt arra, hogy a szerzők egy nem egészen három hétig tartó tanácskozást ismertetve vázolják a korabeli munkásmozgalom előtt álló feladatokat és a megoldásukra irányuló taktikai és stratégiai irányvonal alakulását. A fejezet három alfejezetre tagolódik: az első Lenin írásain keresztül mutatja be a nemzetközi kommunista mozgalom előtt álló időszerű feladatokat (a baloldaliság leküzdése, a forradalmi helyzet jellege és a forradalmi taktika és stratégia, a szociáldemokrácia elleni harc feladatai stb.), a második és harmadik alfejezet a konresszus két fő témájának, a kommunista pártok jellegének és szerepének, valamint a munkásosztály és az antiimperialista erők szövetségének kérdését ismerteti. Ez utóbbi alfejezetben a parasztság és a munkásosztály szövetségének, valamint a nemzeti burzsoáziához való viszonyának érzékeltetéséhez a szerzők eddig ismeretlen archívumi anyagokat is felhasználtak (pl. Lenin reagálása Csicserin írásos megjegyzéseire, amelyet az általa készített tézisekkel kapcsolatban tett a keleti helyzetre vonatkozóan).

A negyedik fejezet („Lenin szerepe a Komintern stratégiájának és taktikájának továbbfejlesztésében") az 1921—1923-as évek főbb kérdéseit ismerteti. A szerzők, vázolva a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változásokat, bemutatják a Komintern III. kongresszusára háruló feladatokat, a kommunista pártok új irányvonalának kialakítására tett erőfeszítéseket, a „Be a tömegekbe!" jelszó lényegét, az egységfront-politika kidolgozását és alkalmazását. Ez a kör bővül a munkás-paraszt kormány problematikájával, amelyet az 1922 nyarán megtartott Komintern VB 2. kibővített plénumától kísérnek figyelemmel a szerzők. Az e fejezethez felhasznált források között is találkozhatunk új anyagokkal, de az eddigi fejezetektől eltérően, a fő hangsúly a kötet második részében közölt dokumentumokon van. Ez azonban — figyelembe véve a fejezet kiemelt témáit — nem jelent eltérést az eredeti célhoz képest. Éppen a főkérdések kiemelése és a forrásanyagok koncentrálása tette lehetővé, hogy ezt a viszonylag nagy periódust egy fejezetbe lehetett sűríteni. Két megjegyzés azonban ide kívánkozik. A Komintern II. és III. kongresszusa közötti időszak bemutatása részletesebb lehetne. A harmadik fejezet utolsó lapjain és a negyedik fejezet bevezetőjében ugyan megtaláljuk a leglényegesebb problémákat, a megjegyzések, gondolatok kissé bővebb kifejtése azonban (főleg a III. kongresszus előzményeit illetően) jobban segítette volna a tematikai egység megértését. Az amúgy is nagy terjedelmű negyedik fejezet utolsó alfejezetének („Lenin és a Komintern Szovjet-Oroszországnak a nemzetközi forradalmi folyamatban elfoglalt helyéről") önálló fejezetet szentelhettek volna a szerzők, tekintve a téma jellegét (felöleli az egész tárgyalt korszakot) és fontosságát.

*

A kötet második része (115—498. old.) a „Lenin felszólalásai és a Komintern dokumentumai" szerény címet viseli. E cím mögött azonban igen értékes anyag húzódik: a Komintern legfontosabb dokumentumainak első kritikai kiadása, amely hosszú, több évtizedes munka eredményeképpen jött létre. Kun Béla az általa szerkesztett „A Kommu-

nista Internacionálé dokumentumokban" (Kommunyisztyicseszkij Intyernacional v dokumentah. Moszkva, 1933.) című forráskiadványhoz írt előszavában már említi ennek a munkának a megindulását. Az első kritikai kiadvány az I. kongresszus 1933-ban megjelentetett jegyzőkönyve, amelyhez a kötet szerkesztői (Kun Béla, O. A. Pjatnyickij, J. Korotkov) a következő megjegyzéseket fűzték: a viszonylag legpontosabb 1921-es orosz nyelvű kiadást vették alapul, de ennek ellenére valamenynyi nem orosz nyelven tartott referátumot újra kellett fordítani és a többi dokumentumot is ki kellett egészíteni. Helyesbíteni kellett a kongresszuson részt vett delegátusok (35 szerepelt 34 helyett) és a szavazatok számára (55 szerepelt 49 helyett) vonatkozó adatokat, valamint a címlapon szereplő dátumot (március 2—19. szerepelt március 2—6. helyett), és végül hat dokumentummal kellett kiegészíteni az anyagot.

A most megjelent kötet szerkesztői meglehetősen szerényen nyilatkoznak erről a munkáról. A bevezető néhány sorában közlik, hogy „a dokumentumokat a Kommunista Internacionálé első, hivatalos kiadványai alapján közöljük, amelyeket egybevetettünk a megfelelő német, angol és francia nyelvű dokumentumokkal. Egyes esetekben a Komintern dokumentumainak orosz nyelvű fordításakor szükséges javításokat és pontosításokat hajtottunk végre." Ennél azonban többről van szó, amiről meggyőződhettünk a közölt dokumentumok végén található tájékoztatóból. Vegyünk egy példát. A Komintern II. kongresszusán elfogadott „Kiegészítő tézisek a nemzeti és gyarmati kérdéshez" című dokumentum szövegét a kötetben az 1934-es kritikai kiadású orosz nyelvű jegyzőkönyv alapján közlik, amelyet egybevetettek az IML archívumában található angol nyelvű eredetivel. A dokumentumok tanulmányozásakor kiderül, hogy ez az „egybevetés" minden esetben azonos az eddig ismert jegyzőkönyvi anyagok kiegészítésével, helyesbítésével, ez megállapítható a különböző jegyzőkönyvekből. (Jó lett volna, ha a kötet szerkesztői részletesebben ismertetik a dokumentumrész összeállításának, a szövegelemzés és a szövegrészek összehasonlításának, a végleges szöveg kialakításának munkafolyamatát. Ez még hangsúlyosabbá tette volna a kötet valóban nagy jelentőségét.)

A dokumentumok között megtalálhatunk minden olyan hivatalos Komintern-anyagot, amely Lenin közreműködésével készült, illetve, amely alatt az ő aláírása olvasható. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a korabeli munkásmozgalom általános helyzetével, a nemzetközi helyzet alakulásával, a Komintern stratégiájával és taktikájával foglalkozó dokumentumok szinte hiánytalanul megtalálhatók a kötetben. Elsősorban a részkérdéseket tárgyaló, illetve az egyes pártokra vonatkozó anyagok hiányoznak.

A dokumentumrészhez csatlakozó jegyzetek (499—534. old.), valamint a kötet végén található névmutató (535—557. old.), jól segítik a tájékozódást. Problematikusnak tekinthető azonban a tartalomjegyzék tematikus bontása, amely külön alfejezetben közli Lenin írásait, de nem tesz különbséget a kongresszusokon és a VB kibővített ülésein elfogadott dokumentumok között.

A több mint 50 ív terjedelmű kötet nagy segítséget nyújt a Kommunista Internacionálé taktikájának és stratégiájának megértéséhez, Lenin kiemelkedő szerepének bemutatásához, és értékes anyagokkal bővíti a kommunista mozgalom irodalmát.

Székely Gábor

EMLÉKEZÉSEK GEORGI DIMITROVRA*

A Bolgár Kommunista Párt Párttörténeti Intézete érdekes és hasznos összeállítást adott ki a Dimitrovra vonatkozó személyes visszaemlékezéseknek ezzel a nagyszabású gyűjteményével. Rengeteg szerző nevével találkozunk, húgától kezdve, aki gyermekkorára emlékezik, egészen Ponomarjovig, Thorezig, Togliattiig, vagy akár személyes testőréig, aki utolsó óráinak is tanúja volt. Harcostársak, zömükben kommunisták tesznek tanúságot Dimitrovról, de ott van pl. a szociáldemokrata Georg Branting is, aki védőügyvédje volt a lipcsei perben.

A visszaemlékezések többsége éppen e gyűjtemény számára készült, és általában eredeti terjedelmében közölték, legfeljebb néhányat rövidítettek le a szerzők hozzájárulásával. A legtöbb az 1960-as években íródott, de akad köztük korábbi is (a megírás évét mindig jelzik a szerkesztők). Az elrendezés időrendi, amint a két kötet alcíme is mutatja, a köteteken belül is egy-egy elválasztó dátummal: 1923 (a szeptemberi felkelés), illetve 1944 (a felszabadulás) fordulópontjával. Előfordul, hogy némely szerző két-három évtizedet is átfog, s bár elsősorban az első világháború előtti korszakról beszél, azért mond valamit Dimitrov 1930-as évekbeli tevékenységéről is. A kötethez mellékelt időrendi mutató, amely évekre és lapszámokra utal, lehetővé teszi, hogy az olvasó könnyen megtalálja mindazt az anyagot, amely az általa vizsgált időszakra vonatkozik. A mindkét kötethez külön mellékelt, igen gondos és részletes névmutató mellett még igen hasznos a szerzők betűrendes mutatója, amely a visszaemlékezések legfontosabb életrajzi adatait összegezi.

Akad a visszaemlékezések közt olyan, amely dramatizált, párbeszédes formában mondja el élményeit, ilyen pl. Dimitrov húgának vagy Vaszil Kolarovnak a visszaemlékezése, aki 1920-as útjukat mondja el, amikor is motorcsónakon akartak Szovjet-Oroszországba menni, a Komintern II. kongresszusára, de a román parti rendőrség fogságába kerültek. A legtöbb kortárs azonban egyszerű, folyamatos elbeszélésben tárja élményeit az olvasó elé.

Emlékeit és személyes kapcsolatait idézi fel az emlékező, amiből természetszerűen következik, hogy tettekről, találkozásokról, beszélgetésekről, Dimitrovról, a harcosról esik szó, de keveset kapunk Dimitrovról, a gondolkodóról. Elméleti munkásságára csak néhány vezető kommunista politikus tér ki. Akad néhány olyan visszaemlékezés is, amely nem személyes élményen alapul, hanem inkább Dimitrov hatását mutatja be pl. a lengyel vagy a török munkásmozgalomra, egyes vezetőire.

Az 1923 előtti, illetve az 1944 utáni részben természetesen elsősorban Dimitrov bulgáriai tevékenységéről kapunk képet, az utóbbi részben már szinte inkább tematikai, mint időrendi összeállításban, a két dátum közti időszakról írott részekben viszont Dimitrov és a nemzetközi munkásmozgalom kapcsolatai állnak az előtérben. Hozzátehetjük, hogy a memoárok reális képet adnak, ugyanakkor úgy tűnik, hogy viszonylag kevés szó esik egyes harcostársairól — de hát végeredményben Dimitrovról szól a könyv, nem a bolgár vagy a nemzetközi munkásmozgalom egészéről.

Bár apró mozaikokból, mégis szuggesztív összkép alakul ki Dimitrov egész életművéről. Úgy ismerjük meg. mint az első világháború előtti bolgár szakszervezeti mozgalom egyik vezetőjét, a háború utáni nagy sztrájkmozgalmak szervezőjét, az 1923-as antifasiszta szeptemberi felkelés irányítóját. Látjuk őt a bécsi, majd a berlini emigrációban a Komintern nyugat-európai irodájának tagjaként, olvashatunk a fasiszta veszély ellen vívott harcáról, néhány új mozzanatot tudunk meg a lipcsei perről. Kiszabadulása után a III. In-

* Szpomeni za Georgi Dimitrov. I. köt. 1882—1934., II. köt. 1935—1949. Szófia. Partizdat 1971. 520. 746 p.

ternacionálé főtitkári posztján találkozunk vele. Éppen erről az időről szól a legtöbb visszaemlékezés, amely elméleti jelentőségét, az antifasiszta egységfront kialakításában betöltött szerepét is méltatja. Azt is megtudjuk, mi mindent tett a spanyol polgárháború idején. A második világháború alatt Dimitrov a nemzetközi munkásmozgalomban rábízott teendők mellett egyre fokozódó szerepet játszott Bulgária életében, megismerjük a Botev-rádióban folytatott tevékenységét, a Hazafias Front megalakításáért végzett munkáját. A felszabadulás után a bulgáriai szocializmus építőjeként találkozunk vele, aki tanácsokat ad a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakoztatásához, és figyelemmel kíséri az ipar fejlődését, de szívesen beül a munkásokkal egy pohár sörre valamelyik szófiai vendéglőbe. S amikor 1947—48 telén a lakosságnak nem jut elegendő szén, ez rendkívül nyugtalanítja és haladéktalanul személyesen intézkedik. Legfeljebb azt hiányolhatjuk, hogy az 1944-ben, illetve hazatérése, 1945 novembere után a bolgár külpolitikában játszott szerepéről, a szocialista tábor kiépülésében végzett tevékenységéről nem tudunk meg eleget.

A harcos, a politikus, az államférfi mellett képet kapunk az emberről is. Odaadó szeretetéről édesanyja iránt, kisfia halálakor érzett mély fájdalmáról és arról a figyelmes emberről is, aki 1934 elején, nem sokkal letartóztatása előtt, berlini házigazdájának feleségét lekötelezi azzal, hogy a számára készített édes krémet valódi költeménynek nevezi. Így kapunk valóban teljes portrét a kontinensek távlataiban gondolkodó államférfiról, a kommunista harcosról és a szerény emberről — Dimitrovról.

A kötetnek jó néhány magyar vonatkozása is van. Komját Irén az Inprekorr szerkesztőségében végzett közös munkájukra emlékezik vissza, ahol a bolgár kommunista Alpári Gyulával is találkozott. Egy alkalommal Alpári panaszkodott, hogy a munkatársaknak nincs idejük eleget olvasni, s akkor Dimitrov megjegyezte: csupán olvasástól még senki sem lett kommunista. Polacsek László, mint orvos került vele kapcsolatba, a német fogságból való kiszabadulása után. Dimitrov visszaemlékezik 1911-es budapesti látogatására, amikor részt vett a szakszervezetek országos kongresszusán, és utal rá, mennyit fejlődött azóta a magyar munkásmozgalom, már olyan vezetői vannak, mint Kun Béla, Varga Jenő, Alpári Gyula vagy Magyar Lajos. Fodor Zoltán arról számol be, menynyire érdeklődött Dimitrov 1939-ben a magyar párt tevékenysége iránt. Szántó Rezső pedig a spanyolországi harcosok iránti tájékozódásáról ír. Friss Istvánné 1940-től, mint a III. Internacionálé munkatársa, került kapcsolatba vele és tanúsítja gondoskodását minden egyes társáról. Révai Józsefről is szó esik a kötetben, Szántó Rezsőről, Alpáriról, Varga Jenőről ismételten is.

A magyar vonatkozások általában pontosak, hibátlanok, amit a kötet egészéről is el lehet mondani. Csupán két névelírást találtunk, ennek megemlítését nem is kritikának szántuk, inkább csak azért jegyeztük meg, hogy a mű esetleges további kiadásánál az ilyen apró pontatlanságokat ki lehessen küszöbölni.

Egyetlen érdembeli kritikai megjegyzésünk az, hogy a két kötetben összesen két fénykép található Dimitrovról. Növelte volna a kötet értékét és érdekességét, ha több fénykép van benne, természetesen nemcsak Dimitrovról, hanem a könyvben szereplő más személyekről vagy a fontosabb eseményekről. Erre is érdemes gondolni egy későbbi kiadás során.

Ezek azonban csak jelentéktelen észrevételek. A könyv egészéből egy olyan kommunista alakja rajzolódik ki, akiről még hajdani ellenfelei is (pl. az egykori jobboldali szociáldemokrata Dimo Kazaszov) csak a legnagyobb tisztelettel beszélnek. Dimitrovról már sokat írtak, magyarul is olvashattuk életrajzát Sztela Blagoeva tollából. A népfrontpolitikára, a népi demokratikus forradalomra vonatkozó, ma is érvényes elvi fejtegetéseit szinte naponta idé-

zik. Ez a kétkötetes mű, bár nagyrészt ismert tényeket elvenít fel, de sokszínűen és részleteiben valóban sok új vonással gazdagította a Dimitrovról alkotott képet. A szófiai Párttörténeti Intézet igen hasznos munkát végzett e könyv gondos kiadásával.

Niederhauser Emil

A MAGYAR MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETÉRŐL SZÓLÓ CIKKEK JEGYZÉKE

1971 július—augusztus—szeptember

Bencze László: A munkásosztály szabad ideje és művelődési viszonyai a kapitalista Magyarországon (1920—1945). = Palócföld, 1971. 2. sz.

Benkőné Bartha Ilona: A Magyar Tanácsköztársaság gyermeksajtójáról. = Magyar Könyvszemle, 1971. 2—3. sz.

Csatári Dániel: A szolidaritás élő hagyományai. Az észak-erdélyi nyílt nyomozás 30. évfordulóján. = Pártélet, 1971. 7. sz.

Döme Piroska: Emlékezés Muck Lajosra. Illúzióktól a forradalmi útig. = Magyar Nemzet, 1971. július 20.

Döme Piroska: Harminc éve kezdődött... A népfrontmozgalom megszületése. = Magyar Nemzet, 1971. július 13.

Duczynska Ilona—*Horváth* Zoltán: Polányi Károly és a Galilei Kör. = Századok, 1971. 1. sz.

Gál István: Babits Mihály antifasiszta előadása Pozsonyban 1934-ben. = Irodalmi Szemle (Pozsony), 1971. 7. sz.

Gál Lajos: Emlékezzünk a TIOSZ-ra is! = Ifjúkommunista, 1971. 8—9. sz. [Tanonc- és Ifjúmunkásotthonok Országos Szövetsége. 1946.]

Gecsényi Lajos: Az ellenforradalmi erők és a fehérterror felülkerekedése Zemplén megyében. (1919. augusztus—1920.) = Borsodi Szemle, 1971. 2. sz. [A Tanácsköztársaság leverése.]

Haypál Tibor: Halálkastély a pusztán. (Névadóinkra emlékezünk.) = Munkásőr, 1971. 9. sz. [F. Bede László 1891—1920.]

Hegyi Béla: A fiatal Lukács György. = Vigilia, 1971. 9. sz.

Hegyi János: Simon pap igaz története. = Kortárs, 1971. 9. sz. [A Prónay-különítményesek által kivégzett Simon József marcali plébános története.]

Jahn Anna: Orvosinternacionálé — 1931-ben. = Magyar Nemzet, 1971. augusztus 19.

Jász Dezső: „Szigorúan bizalmas". = Népszabadság, 1971. szeptember 18. [A spanyol polgárháborúról.]

Kaposi Márton: Lukács György útja a marxizmushoz. = Tiszatáj, 1971. 9. sz.

Kárpáti Endre: Madzsar József moszkvai leveleiből. = Századok, 1971. 1. sz.

Köblös Elekné: Emlékeimből. (Balogh Edgar bevezetőjével.) = Korunk, 1971. 8. sz. [Visszaemlékezés Köblös Elekre, a Román Kommunista Párt egyik alapító tagjára.]

Lázár Vilmos: Egy emlékirat lapjaiból. Találkozások Bajcsy-Zsilinszky Endrével. I—II. rész. = Valóság, 1971. 7., 8. sz.

Lázár Vilmos: Erdei Ferencről. = Élet és Tudomány, 1971. 34. sz.

Markovits Györgyi: Elsüllyedt folyóiratok: Kórus — 1933. = Magyar Könyvszemle, 1971. 2—3. sz.

Markovits Györgyi: Magyar tollal a világban a fasizmus ellen. = Munkásőr, 1971. 7. sz. [Antifasiszta sajtó 1941-től.]

Máté György: Baranya-Bajai Szerb-Magyar Köztársaság. Eskü a pécsi Széchenyi téren ötven évvel ezelőtt. = Népszabadság, 1971. augusztus 29.

Mihalcsó Miklós: Györök Leó — a Párizsi Kommün magyar hőse. = Élet és Tudomány, 1971. szeptember 17.

Nádházi Lajos: Az úttörőmozgalom Nógrád megyében. (1946—1960.) = Palócföld, 1971. 2. sz.

Ortutay András: A dorogi bányák munkásainak bérviszonyai 1919-ben. = Új Forrás (Komárom), 1971. 2. sz.

Palotás György: Harminc éve az örökmécsesnél. = Népszabadság. 1971. október 6. [1941. október 6-i tüntetés a Batthyány-örökmécsesnél.]

Pataky Dénes: Derkovits Gyula. = Művészet, 1971. 8. sz.

A rendíthetetlen helytállás harcosa volt. Emlékezés Ságvári Endrére. [Írta:] B. Z. = Lobogó, 1971. július 28.

Sipos Péter: Kommunista mozgalom az egyetemeken a 30-as években. = Budapest, 1971. július.

Soós Klára: Sugár Andor. (1903—1944.) = Művészet, 1971. 8. sz.

Szabó Ferenc: A Magyar Úttörők Szövetségének társadalmi funkciója. = Pedagógiai Szemle, 1971. 7—8. sz.

Szkokán Ferenc: Húszéves a Munka. = Pártélet, 1971. 9. sz. [A Szaktanács lapja 1951-től.]

Tarjányi Sándor: A Szociáldemokrata Párt városházi programja. = Budapest, 1971. augusztus. [1921—1925.]

Tarjányi Sándor: Szociáldemokraták a városházán a Bethlen-korszakban. = Budapest, 1971. szeptember. [Budapesten, 1925-től.]

Zsadányi Oszkár: „Magóg, menekülj..." = Nők Lapja, 1971. augusztus 14. [Koricsoner Margitnak, a magyar és a francia ellenállás harcosának tevékenységéről, mártírhaláláról, emléktáblájának leleplezése alkalmával.]

Борцы Латвии в Испании 1936—1939. Воспоминания и документы. Рига 1970, Изд. «Лиесма», 559 стр. (Институт Истории Партии при ЦК КП Латвии — Филиал Института Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС.) [Lett harcosok Spanyolországban 1936—1939. Visszaemlékezések és dokumentumok.]

История Вьетнама в новейшее время (1917—1965). Москва 1970, Изд. «Наука», Глав. Ред. Восточной Лит., 474 стр. (Академия Наук СССР Институт Востоковедения.) [Vietnam története a legújabb korban (1917—1965.)]

Ключева, З[инаида] И[вановна]: Идейное и организационное укрепление Коммунистической Партии в условиях борьбы за построение социализма в СССР. Москва 1970, Изд. «Мысль», 311 стр. [A Kommunista Párt eszmei és szervezeti megerősödése a Szovjetunióban a szocializmus felépítéséért vívott harc feltételei között.]

Ленин, В. И. КПСС о печати. Сборник документов и материалов. Москва 1970, Политиздат, 310 стр. (Библиотечка журналиста.) [Lenin, az SZKP a sajtóról. Dokumentumgyűjtemény.]

Лесной, В[ячеслав] М[ихайлович]: Социалистическая революция и государственный аппарат. Москва 1968, Изд. Московского Университета, 300 стр. [A szocialista forradalom és az államapparátus.]

Меринг, Франц: История Германии с конца средних веков. Пер. и предисловие И. Степанова. Изд. 3-е. Москва 1924, Изд. «Красная Новь», 282 стр. [Németország története a középkor végétől.]

Парижская Коммуна 1871 года. Время, события, люди. Москва 1970, Политиздат, 287 стр. Библиогр.: 284—287. стр. [A Párizsi Kommün, 1871. Korok, események, emberek.]

*

Жене Црне Горе у револуционарном покрету 1918—1945. Титоград 1969, Изд. Историјског Института у Титограду, 301 стр. [Crna Gora asszonyai a forradalmi mozgalomban, 1918—1945.]

*

Krajčovič, Milan: Slovenská politika v strednej Europe 1890—1901. Spolupráca Slovákov, Rumunov a Srbov. Bratislava 1971, Vy. Slovenskej Akademie Vied, 300 p. [Szlovák politika Közép-Európában, 1890—1901.]

Der Österreichisch-Ungarische Ausgleich 1867. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava 28. 8.—1. 9. 1967. Bearb. von Anton Vantuch. Hrsg. von L'udovit Holotik. Bratislava 1971, Verl. der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 1076 p. [Az osztrák—magyar kiegyezés, 1867. A Bratislavában, 1967. augusztus 28 és szeptember 1 között tartott nemzetközi konferencia (referátumok és vita) anyagai.]

*

Klikovac, Janko: Radnički savjeti u Polskoj. Beograd 1971, IMRP, 228 p. (Politički sistemi socijalističkih zemalja. Studije i monografije.) [Munkástanácsok Lengyelországban.]

Pašić, Najdan: Političko organizovanje samoupravnog društva. Kolo 1. Knjiga 3. Beograd 1970, Komunist, 96 p. (Marksizm i savremenost.) [A társadalmi önkormányzat politikai szervezése.]

*

Abusch, Alexander: Tradition und Gegenwart des sozialistischen Humanismus. Berlin 1971, Akademie Verl., 221 p. (Zur Kritik der bürgerlichen Ideologie 2.) [A szocialista humanizmus hagyománya és jelene.]

Dokumente des VIII. Parteitages der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands. Berlin 1971, Dietz, 206 p. (VIII. Parteitag der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands. Berlin, 15. bis 19. Juni 1971.) [Németország Szocialista Egységpártja VIII. kongresszusának dokumentumai.]

Dokumente zur Aussenpolitik der Deutschen Demokratischen Republik 1968. Bd. 16. 1—2. Hbd. (Auswahl der Dokumente und red. Bearb.: Werner Hänisch, Heinz Willumeit.) Berlin 1971, Staatsverl. [Dokumentumok a Német Demokratikus Köztársaság külpolitikájához, 1968. 16. köt. 1—2. könyv.]

Der Imperialismus der BRD. Wissenschaftliche Red.: Otto Reinhold, Martin Anders ... usw. [Hrsg. vom] (Institut für Gesellschaftswissenschaften beim ZK der SED.) Berlin 1971, Dietz, 686 p. [A Német Szövetségi Köztársaság imperializmusa.]

Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas. Bd. 15/1. Hrsg. koll. A. Anderle, E. Donnert ... usw. Berlin 1971, Deutscher Verl. der Wissenschaften, 251 p. [Európa szocialista országainak történeti évkönyve.]

Lenin, W. I.: Ausgewählte Werke in sechs Bänden. Bd. 5. Berlin 1971, Dietz, 782 p. [Válogatott művek hat kötetben. 5. köt.]

Potsdamer Abkommen. Ausgewählte Dokumente zur Deutschlandfrage 1943 bis 1949 mit einem Vorw. von Stefan Doernberg. (Hrsg.: Historische Gedenkstätte des Potsdamer Abkommens Cecilienhof, Potsdam.) Berlin 1971, Staatsverl., 144 p. [A potsdami egyezmény. Válogatott dokumentumok a német kérdéshez. 1943—1949.]

Supek, Rudi: Soziologie und Sozialismus. Probleme und Perspektiven (Übers. von Karl Held.) Freiburg 1970, Rombach, 246 p. (Sammlung Rombach NF. Bd. 8.) [Szociológia és szocializmus. Problémák és perspektívák.]

*

The Truth about Oberlander. Brown Book on the Criminal Fascist Past of Adenauer's Minister. Publ. by the Committee for German Unity. Berlin [1960?], ny. n., 223 p. [Az igazság Oberlanderről. Barna könyv Adenauer miniszterének bűnös fasiszta múltjáról.]

*

Din lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României. Culegere de studii. (Autori P. Constantinescu—Iasi, Vasile G. Ionescu . . . etc. Coordonator de ed. Gheorghe Matei.) București 1971, Ed. Militară, 277 p. (Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe Lîngă C.C. al P.C.R.) [Antifasiszta harc Románia függetlenségéért és önállóságáért.]

România in anii revoluției democrat populare 1944—1947. (Autori: Gheorghe Zaharia, Ion Alexandrescu . . . etc.) Bucuresti 1971, Ed. Politică, 461 p. 8 t. (Institutul de Studii Istorice si Social-Politice de pe Lîngă C. C. al P. C. R.) [Románia a népi demokratikus forradalom éveiben 1944—1947.]

Les Roumains dans la Résistance française au cours de la seconde guerre mondiale. (Souvenirs) Bucarest 1971, Éd. Meridiane, 256 p. 12 t. (Institut d'Etudes Historiques pres le C. C. du P. C. R.) [Románok a francia ellenállásban a második világháború idején.]

Voluntari români în Spania 1936—1939. Amintiri și documente. Bucuresti 1971, Ed. Politică, 600 p. (Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe Lîngă C. C. al P. C. R.) [Román önkéntesek Spanyolországban, 1936—1939.]

*

McLellan, David: The Young Hegelians and Karl Marx. London—Melbourne—Toronto 1969, Macmillan, 170 p. Bibliogr.: 162—166. p. [Az ifjú hegeliánusok és Marx.]

*

Cole, G. D. H.: A History of the Labour Party from 1914. New York 1969, Kelley Publ., X, 517 p. [A Munkáspárt története 1914-től.]

Thornton, Richard: The Comintern and the Chinese Communists 1928—1931. Seattle—London 1969, University of Washington Press, XVIII, 246 p. (Far Eastern and Russian Institute publications on Asia. Number 20.) [A Komintern és a kínai kommunisták, 1928—1931.]

Yearbook on International Communist Affairs 1969. Ed. Richard F. Staar. Stanford 1970, Stanford University, Hoover Institution Press, XII, 1170 p. [Nemzetközi kommunista események évkönyve, 1969.]

*

Schaff, Adam: Geschichte und Wahrheit. (Ins Deutsche übers. von Elida Maria Szarota.) Wien—Frankfurt—Zürich 1970, Europa Verl., 280 p. Bibliogr.: 275—280. p. [Történelem és igazság.]

*

Cogniot, Georges—*Joannes*, Victor: Maurice Thorez l'homme, le militant. Préf. de Georges Marchais. Paris 1970, Éd. Sociales, 186 p. (Notre Temps.) [Maurice Thorez mint ember és mint harcos.]

Figuères, Léo: Trotskisme c'est antileninisme. Paris 1969, Éd. Sociales, 257 p. (Notre Temps.) Bibliogr.: 226—235. p. [A trockizmus antileninizmus.]

Fréville, Jean: La nuit finit à Tours. Naissance du Parti communiste français. Éd. du cinquantenaire. Paris 1970, Éd. Sociales, 237 p. 4 t. [Az éjszaka Toursban végződött. A Francia Kommunista Párt születése.]

Lafargue, Paul: Textes choisis. Introd. et notes par Jacques Girault. Paris 1970, Éd. Sociales, 261 p. (Les classiques du peuple.) [Válogatott írások.]

Marx—Engels—Lenine: Sur les sociétés précapitalistes. Textes choisis de — —. Préf. de Maurice Godelier. Paris 1970, Éd. Socia-

les, 414 p. (Centre d'Etudes et de Recherches Marxistes.) [A kapitalizmus előtti társadalmakról.]

Nolte, Ernst: Les mouvement fascistes l'Europe de 1919 a 1945. (Trad. de l'allemand par Rémi Laureillard.) Paris 1969, Calmann—Lévy, 361 p. (Les grandes vagues révolutionnaires.) [A fasiszta mozgalmak Európában, 1919—1945.]

*

Cinquante ans de luttes heroiques et de sacrifices 1918—1968. Thèses du Comité Central du Parti Communiste de Grèce pour le cinquantième anniversaire du Parti Communiste de Grèce. H. n. [1969?] ny. n. 48 p. [A hősi harcok és önfeláldozások ötven esztendeje. 1918—1968. Görögország Kommunista Pártja KB-jának tézisei a párt megalakulása 50. évfordulója alkalmából.]

*

Bernstein, Eduard: Briefwechsel mit Friedrich Engels. Hrsg. von Helmut Hirsch. Assen 1970, Van Gorcum, XXXVI, 452 p. 1 t. (Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der deutschen und österreichischen Arbeiterbewegung. Neue Folge. (Internationaal Instituut voor sociale Geschiedenis.) [Levélváltás Engelsszel.]

Luza, Radomir: History of the International Socialist Youth Movement. Leyden 1970, Sijthoff, 336 p. (European aspects. Series c.: Politics No 20.) [A nemzetközi szocialista ifjúsági mozgalom története.]

*

Colberg, Eckard: Die Erlösung der Welt durch Ferdinand Lassalle. München 1969, List, 147 p. (Schriftenreihe zur Politik und Geschichte.) [Hogyan akarta Lassalle Ferdinánd megváltani a világot.]

Engels, Friedrich — Denker und Revolutionär. Materialien der internationalen theoretischen Konferenz zum 150. Geburtstag von Friedrich Engels, veranstaltet von der Deutschen Kommunistischen Partei am 28. und 29. November 1970 in Wuppertal. Frankfurt am Main 1971, Verl. Marxistische Blätter. 231 p. (Marxistische Taschenbücher.) [Engels, a gondolkodó és forradalmár. Az Engels születésének 150. évfordulója alkalmából a Német Kommunista Párt által Wuppertalban 1970. november 28—29-én rendezett nemzetközi elméleti konferencia anyaga.]

Strobel, Georg W.: Quellen zur Geschichte des Kommunismus in Polen 1878—1918. Programme und Studien. Köln 1969, Verl. Wissenschaft und Politik, 341 p. 2 t. (Dokumente zum Studium des Kommunismus Bd. 5.) [Források a lengyelországi kommunizmus történetéhez. 1878—1918. Programok és tanulmányok.]

РЕЗЮМЕ

Немеш, Деже:

Правительственный кризис 1905—1906 гг. и борьба Социал-демократической партии Венгрии за реформу избирательного права

В обсуждаемый период в Австро-Венгерской монархии наступил глубокий политический кризис, который больше всего обострился в Венгрии; здесь развертывался правительственный кризис. Это было связано с тем, что противоречия между австрийскими и венгерскими господствующими классами обострились. Венгерские помещики и капиталисты выступали за самостоятельную таможенную территорию, за самостоятельное финансовое управление, за большее влияние в области военных и иностранных дел. В 1905 году на январских выборах правящая до того времени партия, тесно связанная с австрийскими правящими кругами и с венским двором, потеряла значительную часть своих избирателей. Большинство голосов получила партия недовольных преобладанием венской правящей верхушки помещиков, джентри и либеральных буржуа — Партия независимости и другие мелкие партии господствующего класса. Эти партии образовали коалиционный партийный союз и выступили за оттеснение австрийского засилья, добиваясь исключительного господства над народами Венгрии. Венский двор отклонил эти требования, а император, не считаясь с результатами выборов, назначил внепарламентское чиновническое правительство. Коалиционный партийный союз провел ряд акций для свержения правительства: опираясь на позиции областного и городского самоуправления, партийный союз выступил инициатором отказа от сбора налогов и от проведения рекрутского набора, организовав при этом народные митинги и демонстрации. Одновременно, и под влиянием русской революции, усиливается классовая борьба рабочих; все чаще вспыхивают забастовки и политические выступления.

Социал-демократическая партия Венгрии не имела самостоятельной политики, и в создавшемся положении это стало особенно заметным. Вместо проведения самостоятельной классовой политики она взвешивала прежде всего вопрос о том, с каким лагерем господствующих классов заключить союз. В условиях правительственного кризиса партийное руководство поддерживало назначенное императором правительство, хотя в принципе не отказывалось оказать поддержку коалиционному партийному союзу. Партийное руководство ставило свою политику в зависимость от того, какая из политических группировок поддержит требование введения всеобщего избирательного права. Дело в том, что Социал-демократическая партия, наряду с оказанием поддержки экономических требований рабочего класса, по сути дела видела только одну задачу перед собой: добиться введения всеобщего

избирательного права. Правительство, в интересах укрепления своего положения, дало обещание о значительном расширении избирательного права. Таким образом, Социал-демократическая партия стала опорой чиновнического правительства, которое во всех отношениях прислуживало династии. В результате этой политики рабочий класс и его партия не сумели и не могли должным образом использовать возросшие во время правительственного кризиса политические возможности для самостоятельного выступления рабочего класса, для увеличения своих сил и одновременно с этим для успешной борьбы за осуществление своих требований реформ. Этой своей тактикой партия смогла лишь «добиться» от правительства и от императора только обещаний и заявлений, но не реформы избирательного права или другого существенного политического изменения. Это было следствием того, что партийное руководство стояло на реформистской позиции; оно считало, что не рабочий класс, а буржуазия призвана руководить демократическим преобразованием страны.

Кепеци, Бела:

Патриотизм — историческая наука — преподавание истории

Важным компонентом общественного сознания является взгляд на историю, историческое сознание в формировании которого решающую роль играет историография. Развернувшиеся за последние десять лет дискуссии о нации, об отчизне, о патриотизме, о независимости, о прогрессе и об интернационализме — благотворно служили общественной функции венгерской истории. Действительной проблемой этих дискуссий является оценка национального вопроса в середине XX века.

Трактат, прочитанный в качестве доклада на всевенгерском совещании осенью 1971 года, излагает свое мнение по многим вопросам дискуссии. В нем подчеркивается, что эксплуатируемый класс и при феодализме вырабатывал свою идеологию, и крепостной был проникнут патриотизмом. Отношение между эксплуататорами и эксплуатируемыми характеризовалось в основном классовым антагонизмом, но между ними формировались также такие экономические, политические, культурные узы, которые в критический момент, в случае иностранного нападения, могли служить основой для сотрудничества. Трактат констатирует, что борьба за независимость неотделима от классовой борьбы и что классовое содержание ее изменяется на основе общественного развития. В Венгрии борьба за независимость в эпоху феодализма и капитализма, стремясь к созданию самостоятельного государства, служила — хотя и противоречиво — делу прогресса. Вопрос о независимости и во второй половине XX века не может быть отделен от дела прогресса. Трактат подчеркивает, что ликвидация проявления национализма является важной и при оценке связи венгерского народа и других народов. Историческая наука в равной мере обязана дать правильное освещение богатому содержанию интернационализма и раскрывать внутренние источники социалистического патриотизма. В заключительной части автор, на основе исследования учебников истории для начальных и средних школ, указывает на некоторые недостатки в преподавании истории.

Беренд Т., Иван:

История экономики — история рабочего движения

Статья ставит своей целью осветить взаимосвязи истории экономики и рабочего движения и с этой точки зрения критически рассмотреть методологию истории рабочего движения. Дело в том, что историография часто освещает действительные взаимосвязи упрощенно, полагая, что историко-экономическим введением, или обрисовкой «фона» можно показать влияние экономики на рабочее движение. Эта методологическая слабость проистекает из нескольких источников. Роль в этом играет и практика экономической историографии, а именно то, что она дает мало точек опоры к рассмотрению истории общества, то есть к познанию связующих звеньев между экономикой и рабочим движением.

При изучении действительных взаимосвязей экономики и рабочего движения необходимо прежде всего учитывать воздействие развития экономики, производительных сил на преобразование, на развитие производственных, общественных отношений, и не только в смысле революционного преобразования общественных формаций, но и внутри отдельных формаций. Внутренние изменения производственных отношений вызывают к жизни различные ступени развития как капиталистических, так и социалистических обществ, а это непосредственно оказывает влияние на стратегические цели рабочего движения, на всю его деятельность. Другим фактором взаимосвязей является влияние этапов конъюнктуры на рабочее движение. В ходе циклического развития отдельные фазы циклов вызывают противоречивые действия; это иллюстрируется автором на примере аграрного кризиса конца XIX века. Статья, далее, отмечает такие экономические моменты, которые косвенно, через общественные трансмиссии, через сознание влияют на рабочее движение. Сюда относится — как третий фактор — влияние экономики на классовую структуру. В качестве четвертого примера взаимосвязей отмечается влияние развития экономики на образ жизни, на обычаи, и на примере исторической эпохи социалистического преобразования автор отмечает заметные связи этого влияния с рабочим движением. В заключение автор рассматривает взаимосвязи между сферой экономической политики социалистической эпохи и рабочим движением.

Dezsô Nemes:

La crise gouvernementale des années 1905—1906 et la lutte du Parti Socialdémocrate de Hongrie pour le droit électoral

Au cours de la période traitée, une profonde crise politique se dessinait dans la Monarchie Austro—Hongroise. La crise fut la plus aigüe en Hongrie, elle devint une crise gouvernementale. Ce fut en rapport avec le fait que les contradictions s'accentuaient entre les classes dominantes autrichienne et hongroise. Les propriétaires fonciers et capitalistes hongrois se dressèrent pour l'autonomie douanière de la Hongrie, pour une gestion financière indépendante et une plus grande influence dans les affaires militaires et extérieures. Aux élections de janvier 1905, le Parti Libéral, jusqu'alors au pouvoir, et lié étroitement aux milieux dominants autrichiens et à la Cour de Vienne, a perdu un très grand nombre de voix. La majorité des voix est allée au Parti d'Indépendance des propriétaires fonciers, de la „gentry", et des bourgeois libéraux mécontents de la prédominence de Vienne au gouvernement, et à d'autres partis moins importants de la classe dominante. Ces partis se groupèrent en une coalition qui luttait contre la prépondérance autrichienne et pour avoir le pouvoir exclusif sur les peuples de la Hongrie. La Cour de Vienne rejeta ces exigences et sans tenir compte des résultats des élections, le monarque nomma un gouvernement extra-parlementaire de fonctionnaires. La coalition des partis lance alors une série d'actions pour renverser le gouvernement: en s'appuyant sur les positions d'autonomie des départements et des villes, elle prend l'initiative d'opposer un refus à la perception des impôts et à l'enrôlement des soldats, et d'organiser des meetings et des manifestations. La lutte de classe des ouvriers s'accroît en même temps, notamment sous l'influence de la révolution russe: les grèves et les manifestations politiques se multiplient.

Le Parti Socialdémocrate de Hongrie ne possédait pas une politique autonome ce qui était particulièrement frappant dans cette situation. Au lieu d'avoir une politique de classe indépendante, il cherchait avant tout: avec lequel des camps des classes dominantes il devrait conclure une alliance. Dans les conditions de la crise gouvernementale, la direction du parti soutenait le gouvernement nommé par le souverain, bien qu'en principe il ne se soit pas refusé à appuyer aussi la coalition des partis. Il fit dépendre sa politique de la question: lequel des groupements politiques adoptera sa revendication concernant l'introduction du suffrage universel. En effet, le Parti Socialdémocrate, à côté de l'appui des revendications économiques des ouvriers, ne voyait d'autres tâches à accomplir que d'obtenir le suffrage universel. Pour consolider sa situation, le gouvernement promit d'étendre considérablement le droit électoral. C'est ainsi que le Parti Socialdémocrate soutenait le gouvernement de fonctionnaires, suppôt sans réserves de la dynastie. À cause de cette politique, la classe ouvrière et son parti étaient

incapables de profiter comme il fallait des possibilités politiques accrues pendant la crise gouvernementale, dans l'intérêt d'actions autonomes des ouvriers, de l'augmentation de leurs forces et en même temps pour lutter efficacement pour leurs revendications de réformes. Avec cette tactique, le parti n'a pu obtenir que des promesses, arracher des déclarations du gouvernement et du roi, mais pas une réforme électorale, ou d'autre changement politique essentiel. Tout cela provenait de la position réformiste de la direction du parti qui pensait que c'était la bourgeoisie et non pas la classe ouvrière qui était appelée à diriger la transformation démocratique du pays.

Béla Köpeczi:

Patriotisme — science d'histoire — enseignement de l'histoire

L'historiographie a un rôle prépondérant dans la formation de l'optique ou la conscience historique qui est un composant important de la conscience sociale. Les discussions sur la nation, la patrie, le patriotisme, l'indépendance, le progrès et l'internationalisme qui se sont déroulées au cours des dix dernières années et dont le vrai problème fut l'évaluation de la question nationale au milieu du XXe siècle, ont utilement servi la fonction sociale des sciences historiques hongroises.

L'étude qui fut prononcée comme conférence d'introduction aux débats à une séance nationale en 1971, prend position dans nombreuses questions des discussions. Elle souligne que la classe exploitée du féodalisme développa aussi sa propre idéologie, les serfs avaient aussi du patriotisme. Les rapports entre exploiteurs et exploités furent caractérisés fondamentalement par la contradiction de classes, mais il existait entre eux des liens économiques, politiques et culturels qui, dans des moments critiques, en cas d'attaques étrangères pouvaient être les bases d'une coopération. L'étude constate que les luttes d'indépendance sont inséparables de la lutte des classes et leur contenu de classe varie selon l'évolution sociale. À l'époque du féodalisme et du capitalisme, les luttes d'indépendance de Hongrie, aspirant à la constitution d'un État indépendant, servirent le progrès, même si elles ne manquaient pas certaines contradictions. La question de l'indépendance ne peut pas être séparée, même pas à la deuxième moitié du XXe siècle, de la cause du progrès. L'étude attire l'attention sur l'importance de la liquidation des manifestations du nationalisme au moment de l'évaluation des rapports entre les Hongrois et d'autres peuples. L'éclaircissement du riche contenu de l'internationalisme est une tâche aussi importante des sciences historiques que la mise à jour des sources intérieures du patriotisme socialiste.

Dans la partie finale de son étude, l'auteur indique certaines lacunes de l'enseignement de l'histoire, à la base de l'examen des manuels scolaires d'histoire utilisés dans des écoles primaires et secondaires.

Iván T. Berend:

Histoire de l'économie — histoire du mouvement ouvrier

L'objectif de l'étude est d'éclairer davantage les corrélations historiques de l'économie et du mouvement ouvrier et à ce propos, l'examen critique de la méthodologie de l'histoire du mouvement ouvrier. En effet, la littérature historique saisit quelquefois les corrélations réelles d'une manière simplifiée: elle veut résoudre la présentation de l'influence de l'économie exercée sur

le mouvement ouvrier, avec une introduction d'histoire d'économie politique, ou bien en esquissant un „toile de fond". Cette faiblesse méthodologique provient de plusieurs sources. Notamment la pratique de l'historiographie d'économie politique qui offre peu de points d'appui à l'examen de l'histoire sociale, c'est-à-dire à la connaissance des maillons rattachant l'économie au mouvement ouvrier.

Pour l'examen des rapports réels de l'économie et du mouvement ouvrier il faut tenir compte avant tout de l'influence de l'économie, du développement des forces productrices sur la transformation, l'évolution des rapports de production et sociaux et non seulement dans le sens de la transformation révolutionnaire des formations sociales, mais aussi à l'intérieur de ces formations. Les changements intérieurs des rapports de production créent aussi bien dans les sociétés capitalistes que socialistes des différents degrés d'évolution et de développement et cela influe directement sur les objectifs stratégiques, sur toute l'activité du mouvement ouvrier. Un autre facteur des rapports est l'influence des cycles de la conjoncture exercée sur le mouvement ouvrier. Au cours du développement cyclique, les divers cycles provoquent des effets contradictoires: à titre d'exemple l'auteur cite la crise agraire de la fin du XIXe siècle.

Par la suite, l'article fait ressortir des éléments économiques qui agissent sur le mouvement ouvrier par l'intermédiaire des transpositions sociales ou de la conscience. Il cite notamment, comme troisième élément, l'effet de l'économie exercé sur la structure de classe. Comme quatrième exemple des rapports, l'auteur mentionne l'influence du développement de l'économie sur le mode de vie et les coutumes dont il souligne les rapports observables avec le mouvement ouvrier, en se référant à l'exemple de l'époque historique de la transformation socialiste.

Pour terminer — comme cinquième élément —, l'étude esquisse les rapports de la sphère d'économie politique de l'époque socialiste et du mouvement ouvrier.

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

Nemes Dezső: Az 1905—1906. évi kormányzati válság és az MSZDP választójogi harca 3

Köpeczi Béla: Hazafiság — történettudomány — történelemtanítás 65

Berend T. Iván: Gazdaságtörténet — munkásmozgalom-történet 89

Közlemények

Svéd László: A lenini ifjúságpolitikáról 99

Vita

Vita a történetszemléletről és a hazafias nevelésről *(Sipos Levente)* 121

Dokumentumok

Dokumentumok a szovjet—magyar fogolycseréről *(Imre Mátyásné—Szabó Ágnes)* 147

Hírek

Román és magyar történészek tudományos tanácskozásai *(Habuda Miklós—Rákosi Sándor)* 164

Nemzetközi szimpozion a munkásmozgalom iskolai tanításának kérdéseiről *(Szabolcs Ottó)* 175

Az olasz ellenállás illegális sajtójáról *(K. L.-né)* 179

Rövid hírek 180

Szemle

Dokumentumok és valóság (Strassenreiter Erzsébet) 184

Szekeres József: A magyar bányamunkásság harcai (1934—1944) (Sipos Péter) 192

Két tanulmánykötet Lenin és a nemzetközi munkásmozgalom kapcsolatáról (Jemnitz János) 195
Lenin és a Kommunista Internacionálé (Székely Gábor) 200
Emlékezések Georgi Dimitrovra (Niederhauser Emil) 203
A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke 1971. július—augusztus—szeptember 206
A könyvtár 1971. évi külföldi szerzeményeiből 208
Rezümék 212

ВЕСТНИК ИСТОРИИ ПАРТИИ
№ 1. 1972. г.

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Немеш, Деже: Правительственный кризис 1905—1906 гг. и борьба СДПВ за реформу избирательного права 3
Кепеци, Бела: Патриотизм — историческая наука — преподавание истории 65
Беренд, Т. Иван: История экономики — история рабочего движения 89

Сообщения

Швед, Ласло: О ленинских принципах руководства молодежной организацией 99

Дискуссия

Дискуссия об историческом сознании и воспитании патриотизма *(Шипош, Левенте)* 121

Документы

Документы о советско-венгерском обмене военнопленными и политическими заключенными *(Имре, Матиашне—Сабо, Агнеш)* 147

Хроника

Научные совещания румынских и венгерских историков *(Хабуда, Миклош—Ракоши, Шандор)* 164
Международный симпозион по вопросам школьного преподавания истории рабочего движения *(Сабольч, Отто)* 175
О подпольной печати Итальянского Движения Сопротивления *(К. Л.)* 179
Краткие сообщения 180

О б о з р е н и е

Документы и действительность (Штрассенрейтер, Эржебет) 184
Секереш, Иожеф: Борьба венгерских горнорабочих в 1934—1944 гг. (Шипош, Петер) 192
*Два сборника очерков о связи Ленина с международным рабочим движением (*Емниц, Янош) 195
Ленин и Коммунистический Интернационал (Секей, Габор)..... 200
Воспоминания о Г. Димитрове (Нидерхаузер, Эмиль)..... 203
Перечень статей по истории венгерского рабочего движения июль—август—сентябрь 1971 г. 206
Из иностранных приобретений библиотеки за 1971 год 208
Резюме 212

BULLETIN DE L'HISTOIRE DU PARTI
N° 1 1972

SOMMAIRE

Études

Dezső Nemes: La crise gouvernementale des années 1905—1906 et la lutte du Parti Socialdémocrate de Hongrie pour le droit électoral 3

Béla Köpeczi: Patriotisme — science d'histoire — enseignement de l'histoire 65

Iván T. Berend: Histoire de l'économie — histoire du mouvement ouvrier 89

Communications

László Svéd: La politique léninienne relative à la jeunesse 99

Débats

Débats sur la conception de l'histoire et l'éducation patriotique *(Levente Sipos)* 121

Documents

Documents sur l'échange de prisonniers hungaro-soviétique *Mme Mátyás Imre—Ágnes Szabó)* 147

Nouvelles

Conférences scientifiques d'historiens roumains et hongrois *(Miklós Habuda—Sándor Rákosi)* 164

Symposion international sur l'enseignement du mouvement ouvrier à l'école *(Ottó Szabolcs)* 175

Sur la presse clandestine de la Résistance Italienne *(Mme L. K.)* 179

Nouvelles brèves 180

Revue

Documents et réalité (Erzsébet Strassenreiter) 184
József Szekeres: Luttes des ouvriers hongrois de la mine en 1934—1944 (Péter Sipos) 192
Deux volumes d'études sur les rapports de Lénine avec le mouvement ouvrier international (János Jemnitz) 195
Lénine et l'Internationale Communiste (Gábor Székely) 200
Souvenirs sur Georges Dimitrov (Emil Niederhauser) 203
Liste des articles traitant l'histoire du mouvement ouvrier, juillet—août —septembre 1971 206
Acquisitions à l'étranger de la bibliothèque, en 1971 208
Résumés 212

PÁRTTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

Szerkeszti: a szerkesztő bizottság
Szerkesztőség: Párttörténeti Intézet, Budapest, V., Alkotmány utca 2.
Kiadja: a Kossuth Könyvkiadó
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Kiadóhivatal: VI., Révay utca 16. Telefon: 116-660
Előfizethető a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, pénzforgalmi jelzőszám: 215—11 529, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál, pénzforgalmi jelzőszám: 215—96 162. Előfizetési díj egész évre 48,— Ft

72.0536 Athenaeum Nyomda, Budapest — Ives magasnyomás
Felelős vezető: Soproni Béla vezérigazgató

VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLJETEK!

PÁRT-TÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

AZ MSZMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGA
PÁRTTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

I

XVIII. ÉVFOLYAM * BUDAPEST * 1972. ÁPRILIS

E SZÁMUNK TARTALMÁBÓL:

NEMES DEZSŐ:

Az 1905—1906. évi kormányzati válság és az MSZDP választójogi harca

KÖPECZI BÉLA:

Hazafiság — történettudomány — történelemtanítás

BEREND T. IVÁN:

Gazdaságtörténet — munkásmozgalom-történet

SVÉD LÁSZLÓ:

A lenini ifjúságpolitikáról

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:

BEREND T. IVÁN,

a történettudományok doktora, egyetemi tanár

HABUDA MIKLÓS

kandidátus, a PI tudományos főmunkatársa

IMRE MÁTYÁSNÉ,

a PI tudományos munkatársa

JEMNITZ JÁNOS

kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ,

a PI Könyvtárának megbízott vezetője

KÖPECZI BÉLA,

a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, az MTA megbízott főtitkára

NEMES DEZSŐ

akadémikus, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Politikai Főiskola rektora

NIEDERHAUSER EMIL

kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa

RÁKOSI SÁNDOR,

a PI tudományos főmunkatársa

SIPOS LEVENTE

a PI tudományos munkatársa

SIPOS PÉTER,

kandidátus, a PI tudományos munkatársa

STRASSENREITER ERZSÉBET

a PI tudományos munkatársa

SVÉD LÁSZLÓ

kandidátus, a PI tudományos főmunkatársa

SZABÓ ÁGNES,

kandidátus, a PI tudományos főmunkatársa

SZABOLCS OTTÓ

kandidátus, főiskolai tanár

SZÉKELY GÁBOR,

a PI tudományos munkatársa